

วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์

Journal of MCU Buddhist Review

ISSN: 2586-8144

ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๒ กรกฎาคม – ธันวาคม ๒๕๖๑

Vol. 2 No.2 July – December 2018

วัตถุประสงค์

- เพื่อเผยแพร่ผลงานบทความวิชาการและบทความวิจัยของผู้บริหารและคณาจารย์ในคณะพุทธศาสตร์
- เพื่อเผยแพร่บทความวิจัยของนิสิตระดับบัณฑิตศึกษาของคณะพุทธศาสตร์
- เพื่อเผยแพร่ผลงานวิชาการด้านพระพุทธศาสนาของนักวิชาการด้านพระพุทธศาสนาทั้งในและต่างประเทศ

บทความที่พิมพ์ในวารสารนี้ เป็นบทความด้านศาสนาและปรัชญา ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของศาสตร์ในสาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

ผู้เขียนบทความจะต้องปฏิบัติตามหลักเกณฑ์การเสนอบทความวิชาการหรือบทความวิจัยตามหลักจรรยาบรรณของนักวิชาการ เพื่อพิมพ์เผยแพร่ในวารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์

บทความทั้งหมดที่พิมพ์เผยแพร่ในวารสารฉบับนี้ ได้รับการตรวจสอบทางวิชาการจากผู้ทรงคุณวุฒิ (Peer Review) บทความละ ๒ ท่านเรียบร้อยแล้ว

ผลการศึกษาที่ค้นพบหรือทฤษฎะที่ปรากฏในวารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์ ถือเป็นความรับผิดชอบของผู้เขียนบทความ และไม่ถือว่าเป็นความรับผิดชอบของกองบรรณาธิการวารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์แต่อย่างใด

● เจ้าของ

คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เลขที่ ๗๙ หมู่ ๑
ถนนพหลโยธินตำบลลำไทร อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐
โทรศัพท์ ๐๓๕ ๒๔๘ ๐๐๐, ๐๓๕ ๓๕๔ ๗๑๑ โทรสาร ๐๓๕ ๒๔๘ ๐๐๖
http://buddhism.mcu.ac.th/site/major/major_index.php

● คณะกรรมการที่ปรึกษาวารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์

พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ศ.ดร.	ประธานที่ปรึกษา
พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช) ราชบัณฑิต	ที่ปรึกษา
พระราชปริยัติกวี (สมจินต์ สมมาปญฺโญ), ศ.ดร.	ที่ปรึกษา
พระราชวรเมธี (ประสิทธิ์ พุทธิมรฺสี), รศ. ดร.	ที่ปรึกษา
พระราชสิทธิมนี วิ. ดร.	ที่ปรึกษา
พระราชวรมนี (พล อาภากรโ), รศ. ดร.	ที่ปรึกษา
พระราชปริยัติมนี (เทียบ สิริญาโณ), รศ.ดร.	ที่ปรึกษา
พระสุธีรัตนบัณฑิต (สุทิตย์ อาภากรโ), รศ. ดร.	ที่ปรึกษา
ศ. (พิเศษ) จำนงค์ ทองประเสริฐ ราชบัณฑิต	ที่ปรึกษา
ศ. (พิเศษ) อติศักดิ์ ทองบุญ ราชบัณฑิต	ที่ปรึกษา
ศ.ดร. จำนงค์ อติวัฒนสิทธิ	ที่ปรึกษา
ศ.ดร. วัชร งามจิตรเจริญ	ที่ปรึกษา
ดร. พิพัฒน์ ยอดพฤติการณ์	ที่ปรึกษา

● บรรณาธิการ

พระมหาสุรศักดิ์ ปจฺจนตเสโน, ดร.

● ผู้ช่วยบรรณาธิการ

พระมหายุทธนา นรเชฏฺโฐ, ดร.

● กองบรรณาธิการ

พระศรีวินยาภรณ์, ดร.	มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ศ.ดร. วัชรระ งามจิตรเจริญ	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ผศ.ดร. วุฒินันท์ กันทะเตียน	มหาวิทยาลัยมหิดล
ผศ.ดร. หอมหวล บัวระภา	มหาวิทยาลัยขอนแก่น
ดร. ภัทรชัย อุทาพันธ์	มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน (ขอนแก่น)
รศ. ดร. สุวิญ รักษัตย์	มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
ผศ.ดร. ณัฏธีร์ ศรีดี	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Prof. Dr. Iromi Ariyaratne	Sri Lanka International Buddhist Academy, Palkekele, Sri Lanka
Dr. R. Gopalakrisnan	Department of Philosophy, University of Madras, Chennai, India

คณะกรรมการกลั่นกรองบทความ สาขาวิชาพระพุทธศาสนาและสาขาวิชาพระไตรปิฎกศึกษา

๑. พระราชปริยัติกวี, ศ.ดร.	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๒. พระสุธีรัตนบัณฑิต, รศ.ดร.	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๓. พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๔. ศ. (พิเศษ) รท. ดร. บรรจบ บรรณรุจิ	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๕. รศ.ดร. ปฐม บัญศรีตัน	มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
๖. ผศ.ดร. ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวัดน์	มหาวิทยาลัยมหิดล
๗. ผศ.ดร. หอมหวล บัวระภา	มหาวิทยาลัยขอนแก่น
๘. ผศ.ดร. วุฒินันท์ กันทะเตียน	มหาวิทยาลัยมหิดล

คณะกรรมการกลั่นกรองบทความสาขาวิชาศาสนาและปรัชญา/สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ

๑. ศ. (พิเศษ) จำนงค์ ทองประเสริฐ	ราชบัณฑิต
----------------------------------	-----------

๒. ศ. (พิเศษ) อติศักดิ์ ทองบุญ	ราชบัณฑิต
๓. ศ.ดร. กীরติ บุญเจือ	มหาวิทยาลัยเซนต์จอห์น
๔. ศ.ดร. สมภาร พรหมทา	จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
๕. ศ.ดร. วัชรระ งามจิตรเจริญ	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
๖. รศ.ดร. ประเวศ อินทองปาน	มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
๗. รศ. พิเชษฐ์ กาฬามเกษตร	มหาวิทยาลัยมหิดล
๘. ผศ.ดร. ชาญณรงค์ บุญหนุน	มหาวิทยาลัยศิลปากร
๙. รศ.ดร. สมิตีพล เนตรนิมิต	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๑๐. ผศ.ดร. ณัฏธีร์ ศรีดี	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

คณะกรรมการกลั่นกรองบทความสาขาวิชาบาลีและสันสกฤต

๑. พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช)	ราชบัณฑิต
๒. พระราชปริยัติมุนี (เทียบ สิริญาโณ), รศ.ดร.	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๓. รศ. ดร. สำเนียง เลื่อมใส	มหาวิทยาลัยศิลปากร
๔. ผศ. ดร. จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา	มหาวิทยาลัยศิลปากร
๕. รศ. ดร. จำนง คั่นจิก	มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
๖. พระมหาฉัตรชัย สุนตตชโย, ดร.	มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
๗. รศ. ดร. ประเทือง ทินรัตน์	มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
๘. ผศ. ดร. สมหวัง แก้วสุฟอง	มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

คณะกรรมการวิจารณ์หนังสือประจำภาค/สาขา (Book Review)

๑. สาขาวิชาพระพุทธศาสนา/สาขาวิชาพระไตรปิฎกศึกษา	
ศ. (พิเศษ) รท. ดร. บรรจบ บรรณรุจิ	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ผศ.ดร. หอมหวล บัวระภา	มหาวิทยาลัยขอนแก่น
๒. สาขาวิชาศาสนาและปรัชญา/สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ	
ศ. (พิเศษ) อติศักดิ์ ทองบุญ	ราชบัณฑิต
ผศ.ดร. ณัฏธีร์ ศรีดี	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๓. สาขาวิชาบาลีและสันสกฤต

พระราชปริยัติมุนี (เทียบ สิริญาโณ), รศ. ดร. มหาวิทยาลัย

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

รศ.ดร. เวทย์ บรรณกรกุล

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

● ผู้ประสานงาน

พระมหาอุทตนา นรเชฏฐโณ, ดร.

พระมหาบุญเกิด ปญญาปวุฑฒิ, ดร.

ดร. คงสฤษฏ์ แพงทรัพย์

● ภาพ/ศิลปะ และออกแบบปก

พระมหาศตวรรษ คมกัณเฑาะ

● จัดรูปเล่ม

พระมหาอุทตนา นรเชฏฐโณ, ดร.

พิสูจน์อักษร

พระมหาอุทตนา นรเชฏฐโณ, ดร. พระมหาบุญเกิด ปญญาปวุฑฒิ, ดร.

พระมหาสุขสันติ สุขวฑฒโน, ดร. ดร. คงสฤษฏ์ แพงทรัพย์

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

เลขที่ ๗๙ หมู่ที่ ๑ ตำบลลำไทร อำเภอน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐

โทรสาร ๐๓๕-๒๔๘-๐๐๐ ต่อ ๘๕๕๕

โทร. ๐๓๕-๒๔๘-๐๐๐ ต่อ ๘๕๕๕-๕๖, ๐๓๕-๔๙๙-๓๓๒๕, ๐๓๕-๕๐๓-๒๗๖๔, ๐๘๔-๓๘๕-๐๕๓๕

จำนวนที่พิมพ์ ๑๐๐๐ เล่ม

คำนิยม

คณะพุทธศาสตร์ เป็นคณะแรกของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่เปิดทำการเรียนการสอนในระดับอุดมศึกษา มาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๙๐ เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน นับเป็นเวลานานถึง ๗๒ ปี ได้มีส่วนสำคัญในการผลิตบัณฑิต และมหาบัณฑิตทางพระพุทธศาสนาที่มีคุณภาพเป็นจำนวนมาก ทำให้การศึกษาในระดับอุดมศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์ไทยมีความเจริญก้าวหน้าทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพ และบัณฑิตที่สำเร็จการศึกษาจากคณะพุทธศาสตร์นี้ ได้เป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและกิจการของคณะสงฆ์ไทยด้วยดีตลอดมา เช่น เจ้าประคุณ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต) วัดญาณเวศกวัน จังหวัดนครปฐม พระเดชพระคุณพระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ศ.ดร. อติตอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ศาสตราจารย์ (พิเศษ) จำนงค์ ทองประเสริฐ ราชบัณฑิต เป็นต้น

วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์ ฉบับนี้เป็นปีที่ ๒ ฉบับที่ ๒ หรือฉบับที่ ๔ แล้ว จัดทำขึ้นเพื่อเผยแพร่ผลงานวิชาการด้านพระพุทธศาสนาของคณาจารย์ในคณะพุทธศาสตร์ นิสิตระดับบัณฑิตศึกษาของคณะพุทธศาสตร์ และนักวิชาการด้านพระพุทธศาสนาจากสถาบันอื่นๆ ทั้งในและต่างประเทศ ได้มีโอกาสนำผลงานด้านวิชาการมาเผยแพร่ ซึ่งจะช่วยให้คนในสังคมไทยและต่างประเทศมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับประเด็นทางวิชาการด้านพระพุทธศาสนาที่หลากหลายมากยิ่งขึ้น

ในการจัดทำวารสาร **มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์** ครั้งนี้ ได้รับความร่วมมือจากคณะผู้บริหาร คณาจารย์ และเจ้าหน้าที่ของคณะพุทธศาสตร์ขึ้นเป็นอย่างดี ซึ่งแสดงให้เห็นว่า คณะพุทธศาสตร์มีความพร้อมในด้านวิชาการ มีศักยภาพในการจัดการองค์ความรู้ตามหลักเกณฑ์การประกันคุณภาพการศึกษาในระดับอุดมศึกษา และมีความพร้อมในทำหน้าที่เพื่อบริการด้านวิชาการแก่สังคมประเทศชาติ ตามพันธกิจของคณะพุทธศาสตร์ และมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ในฐานะ**คณบดีคณะพุทธศาสตร์** จึงขอชื่นชมคณะทำงานทุกรูป/ทุกท่านที่มีส่วนร่วม ในการดำเนินงานจัดทำวารสารครั้งนี้ ขอเป็นกำลังใจ และอวยพรให้วารสาร **มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์** ฉบับนี้ ประสบความสำเร็จในการดำเนินงานด้วยดีตลอดไป

(พระราชปรีดีธินิ, รศ.ดร.)

คณบดีคณะพุทธศาสตร์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทบรรณาธิการ

วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์ ฉบับนี้ เป็นปีที่ ๒ ฉบับที่ ๒ นับเป็นฉบับที่ ๔ ที่คณะพุทธศาสตร์ได้พิมพ์เผยแพร่วารสารวิชาการทางพระพุทธศาสนาสู่สาธารณชน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเผยแพร่ผลงานทางวิชาการของผู้บริหาร คณาจารย์ และนิสิตระดับบัณฑิตศึกษาของคณะพุทธศาสตร์ และนิสิตของคณะอื่นๆ ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตลอดจนนักวิชาการด้านพระพุทธศาสนาของมหาวิทยาลัยภายในเนื้อหาประกอบด้วย

เนื้อหาในวารสารฉบับนี้ ประกอบด้วยบทความวิจัยและบทความวิชาการ ดังนี้

บทความเรื่องที่ ๑ บทความวิชาการเรื่อง “วิธีการพัฒนาจิตเพื่อให้เกิดพุทธปัญญา” โดยรองศาสตราจารย์ ดร. จารุวรรณ พึ่งเที่ยร อาจารย์พิเศษ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส จังหวัดนครปฐม บทความนี้ได้วิเคราะห์ให้เห็นความพิเศษของพุทธปัญญาว่า มีธรรมชาติและวิธีการเพื่อบรรลุเป้าหมายในการดับทุกข์เป็นอย่างไร ความเข้าใจเรื่องปัญญาที่จำเป็นในการพ้นทุกข์ไม่ชัดเจนทำให้เป้าหมายเกิดความไขว้เขวไปจากผลที่ควรจะเป็น พุทธปัญญา คือปัญญาที่คนทั่วไปเข้าใจเป็นลักษณะของพุทธปัญญา คือการประมวลหน่วยความคิดให้เร็วโดยใช้หลักการคิดเชิงเหตุผลวิเคราะห์และสังเคราะห์ให้เกิดองค์ความรู้ใหม่

บทความเรื่องที่ ๒ บทความวิชาการเรื่อง “สรีรยนต์ : การทำงานของกายและจิต” โดยพระมหาสมชาติ สุวิชาโน นิสิตปริญญาเอก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มีพระราชปริยัติมุนี, รศ. ดร. คณบดีคณะพุทธศาสตร์ เป็นที่ปรึกษา บทความเรื่องนี้ได้ศึกษาเชิงเปรียบเทียบการทำงานของร่างกายและจิต ตามหลักการทางวิทยาศาสตร์และตามหลักการในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งพบว่ามีความแตกต่างกัน เพราะตามหลักการทางวิทยาศาสตร์นั้น ร่างกายมีความสมบูรณ์อยู่ในตัว และจิตก็ทำงานอยู่ด้วยกันในตัวของเรา ส่วนในทางพระพุทธศาสนาถือว่าร่างกายคือรูปนั้น ไม่ได้อยู่รวมกันอย่างสมบูรณ์กับจิตเหมือนทางวิทยาศาสตร์ เพราะพระพุทธศาสนาถือว่าแยกจิตออกไปอีกเป็นส่วนหนึ่งอีกต่างหากจากร่างกาย

บทความเรื่องที่ ๓ บทความวิชาการเรื่อง “ประเพณีบุญผะเหวดกับอัตลักษณ์ด้านศีลธรรมของชาวอีสาน” โดยพระมหาธีรรัตน์ อุทัยปุตโต พระครูปริยัติคณานุรักษ์ และเจ้าอธิการสุรียนต์ ทศสนีโย อาจารย์ประจำสาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์ศรีสะเกษ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อแสดงให้เห็นอัตลักษณ์ด้านศีลธรรมของชาวอีสาน ที่ได้รับอิทธิพลจากประเพณีบุญผะเหวด (บุญมหาชาติ) ซึ่งประเพณีบุญผะเหวดกับชาวอีสานเป็นสิ่งคู่กันมาช้านาน และถือเป็นจารีต (ฮีต) ประเพณี ที่ชาวอีสานได้ร่วมกันปฏิบัติ

เป็นประจำทุกปี ในเดือน ๔ ของทุกปี ผลการศึกษาทำให้ทราบว่า ชาวอีสานเป็นกลุ่มคนที่ได้รับอิทธิพลจาก ประเพณีบุญผะเหวดค่อนข้างมาก โดยสังเกตจากอัตลักษณ์ด้านศีลธรรมของชาวอีสาน ไม่ว่าจะเป็นความ อื้อเพื่อเผื่อแผ่ แบ่งปัน การให้อภัยกัน ความอ่อนน้อมถ่อมตน ล้วนแต่เป็นคุณลักษณะที่สอดแทรกอยู่ใน เวสสันดรชาดก

บทความเรื่องที่ ๔ บทความวิชาการเรื่อง “ภาวะผู้นำส่งผลกับความท้าทายต่อสถานการณ์ พระพุทธศาสนาที่ถูกคุกคามในปัจจุบัน” โดยอาจารย์ ธนวัฒน์ ศรีลา อาจารย์ประจำสาขาวิชา พระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์นครน่านเฉลิมพระเกียรติ อำเภอเมือง จังหวัดน่าน นี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อ ศึกษาภาวะผู้นำส่งผลกับความท้าทายต่อสถานการณ์พระพุทธศาสนาที่ถูกคุกคามในปัจจุบัน ผลการศึกษา พบว่า ในมหาโคปาลสูตรพระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบภิกษุกับคนเลี้ยงโค ๒ ประเภท ได้แก่ คนเลี้ยงโคผู้ มี คุณสมบัติเลวล้มเหลวในการเลี้ยงดูโค ด้วยสาเหตุ ๑๑ ประการ ไม่สามารถทำให้ฝูงโคเจริญรุ่งเรืองได้ ส่วน คนเลี้ยงโคที่ดีมีคุณสมบัติพร้อม ด้วยสาเหตุ ๑๑ ประการ สามารถนำพาให้ฝูงโคเจริญรุ่งเรืองได้ ถ้าภิกษุผู้นำ ส่งผลสามารถประยุกต์หลักคำสอนในมหาโคปาลสูตรมาใช้อย่างเหมาะสมย่อมสามารถนำพาคณะสงฆ์และ พระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองได้

บทความเรื่องที่ ๕ บทความวิชาการเรื่อง “กองทัพพระสงฆ์เกาหลีกับปัญหาพุทธจริยศาสตร์” โดย ดร.ปฐมรัตน์ สุขขิยามานนท์ นักวิชาการอิสระ ผู้ศึกษาได้พยายามวิเคราะห์และนำเสนอว่า พระพุทธศาสนาสอนเรื่องเมตตา กรุณา และอวิหิงสา (การไม่เบียดเบียน) และศีลข้อแรกของเบญจศีลก็ให้ เว้นจากการฆ่า โดยหลักการแล้ว พระสงฆ์ทุกนิกายได้รับการคาดหวัง เพื่อให้เป็นต้นแบบทางศีลธรรมของ สังคมและไม่ได้รับการยอมรับให้เข้าร่วมสงคราม เนื่องจากสงครามเกี่ยวข้องกับการฆ่า ซึ่งถือว่าการ กระทำผิดศีลและเป็นบาป แต่พระสงฆ์เกาหลีในนิยามมหานได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับสงครามอย่างหลีกเลี่ยง ไม่ได้ การวิเคราะห์ประเด็นนี้ได้อาศัยเกณฑ์ตัดสินทางพุทธจริยศาสตร์ในเรื่องความเสียสละ เรื่องประโยชน์ ที่มุ่งหมาย เรื่องอุดมการณ์ของพระโพธิสัตว์ และเรื่องกุศโลบายที่ปรับให้เหมาะกับสภาพปัญหาใน พระพุทธศาสนาเป็นพื้นฐานสำคัญ

บทความเรื่องที่ ๖ บทความวิชาการเรื่อง “การจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อการเยียวยาใน สถานพยาบาลเชิงพุทธ” โดยดร.โกศล จิ่งเสถียรทรัพย์ นักวิชาการอิสระ ผู้ศึกษาได้วิเคราะห์ว่าจากผล การศึกษาที่พบว่า คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาถึงแม้จะไม่มีสถานพยาบาลที่เป็นรูปธรรม หากแต่สามารถ ค้นพบร่องรอยของการดูแลรักษาประสงฆ์อาพาธตั้งแต่สมัยพุทธกาล ในขณะที่การจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อ

การเยียวยาในศาสตร์ร่วมสมัย มีการศึกษาค้นคว้า และมีงานวิจัยทางตะวันตกจำนวนมาก ซึ่งเมื่อบูรณาการแนวความคิดการออกแบบสภาพแวดล้อมเพื่อการเยียวยาทั้งสองแล้ว สามารถสรุปเป็นแนวทางการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อการเยียวยาในสถานพยาบาลได้ ๓ แนวทางคือ ๑) การจัดการตามมาตรฐานระบบสุขภาพสิ่งแวดล้อมและความปลอดภัย ๒) การจัดการตามทฤษฎีและหลักฐานจากงานวิจัย และ ๓) การจัดการที่คำนึงถึงมิติทางสุนทรียะและจิตวิญญาณ

บทความเรื่องที่ ๗ บทความวิชาการเรื่อง “ประเพณีการเทศน์มหาชาติ” โดยรองศาสตราจารย์ ดร.ประสงค์ รายณสุข นักวิชาการอิสระ จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บทความนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาพัฒนาการของประเพณีการเทศน์มหาชาติในประเทศไทย ซึ่งพบว่าประเพณีการเทศน์มหาชาตินี้มีมาก่อนสมัยสุโขทัย แต่ไม่ปรากฏว่ามีวรรณกรรม เข้าใจว่าต้นฉบับคงสูญหายไป แต่เมื่อมาถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา ได้มีวรรณกรรมเรื่องมหาชาติคำหลวง ในรูปแบบคำประพันธ์หลายชนิด ต่อมาสมัยรัตนโกสินทร์ มีร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก มีลักษณะเป็นมหาชาติประยุกต์ ซึ่งพัฒนาไปสู่มหาชาติทรงเครื่อง มหาชาติทางเครื่อง มุ่งให้ผู้ฟังเพลิดเพลินสนุกสนาน โดยได้สารธรรมด้วย

บทความเรื่องที่ ๘ บทความวิชาการเรื่อง “การพัฒนาคุณภาพมรรคมืองค์ ๘ ของบุคคลตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท” โดย ดร. กรรณิการ์ ขาวเงิน นักวิชาการอิสระ ผู้เขียนได้พยายามวิเคราะห์และนำเสนอแนวทางในการพัฒนาคุณภาพของมรรคมืองค์ ๘ ในระดับปัจเจกบุคคล โดยเริ่มจากการพัฒนาสัมมาทิฐิของบุคคลเป็นลำดับแรก สัมมาทิฐิมีความสำคัญในฐานะที่เป็นสะพานเชื่อมไปสู่ความสำเร็จเพื่อนำทางองค์มรรคข้ออื่นๆ ที่เหลือให้เกิดขึ้นได้ โดยอาศัยเครื่องมือซึ่งมืองค์ประกอบ ๓ อย่าง คือ ความรู้ชัด ที่เป็นสัมมาทิฐิ ความพยายามที่เป็นสัมมาวายามะ และความมีสติในขณะนั้นที่เป็นสัมมาสติร่วมอยู่ด้วย มาใช้ในการพัฒนาคุณภาพของมรรคมืองค์ ๘ ที่ปัจเจกบุคคลสามารถประยุกต์ใช้ในวิถีชีวิตประจำวันได้อย่างเหมาะสม

บทความเรื่องที่ ๙ บทความวิชาการ เรื่อง “ขันติธรรม : หลักปฏิบัติเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติในอาเซียน” โดยดร.พงศ์พัชรา สัมพันธ์รัตน์ นักวิชาการอิสระ ผู้เขียนได้พยายามวิเคราะห์ถึงความสำคัญและความจำเป็นในการนำเอาหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา คือ ขันติ คือ ความอดทน อดกลั้นมาใช้เป็นแนวทางในการอยู่ร่วมกันต่อของประเทศต่างๆ ในกลุ่มอาเซียนที่มีความแตกต่างกัน .จากผลการศึกษาทำให้ทราบว่า ผู้นำและพลเมืองของแต่ละประเทศ จะต้องมีความขันติธรรม เพื่อให้การอยู่ร่วมกันเป็นไปได้อย่างราบรื่น ปราศจากปัญหาอุปสรรค ต้องอยู่ร่วมด้วยความรักสามัคคี ประองตองสมานฉันท์ ประนีประนอม รู้จัก

แบ่งปัน รู้จักการให้ ด้วยความอดทน การอยู่ร่วมกัน ต้องปฏิบัติดีต่อกันทั้งทางกาย วาจา ใจ โดยไม่ตกเป็นทาสของกิเลสตัณหา คือ ความโลภ ความโกรธ และความหลง

บทความเรื่องที่ ๑๐ เป็นบทความวิชาการภาษาอังกฤษ เรื่อง “การประยุกต์วิปัสสนากรรมฐานในการเล่นกีฬา (An application of insight meditation in sport exercise)” ผู้เขียนได้ชี้ให้เห็นถึงประโยชน์ของการเล่นกีฬาและการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานที่มีความสอดคล้องกัน เพราะการหมั่นสังเกตดูความรู้สึกทางกายและใจเป็นปัจจัยหลักของการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ในขณะที่การออกกำลังกาย เป็นการผสมผสานทฤษฎีทางด้านวิทยาศาสตร์เข้าไปด้วย ซึ่งจะเป็นประโยชน์ในการพัฒนาสุขภาพกายและสุขภาพจิตด้วย จึงเป็นบทความที่น่าสนใจและจะเป็นประโยชน์แก่คนในสังคมสมัยปัจจุบันได้อย่างเป็นรูปธรรม

ในฐานะบรรณาธิการ หวังว่า บทความวิชาการและบทความวิจัยในวารสารฉบับนี้ จะเกิดประโยชน์แก่ผู้อ่านทั้งหลายได้ตามสมควร จึงขอเจริญพรอนุโมทนาขอบคุณเจ้าของบทความทุกท่านที่ได้ส่งบทความของท่านมาเผยแพร่ในวารสาร **มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์** และคณะทำงานทุกท่าน ที่ร่วมกันดำเนินการจนสามารถทำให้วารสารฉบับนี้ออกเผยแพร่ต่อสาธารณชนได้

พระมหาสุรศักดิ์ ปจฺจนฺตเสโน, ดร.

บรรณาธิการ

สารบัญ

หน้า

คำนิยม โดย พระราชปริยัติมุนี, รศ.ดร.....(๑)

คณะกรรมการกลั่นกรองบทความ.....(๒)

บทบรรณาธิการ โดย พระมหาสุรศักดิ์ ปัจจนตเสโน, ดร.....(๔)

บทความวิชาการ/บทความวิจัย (ภาษาไทย):

วิธีการพัฒนาจิตให้เกิดพุทธปัญญา

Method of Mind Development through Buddhist Wisdom

รศ. ดร. จารุวรรณ พึ่งเพียร Assoc. Prof. Dr. Jaruwan Peingtian.....๑

สรีรยนต์ : การทำงานของกายและจิต

The concept of the body as a function of engine, body and mind

พระมหาสมชาติ สุวิชาโน Phramaha Somchat Suvijano

พระราชปริยัติมุนี, รศ.ดร. Assoc. Prof. Dr. Phra Rajapariyattimuni.....๒๐

ประเพณีบุญผะเหวดกับอัตลักษณ์ด้านศีลธรรมของชาวอีสาน

Tradition of the Making-Merit in the Great life of Prince Vessantara

And the Moral Identity of the Isaan People

พระมหาธีรรัตน์ อุทยปุตโต Phramaha Deeratana Utthayaputto

พระครูปริยัติคณานุรักษ์ Phrakhra Pariyattikunanurak

เจ้าอธิการสุริยนต์ ทสสนิโย Chao Athikan Suriyon Dassaneeyo.....๔๑

ภาวะผู้นำสงฆ์กับความท้าทายต่อสถานการณ์พระพุทธศาสนาที่ถูกคุกคามในปัจจุบัน

Leadership of Sangha and daringness to Crisis of threatened Buddhism

in the Present time

อาจารย์ ธนวัฒน์ ศรีลา Dhanawat Srila.....๕๕

กองทัพพระสงฆ์เกาหลีกับปัญหาพุทธจริยศาสตร์

Korean Buddhist Monk Army and its Buddhist Ethical Problems

ดร.ปฐมรัตน์ สุขชียามานนท์ Dr.Pathomrat Sukkheeyamanon.....๗๕

การจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อการเยียวยาในสถานพยาบาลเชิงพุทธ

Buddhist Healthcare Healing Environmental Management

ดร.โกศล จิ้งเสถียรทรัพย์ Dr. Kosol Chungsatiansup

พระมหาดิเดช สติวโร, ดร. Phramaha Adidej Sativaro, Dr.....๙๒

ประเพณีการเทศน์มหาชาติ

The Tradition of Mahajati Preaching

รศ.ดร.ประสงค์ ราชณสุข Assoc. Prof. Dr. Prasong Rayanasukha

รศ.ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร Assoc. Prof. Dr. Samitthipol Netnimit.....๑๑๑

การพัฒนาคุณภาพมรรคมีองค์ ๘ ของบุคคลตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท

The Development of an Individual's Noble Eightfold Path Quality

according to Theravada Buddhism

ดร.กรรณิการ์ ขาวเงิน Dr. Kannikar Khaw-ngern

ดร.นันทพล โรจนโกศล Dr. Nunthapol Rodjanakoson.....๑๒๖

ขันติธรรม : หลักปฏิบัติเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติในอาเซียน

Khanti-dhamma: A practices to coexist peacefully in ASEAN

ดร.พงศ์พัชรา สัมพันธ์รัตน์ Dr. Phongphachara Samphantharat

พระมหาทวี มหาปัญญา, ผศ.ดร. Assist. Prof. Dr. Phramaha Tawee Mahapannyo.....๑๔๗

บทความวิชาการ (ภาษาอังกฤษ):

An application of insight meditation in sport exercise

การประยุกต์วิปัสสนากรรมฐานในการเล่นกีฬา

Mr. Yuttapong Chatchawanwan นายยุทธพงษ์ ชัชวาลวรรณ

Phramaha Somboon Vuddhikaro, Ph.D. พระมหาสมบุญ วุฑฺฒิกโร, ดร.....๑๖๔

ภาคผนวก

คำแนะนำการเตรียมต้นฉบับบทความ.....๑๗๗

แบบฟอร์มการส่งบทความทางวิชาการ/บทความวิจัย.....๑๘๒

แบบประเมินบทความ.....๑๘๔

ใบสมัครสมาชิกวารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์.....๑๘๖

วิธีการพัฒนาจิตให้เกิดพุทธปัญญา

Method of Mind Development through Buddhist Wisdom

รศ. ดร. จารุวรรณ พึ่งเพียร^๑

Assoc. Prof. Dr. Jaruwan Peingtian

บทคัดย่อ

บทความนี้ต้องการวิเคราะห์ให้เห็นความพิเศษของพุทธปัญญาว่ามีธรรมชาติและวิธีการเพื่อบรรลุเป้าหมายในการดับทุกข์เป็นอย่างไร ความเข้าใจเรื่องปัญญาที่จำเป็นในการพ้นทุกข์ไม่ชัดเจนทำให้เป้าหมายเกิดความไขว้เขวไปจากผลที่ควรจะเป็น พุทธปัญญา คือปัญญาที่คนทั่วไปเข้าใจเป็นลักษณะของพุทธปัญญาคือการประมวลหน่วยความคิดให้เร็วโดยการใช้หลักการคิดเชิงเหตุผล วิเคราะห์ สังเคราะห์ แต่ปัญญาดังกล่าวยังเกี่ยวข้องกับสิ่งปรุงแต่งจึงยังไม่สามารถรู้สภาวะแท้จริงของตนเองได้ทั้งยังทำให้เกิดอุปาทานเพิ่มขึ้นเพราะล้วนเกิดจากความคิด แต่พุทธปัญญาต้องประกอบกับสติสัมปชัญญะคือรู้ตัวเองและไม่ก่อให้เกิดตัวอวดตาผู้ยึดถือสิ่งต่าง ๆ ซึ่งเป็นทางที่นำไปสู่ความผิดพลาด พุทธปัญญาจะนำไปสู่การเห็นความเป็นจริง อยู่กับขณะจิตของตน หากพัฒนาให้บริบูรณ์แล้ว พุทธปัญญาเช่นนี้จึงเป็นหนทางนำไปสู่เป้าหมายคือการทำอริยมรรคให้เกิดในชั้นในจิตของแต่ละคนซึ่งจะทำลายกิเลสและบังเกิดผลคือการดับทุกข์ได้อย่างหมดสิ้นตามหลักพระพุทธศาสนา

คำสำคัญ: การพัฒนาจิต, พุทธปัญญา, อริยมรรค, สติสัมปชัญญะ

Abstract

This study suggests that the nature of Buddhist wisdom and goals, and how to do. Unclear understanding regarding the necessary wisdom on ending the pains in Buddhist sense has been mistaken, this means that general people understands the wisdom as the intellectual skills of rational processing by using thinking only. But such intelligence can not realize the true conditions also causing self-attachment more and more. Buddhist wisdom must be accompanied by mindfulness and awareness functioning to subdue such egoism. In addition, to realize this truth and living with present moment,

^๑อาจารย์พิเศษ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบวรศึกษาพุทธโฆส จังหวัดนครปฐม

Special Lecturer, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, PaliSuesa Buddhaghosa

Campus, Nakhon Pathom Province.

this Buddhist wisdom leads to achieve the final goal which is the Noble Path, it would destroy all passions, in turn it produces the fruit, the end of suffering as Buddhism claims.

Keywords: Mind development, Buddhist wisdom, Noble path, mindfulness and awareness

๑. บทนำ

การเข้าถึงเป้าหมายสูงสุดของศาสนาพุทธต้องอาศัยเครื่องมือสำคัญคือปัญญา เป็นปัญญาเห็นความจริงคืออริยสัจ ได้แก่ทุกข์ หรือกำหนดรู้ในทุกข์ เพราะการไม่รู้ทุกข์จัดเป็นอวิชชา คือความไม่รู้สภาวะธรรมตามความเป็นจริง การกำหนดรู้ทุกข์เพื่อละสมุทัย การทำนิโรธให้แจ้ง และการพัฒนาจิตตามหลักอริยมรรคจนเห็นอริยสัจ ดังนั้น ปัญญาต้องมีการพัฒนาให้เกิดขึ้นตามลำดับ และจะเจริญขึ้นได้นั้นต้องอาศัยวิธีการพัฒนาให้เกิดขึ้น การพัฒนาดังกล่าวต้องเริ่มต้นที่ความเห็นที่ถูกต้องก่อน แล้วค่อยดำเนินตามศีล สมาธิ และยกจิตขึ้นสู่วิปัสสนาปัญญา

คำว่า “ปัญญา” แปลว่า ความรู้ ความเข้าใจ ความรู้ยิ่ง ความรู้ชัด มีวิเคราะห์ว่า ปญฺญาเตเตยาติ ปญฺญา. สภาวะที่ช่วยให้รู้ ชื่อว่าปัญญา หรือธรรมอันบุคคลย่อมรู้ทั่วได้ด้วยธรรมชาตินั้น เพราะเหตุนี้ ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า ปัญญา^๒

พระอภิธรรมปิฎกได้ให้ความหมายปัญญาว่า ปัญญา คือ กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกสรร ความวิจยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียดความรู้แจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ชัด ปัญญาเหมือนปลูก ความรู้ อินทรีย์คือปัญญาปัญญาพละ ปัญญาเหมือนศาตรา ปัญญาเหมือนปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญา ปัญญาเหมือนประทับ ปัญญาเหมือนดวงแก้ว ความไม่หลง ความวิจยธรรม ความเห็นชอบ^๓ อภิธัมมัตถวิภาวินีให้ความหมายว่า ธรรมชาติที่ชื่อว่าปัญญา ด้วยอรรถว่า ย่อมรู้โดยประการรู้ชัด ด้วยอำนาจอนิจจลักษณะ เป็นต้น^๔

^๒พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๒๐๙.

^๓ อภิ.ส. (ไทย) ๓๔/๓๑/๑๒.

^๔มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, อภิธัมมัตถสังคหบาลีและอภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา ฉบับแปลเป็นไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๙๕.

ลักษณะทิจตุกะของปัญญาเมื่ออธิบายให้เห็นอย่างชัดเจน ดังนี้

ยถาภูตปฏิเวธลกขณา	มีการรู้แจ้งตามความเป็นจริง เป็นลักษณะ
วิสโยภาสนรสา	มีการกระทำความจริงให้แจ่มแจ้ง เป็นกิจ
อสมโมหปจปฏฐานะ	มีความไม่หลงในอารมณ์ เป็นอาการปรากฏ
โยนิโสมนสิการปฏฐานะ	มีความใสเป็นอันดีในอารมณ์นั้น เป็นเหตุไถ่
(วา) อินทริยปริภาตปฏฐานะ	มีวินัยที่บริบูรณ์ด้วยปัญญา เป็นเหตุไถ่
(วา) กิเลสทริภาตปฏฐานะ	มีความห่างจากกิเลสทั้งหลาย เป็นเหตุไถ่
(วา) ติเหตุกปฏิสนธิกตปฏฐานะ	มีปฏิสนธิจิตเป็นไตรเหตุ เป็นเหตุไถ่ ^๕

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าปัญญาของพระพุทธศาสนาคือการรู้ความเป็นจริง สาเหตุและหน้าที่ ซึ่งนำไปสู่เป้าหมายคือการเกิดอริยมรรคญาณในวิปัสสนาปัญญาจนจิตปล่อยวางเข้าสู่ความดับทุกข์ พัฒนาจิตให้เข้าสู่ความสมบูรณ์ได้

๒. ขั้นตอนการการเจริญปัญญา

ปัญญาญาณในการบรรลุมรรค ผล จำแนกตามแหล่งที่มาได้ ๓ ประการ ซึ่งปรากฏในคัมภีร์สุดตันตปิฎกที่มกนิคาย ปาฎิกวรรค สังคีตสูตร^๖ มีดังนี้

๑. จินตามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการคิด
๒. สุตมยปัญญา ปัญญาเกิดจากการฟัง
๓. ภาวนามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการเจริญ

มีข้อน่าสังเกตว่า จินตามยปัญญามาก่อนสุตมยปัญญาได้อย่างไร? นั่นก็เพราะว่า ข้อความจากพระไตรปิฎกนี้ มุ่งแสดงให้เห็นว่า ปัญญาแต่ละอย่างมุ่งให้สำเร็จผลได้เลย คือเกิดญาณปัญญาที่นำไปสู่การบรรลุธรรมได้เลย โดยไม่จำเป็นต้องอิงอาศัยกันและกันเสมอไป อย่างที่อธิบายกันว่า “สุตมยปัญญาเกิดก่อน และเป็นปัจจัยให้เกิดจินตามยปัญญา ...” ซึ่งสอดคล้องกับขณะแห่งการบรรลุธรรม ที่พระพุทธเจ้าตรัสบอกไว้ ๕ ขณะ^๗ ดังนี้

๑. บรรลุธรรมขณะที่ได้รับฟังธรรมแสดงจากพระศาสดา หรือพระอริยเจ้า

^๕ขุนสรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), **ลักษณะทิจตุกะ**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท คัลเลอร์โฟร์ จำกัด, ๒๕๓๗), หน้า ๒๖.

^๖ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๑.

^๗ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๒/๓๑๓.

๒. บรรลุธรรมขณะที่ตัวเองกำลังแสดงธรรมแจ่มแจ้งให้คนอื่นฟัง
๓. บรรลุธรรมขณะที่ตัวเองทอสาธยายธรรมที่รับรู้มาให้คนอื่นฟัง
๔. บรรลุธรรมขณะที่ตัวเองได้ตรัสกรองใคร่ครวญธรรมที่ได้รับรู้เรียนรู้มา
๕. บรรลุธรรมด้วยวิปัสสนาปัญญาอันมีสมาธิเป็นบาทฐาน^๘

๑) จินตามยปัญญา แยกศัพท์เป็น จินตา + มย + ปัญญา + = จินตามยปัญญา แปลว่า ปัญญาสำเร็จแล้วจากความคิดพิจารณา มีการวิเคราะห์ว่า จินตา ขาตา ปัญญา จินตามยปัญญา. อถวา จินตา ปกตา ปัญญา จินตามยปัญญา^๙ ส่วนในพระอภิธรรมปิฎก ได้แสดงความหมายไว้ คือ บุคคลได้ ความรู้หรือปัญญาในการจัดการงานและศิลปวิชาต่าง ๆ จากการคิดพิจารณาด้วยตนเอง มีข้อความว่า

ในการทำงานทั้งหลายที่ต้องน้อมนำไปด้วยปัญญาก็ดี ในศิลปะทั้งหลายที่ต้องน้อมนำไปด้วย ปัญญาก็ดี ในวิชาทั้งหลายที่ต้องน้อมนำไปด้วยปัญญาก็ดี บุคคลมิได้ฟังจากผู้อื่น ย่อม ได้กัมมัสสกตาญาณ หรือย่อมได้สัจจานุโลมิกญาณ ว่ารูปไม่เที่ยงดังนี้บ้าง ว่าเวทนาไม่เที่ยง ดังนี้ บ้าง ว่าสัญญาไม่เที่ยงดังนี้บ้าง ว่าสังขารทั้งหลายไม่เที่ยงดังนี้บ้าง ว่าวิญญานไม่เที่ยงดังนี้บ้าง ย่อมได้อนุโลมิกญาณ ชันติญาณ ทิฏฐิญาณ รุจิญาณ มุติญาณ เปกขญาณ อัมมนิชฌานขันติญาณ อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งมีลักษณะอย่างนั้น นี้เรียกว่า จินตามยปัญญา^{๑๐}

ในพระอภิธรรมปิฎก วิภังคปกรณ์ อธิบายไว้ว่า ความรู้ที่เกิดจากคิดการงานศิลปะและวิชาการ ต่างๆ หรือปัญญาที่มีไม่ได้ฟังจากผู้อื่น คิดเชื่อตามเหตุผลตามปัญญาอันเป็นของตนเกิดจากการกระทำ และอนุโลมตามสัจจะ หรือความจริง เช่น ความรู้ที่ว่ารูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง และสัญญาไม่เที่ยง เป็น อาที เรียกว่า จินตามยปัญญา^{๑๑}

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคอธิบายไว้ว่า ปัญญาที่มีได้ฟังจากคนอื่นได้มา ชื่อว่า จินตามยปัญญา เพราะสำเร็จจากความคิดโดยลำพังของตนเอง หรือว่าได้ขันติ (ความอดทน) ได้ทิฏฐิ (ความเห็น) ได้รุจิ (ความพอใจ) ได้มูติ (ความรู้) ได้เปกขะ (การค้นพบ) ได้อัมมนิชฌานขันติ (ความอดทนต่อความเพ่งแห่ง ธรรม) อันอนุโลมิกะ (ความควรแก่ธรรม) คือ การงานที่ประสงค์จะทำไมขัดกัน หรืออันเป็นบ่อเกิดของ

^๘อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๖๑/๑๑๐.

^๙สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, บาลีไวยากรณ์ วจิวภาค ภาคที่ ๒ สมาส-ตัทธิต, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๔๘.

^{๑๐}อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๐๔/๔๓๘.

^{๑๑}อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๒/๘๐๔/๓๕๕.

การทำงานทุกอย่างที่บุคคลจัดทำด้วยโยคะ ได้แก่ จัดทำด้วยปัญญา หรือวิทยาการทุกอย่างที่บุคคลจัดทำด้วยการประกอบความเพียร(โยคะ) อันได้แก่ ปัญญา ความรู้^{๑๒}นี้เรียกว่า จินตามยปัญญา^{๑๓}

ปัญญาในทางวิปัสสนาภาวนา ได้แก่ ปัญญาที่เกิดจากการการคิดพิจารณาด้วยตนเอง ได้แก่การที่บุคคลไม่ได้ฟังมาจากผู้อื่น แต่กลับได้กัมมัสสกตาญาณ หรือสัจจानุโลมิกญาณ ด้วยปัญญาอย่างนี้ว่า รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง นี้เรียกว่า จินตามยปัญญา^{๑๔} อนึ่ง ในทางจิตวิทยาพบว่า สิ่งที่กำลังคิด ณ ขณะนั้นสมองเชื่อว่าสิ่งนั้นกำลังเกิดขึ้นจริง นั่นก็หมายความว่า หากจิตคิดพิจารณาถึงเรื่องราวที่เป็นพระสัทธรรม ก็เป็นเหตุให้เกิดญาณปัญญาในวิปัสสนาได้เช่นกัน

ตัวอย่างที่แสดงให้เห็นเรื่อง จินตามยปัญญา เช่น ปรีพาชกอุปติสสะ และปรีพาชกโกลิตะ เมื่อครั้งออกบวชแล้วแต่ยังไม่พบพระพุทธศาสนา ในเมืองราชคฤห์มีงานประจำปี เป็นการแสดงละครบยอศ เขาทั้งสองท่านได้ไปชมมหรสพ แต่เกิดมีอาการเฉยชากับการแสดง คิดตรงกัน และเกิดปัญญาจากความคิดนั้นว่า“เรามาดูละครที่ไร้สาระอยู่ทำไม”^{๑๕} จากตัวอย่างนี้ ปัญญาจากความคิดของปรีพาชกอุปติสสะและปรีพาชกโกลิตะ จัดเป็น จินตมยปัญญา

๒) สุตมยปัญญา แยกศัพท์เป็น สุต+มย+ปัญญา มีวิเคราะห์ว่า สุตฯ ขาตา ปณฺหา สุตมยปณฺหา อถวฯ สุตฯ ปกตฯ ปณฺหา สุตมยปณฺหา ในพระอภิธรรมปิฎก ได้กล่าวถึงความหมายแห่งสุตมยปัญญาไว้ คือ บุคคลได้ความรู้ หรือปัญญา ในการจัดการงานและศิลปวิชาต่าง ๆ จากการฟังมาจากบุคคลอื่น ความว่า

ในการงานทั้งหลายที่ต้องน้อมนำไปด้วยปัญญาก็คือ ในศิลปะทั้งหลายที่ต้องน้อมนำไปด้วยปัญญาก็คือ ในวิชาทั้งหลายที่ต้องน้อมนำไปด้วยปัญญาก็คือ บุคคลได้ฟังจากผู้อื่นแล้ว จึงได้กัมมัสสกตาญาณ หรือ ได้สัจจानุโลมิกญาณ ว่า รูปไม่เที่ยง ดังนี้บ้างว่าเวทนาไม่เที่ยง ดังนี้บ้าง ว่าสัญญาไม่เที่ยงดังนี้บ้าง ว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงดังนี้บ้าง ว่า วิญญาณไม่เที่ยง ดังนี้บ้าง ได้อนุโลมิกญาณ ชันติญาณ ทิฏฐิญาณ รุจิญาณ มุตติญาณ เปกขญาณ ธรรมนิชฌานชันติญาณ อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งมีลักษณะอย่างนั้น นี้เรียกว่า สุตมยปัญญา^{๑๖}

^{๑๒}วิสุทธิ. (ไทย) ๓/๑/๘-๙.

^{๑๓}พระพุทธโฆสเถระ วจนา, วงศ์ชาฎบาลี (ผู้ชำระ), คัมภีร์พระวิสุทธิมรรค (ไทย),(กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมบรรณาการ, ๒๕๒๕), หน้า ๓๓๕.

^{๑๔}วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๐/๗๒-๗๓.

^{๑๕}อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๐๔/๔๓๘.

การฟังนี้ก็ทำให้เกิดปัญญา โดยต้องตั้งใจฟังด้วยความเคารพด้วยดี ฟังด้วยใจ จึงจะได้ปัญญา ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ฟังด้วยดี ย่อมได้ปัญญา (สุสสุสํ ลภเต ปญญํ)”^{๑๖} และเพราะว่า “การฟังด้วยความตั้งใจและการสอบถามเป็นอาหารของปัญญา”^{๑๗} คือทำให้เกิดปัญญาได้ อนึ่งการฟังด้วยดีนี้เป็นเหตุให้การฟังเจริญยิ่งๆ ขึ้นไปอีก คือทำให้ได้ความรู้ เกิดสติปัญญาเพิ่มพูน เจริญด้วยปัญญายิ่งๆ ขึ้นไป ทำให้บุคคลรู้สิ่งเป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ แล้วรู้จักเลือกสร้างสิ่งที่เป็นประโยชน์ อันนำมาซึ่งความสุข สมดังภาษิตที่ว่า “การฟังดีเป็นเหตุให้การฟังเจริญ การฟังเป็นเหตุให้เจริญปัญญา บุคคลจะรู้ประโยชน์ก็เพราะปัญญา ประโยชน์ที่บุคคลรู้แล้ว ย่อมนำมาสุขมาให้”^{๑๘}

พระพุทธพจน์ที่แสดงว่าการฟังด้วยดี ทำให้เกิดปัญญาเห็นแจ้งพระไตรลักษณ์ได้ ดังนี้

เมื่อพิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น ย่อมละกิเลสที่ควรละได้ เมื่อพิจารณาเห็นเวทนา..สัญญา..สังขาร..วิญญาณ ..จักขุ ..ชราและมรณะ โดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น ย่อมละกิเลสที่ควรละได้ เมื่อพิจารณาเห็นนิพพานอันยังลงสู่อมตะ ด้วยความว่าเป็นที่สุด ย่อมละกิเลสที่ควรละได้ ธรรมใด ๆ เป็นธรรมที่ละได้แล้วธรรมนั้น ๆ เป็นอันสละได้แล้ว ชื่อว่าญาณ เพราะอรรถว่ารู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถว่ารู้ชัด เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาเครื่องทรงจำธรรมที่ได้สดับมาแล้ว คือเครื่องรู้ชัดธรรมที่ได้สดับมาแล้วนั้นว่า ธรรมเหล่านี้ควรละ ชื่อว่า สุตมยญาณ^{๑๙}

พระพุทธพจน์ที่แสดงว่า การฟังด้วยดีทำให้เกิดปัญญาเห็นรู้แจ้งอริยสัจ ๔ ได้ ดังนี้

ปัญญานันเป็นเครื่องทรงจำธรรมที่ได้ฟังมาแล้ว คือ เครื่องรู้ชัดธรรมที่ได้สดับมาแล้วนั้นว่า ธรรมเหล่านี้ควรรู้ยิ่ง ธรรมเหล่านี้ควรกำหนดรู้ ธรรมเหล่านี้ควรละ ธรรมเหล่านี้ควรให้เจริญ ธรรมเหล่านี้ควรทำให้แจ้ง ธรรมเหล่านี้เป็นไปในส่วนแห่งความเสื่อม ธรรมเหล่านี้เป็นไปในส่วนแห่งความตั้งอยู่ ธรรมเหล่านี้ เป็นไปในส่วนแห่งความวิเศษ ธรรมเหล่านี้เป็นไปในส่วนแห่งการขำ แรกกิเลสสังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา นี้ทุกขอริยสัจ นี้ทุกขสมุทัยอริยสัจ นี้ทุกขนิโรธอริยสัจ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ เป็นสุตมยญาณ^{๒๐}

^{๑๖}อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๐๔/๔๓๘.

^{๑๗}อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๗๓/๑๔๖.

^{๑๘}ช.เถร. (ไทย) ๒๖/๒๖๘/๒๙๐.

^{๑๙}ช.ปฎิ. (ไทย) ๓๑/ ๖๖/๓๙.

^{๒๐}ช.ปฎิ. (ไทย) ๓๑/๑/๕.

ในพระอภิธรรมปิฎก วิภังคปกรณ์ อธิบายไว้ว่า ความรู้การทำงานศิลปะ และวิชาการต่างๆ ที่ได้เรียน ได้ฟังจากคนอื่น หรือความรู้ที่ได้ฟังด้วยตนเอง เช่น ได้ฟังตามหลักตามความเป็นจริงว่า รูป เวทนา สัญญาไม่เที่ยง เป็นอาทิ เรียกว่า สุตมยปัญญา^{๒๑} และในคัมภีร์วิสุทธิมรรคอธิบายไว้ว่า บุคคลได้ฟังแต่ผู้อื่นแล้ว จึงได้กัมมัสสกตญาณ ได้แก่ ปัญญาอันเป็นของตนจากการกระทำ เป็นอาทิ เรียกว่า สุตมยปัญญา^{๒๒}

สุตมยปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดจากการฟังมาจากผู้อื่น ในการทำงานทั้งหลายที่ต้องน้อมนำไปด้วยปัญญาก็ดี ในศิลปะทั้งหลายที่ต้องน้อมนำไปด้วยปัญญาก็ดี ในวิชาทั้งหลายที่ต้องน้อมนำไปด้วยปัญญาก็ดี บุคคลได้ฟังจากผู้อื่นแล้ว จึงได้กัมมัสสกตญาณ หรือได้สัจจानุโลมิกญาณ ว่ารูปไม่เที่ยงดังนี้บ้าง ว่าเวทนาไม่เที่ยง ดังนี้บ้าง ว่าสัญญาไม่เที่ยง ดังนี้บ้างว่าสังขารทั้งหลายไม่เที่ยง ดังนี้บ้างว่าวิญญาณไม่เที่ยง ดังนี้บ้างได้ อนุโลมิกญาณ ขันติญาณทวิฐานญาณ รุจิญาณ มุติญาณ เปกขญาณ อัมมนิชฌานขันติญาณ อันใด ซึ่งมีลักษณะอย่างนั้น นี้เรียกว่า สุตมยปัญญา^{๒๓} ดังพระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ฟังด้วยดี ย่อมได้ปัญญา”^{๒๔}

คุณภาพของการฟังด้วยดีก่อให้เกิดปัญญาได้อย่างไร โดยคราวที่พระพุทธองค์เสด็จออกประกาศพระธรรมจักรและตรัสสอนเรื่อง มัชฌิมาปฏิปทา อริยมรรคมีองค์ ๘ และอริยสัจ ๔ แก่ปัญจวัคคีย์เป็นพวกแรกนั้น พระโกณฑัญญะได้เกิดธรรมจักขุหรือดวงตาเห็นธรรมได้กล่าวว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา”^{๒๕} พระพุทธองค์ทรงเปล่งพระอุทานว่า “ผู้เจริญทั้งหลาย โกณฑัญญะได้รู้แล้วหนอ ผู้เจริญทั้งหลาย โกณฑัญญะได้รู้แล้วหนอ”^{๒๖} พระโกณฑัญญะได้บรรลุโสดาปัตติผลเป็นครั้งแรก จากการได้ฟังพระพุทธองค์ตรัสสอนเพียงครั้งเดียว การฟังด้วยดีเพื่อให้เกิดปัญญานั้น หมายถึงว่าต้องฟังด้วยความตั้งใจ ด้วยจิตที่ตั้งมั่น มีความศรัทธาแก่ผู้สอน และต้องมีการสังสมจึงจะเกิดปัญญาขึ้นได้ ดังพระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “คนต้องการบรรลุนิพพาน เชื่อฟังคำสั่งสอนของพระอรหันต์ ไม่ประมาท รู้จักพิจารณาพิจารณา ตั้งใจฟังด้วยดี ย่อมได้ปัญญา”^{๒๗}

คุณสมบัติของผู้มีปัญญาจากการสังสมสุตะ ทำให้เป็นผู้ที่มีความรู้มาก เป็นผู้คงแก่เรียน เป็นที่รักที่พอใจและเคารพของผู้อื่น เรียกผู้นั้นว่า “พหูสูต ทรงสุตะ สังสมสุตะ เป็นผู้ที่ได้ฟังมากซึ่งธรรมทั้งหลาย

^{๒๑} อภิ.วิ.อ.(ไทย) ๒/๒/๕๘๓.

^{๒๒} วิสุทธิ.(ไทย) ๓/๑/๙.

^{๒๓} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๗๖๘/๕๐๔.

^{๒๔} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๔๖/๓๕๓.

^{๒๕} ส.ม.(บาลี) ๑๙/๑๐๘๑/๓๖๗.

^{๒๖} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๘๑/๓๖๗.

^{๒๗} พุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๑๘๘/๓๗๐.

ที่มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง มีความงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์ บริบูรณ์ครบถ้วน แล้วทรงจำไว้ได้ คล่องปาก ขึ้นใจ แทะตลอดดีด้วยทฤษฎี”^{๒๘} คือมีความเข้าใจได้ลึกซึ้ง และสามารถถ่ายทอดได้ดี ได้ครบถ้วน ด้วยความเห็นที่ถูกต้อง ความรู้ที่ว่านี้สามารถนำมาพัฒนาตนเองและสอนผู้อื่นให้รู้ตามได้อีกด้วย

ตัวอย่างที่แสดงให้เห็นเข้าใจเรื่องสุตมยปัญญา เช่น ยสะกุลบุตร เป็นบุตรเศรษฐีเมืองพาราณสีมีชีวิตที่มีความสุข จนกระทั่งค่ำวันหนึ่ง ขณะนางระบำกำลังรำรำและบรรเลงดนตรีอยู่ ท่านเกิดเพลอหลับไป เมื่อตื่นขึ้นมาใกล้รุ่ง ประสบเห็นภาพนางรำที่นอนหลับในลักษณะที่ น่าเกลียดได้แก่ บางนางสยายผม บางนางนอนละเมอ เป็นต้น ท่านเกิดความรู้สึกเหมือนเห็นซากศพในป่าช้าจึงเกิดความรู้สึกเบื่อหน่ายขึ้นมาในทันที จนเปล่งอุทานกับตนเองว่า “ที่นี่วุ่นวายหนอ ที่นี่ขัดข้องหนอ” จนทำให้ลงเดินไปยังประตูใหญ่ ออกไปทางป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ณ ขณะนั้นพระพุทธเจ้า ทรงทราบดีว่าเกิดอะไรขึ้น จึงได้มาประทับนั่งบนอาสนะ เมื่อยสะเดินมาใกล้พระองค์ พระองค์ได้ตรัสตอบยสะกุลบุตรว่า “ที่นี่ไม่วุ่นวาย ที่นี่ไม่ขัดข้อง เชิญเถิดยสะ เชิญมาทางนี้เราจักแสดงธรรมให้เธอฟัง” ซึ่งพระองค์ทรงยกอนุปปพิโกถา (การแสดงธรรมไปตามลำดับ) ขึ้นแสดงให้ฟัง ซึ่งยสะกุลบุตรฟังธรรมนั้นพลางพิจารณาตามไป จิตที่วุ่นวายเริ่มสงบ จิตที่สงบปราศจากนิวรณ์ผ่องใสเบิกบาน ดังนั้นเมื่อฟังธรรมจบ ท่านได้บรรลุโสดาบันผลทันที^{๒๙} จากตัวอย่างนี้แสดงให้เห็นว่า ยสะกุลบุตรฟังธรรมแล้วเกิดปัญญาได้บรรลุเป็นโสดาบัน ปัญหานี้จัดเป็นสุตมยปัญญา

๓) ภาวนามยปัญญา แยกศัพท์เป็น ภาวนา + มย + ปณฺหา = ภาวนามยปณฺหา แปลว่า ปัญญาเกิดจากการภาวนา วิเคราะห์ว่า ภาวนาย ชาตา ปณฺหา ภาวนามยปณฺหา^{๓๐} ในพระอภิธรรมปิฎก วิภังคปกรณ์ อธิบายไว้ว่า ปัญญาของผู้เข้าสมาบัติทั้งหมด ได้แก่ บุคคลผู้เจริญสมถภาวนา และวิปัสสนาภาวนาได้สมาบัติ ๘ เรียกว่า ภาวนามยปัญญาเป็นปัญญาที่เกิดจากการอบรม หรือปัญญาที่เกิดแต่การฝึกลงมือปฏิบัติเช่น การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานจนถึงอัปปนา หรือ ปัญญาของผู้เข้าสมาบัติทุกอย่าง เรียกว่า ภาวนามยปัญญา^{๓๑}

^{๒๘}อง.ปญจก. (ไทย)๒๒/๘๗/๑๕๕.

^{๒๙}วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๕-๒๘/๓๑-๓๖.

^{๓๐}สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, บาลีไวยากรณ์ วจวิภาค ภาคที่ ๒ สมาส-
ตฺถิตติ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๔๘.

^{๓๑}อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๗๖๙/๕๐๔.

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค อธิบายไว้ว่า ความรู้ของผู้เข้าสมาบัติทุกอย่าง เรียกว่า ภาวนามยปัญญา^{๓๒} ปัญญาที่เกิดจากการเข้าสมาบัติ คือ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ และนิโรธสมาบัติ ท่านก็กล่าวว่าเป็น ภาวนามยปัญญา แม้ในคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎกก็กล่าวไว้ว่า “ปัญญาของผู้เข้าสมาบัติแม้ทั้งหมด เรียกว่า ภาวนามยปัญญา”^{๓๓} แต่เมื่อกล่าวถึงระดับแห่งปัญญา ตามหลักทางพระพุทธศาสนา ปัญญาชั้นภาวนามยปัญหานี้ ก็เป็นปัญญาชั้นสูง ระดับโลกุตตรปัญญา สามารถกำจัดอาสวะกิเลสคืออวิชชาได้ ปัญญาที่เกิดขึ้นชื่อว่าปัญญาวิมุตติ แต่ปัญญานี้จะเกิดขึ้นได้ต้องฝึกฝนอบรมด้วยธรรม ๒ อย่าง คือสมถะและวิปัสสนา จึงเกิดขึ้นและกำจัดอวิชชาได้ พระพุทธเจ้าตรัสแก่หมู่ภิกษุ ความว่า

ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๒ อย่างเป็นไปในส่วนแห่งวิชา ธรรม ๒ อย่างเป็นไฉน คือ สมถะ ๑ วิปัสสนา ๑ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมถะที่ภิกษุเจริญแล้ว ย่อมเสวยประโยชน์อะไร ย่อมอบรมจิตจิตที่อบรมแล้ว ย่อมเสวยประโยชน์อะไร ย่อมละราคะได้ วิปัสสนาที่อบรมแล้ว ย่อมเสวยประโยชน์อะไร ย่อมอบรมปัญญา ปัญญาที่อบรมแล้ว ย่อมเสวยประโยชน์อะไร ย่อมละอวิชชาได้^{๓๔}

ภาวนามยปัญญา คือความรู้ที่เกิดจากการฝึกฝนอบรมวิปัสสนาภาวนา เป็นประสบการณ์ตรง ทั้งประสบการณ์ตรงขั้นธรรมดาและขั้นพิเศษ ในการฝึกฝนให้เกิดความรู้บางอย่างเพียงแต่ฟังหรืออ่าน แล้วนำมาขบคิดก็เกิดขึ้นได้ การฝึกฝนจึงเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด ที่จะทำให้คนเราเกิดความรู้ ความชำนาญที่แท้จริง วิชาการต่างๆ เมื่อเรียนรู้แล้วต้องนำมาปฏิบัติจริง เพื่อให้เกิดความรู้เพิ่มเติมขึ้นมาและต้องฝึกฝนอบรมในเรื่องนั้นๆ อยู่เสมอเพื่อให้เกิดความชำนาญ ภาวนามยปัญญาจึงเป็นปัญญาเกิดขึ้นจากการฝึกฝนอบรมด้วยสมถะและวิปัสสนาและเป็นปัญญาที่สามารถละกิเลสอย่างละเอียด คือ สังโยชน์ โดยเฉพาะอวิชชาได้สิ้นเชิง เป็นปัญญาชั้นสูงสุดคือปัญญาญาณ เป็นปัญญาที่แท้จริงชั้นโลกุตตรปัญญา^{๓๕}

การปฏิบัติอบรมให้ปัญญามีขั้นนั้น เป็นทางให้เกิดปัญญา แต่ไม่ใช่ตัวปัญญา ปัญญาทั้ง ๓ นี้ สำหรับคนทั่วไป ต้องใช้ให้สัมพันธ์กัน คือ ตอนแรกก็ได้สดับเล่าเรียนจากคนอื่น เพราะเราอาจจะยังไม่สามารถคิดได้เอง จากนั้นนำมาคิดก็เกิดจินต แล้วก็ยังไม่ปล่อยให้เป็นเพียงความคิด แต่นำมาลงมือปฏิบัติเพื่อให้ได้เห็นผลขึ้นตามลำดับอย่างเป็นขั้นเป็นตอน แต่สำหรับผู้มีปัญญามาก พอได้ฟังก็เข้าใจตอนนั้นเลย

^{๓๒}วิสุทธิ. (ไทย) ๓/๑/๙.

^{๓๓}อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๐๔/๔๓๘.

^{๓๔}อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๒๗๕/๗๗-๗๘.

^{๓๕}ขุนสรรพกิจโกศล(โกวิท ปัทมะสุนทร), **ลักษณะจิตตคุละ**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท คัลเลอร์

หรือผู้ที่รู้จักคิด คิดเป็นก็ได้ปัญญา รู้แจ่มแจ้งที่จิต บางคนจะได้ปัญญาก็ต่อเมื่อนำมาปฏิบัติภาวนา ทางที่ทำให้เกิดปัญญานี้ ทำให้เรารู้รู้ทางที่จะสร้างสมเจริญปัญญาให้แก่ตน^{๓๖} โดยมีขั้นตอน ดังต่อไปนี้

ลำดับแรก ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาต้องเรียนรู้ “ภูมิ” ของปัญญาก่อน หรือที่เรียกว่า “วิปัสสนาภูมิ” วิปัสสนาภูมิมี ๖ ประเภท ได้แก่ ชั้นธ ๕, อายุตนะ ๑๒, ธาตุ ๑๘, อินทรี ๒๒, อริยสัจ ๔, ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ ตามลำดับ จนมีความรู้ความเข้าใจใน “ภูมิ” ประเภทต่าง ๆ จึงจะสามารถลงมือปฏิบัติได้

ขั้นตอนที่ ๒ ต้องเจริญวิปัสสนา “มูล” คือ รากฐานของวิปัสสนา ได้แก่ สลวิสุทธิและจิตตวิสุทธิ, สลวิสุทธิคือ ความบริสุทธิ์แห่งศีล (ศีล) จิตตวิสุทธิคือความบริสุทธิ์แห่งจิต (ขณิกสมาธิ)

ขั้นตอนที่ ๓ ปฏิบัติวิปัสสนาตาม “วิสุทธิ ๕” อันเป็น “สรณะ” ของปัญญา คือ กำหนดรูปนามที่ได้เรียนรู้มา จนเข้าถึงวิปัสสนาทั้ง ๕ คือ

ปฏิริวิสุทธิ ได้แก่ ความบริสุทธิ์แห่งความเห็นรูปนาม

กังขาวิตรณวิสุทธิ ได้แก่ ความบริสุทธิ์ของญาณที่ข้ามพ้นความสงสัย คือ ข้ามพ้นความสงสัยในรูปนามและรู้เหตุปัจจัยของรูปนาม

มัคคามัคคญาณทัตสนวิสุทธิ ได้แก่ ความบริสุทธิ์ในการเห็นแจ้งของญาณว่า เป็นมัคคปฏิบัติ (ทางปฏิบัติต่อไป) และไม่ใช่มรรคปฏิบัติ คือ รู้ทางถูกและทางผิด คือ ไม่ยึดติดใน “วิปัสสนูปกิเลส” แล้วกำหนดรูปนามจนเจริญขึ้นต่อไป

ปฏิบัติภาวนาญาณทัตสนวิสุทธิ ได้แก่ ความบริสุทธิ์ในการเห็นแจ้งของญาณอันเป็นเครื่องดำเนินไปสู่มรรคปฏิบัติโดยส่วนเดียว คือ มีปัญญาเห็นรูปนาม เกิดดับ เห็นรูปนามเป็นภัยที่น่ากลัว เห็นโทษของรูปนาม เกิดความเบื่อหน่ายในรูปนาม อยากหนีให้พ้นจากรูปนาม พิจารณาไตรลักษณ์ของรูปนามอย่างกว้างขวาง หาทางแล้ววางเฉยต่อรูปนาม และถึงพร้อมด้วยกำลังเพื่อให้มรรคญาณเกิด

ญาณทัตสนวิสุทธิ ได้แก่ ความบริสุทธิ์ในการเห็นแจ้งโดยส่วนเดียวของญาณปัญญาที่ทำลายโคตรของปุถุชน แล้วเข้าสู่โคตรของพระอริยเจ้าต่อไป^{๓๗}

๓. ธรรมเครื่องเจริญพุทธปัญญา

^{๓๖}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พัฒนาปัญญา เล่าเรื่องให้โยมฟัง ชุดที่ ๒**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๓๕-๓๖.

^{๓๗}พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ ป.ธ.๙), **หลักปฏิบัติสมณะและวิปัสสนากรรมฐาน**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๙๐.

หลักธรรมที่ส่งเสริมความเจริญงอกงามแห่งปัญญา เรียกว่า วุฒิธรรม ธรรมที่เป็นไปเพื่อความเจริญแห่งปัญญา เป็นองค์คุณของพระโสดาบัน (โสดาปัตติลังกะ) ซึ่งผู้ที่ประพฤติปฏิบัติธรรมหมวดนี้แล้ว เชื่อว่าได้ดำเนินสู่หนทางอริยะ หนทางแห่งความหลุดพ้นจากความทุกข์ และธรรมหมวดนี้มิใช่เป็นไปเพื่อโสดาปัตติผลเท่านั้น แต่ยังอำนวยผลเกี่ยวกับความก้าวหน้าทางปัญญาทุกระดับ จนถึงบรรลุอรหัตผลด้วย^{๓๘} ดังพระพุทธพจน์ว่า ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๔ ประการนี้ที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล... ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งสกทาคามิผล...ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งอนาคามิผล...ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งอรหัตผล^{๓๙} ธรรม ๔ ประการ คือ

๑) สปัปฺริสสังเสวะ หมายถึง การเสวนา หรือการเข้าไปหาสัตบุรุษ ท่านที่เป็นบัณฑิต ผู้ที่เป็นสัมมาทิฐิ เป็นกัลยาณมิตร ประกอบด้วยสปัปฺริสธรรม คือ ธรรมของสปัปฺริสชน ได้แก่ คนดี หรือคนที่แท้ ซึ่งมีคุณสมบัติของความเป็นคนที่สมบูรณ์ ๗ ประการ^{๔๐} คือ (๑) รู้หลักและรู้จักเหตุ (๒) รู้ความมุ่งหมาย และรู้จักผล (๓) รู้จักตน (๔) รู้จักประมาณ (๕) รู้จักกาล (๖) รู้จักชุมชน (๗) รู้จักบุคคล และการสมาคมกับสัตบุรุษที่เป็นกัลยาณมิตรยังเป็นบุญนิमितให้เกิดอริยมรรคมีองค์ ๘ ดังพระพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์จะอุทัย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นก่อน เป็นบุญนิमित ฉันท ไกลยามมิตตดา (ความเป็นผู้มีมิตรดี) ก็เป็นตัวนำ เป็นบุญนิमितเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ฉะนั้น”^{๔๑}

๒) สัทธัมมัสสวณะ การฟังคำแนะนำสั่งสอนของสัตบุรุษ หรือเรียกง่าย ๆ ว่า ฟังธรรมที่เป็นของสัตบุรุษ ๓ ประการ คือ (๑) สัทธรรมคือสิ่งที่ฟังเล่าเรียน ได้แก่ พระพุทธพจน์ (๒) สัทธรรมคือสิ่งที่ฟังปฏิบัติ ได้แก่ ไตรสิกขา (๓) สัทธรรมคือผลที่ฟังบรรลุ ได้แก่ มรรคผล นิพพาน^{๔๒} ตลอดถึงการฟังธรรมเป็นที่สบาย เหมาะสมกับตน เช่น อุปติสสะได้ฟังธรรมจากพระอัสสชิว่า “ธรรมเหล่าใดเกิดจากเหตุ พระตถาคตได้ตรัสถึงเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และเหตุแห่งความดับของธรรมเหล่านั้นด้วย พระมหาสมณะมักตรัสอย่างนี้” แล้วท่านก็ได้ดวงตาเห็นธรรมเป็นพระโสดาบัน^{๔๓}

^{๓๘}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐.

(กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมมิก จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๔๑๗.

^{๓๙}ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๕๑-๑๐๕๔/๕๗๖-๕๗๗.

^{๔๐}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๓.

^{๔๑}ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๙/๔๓.

^{๔๒}วิ.อ. (บาลี) ๑/๒๔๖.

^{๔๓}พ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๑๒๔.

๓) โยนิโสมนสิการ การพิจารณาไตร่ตรองโดยแยกกาย หรือการใช้ความคิดหาเหตุผลอย่างถูกวิธี รู้จักคิด คิดเป็น หรือคิดอย่างมีระเบียบ หมายถึง การรู้จักมอง รู้จักพิจารณาสิ่งทั้งหลาย โดยมองตามสิ่งนั้นๆ มันเป็นของมัน มันเป็นอย่างนั้น พิจารณาใคร่ครวญ ไตร่ตรองในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าไม่เที่ยง ในสิ่งที่เป็นอย่างทุกอย่างเป็นทุกข ในสิ่งที่เป็นอย่างอนัตตาว่าเป็นอนัตตา^{๔๔} เมื่อบุคคลมนสิการโดยแยกกายอย่างสม่ำเสมอแล้วจะทำให้เป็นสัมมาทิฐิบุคคล ดังพุทธพจน์ว่า “เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้สัมมาทิฐิที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วก็เจริญ ยิ่งขึ้นเหมือนโยนิโสมนสิการ เมื่อมนสิการโดยแยกกาย สัมมาทิฐิที่ไม่เกิดก็เกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้วก็เจริญยิ่งขึ้น”^{๔๕}

๔) ธัมมานุสรมปฏิบัติ การนำไปปฏิบัติอย่างถูกต้องตรงตามหลัก ตามความมุ่งหมาย คือ ปฏิบัติหลักย่อยคล้อยตามหลักใหญ่ หลักเบื้องต้นเป็นไปเพื่อหลักเบื้องปลาย เช่น ปฏิบัติศีลถูกหลัก เป็นไปเพื่อการบรรลุมรรคผล นิพพาน มิใช่ปฏิบัติโดยงมงาย ไร้หลักการ การเสวนาสัตบุรุษ ก็คือการมีกัลยาณมิตร สัตบุรุษและกัลยาณมิตรสูงสุดก็คือพระพุทธเจ้า นำไปสู่ปรโตโมหะที่ดี คือได้สดับหรือเรียนรู้พระสัทธรรม อันได้แก่หลักความจริงและความดีที่แท้คือพระธรรม โยนิโสมนสิการต่อพระธรรมและตามพระธรรมนั้น ทำให้เกิดกุศลธรรมและปัญญาที่เข้าใจสิ่งทั้งหลายถูกต้องตามความเป็นจริง พร้อมทั้งทำให้ปฏิบัติธรรมถูกต้องตามหลักตามความมุ่งหมาย เมื่อปฏิบัติถูกหลักก็ทำให้บรรลุผลคือ ประจักษ์แจ้งโสดาปัตติผลเป็นต้น ตลอดจนถึงอรหัตผล

๔. กระบวนการเจริญพุทธปัญญา

เนื่องจากกระบวนการการเกิดปัญญานั้น มีความเกี่ยวข้องกับกระบวนการรับรู้อารมณ์ทางทวารต่างๆ เช่น ช่องทางการรับรู้สิ่งที่ถูกรู้การรับรู้ เพื่อให้ทราบถึงกระบวนการการเกิดปัญญาเป็นอย่างไร มีลำดับขั้นตอนการรับรู้เป็นอย่างไร มีกระบวนการดังต่อไปนี้

๑) การรับรู้อารมณ์

กระบวนการรับรู้อารมณ์ เมื่อว่าโดยองค์ธรรมปรมัตถ์ ดังแสดงต่อไปนี้

ก. กระบวนการรับรู้อารมณ์ของมนุษย์โดยผ่านทวาร ๖ วัตถุรูป ๖ อายตนะ ๖ ธาตุ ๖

คำว่า ทวาร แปลว่า “ประตู” สำหรับเป็นที่เข้าออกของคนทั้งหลายมี จักขุประสาท เป็นต้น ชื่อว่าทวาร เพราะเหมือนหนึ่งประตูเป็นที่เข้าออกของ “วิถิจิต” ทั้งหลาย ทวารทั้งหลายมี ๖ ทวาร

^{๔๔}ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๑๕/๑๗.

^{๔๕}อง.เอกก. (บาลี) ๒๐/๓๐๓/๓๓.

วัตถุรูป ๖ มีจักขุวัตถุ เป็นต้น ย่อมเป็นที่อาศัยของจิตและเจตสิกทั้งหลายและรองรับจิตและเจตสิกทั้งหลายนั้น ตามสภาพของตนเช่นเดียวกัน

อายตนะ ๑๒ หรือ อายตนะภายนอก อายตนะภายในเมื่อมากระทบกันเข้าแล้ว วิถีจิตต่าง ๆ มีจักขุทวารวิถี เป็นต้นย่อมเกิดขึ้น^{๔๖}

ธาตุ ๖ มีจักขุปสาท เป็นต้น ชื่อว่า ธาตุ เพราะมีเนื้อความว่า ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวะ เป็นแต่สภาวะแท้ ๆ นั้นเอง ทวาร ๖, วัตถุรูป ๖, อายตนะ ๖, ธาตุ ๖ เหล่านี้ เรียกตามความหมายของชาวโลกว่า อุปกรณ์ในการรับรู้ มีรายละเอียด ดังนี้

(๑) จักขุทวาร เป็นจักขุปสาทรูปที่ซึมทราบอยู่บริเวณตาดำ มีลักษณะที่สามารถกระทบกับรูปรามณได้คือ สิ่งที่สามารถรู้ได้ทางตา แล้วเกิดการรับรู้ขึ้นมา เป็นการมองเห็นรูป

(๒) โสตทวาร เป็นโสตปสาทรูปที่ซึมทราบอยู่บริเวณช่องหู มีลักษณะที่สามารถกระทบกับสัททารมณคือ เสียงที่สามารถรู้ได้ทางหู แล้วเกิดการรับรู้ขึ้นมา เป็นการได้ยินเสียง

(๓) ฆานทวาร เป็นฆานปสาทรูปที่ซึมทราบอยู่บริเวณโพรงจมูก มีลักษณะที่สามารถกระทบกับคันธารมณคือ กลิ่นที่สามารถรู้ได้ทางจมูก แล้วเกิดการรับรู้ขึ้นมา เป็นการดมกลิ่น

(๔) ชิวหาทวาร เป็นชิวหาปสาทรูปที่ซึมทราบอยู่บริเวณปลายลิ้น มีลักษณะที่สามารถกระทบกับรสารมณคือ รสที่สามารถรู้ได้ทางลิ้น แล้วเกิดการรับรู้ขึ้นมา เป็นการลิ้มรส

(๕) กายทวาร เป็นกายปสาทรูปที่ซึมทราบอยู่ทั่วร่างกาย มีลักษณะที่สามารถกระทบกับโผฏฐัพพารมณคือ ความเย็น ร้อน อ่อน แข็ง ตึงไหว ที่สามารถถูกต้องได้ทางกาย แล้วเกิดการรับรู้ขึ้นมา เป็นการถูกต้องสัมผัส

(๖) มโนทวาร เป็นจิตที่ทำหน้าที่ในการรับรู้ารมณในทางทวารทั้ง ๖^{๔๗}

กระบวนการรับอารมณมีอุปกรณ์หรือเครื่องมือในการรับอารมณ ที่สำคัญ เช่น การรับรู้ารมณทางจักขุ มีเครื่องมือในการรับอารมณ คือ “จักขุปสาท” จักขุปสาททำหน้าที่หลายประการด้วยกัน หน้าที่ในการทำงานในด้านแรกเรียกว่า ทวารหรือทางผ่าน เรียกว่า จักขุทวาร, ทำหน้าที่เป็นวัตถุหรือเป็นที่อาศัยของจิตและเจตสิก เรียกว่าจักขุวัตถุ, ทำหน้าที่เป็นอายตนะภายใน เรียกว่า จักขายตนะ ทำหน้าที่เป็นธาตุ เรียกว่า จักขุธาตุ เป็นต้น กระบวนการรับอารมณทางทวารอื่นก็เป็นไปในทำนองเดียวกันนี้

^{๔๖} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะปริจเฉทที่ ๓ และปริจเฉทที่ ๗**, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๔๔), หน้า ๓๑.

^{๔๗} สุธีร์ ทุมทอง, **การพัฒนาอินทรีย์สังวร**, (กรุงเทพมหานคร: ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์ จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๑๕๒.

๒) อารมณ์สิ่งที่ถูกรับรู้

อารมณ์ (อารมณ์) หมายถึงเครื่องยึดเหนี่ยวจิต (อาลมพ อาลมพน โคจร วิสย) (อา บทหน้า รุม ธาตุ ในความหมายว่า ยินดี ยุ ปัจจย ช้อน ม แผลง ยุ เป็น อน น เป็น ณ)^{๔๘} มีศัพท์วิเคราะห์ว่า อา อภิมุขิ รมนติ เอตถาติ อารมณฺ จิตและเจตสิกทั้งหลาย มายินดีพร้อมหน้ากันในธรรมชาตินี้ ฉะนั้น ธรรมชาตินี้ ชื่อว่า อารมณฺ ได้แก่ อารมณฺ ๖ อารมณฺนี้เรียกว่า อาลัมพนะ ก็ได้ มีความหมายว่า เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิต และเจตสิกทั้งหลาย เหมือนคนแก่ที่ทุพพลภาพ ย่อมต้องอาศัยไม้เท้าหรือเชือกเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวให้ทรง ตัวลุกขึ้นและเดินไปได้ฉับใด จิตและเจตสิกทั้งหลายก็เช่นเดียวกัน ต้องมีอารมณ์เป็นเครื่องอาศัยยึดเพื่อ เกิดขึ้นติดต่อกันฉับนั้น ดังที่ท่านแสดงว่า จิตตเจตสิกเกหิ อาลมพตติ อาลมพนํ แปลว่า ธรรมชาตินั้น จิตและเจตสิกยึดเหนี่ยว ฉะนั้นจึงชื่อว่า อาลัมพนะ ได้แก่ อารมณฺ ๖^{๔๙}

คำว่า “อารมณ์” มีอรรถวิเคราะห์ว่า อาคนตวา จิตตเจตสิก รมนติ เอเตสุติ อารมณานิ รูปเป็นต้นเป็นที่จิตและเจตสิกมายินดี จึงชื่อว่า อารมณะ^{๕๐} โดยนัยนี้ หมายถึง รูปนามที่เป็นที่ยึดเหนี่ยว ของจิต ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา อารมณฺของวิปัสสนาภาวนา เรียกว่า วิปัสสนาภูมิ สิ่งที่ถูกรับรู้ เรียกว่า “อารมณ์” เป็นสิ่งที่ยึดเหนี่ยวของจิต เพราะจิตนั้นเป็นธรรมชาติที่รับรู้อารมณ์ หากไม่มีอารมณ์จิต ก็เกิดไม่ได้ อารมณฺจัดเป็นอายตนะภายนอก เรียกว่า “อายตนะ” แยกเป็น ๖ ประเภท ตามกระบวนการ รับรู้ คือ

(๑) รูปารมณฺ หรือ รูปายตนะองค์ ธรรมได้แก่ สีต่างๆ ที่สามารถรับรู้ได้ด้วยจักขุวิญญาณจิต ๒ เท่านั้น

(๒) สัทธารมณฺ หรือ สัทธายตนะ องค์ธรรมได้แก่ เสียงต่างๆ ที่สามารถรับรู้ได้ด้วยโสต วิญญาณจิต ๒ เท่านั้น

(๓) คันธารมณฺ หรือ คันธายตนะ องค์ธรรมได้แก่ กลิ่นต่างๆ ที่สามารถรับรู้ได้ด้วยฆาน วิญญาณจิต ๒ เท่านั้น

(๔) รสธารมณฺ หรือ รสายตนะ องค์ธรรมได้แก่ รสต่างๆ ที่สามารถรับรู้ได้ด้วยชิวหาปสาทเท่านั้น

(๕) โผฏฐัพพารมณฺ โผฏฐัพพายตนะ องค์ธรรมได้แก่ เย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ดึงที่สามารถ รับรู้ได้ด้วยกายวิญญาณจิต ๒ เท่านั้น

^{๔๘}พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด ศัพท์ วิเคราะห์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เอี่ยมเชียง, ๒๕๔๘), หน้า ๑๐๒.

^{๔๙}พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, หน้า ๓๓.

^{๕๐}พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, หน้า ๑๕๑.

(๖) อัมมารมณ หรือ อัมมายตนะ องค์ธรรมได้แก่จิต เจตสิก ปสาทรูป ๕ สุขุมรูป ๑๖ นิพพาน บัญญัติ ที่สามารถรับรู้ได้ด้วยมโนวิญญาณเท่านั้น^{๕๑}

กระบวนการรับรู้อารมณ์นั้น เมื่อว่าโดยอายตนะภายในและภายนอก เป็นธรรมที่เป็นเหตุเป็น ผลกัน ดังต่อไปนี้

๑. จักขายตนะกับรูปายตนะ ธรรมทั้งสองเป็นเหตุ การเห็นเป็นผล
๒. โสทายตนะกับสัททายตนะ ธรรมทั้งสองเป็นเหตุ การได้ยินเป็นผล
๓. ฆานายตนะกับคันธายตนะ ธรรมทั้งสองเป็นเหตุ การได้กลิ่นเป็นผล
๔. ชิวหายตนะกับรสายตนะ ธรรมทั้งสองเป็นเหตุ การรู้รสเป็นผล
๕. กายายตนะกับโผณัฐพายตนะ ธรรมทั้งสองเป็นเหตุ การรู้สัมผัสเป็นผล
๖. มนายตนะกับอัมมายตนะ ธรรมทั้งสองเป็นเหตุ การรู้สัมผัสเป็นผล

๕. วิธีปฏิบัติตนเพื่อให้เกิดพุทธปัญญา

การปฏิบัติตนเพื่อให้เกิดพุทธปัญญาตามหลักพุทธศาสนามีรายละเอียด ดังนี้

๑) ปุพพปโยโค ได้แก่ การเจริญวิปัสสนากรรมฐานจนญาณต่าง ๆ เกิดขึ้นโดยลำดับจนถือนุโลม ญาณและโคตรภูญาณเป็นเหตุให้เกิดปัญญาขั้นสูงคือมคคปัญญา

๒) พาหุสัจจ ความเป็นผู้ได้ยินได้ฟังมามากได้ศึกษาเล่าเรียนมามาก

๓) เทสภาสา ความเป็นผู้ฉลาดในภาษาต่าง ๆ เช่น ภาษาบาลี ภาษาต่างประเทศ ภาษาสัตว์

๔) อาคโม คือการศึกษาเล่าเรียนพระพุทธรพจน์คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

๕.) ปริปุจฉา หมั่นไต่ถามครูบาอาจารย์บ่อย ๆ และหมั่นดูหมั่นสอบสวนค้นคว้าตำราบาลีอรรถ กถาฎีกาบ่อย ๆ

๖) อธิคโม หมั่นเจริญวิปัสสนากรรมฐานบ่อยๆ จนได้บรรลุมรรคผลเป็นพระอริยบุคคลเบื้องต้น เป็นต้นไป

๗) ครุสนนิสสย อยู่ในสำนักของครูอาจารย์ผู้ฉลาดสามารถ

๘) มิตตสมปตติ ได้มิตรที่ดี ชักชวนกันแต่ในการศึกษาเล่าเรียนและการประพฤติปฏิบัติ

๙) ปเรสธัมมัม เทเสติแสดงธรรมแก่ผู้อื่น

๑๐) อนวชขานิ สอนศิลปะการงานวิชาชีพที่ปราศจากโทษให้แก่ผู้อื่น

๑๑) ธมมกถิกัสสการัมมกถาเปติ นิมนต์พระธรรมกถึกมาแสดงธรรมแล้วสักการะบูชาธรรม

^{๕๑}สุภีร์ ทุมทอง, การพัฒนาอินทรีย์สังวร, หน้า ๑๕๓.

- ๑๒) आयत्तिपणुवागविससामि ทำทานกุศล แล้วปรารถนาให้มีปัญญาเฉลี่ยฉลาด
- ๑๓) ได้สั่งสมกรรมที่จะทำให้เกิดปัญญาเช่นถวายหนังสือสร้างหนังสือเป็นต้น
- ๑๔) เกิดในโลกที่ไม่มีการเบียดเบียนกันและกัน
- ๑๕) มีอินทรีย์แก่กล้าคือได้สร้างปัญญาบารมีมามาก
- ๑๖) ห่างไกลจากกิเลสเพราะได้เจริญกรรมฐาน
- ๑๗) ยังอินทรีย์ทำให้สม่ำเสมอ
- ๑๘) ทำวัตรภายในและภายนอกให้สะอาด
- ๑๙) เว้นจากบุคคลผู้โง่เขลาเบาปัญญาไม่รู้ชั้นธัตถายตนะอินทรีย์อริยสัจ
- ๒๐) คบหาสมาคมแต่บุคคลผู้มีปัญญารู้รูปนามรู้พระไตรลักษณ์เป็นต้น
- ๒๑) พิจารณาถึงประเภทแห่งปัญญาอันลึกซึ้งอันเป็นไปในวิปัสสนาภูมิ ๖ มีชั้น ๕ आयตนะ ๑๒

ธัตถ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ เป็นต้น

๒๒) น้อมใจไปในการกำหนดนั้น คือ น้อมใจไปตามสติปัฏฐานทั้ง ๔

๒๓) มีโยนิโสมนสิการ คือการเอาใส่ใจโดยอุบายแยบคาย โดยมีความเพียร มีสติสัมปชัญญะ อยู่เสมอ ๆ

๒๔) พหุลีกโรพยายามทำให้มาก ๆ ทำบ่อย ๆ ฝึกบ่อย ๆ ทั้ง ๒๔ ข้อนี้เป็นเหตุให้เกิดปัญญาขั้นต่ำ (สุตมยปัญญา) ปัญญาขั้นกลาง (จินตามยปัญญา) และปัญญาขั้นสูง (ภาวนามยปัญญา)^{๕๒}

การพัฒนาปัญญา ต้องอาศัยความสำคัญของมนุษย์ ๒ ประการ คือร่างกายและจิตใจ ร่างกาย ไม่มีความสามารถจะรับรู้อะไรได้เพราะเป็นวัตถุธาตุตัวที่ทำหน้าที่รู้คือจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทจะให้ความสำคัญกับจิตมากกว่าร่างกายในฐานะที่เป็นตัวควบคุมพฤติกรรมต่าง ๆ ของร่างกาย ทั้งกายและใจ ต้องอาศัยกันและกันเพื่อเข้าสู่กระบวนการพัฒนาปัญญาขั้นสูงสุดเปรียบดั่งมาน และปัญญาย่อมอิงอาศัยกัน และกันดังพระพุทธพจน์ที่ว่า มาน และปัญญามีแก่ผู้ใดผู้นั้นแลอยู่ในที่ใกล้พระนิพพาน^{๕๓} ฉะนั้น ควรพิจารณาให้ดีว่ามานกับปัญญาต้องอิงอาศัยกันและกัน มนุษย์จะเกิดปัญญาได้ต้องอาศัยประสาทสัมผัสทั้งอายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และอายตนะภายนอก ๖ คือ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ธรรมารมณ์ ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “จักขุวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยตาและรูป เพราะประชุมธรรม ๓

^{๕๒}พุทธโฆสเถระ รัตน, วงศ์ชาญบาลี (ผู้ชำระ), คัมภีร์พระวิสุทธิมรรค (ไทย), หน้า ๕๓๔ – ๕๓๖.

^{๕๓}พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๗๒/๑๔๙.

ประการจึงมีผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงเกิดเวทนา ส่วนสัญญาเครื่องเน้นช้ำก็ครอบงำบุรุษ เพราะเน้นช้ำอยู่ที่เวทนานั้นเป็นเหตุ ในรูปทั้งหลายที่จะพึงรู้”^{๕๔}

ฉะนั้น กระบวนการพัฒนาปัญญาและความรู้ต่าง ๆ ของมนุษย์นั้นมีปัจจัยสำคัญคืออายตนะ ภายใน ๖ และภายนอก ๖ หากผู้ใดยึดติดจิตใจในอารมณ์นั้น ๆ ย่อมนำไปให้วนเวียนในวัฏฏะสงสารเป็นเวลานานทำให้เน้นช้ำเสียเวลาในการพัฒนาสู่ปัญญาขั้นสูงสุดเช่นมนุษย์ยึดติดในความสุขความสบายการกินการนอนการบันเทิงในยศในสรรเสริญผูกพันเป็นมิจฉาทิฎฐิ ยากจะพัฒนาสู่ปัญญาขั้นสูงได้ การทำให้แจ้งด้วยการทำให้เป็นอารมณ์มีประโยชน์ต่อการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๓ ประการ คือ ทำลายขั้น ๕ ช่วยให้สติปัญญาเกิด และให้อยู่กับสติโดยตลอด รู้เท่าทันปัจจุบันอารมณ์ เพราะ อภิชฌา โทมนัส จะเกิดขึ้นได้หรือไม่ได้อยู่ที่ว่า ผู้ปฏิบัติสามารถกำหนดได้เท่าทันความเป็นจริงหรือไม่ หากกำหนดได้ทันทุกขณะจิตอภิชฌาและโทมนัส ย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ เท่ากับว่าในขณะนั้น สมุทัยอันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ย่อมถูกละไป ดังนั้นการกำหนดจึงเป็นการทำเพื่อให้ได้มาซึ่งอริปัญญา ดังนี้

บุคคลผู้พยายามเพื่อต้องการจะได้อริปัญญาธรรมวิปัสสนา การพิจารณาเห็นธรรมด้วยปัญญา อันยัง เป็นอันได้อริปัญญาธรรมวิปัสสนาแล้ว ธรรมนั้น เป็นธรรมอันบุคคลนั้นกำหนดรู้แล้ว และพิจารณาแล้วอย่างนี้ บุคคลผู้พยายามเพื่อต้องการจะได้ญาณตาญาณทัสสนะ ...อาทินวานุปัสสนา ...ปฏิสังขานุปัสสนา ...วิวิฏฐานานุปัสสนา ...เป็นอันได้วิวิฏฐานานุปัสสนาแล้ว ธรรมนั้น เป็นธรรมอันบุคคลนั้น กำหนดรู้แล้วและพิจารณาแล้วอย่างนี้^{๕๕}

ดังนั้นการสร้างพุทธปัญญาในพระพุทธศาสนานั้นแตกต่างจากหลักปัญญาทั่วไปที่ต้องใช้หลักการทางเหตุผลและแนวปฏิบัติโดยเน้นไปทางกายภาพเพราะต้องนำไปสร้างรูปธรรมที่เป็นกายภาพ ไม่ส่วนพุทธปัญญาเน้นไปที่การมองเห็นความเป็นจริงของตนเองซึ่งประกอบด้วยขั้น ๕ และต้องนำไปสู่การฝึกฝนจิตของตนเองให้เป็นกุศลและละกิเลสด้วยการเจริญวิปัสสนาภาวนาด้วยการเจริญสติสัมปชัญญะให้มีความสามารถเข้าสู่มรรคญาณได้

๖. สรุป

พุทธปัญญาของพระพุทธศาสนาคือการรู้ความจริงด้วยการสร้างสติสัมปชัญญะต่อเนื่องจนจิตปล่อยวางเข้าสู่ความดับทุกข์ การพัฒนาจิตให้เข้าสู่ความสมบูรณ์ได้ โดยมีการรู้แจ้งตามความเป็นจริงเป็น

^{๕๔} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๐๔/๑๗๒.

^{๕๕} ขุ.ป.อ. (ไทย) ๗/๑/๖๒/๓๓๕-๓๓๖.

ลักษณะ มีการกระทำความผิดให้แจ่มแจ้งเป็นกิจ มีความไม่หลงในอารมณ์เป็นอาการปรากฏ มีความใสเป็นอันดีในอารมณ์นั้น มีวินัยที่บริบูรณ์ด้วยปัญญา มีความห่างจากกิเลสทั้งหลายและมีปฏิสนธิจิตเป็นไตรเหตุเป็นเหตุใกล้ การจะเข้าถึงความพ้นทุกข์ได้ต้องพัฒนาปัญญาในระดับต่าง ๆ ตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาโดยเน้นให้เกิดสติสัมปชัญญะรู้ตัวอยู่ทุกขณะจิต โดยอาศัยการฝึกอบรมจิตใจตนเองเสมอด้วยหลักกัฏฐธรรม ๔ อย่าง คือ ๑) สปัสนสังเสวะ ๒) สัทธัมมัสสวนะ ๓) โยนิโสมนสิการ ๔) อัมมานอัมมปฏิบัติ โดยมีขั้นตอนของการปฏิบัติส่วนตนเองคือ การสำรวมในอินทรีย์ ๖ และเจริญสติสัมปชัญญะเพื่อให้รู้สภาวะธรรมตามความเป็นจริงจนสามารถทำลายการยึดมั่นในขันธห้าได้ เมื่อทำให้เกิดพุทธปัญญาทั้งระดับสุดะ จินตะ และภาวนา แล้วจิตก็จะเกิดมรรคญาณ ได้รู้ยิ่งในอริยสัจจึงจะเข้าถึงเป้าหมายคือบรรลุธรรม ซึ่งเป็นเป้าหมายของการพัฒนาพุทธปัญญา โดยมีอานิสงส์คือการดับความทุกข์ทุกอย่างได้อย่างเด็ดขาดเป็นรางวัล

บรรณานุกรม

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ขุนสรพกิจโกศล(โกวิท ปัทมะสุนทร). ลักษณะจิตตูกะ. กรุงเทพมหานคร : บริษัท คัลเลอร์โฟร์ จำกัด, ๒๕๓๗.

_____. คู่มือศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๙ กัมมัญฐานสังคหวิภาค, พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

พระพุทธโฆสเถระ รจนา, วงศ์ชาญบาลี (ผู้ชำระ). คัมภีร์พระวิสุทธิมรรค (ไทย). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมบรรณาการ, ๒๕๒๕.

สุภีร์ ทุมทอง. การพัฒนาอินทรีย์สังวร. กรุงเทพมหานคร: ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์ จำกัด, ๒๕๕๔.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. บาลีไวยากรณ์ วจวิภาค ภาคที่ ๒ สมาส-
ตฺธิต. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). พัฒนาปัญญา เล่าเรื่องให้โยมฟัง ชุดที่ ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๕.

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๙). หลักปฏิบัติสมณะและวิปัสสนากรรมฐาน.

พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). **พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐.

กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมมิก จำกัด, ๒๕๔๖.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙.ราชบัณฑิต). **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์**

ชุด ศัพท์วิเคราะห์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๔๘.

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ. **ปรมัตถโชติกะปริเฉทที่ ๓. และปริเฉทที่ ๗.**

กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ทิพยวิสุทธ์, ๒๕๔๔.

พระมหาสมปอง มุทิโต. **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๒.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **อภิธัมมัตถสังคหบาลีและอภิธัมมัตถวินิฎฎิกา ฉบับแปลเป็นไทย.**

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

สร้อยยนต์ : การทำงานของกายและจิต

The concept of the body as a function of engine, body and mind

พระมหาสมชาติ สุวีชาโน^๑

Phramaha Somchat Suvijano

พระราชปริยัติมุนี, รศ.ดร.^๒

Assoc. Prof. Dr. Phra Rajapariyattimuni

บทคัดย่อ

บทความนี้ กล่าวถึงการศึกษาสร้อยยนต์ในฐานะการทำงานของร่างกายและจิต ตามหลักทางวิทยาศาสตร์นั้น ร่างกายมีความสมบูรณ์อยู่ในตัว หมายความว่า ร่างกายมีทั้งส่วนที่เป็นตัว และส่วนที่เป็นจิตทำงานอยู่ด้วยกันในตัวของคนเรา แต่ในทางพระพุทธศาสนากล่าวถึงร่างกายคือ รูป ที่ประกอบกันขึ้นจากธาตุ ๔ ซึ่งไม่ได้อยู่รวมกันอย่างสมบูรณ์เหมือนทางวิทยาศาสตร์ เพราะพระพุทธศาสนากล่าวแยกจิตออกไปอีกส่วนหนึ่งจากร่างกาย ซึ่งมีองค์ประกอบที่พิเศษแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงกับร่างกาย ดังนั้น จึงเป็นที่มาของการศึกษาเรื่องสร้อยยนต์ในฐานะการทำงานของระบบการทำงานของกายที่เกี่ยวข้องกับสมอง และหัวใจเป็นต้น ส่วนของจิตนั้นเป็นเรื่องของการรับรู้ซึ่งทางวิทยาศาสตร์เรียกว่า คลื่นสมองและคลื่นของหัวใจ

คำสำคัญ: สร้อยยนต์, ชั้น ๕, กายและจิต

Abstract

This article discusses to study the physiological, engine as a work of the mind and body. The body has a built-in integrity means that the whole body is the mental part, and work together for our people, but in Buddhism discusses body image that is from 4 elemental, which is no longer included with completely identical scientific because Buddhism says mental isolation for another part of the body, which has a

^๑นิสิตปริญญาเอก, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Doctoral Student, Graduate School Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

^๒คณบดีคณะพุทธศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Dean of Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

special element in an entirely different way to the body. Therefore, it is the source of the education of the concept of the body as a function of engine body and mind, which will study.

Keywords: engine, the 5 Aggregates, body and mind

๑. บทนำ

พระพุทธศาสนาสอนการศึกษาเรื่องเบญจขันธ์คือรูปกับนามหรือกายกับใจมาช้านาน จนเป็นที่เข้าใจกันว่า มนุษย์ประกอบไปด้วยสองส่วนคือกายกับใจหรือรูปกับนาม นามในบางครั้งเราเรียกว่า “สรีรยนต์”^๓ ซึ่งพระพุทธเจ้ามักตรัสกับพระภิกษุที่เดินทางมาเฝ้าพระองค์ว่า “สรีรยนต์ ขมนีย, ยาบนิย สรีรยนต์ นวทวาร จตุกกจก”^๔ เป็นการตรัสถามสารทุกข์สุกดิบของพระภิกษุทั้งหลายว่า สบายดีไหม สุขภาพเป็นอย่างไร ในปฐมคิลานสูตร ในทุติยคิลานสูตร^๕ และในตติยคิลานสูตร^๖ ได้กล่าวถึงเรื่องของพระมหากัสสปะ พระมหาโมคคัลลานะ และสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหายจากอาการอาพาธด้วยโพชนงค์^๗ ดังนี้

สมัยนั้น พระมหากัสสปะ ท่านอาพาธ ไม่สบาย เป็นไข้หนัก อยู่ที่ปิณฑลคูหา ต่อมา พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทราบข่าวว่าท่านไม่สบาย จึงเสด็จไปเยี่ยมและตรัสถามท่านว่า “กัสสปะ เธอพอดทนได้หรือพอยังอัตภาพให้เป็นไปได้หรือ ทุกขเวทนาคลายลงไม่กำเริบขึ้นหรือ ความทุเลาย่อมปรากฏ ความกำเริบขึ้นไม่ปรากฏหรือ”^๘ ท่านพระมหากัสสปกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์อดทนไม่ได้ ยังอัตภาพให้เป็นไปไม่ได้ ทุกขเวทนาของข้าพระองค์กำเริบหนัก ยังไม่คลายไป ความกำเริบขึ้นย่อมปรากฏ ความทุเลาไม่ปรากฏ”^๙ ซึ่งตรงกับบาลีว่า

^๓ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๙/๓๒.

^๔ วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๗๐๕.

^๕ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๒๐/๒๒๔.

^๖ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๒๕/๒๒๖.

^๗ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๑๕/๒๒๒.

^๘ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๑๕/๒๒๒., ส.ม. (บาลี) ๑๙/๔๑๕/๑๑๓.

^๙ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๑๕/๒๒๒., ส.ม. (บาลี) ๑๙/๔๑๕/๑๑๓.

“กัจจิ เต กสสพ ขมณียํ กัจจิ ยาปณียํ กัจจิ ทุกขา เวทนา ปฏิกกมณติ โน อภิกกมณติ. ปฏิกกโม
 สานํ ปายติ โน อภิกกโมติ. น เม ภนเต ขมณียํ น ยาปณียํ พาฬหา เม ทุกขา เวทนา อภิกกมณติ โน ปฏิก-
 กมณติ อภิกกโมสานํ ปายติ โน ปฏิกกโมติ”^{๑๐}

จากบาลีดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า สรรยตโนในที่นี้หมายถึงอรรถภาพร่างกายของท่านมหากัสสปะที่
 กำลังได้รับความลำบากอยู่ เพราะอาการเจ็บป่วยหรืออาพาธนั่นเอง พระพุทธองค์ตรัสสอนให้เจริญ
 โพชฌงค์ ๗ ซึ่งประกอบด้วยสติสัมโพชฌงค์ ฌมมวิจยสัมโพชฌงค์ วิริยสัมโพชฌงค์ ปิตีสัมโพชฌงค์ ปัสสทธิ
 สัมโพชฌงค์ สมาธิสัมโพชฌงค์ และอุเบกขาสัมโพชฌงค์^{๑๑} ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้อย่าง เพื่อ
 ความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน^{๑๒}

หลังจากที่พระพุทธองค์ทรงอธิบายองค์ประกอบของโพชฌงค์ทั้ง ๗ แล้ว พระมหากัสสปะ ได้
 หายจากอาการไข้พร้อมกับกราบทูลพระพุทธองค์ว่า “ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าโพชฌงค์ดีนัก ข้าแต่พระ
 สุกต โพชฌงค์ดีนัก”^{๑๓}

ส่วนในอรรถกถาปฐมคิลานสูตร ท่านอธิบายว่า เมื่อพระมหากัสสปเถระได้ทราบเรื่องนี้แล้ว ก็
 ตั้งใจเจริญโพชฌงค์พร้อมกับดำริที่ว่า “โอ คำสอนของพระศาสดานำสัตว์ออกจากทุกข์” ^{๑๔} โลหิตก็ผ่องใส
 อุपाทายรูป ก็หมดจด โรคหายไปจากกายเหมือนหยาดน้ำตกในใบบัว

ในทุติยคิลานสูตรกล่าวถึงพระมหาโมคคัลลันะหายอาพาธด้วยโพชฌงค์ ๗^{๑๕} ท่านอาพาธ ไม่
 สบาย เป็นไข้หนัก อยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏ พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปเยี่ยมถึงที่และได้ตรัสถามท่านว่า “โมค
 คัลลันะ เธอพออดทนได้หรือ พอยังอรรถภาพให้เป็นไปได้ไหมหนอ ทุกขเวทนาคลายลงไม่กำเริบขึ้นไหม
 หนอ ความทุเลาย่อมปรากฏ ความกำเริบขึ้นไม่ปรากฏไหมหนอ” ^{๑๖} ท่านกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
 ข้าพระองค์อดทนไม่ได้ ยังอรรถภาพให้เป็นไปไม่ได้ ทุกขเวทนาของข้าพระองค์ย่อมกำเริบหนักยังไม่คลายลง
 ความกำเริบย่อมปรากฏความทุเลาไม่ปรากฏซึ่งตรงกับพระบาลีว่า

^{๑๐} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๔๑๖/๑๑๔.

^{๑๑} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๔๑๘/๑๑๔. และ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๑๘/๒๒๓.

^{๑๒} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๔๑๗/๒๒๓., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๑๗/๒๒๓., ส.ม. (บาลี) ๑๙/๔๑๔/๑๑๓., ส.ม. (ไทย) ๑๙
 /๔๑๔/๑๑๓.

^{๑๓} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๔๑๙/๑๑๔. และ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๑๙/๒๒๓.,

^{๑๔} ส.ม.อ. (บาลี) ๕/๑/๒๒๔.

^{๑๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๒๐/๒๒๔.

^{๑๖} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๒๑/๒๒๔.

“กจจิ เต โมคคัลลาน ขมนิยํ กจจิ ยาปนิยํ กจจิ ทุกขา เวทนา ปฏิกกมณติ โน อภิกกมณติ. ปฏิกกโมสานํ ปายติ โน อภิกกโมติ. น เม ภนเต ขมนิยํ น ยาปนิยํ พาฬหา เม ทุกขา เวทนา อภิกกมณติ โน ปฏิกกมณติ. อภิกกโมสานํ ปายติ โน ปฏิกกโมติ.”^{๑๗}

ในที่นี้คำว่า สรรยนต์ คือ อตภาพร่างกายของท่านโมคคัลลานั้นนั่นเอง

เมื่อท่านพระโมคคัลลานะได้ฟังพระธรรมเทศนาในโพชฌงค์ ๗ และปฏิบัติตามลำดับแล้วด้วยดี อย่างครบบริบูรณ์แล้ว กราบทูลว่า “ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าโพชฌงค์ดีนัก ข้าแต่พระสุคต โพชฌงค์ดีนัก” ^{๑๘} ท่านปลื้มใจชื่นชมภาสิตและหายจากอาพาธนั้นแล้ว

และในตติยคิลานสูตรกล่าวถึงพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหายประชวรด้วยโพชฌงค์ ๗^{๑๙} พระองค์ประทับอยู่ที่พระวิหารเวฬุวัน กลันทกนิวาปสถาน ใกล้กรุงราชคฤห์ ทรงประชวร ไม่สบาย เป็นไข้หนัก จึงเรียกท่านพระมหาจุณทะเข้าไปเฝ้าแล้วตรัสว่า “จุณทะ โพชฌงค์ดีนัก” ^{๒๐} ทรงย่ำถึง ๒ ครั้ง พระศาสดาทรงพอพระทัย พระองค์ก็ทรงหายจากประชวร แม้ สรรยนต์ในที่นี้หมายถึงอตภาพร่างกายของพระพุทธองค์นั่นเอง

สงสัยว่า ที่ถามนี้ ถามเฉพาะความสุขและความทุกข์ทางกายเท่านั้นหรือไม่ หรือถามทางใจด้วย จึงเป็นที่มาของการเขียนบทความนี้

๒. รูปและนามทางพระพุทธศาสนา

ชั้น ๕ คือ รูปธรรมกับนามธรรมประกอบกันขึ้น ที่เราเรียกว่า “คน” คนหนึ่งคน ประกอบด้วย กายกับใจ หรือ รูปกับนาม

สำหรับความหมายโดยเนื้อความ ชั้น ๕^{๒๑} หมายถึง รูปชั้น กอรูป เวทนาชั้น กอเวทนา สัญญาชั้น กอสัญญา สังขารชั้น กอสังขาร วิญญาณชั้น กอวิญญาณ อีกประการหนึ่ง ชั้น ๕ แปลว่า หมวต หมู่ หรือ กอง ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ^{๒๒} ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ

^{๑๗} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๔๒๑/๑๑๕.

^{๑๘} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๒๔/๒๒๕.

^{๑๙} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๒๕/๒๒๖.

^{๒๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๒๘/๒๒๗.

^{๒๑} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๔/๒/๑-๓๔.

^{๒๒} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ ชุดคำวัด, (กรุงเทพมหานคร :โรงพิมพ์เลี้ยงเชิง, ๒๕๔๘), หน้า ๙๙, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑/๑.

ความหมาย รูป โดยเนื้อความ รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม นี่เรียกว่า รูปชั้นธ^{๒๓} อนึ่ง รูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ (อุปาหารรูป ๒๔) นี้เรียกว่า รูป^{๒๔}

รูป แปลว่า สิ่งที่ขำรุ่ด ทรุ่ดโทรม สิ่งที่แตกสลาย สิ่งที่แปรผันได้ หมายถึง รูปร่างที่ มองเห็นได้ด้วยตา คือ ร่างกายหรือตัวตนของคน สัตว์ สิ่งของ อันเกิดขึ้นจากการรวมตัวกันของ ธาตุ ๔ ได้แก่ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม^{๒๕}

ความหมาย เวทนา โดยเนื้อความ เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม นี่เรียกว่า เวทนาชั้นธ^{๒๖}

เวทนา^{๒๗} แปลว่า ความเสวยอารมณ์ การรับรู้อารมณ์หรือสิ่งมากระทบสัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ได้แก่ เย็น ร้อน อ่อน แข็ง เป็นต้น แล้วเกิดความรู้สึกรู้จักจากการกระทบ สัมผัสนั้นอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๓ อย่าง คือ ๑. ความรู้สึกว่าสุข เช่นดีใจ เบิกบานใจ ๒. ความรู้สึกทุกข์เช่นเสียใจ ไม่สบายใจ ๓. ความรู้สึกเฉยๆ คือไม่สุขไม่ทุกข์ ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ

ความหมาย สัญญา โดยเนื้อความคือ สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม นี่เรียกว่า สัญญาชั้นธ^{๒๘} สัญญา แปลว่า ความจำได้ ความหมายรู้ได้ หมายถึงระบบความจำที่สามารถจำคน จำสัตว์ สิ่งของ และเหตุการณ์ต่างๆ เช่น จำสิ่งที่ได้เห็น จำเสียงที่ได้ยิน จำกลิ่นได้หอม จำรสที่ได้ลิ้มหรือจำสิ่งในอดีตที่ผ่านมาได้เป็นต้น^{๒๙}

ความหมาย สังขาร โดยเนื้อความคือ สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม นี่เรียกว่า สังขาร

^{๒๓}อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒/๑-๑๓.

^{๒๔}ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๐/๙๕.

^{๒๕}พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ ชุดคำวัด, หน้า ๘๒๖.

^{๒๖}อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒/๑-๑๓.

^{๒๗}พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ ชุดคำวัด, (กรุงเทพมหานคร :โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๔๘), หน้า ๙๓๙.

^{๒๘}อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒/๑-๑๓.

^{๒๙}พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ ชุดคำวัด, หน้า ๑๐๗๐.

ชั้น^{๓๐} สังขาร แปลว่า การปรุงแต่ง หมายถึง สิ่งปรุงแต่งจิต ระบบคิดปรุงแต่ง แยกแยะสิ่ง ที่รู้สึกและจำได้ ได้แก่ความคิด ความรู้สึกปกติทั่วไปของคนเรา ได้แก่ เจตสิกธรรม คือ สิ่งประกอบจิตอยู่ เกิดดับพร้อมกับจิต รับอารมณ์ อย่างเดียวกับจิต เป็นส่วนดีที่เรียกว่า กุศลบ้าง เป็นส่วนไม่ดีที่เรียกว่าอกุศลบ้าง เป็นส่วนกลางๆ ไม่ดีไม่ชั่วที่เรียกว่าอัพยาทุกขบ้าง^{๓๑}

ความหมาย วิทยญาณ โดยเนื้อความคือ วิทยญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม นี้เรียกว่า วิทยญาณ ชั้น^{๓๒} วิทยญาณ หมายถึง ความรู้แจ้ง ได้แก่ธาตุรู้ (วิทยญาณธาตุ) และระบบการรับรู้ของจิต หลังจากที่ได้สัมผัสกับอารมณ์หรือสิ่งที่มากระทบสัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นระบบการรู้ที่เกิดจากประสาทสัมผัส เช่น เมื่อตาได้เห็นรูป เกิดการรับรู้ขึ้น การรับรู้ นั้น เรียกว่า วิทยญาณ (จักขุวิทยญาณ)

๓. รูปและนามศาสตร์สมัยใหม่

แนวคิดเรื่องรูปทางศาสตร์สมัยใหม่ หมายถึง สิ่งที่ตาเห็น หูได้ยิน จมูกได้กลิ่น ลิ้นได้รับรส และกายไปกระทบสัมผัส ได้ทั้งหมดทั้งสิ้น เรียกว่า รูป หรือรูปธาตุประกอบด้วยธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม มารวมกันเป็นสิ่งนั้น ๆ ส่วน นาม คือ การรู้ในสิ่งที่ตาเห็น หูได้ยิน จมูกได้กลิ่น ลิ้นได้รับรส และกายไปกระทบสัมผัส เรียกว่าวิทยญาณ ทำหน้าที่รู้ รวมถึงความรู้สึกที่เกิดขึ้นจากผัสสะดังกล่าว เรียกว่า เวทนา ความจำได้หมายรู้ต่อสิ่งเหล่านั้น ทั้งในขณะที่มีผัสสะเกิดขึ้น หรือที่จำเอาไว้แล้วนึกได้ภายหลัง เรียกว่า สัญญา และความคิดต่าง ๆ ที่มีต่อรูป เวทนา และสัญญาที่กล่าวมา เรียกว่า สังขาร

ในทางการแพทย์ กล่าวถึงชั้น ๕ ได้แก่ ร่างกาย และจิตใจ

ความเจ็บป่วยหรือโรคร้ายไข้เจ็บ ที่เกิดกับชั้น ๕ นั้น สามารถเกิดกับทุกองค์ประกอบของชั้นนี้ได้ ไม่ว่าจะเป็นโรคทางร่างกาย หรือโรคของจิตใจกล่าวคือ เวทนา สัญญา สังขารและวิทยญาณ แต่เรามักคุ้นเคยกับโรคทางกายเป็นส่วนใหญ่ ส่วนโรคทางจิตใจนั้น เรามักจะละเลยทั้งที่ความเจ็บป่วยหรือโรคทางใจนั้น พบในคนเราทุกคน เพียงแต่เราไม่ได้กำหนดเอง เพื่อให้เข้าใจโรคประเภทต่าง ๆ ดังตัวอย่าง เช่น โรคทางกาย เช่น หวัด มะเร็ง โรคทางเวทนา เช่น โรคอารมณ์ซึมเศร้า โรคทางสัญญา เช่น โรคความจำเสื่อม

^{๓๐}อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒/๑-๑๓.

^{๓๑}พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ ชุดคำวัด, หน้า ๑๐๓๘.

^{๓๒}อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒/๑-๑๓.

(Dementia Delirium) โรคทางสังขาร เช่น โรคจิตวิตกกังวล (Psychosis Schizophrenia Delusion Anxiety) โรคทางใจ เป็นโรคเกี่ยวกับปัญญา ขาดความรู้ในสิ่งที่ควรรู้ กิเลส และอวิชชา เป็นต้น

ความเจ็บป่วยทางจิตใจ ต้องการแพทย์ทางจิตในการชี้แนะ และความความเจ็บป่วยทางจิตใจมีมากกว่าความเจ็บป่วยทางกาย เช่น ความเครียด กังวล เศร้าใจ นอนไม่หลับ เป็นต้น

การจะมีสุขภาพทางกายที่ดี ต้องมีปัจจัยพื้นฐานที่ดี ๔ อย่างที่สำคัญ คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค เช่นเดียวกัน และการจะมีสุขภาพทางจิตใจที่ดี ต้องมีปัจจัยพื้นฐานด้วยเช่นกัน เพราะแพทย์ต้องดูแลผู้ป่วยทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ ดังนั้น ผู้ที่เป็นแพทย์ต้องเรียนรู้ธรรมะ เพื่อจะได้ดูแลผู้ป่วยที่มีความเจ็บป่วยทางด้านจิตใจได้ดียิ่งขึ้น กล่าวคือควรมีวิชาธรรมะ ในบทเรียนของผู้ศึกษาวิชาการแพทย์ด้วย

สรีรวิทยา (Physiology) มีต้นกำเนิดมาจากนักปรัชญาและนักวิทยาศาสตร์ชาวกรีกโบราณ ผู้ได้รับการยกย่องว่าเป็นนักสรีรวิทยาคนแรกของโลกตะวันตก คือ ฮีโรฟิลัส (Herophilus) ซึ่งอยู่ในสมัยประมาณ ๓๓๕-๒๘๐ ปีก่อนคริสตกาล ในสมัยนั้นวิชาสรีรวิทยาและกายวิภาคศาสตร์ (anatomy) ยังไม่มีการแบ่งแยก แต่มักศึกษาไปด้วยกัน ซึ่งวิชาทั้งสองเป็นพื้นฐานที่สำคัญของความรู้ความเข้าใจทางการแพทย์ ต่อมาวิชาสรีรวิทยาและกายวิภาคศาสตร์ ร่วมกับวิชาอื่น ๆ เช่น ชีววิทยา เคมี ฟิสิกส์ จิตวิทยา เป็นต้น ก่อให้เกิดสาขาวิชาทางวิทยาศาสตร์การแพทย์ใหม่ ๆ ขึ้นมากมายซึ่งมีขอบเขตซ้ำซ้อนพอกันสมควร จนบางครั้ง อาจแบ่งแยกกันลำบาก ตัวอย่างเช่น ชีวเคมี พันธุศาสตร์ เกษตวิทยา วิศวกรรม การแพทย์ ชีวฟิสิกส์ ชีววิทยาระดับโมเลกุล ชีววิทยาของเซลล์ และประสาทวิทยาศาสตร์ เป็นต้น

โดยทั่วไป สรีรวิทยาเป็นวิชาที่ศึกษาเกี่ยวกับหน้าที่ กลไก และกระบวนการควบคุมการทำงานของเซลล์ อวัยวะ หรือระบบต่าง ๆ ของสิ่งมีชีวิต ในคนปกติสภาวะแวดล้อมภายในร่างกาย อาทิเช่น ความดันโลหิต อุณหภูมิร่างกาย น้ำตาลในเลือด pH หรือความดันย่อยของออกซิเจนและคาร์บอนไดออกไซด์ในเลือด จะได้รับการควบคุมโดยกระบวนการที่สลับซับซ้อนให้อยู่ในระดับที่เกือบคงที่อยู่ตลอดเวลา แม้จะได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของสภาวะแวดล้อมภายนอกก็ตาม ปรากฏการณ์นี้เรียกว่า "การทรงสภาพปกติในกาย" (homeostasis) การศึกษาค้นคว้าเพื่อให้เกิดความเข้าใจและความกระจ่างในกระบวนการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการทรงสภาพปกติในกายเป็นหัวใจของการศึกษาวิจัยทางสรีรวิทยา^{๓๓}

ความเจริญก้าวหน้าในสาขาวิชาใหม่ ๆ ซึ่งประสบความสำเร็จอย่างยิ่งในปัจจุบัน เช่น ชีววิทยาระดับโมเลกุล และชีววิทยาของเซลล์ ทำให้นักสรีรวิทยาจำนวนหนึ่งมุ่งเน้นที่จะศึกษาลึกลงไปในระดับ

^{๓๓} “สรีรวิทยา”, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <https://th.wikipedia.org/wiki> [๘ มีนาคม ๒๕๖๑].

เซลล์และโมเลกุล จนบางครั้งไม่ให้ความสำคัญ หรือสนใจปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในระดับร่างกาย เนื่องจากกระบวนการต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในร่างกายมีความยุ่งยากสลับซับซ้อน และยังมีปัจจัยและตัวแปรที่ยังไม่รู้อยู่อีกมาก อย่างไรก็ตามในการศึกษาทางสรีรวิทยา ยังมีความจำเป็นที่จะต้องจำแนกแจกแจงและวิเคราะห์องค์ประกอบต่าง ๆ ของร่างกายออกเป็นระบบ อวัยวะ และเซลล์ เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจ^{๓๔}

ศาสตร์สมัยใหม่ได้มีมุมมองเรื่องของร่างกายไว้หลายประเด็น แต่มีจุดที่น่าสนใจที่นำมากล่าวในที่นี้คือ สมอง หัว คลื่นสมอง และตัวอย่างของเจ้าชายนิทรามีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑) สมอง

สมอง คืออวัยวะสำคัญในสัตว์หลายชนิดตามลักษณะทางกายวิภาค หรือที่เรียกว่า encephalon จัดว่าเป็นส่วนกลางของระบบประสาท คำว่า สมอง ส่วนใหญ่จะเรียกระบบประสาทบริเวณหัวของสัตว์มีกระดูกสันหลัง บางทีใช้เรียกอวัยวะในระบบประสาทบริเวณหัวของสัตว์ไม่มีกระดูกสันหลังอีกด้วย สมองมีหน้าที่ควบคุมและสั่งการการเคลื่อนไหว พฤติกรรม และภาวะธำรงดุล (homeostasis) เช่น การเต้นของหัวใจ ความดันโลหิต สมดุลของเหลวในร่างกาย และอุณหภูมิ เป็นต้น หน้าที่ของสมองยังมีเกี่ยวข้องกับการรู้ (cognition) อารมณ์ ความจำ การเรียนรู้การเคลื่อนไหว (motor learning) และความสามารถอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับการเรียนรู้

สมองประกอบด้วยเซลล์สองชนิด คือ เซลล์ประสาท และเซลล์เกลีย ซึ่งมีหน้าที่ในการดูแลและปกป้องนิวรอน หรือเซลล์ประสาทที่ทำหน้าที่ส่งข้อมูลในรูปแบบของสัญญาณไฟฟ้าที่เรียกว่า ศักยะงาน (action potential) การติดต่อระหว่างนิวรอนเกิดขึ้นได้โดยการหลั่งของสารเคมีชนิดต่าง ๆ ที่รวมเรียกว่า สารสื่อประสาท (neurotransmitter) ข้ามบริเวณระหว่างนิวรอนสองตัวที่เรียกว่า ไซแนปส์สัตว์ไม่มีกระดูกสันหลัง เช่น แมลงต่าง ๆ ก็มีนิวรอนอยู่นับล้านในสมอง สัตว์มีกระดูกสันหลังขนาดใหญ่มักจะมีนิวรอนมากกว่าหนึ่งร้อยล้านตัวในสมอง สมองของมนุษย์นั้นมีความพิเศษกว่าสัตว์ตรงที่ว่ามีความซับซ้อนและใหญ่กว่าเมื่อเทียบกับขนาดตัวของมนุษย์^{๓๕}

๒) หัวใจ (The Heart)

หัวใจ ทำหน้าที่เป็นอวัยวะที่ใช้ในการสูบฉีดเลือดให้กับร่างกายเป็นส่วนหนึ่งของระบบไหลเวียนโลหิต โดยจะส่งเลือดจากปอดไปยังร่างกาย เพื่อนำไปใช้กระบวนการต่าง ๆ นอกจากสูบไปแล้วก็

^{๓๔}“สรีรวิทยา”, (๒๖ พ.ย. ๒๕๕๖) [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <https://guru.sanook.com/2293/> [๒๖ กันยายน ๒๕๖๑].

^{๓๕}“สมอง”, (๑๒ มิถุนายน ๒๕๖๑), [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://th.wikipedia.org/wiki> [๒๖ กันยายน ๒๕๖๑].

ยังดูกลับตามเส้นเลือดฝอยที่มีอยู่จำนวนมากภายในร่างกายเข้าสู่เส้นเลือดดำแล้วส่งไปยังปอดอีกที ปอดก็จะทำหน้าที่ฟอกให้ออกซิเจนกับเลือดแล้วก็ส่งมายังหัวใจ เป็นแบบนี้ไปเรื่อย ๆ ดังนั้น หัวใจจึงทำงานตลอดเวลาไม่สามารถหยุดได้

ลักษณะของหัวใจ มันเป็นอวัยวะที่มีกล้ามเนื้อกลวง ประกอบไปด้วยเยื่อที่หนาและเหนียว หัวใจมีขนาดใหญ่กว่ากำปั้นของตัวเจ้าของเล็กน้อย มีการเต้นประมาณ ๗๕ ครั้งต่อนาที ตำแหน่งจะอยู่บริเวณทรวงอก ระหว่างอกทั้งสองข้างจะค่อนข้างซ้าย มีทั้งหมด ๔ ห้อง เป็นรูปกรวยสั้น แต่มีการสลับที่ของอวัยวะเกิดขึ้นได้คือการที่ค่อนข้างขวาหรือว่าสลับกับอวัยวะอื่น สามารถเกิดขึ้นได้ ๑ ใน ๑๐,๐๐๐ น้ำหนักของหัวใจ ๓๕๐ กรัมโดยประมาณ การทำงานของหัวใจ กล่าวคือ การสูบฉีดของหัวใจ เป็นการบีบไปตามกระบวนการทางไฟฟ้าในการส่งเลือดไปยังส่วนต่าง ๆ ของร่างกายโดยมีอัตราการเต้นตามปริมาณที่ร่างกายต้องการได้อย่างเพียงพอ และจะคล้ายตัวเป็นการนำเลือดเข้าสู่หัวใจ เป็นเช่นนี้ไปเรื่อย ๆ

ระบบการนำไฟฟ้าของหัวใจ หมายถึง การเหนี่ยวนำของกระแสไฟฟ้าในหัวใจ เป็นการกระตุ้นกระแสประสาทของหัวใจ ทำให้การทำงานของหัวใจหดและคลายตัวเป็นจังหวะพร้อมกันทำให้ทั้งสี่ห้องทำงานได้เป็นปกติ ทำให้สูบฉีดเลือดไปยังส่วนต่าง ๆ ของร่างกายได้ หัวใจเองสามารถสร้างคลื่นกระแสไฟฟ้าเองได้เพื่อกระตุ้นตัวเอง โดยจะส่งต่อไปยังเซลล์ต่าง ๆ ไปตามระยะที่กำหนดให้พร้อมกันจึงเต้นเป็นจังหวะอัตโนมัติ คลื่นไฟฟ้ามีความผิดปกติจะทำให้การเต้นของหัวใจผิดปกติไปด้วย

การเต้นของหัวใจผิดจังหวะ เกิดจากคลื่นของไฟฟ้าในหัวใจผิดปกติไป เกิดจากเซลล์ของหัวใจกระตุ้นไฟฟ้าได้ช้าหรือว่าไม่กระตุ้นเลย ทำให้มีการเต้นเป็นจังหวะที่ไม่พร้อมกัน การควบคุมการทำงานของหัวใจ จังหวะของหัวใจไม่ว่าจะเพิ่มมากขึ้นหรือว่าลดลงมีการควบคุมโดย ประกอบด้วย ๑) ระบบประสาทอัตโนมัติ โดยการควบคุมจากระบบประสาท ซิมพาเทติกจะไปกระตุ้นการเต้นให้มากขึ้นและพาราซิมพาเนติกความคุมการเต้นหัวใจให้น้อยลง ๒) การควบคุมโดยฮอร์โมน เกิดจากต่อมหมวกไต ฮอร์โมนไทรอกซินจากต่อมไทรอยด์ เพิ่มการเต้นของหัวใจใน ๓) การควบคุมโดยหัวใจเอง เป็นการปรับตัวให้เต้นโดยตัวของมันเองไม่ต้องอาศัยปัจจัยจากภายนอก^{๓๖} สรุปว่า เรื่องของสมองและหัวใจตามที่นักวิชาการมองหมายถึงรูปธรรม ซึ่งเป็นที่อยู่ของจิตใจ หรือที่เรียกว่า วิญญาณ (นามธรรม) นั่นเอง

๓) คลื่นสมอง ๔ ชนิด

ในสมองซีกซ้ายและขวา ก่อเกิดการเพิ่มพลังจิตให้มีระดับสูงขึ้น ในธรรมชาติเมื่อเราทำให้น้ำเคลื่อนไหว เช่น การโยนก้อนหินลงไป ก็จะเป็นคลื่นพลังงานในน้ำเห็นได้ชัดเป็นระลอกคลื่น ร่างกาย

^{๓๖}“หัวใจทำหน้าที่และความสำคัญ”, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.krabork.com/2015/04/06>

ของมนุษย์ก็เช่นกัน มีพลังงานคลื่นที่สามารถตรวจวัดได้หลายอย่าง อาทิ คลื่นหัวใจ (ตรวจวัดโดย ECG, Electro Cardiograph) และคลื่นสมอง (ตรวจวัดโดย EEG, Electro Encephalograph)

จะเห็นได้ว่า คลื่นสมองมีลักษณะเคลื่อนไหวขึ้นและลงเหมือนคลื่นทั่วไป โดยใช้หน่วยการวัดเป็นรอบต่อวินาที ณ ปัจจุบัน สามารถทำการวัดคลื่นสมองได้ถึง ๔ ชนิด คือ เบต้า (Beta) อัลฟา (Alpha) ธีต้า (Theta) และเดลต้า (Delta) โดยจำแนกตามความถี่ของคลื่น (รอบต่อวินาที) ดังนี้

๑) เบต้า (Beta) มีคลื่นความถี่ตั้งแต่ ๑๓-๒๕ รอบต่อวินาทีโดยความหมายของคลื่นเบต้า คือ สมองกำลังอยู่ในภาวะการทำงานและควบคุมจิตใจได้น่าสนใจ เช่น กำลังทำงานทั่วไป กำลังพูดและทำกิจกรรมต่าง ๆ เป็นต้น

๒) อัลฟา (Alpha) มีคลื่นความถี่ตั้งแต่ ๘-๑๒ รอบต่อวินาทีความหมายของคลื่นอัลฟา คือ สมองอยู่ในช่วงพักผ่อนหรือกำลังทำสมาธิ ซึ่งเป็นช่วงที่สามารถเกิดความคิดสร้างสรรค์หรือเรียนรู้

๓) ธีต้า (Theta) มีคลื่นความถี่ตั้งแต่ ๔-๑๑ รอบต่อวินาทีความหมายของคลื่นธีต้า คือ สมองอยู่ในช่วงของการเข้าสมาธิแบบลึก ซึ่งมีความเชื่อมโยงกับการเห็นภาพต่าง ๆ

๔) เดลต้า (Delta) มีคลื่นความถี่ตั้งแต่ ๐.๕-๓ รอบต่อวินาทีเป็นช่วงที่สมองหลับอย่างเต็มที่ โดยไม่มีความฝันใด ๆ หรือเป็นช่วงที่พักผ่อนอย่างเต็มที่นอกจากนี้ ในสมองของมนุษย์ยังแบ่งออกเป็นสมองซีกซ้ายและสมองซีกขวา ซึ่งโดยปกติแล้ว คลื่นสมองในด้านซ้ายและด้านขวาจะมีความถี่และการขึ้นลงที่เป็นอิสระต่อกัน จึงส่งผลให้คลื่นสมองด้านซ้ายและขวามีความแตกต่างกัน

นักวิทยาศาสตร์ได้ตรวจพบว่า การทำสมาธินั้น จะเกิดการปรับระดับความถี่ของสมองด้านซ้ายและสมองด้านขวาให้ขึ้นลงเหมือนกันเรียกว่า ซิงโครไนซ์ (Synchronization) และในปัจจุบันนักวิทยาศาสตร์มีความเชื่อว่า การเกิด Synchronization ของคลื่นสมอง ทำให้เกิดพลังจิตที่เพิ่มขึ้นในมนุษย์และทำให้สามารถเรียนรู้ข้อมูลเป็นจำนวนมากได้อย่างรวดเร็ว ตลอดจนเกิดความคิดสร้างสรรค์อย่างยอดเยี่ยม ในอดีตคนเชื่อว่า คลื่นสมองและสารที่หลังจากสมองนั้น ไม่สามารถบังคับหรือควบคุมการเกิดได้ ในปัจจุบัน หลังจากได้มีการทดลองและตรวจวัดทางวิทยาศาสตร์กับนักฝึกจิต พบว่า การควบคุมคลื่นสมองและสารที่หลั่งออกมาจากสมอง^{๓๗}

ตัวอย่าง คนที่เป็นเจ้าชายนิทรา

เจ้าชายนิทรา หมายถึง ภาวะสูญเสียสมรรถภาพในการคิดและรับรู้สิ่งรอบข้าง จะสูญเสีย

^{๓๗} “คลื่นสมอง ๔ ชนิด ในสมองซีกซ้ายและซีกขวาก่อเกิดการเพิ่มพลังจิตให้มีระดับสูงขึ้น”, (๑๑ มกราคม ๒๕๔๙), [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.watthamfa.e=article&sid=2> [๒๖ กันยายน ๒๕๖๑].

การทำงานของสมอง เนื่องจากสมองถูกทำลายหรือได้รับความกระทบกระเทือนอย่างรุนแรง ส่งผลให้ตอบสนองต่อสิ่งเร้าเพียงบางส่วน แต่ช่วยเหลือตัวเองในการทำสิ่งต่าง ๆ ไม่ได้ จำเป็นต้องได้รับความช่วยเหลือ จึงจะดำรงชีวิตอยู่ได้ เจ้าชายนิทรา แตกต่างจากภาวะสมองตาย เพราะระบบการทำงานอื่นยังทำงานได้ปกติ เช่น การหายใจ ระบบไหลเวียนภายในร่างกาย การเคลื่อนไหวต่าง ๆ โดยผู้ป่วยอาจลืมตาทำใบหน้านูตแป้น ร้องไห้ หรือหัวเราะได้ นอกจากนี้ ผู้ที่ประสพภาวะเจ้าชายนิทราเป็นเวลานาน อาจได้รับการวินิจฉัยว่า เข้าสู่สภาพผักเerieอริง หรือสภาพผักถาวร

สภาพผักเerieอริง (Continuing Vegetative State) มีภาวะเจ้าชายนิทรานานกว่า ๔ สัปดาห์ ส่วน สภาพผักถาวร (Permanent Vegetative State) มีภาวะเจ้าชายนิทรานานกว่า ๖ เดือนในกรณีที่มิได้รับบาดเจ็บตรงสมอง หรือประสพภาวะเจ้าชายนิทรานานกว่า ๑๒ เดือนในกรณีที่ได้รับการบาดเจ็บที่สมอง โดยผู้ป่วยที่ได้รับการวินิจฉัยว่า ประสพภาวะเจ้าชายนิทราขั้นนี้ มีแนวโน้มฟื้นตัวหลังได้รับการรักษาได้น้อย ทั้งนี้ ภาวะเจ้าชายนิทราแตกต่างจากภาวะโคม่า โดยผู้ป่วยโคม่าได้รับบาดเจ็บหรือถูกทำลายที่สมองหรือก้านสมอง ส่งผลให้ลืมตาไม่ได้ แม้จะถูกทำให้รู้สึกเจ็บ รวมทั้งไม่สามารถทำตามคำสั่ง พูดสื่อสาร หรือเคลื่อนไหวเพื่อแสดงความต้องการต่าง ๆ จำเป็นต้องใช้เครื่องช่วยหายใจ เนื่องจากหายใจเองไม่ได้

อย่างไรก็ตาม ผู้ป่วยโคม่าสามารถหายจากอาการป่วยได้ในกรณีที่ได้รับการรักษาสาเหตุที่ทำให้เกิดภาวะดังกล่าวจนหายดี อาการของเจ้าชายนิทรา ผู้ประสพภาวะเจ้าชายนิทราจะหายใจและหัวใจเต้นตามปกติ โดยไม่จำเป็นต้องใช้อุปกรณ์สำหรับช่วยหายใจ รวมทั้งมีวงจรการตื่นนอนและนอนหลับ ช่วงที่ตื่นนอนผู้ป่วยอาจแสดงปฏิกิริยาต่าง ๆ เช่น กะพริบตาเมื่อได้ยินเสียงดัง ชักมือกลับเมื่อถูกบีบมือ แสดงปฏิกิริยาต่ออาการเจ็บปวดทางกายบ้าง ซึ่งการเคลื่อนไหวดังกล่าวไม่ได้เกิดจากการรับรู้ของผู้ป่วย นอกจากนี้ ผู้ป่วยจะไม่แสดงอาการตอบสนองที่มาจากการรับรู้จริง ๆ เช่น กรอกตามองตามสิ่งของ หรือแสดงอารมณ์ความรู้สึกใด ๆ

การวินิจฉัยภาวะเจ้าชายนิทราและภาวะอื่นในกลุ่มอาการความผิดปกติเกี่ยวกับความรู้สึกตัว จะทำได้หลังแพทย์ตรวจและวินิจฉัยระดับการตื่นตัวและการรู้สึกตัวของผู้ป่วย แพทย์ผู้เชี่ยวชาญเกี่ยวกับกลุ่มอาการดังกล่าวจะเป็นผู้ทำการตรวจ วิธีที่ใช้ตรวจสำหรับวินิจฉัยภาวะเจ้าชายนิทราประกอบด้วยการประเมินระดับความรู้สึกตัว และการสแกนสมอง ดังนี้

การประเมินระดับความรู้สึกตัว (Glasgow Coma Scale) วิธีนี้ใช้วัดระดับความรู้สึกตัวของผู้ป่วย โดยแพทย์จะประเมินลักษณะ ๓ อย่าง ได้แก่ (๑) การลืมตา ผู้ป่วยที่ไม่ลืมตาจจัดอยู่ในระดับ ๑ ส่วนผู้ที่ลืมตาสั้นหันที่อยูในระดับ ๔ (๒) การพูดได้ตอบ ผู้ป่วยที่ไม่พูดได้ตอบอยู่ในระดับ ๑ ส่วนผู้ที่ตื่นตัวและพูดได้ตอบได้จัดอยู่ระดับ ๕ และ (๓) การเคลื่อนไหวได้ตอบ ผู้ป่วยที่ไม่แสดงปฏิกิริยาใด ๆ จัดอยู่ระดับ ๑

ส่วนผู้ที่เคลื่อนไหวตามคำสั่งจัดอยู่ระดับ ๖ ระดับคะแนนที่ต่ำแสดงให้เห็นว่า ผู้ป่วยประสพภาวะไม่รู้สึกร่างกายอย่างรุนแรง โดยผู้ป่วยที่ได้รับการประเมินในระดับนี้จะได้รับการติดตามและสังเกตอาการอย่างสม่ำเสมอ เพื่อดูความเปลี่ยนแปลงอื่น ๆ

การสแกนสมอง วิธีนี้จะช่วยประเมินระดับที่สมองถูกทำลาย รวมทั้งตรวจหาอาการหรือภาวะแทรกซ้อนอื่น ๆ ที่อาจเกิดขึ้น เช่น ภาวะโพรงสมองคั่งน้ำ (Hydrocephalus) โดยการสแกนสมองสำหรับประเมินโครงสร้างอวัยวะดังกล่าวมีหลายวิธี ทั้งนี้ แพทย์อาจสแกนสมองผู้ป่วยด้วยวิธีเอกซเรย์ด้วยเครื่องคอมพิวเตอร์หรือซีทีสแกน หรือ การทำ เอ็ม อาร์ ไอ ในกรณีที่ผู้ป่วยทนกับกระบวนการตรวจดังกล่าวได้ นอกจากนี้ ภาวะเจ้าชายนินทราเป็นภาวะที่ผู้ป่วยตื่นแต่ไม่รู้สึกร่างกาย แพทย์ต้องวินิจฉัยอย่างรอบคอบ เนื่องจากอาจเกิดการวินิจฉัยผิดพลาดได้ โดยเฉพาะกรณีที่ต้องวินิจฉัยสภาพผกผัน แพทย์จะวินิจฉัยภาวะเจ้าชายนินทราได้เมื่อประกอบด้วยองค์ประกอบต่อไปนี้

ปรากฏสาเหตุที่สมองถูกทำลายหรือได้รับบาดเจ็บอย่างชัดเจน เช่น ผู้ประสพภาวะเจ้าชายนินทราที่คาดว่าเกิดจากเยื่อหุ้มสมองอักเสบ จะได้รับการตรวจหาการติดเชื้อสำหรับยืนยันผลการวินิจฉัย ได้รับการยืนยันว่ายาที่ใช้รักษาไม่ตอบสนองต่ออาการป่วย ได้รับการยืนยันว่าปัญหาสุขภาพที่เกี่ยวข้องกับสารเคมีในร่างกายนั้นไม่เกี่ยวข้องกับภาวะสูญเสียความรู้สึกตัว การสแกนสมองแสดงผลว่าอาการนี้ไม่ได้เกิดจากสาเหตุที่อาจรักษาได้ ผู้เชี่ยวชาญด้านกลุ่มอาการความผิดปกติเกี่ยวกับความรู้สึกตัวเป็นผู้ทำการตรวจ ส่วนผู้ป่วยที่จะได้รับการวินิจฉัยว่าประสพสภาพผกผันจะมีหลักวินิจฉัยเพิ่มเติมจากที่กล่าวไปข้างต้น แบ่งออกเป็น ๒ กรณี ดังนี้

๑) ผู้ป่วยที่มีปัญหาสุขภาพอันส่งผลต่อเนื่องเยื่อสมองโดยตรงและประสพภาวะเจ้าชายนินทราเป็นเวลา ๖ เดือน

๒) ผู้ป่วยที่ได้รับบาดเจ็บที่สมองและประสพภาวะเจ้าชายนินทราเป็นเวลา ๑๒ เดือน^{๓๘} จะเอาออกซิเจนออกหรือไม่ ก็ดูที่คลื่นสมอง

๔. สรีรยนต์ในฐานะการทำงานของกายและจิต

ในพระพุทธศาสนา คำว่า สรีรยนต์ หรือ สรีรยนต์ มีปรากฏในจตุจกสูตร พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคคารวรรค เป็นการถามปัญหาหรือสนทนาธรรมของเทวดากับพระพุทธเจ้า โดยมีเนื้อหาว่า เทวดาทูล

^{๓๘}“เจ้าชายนินทรา”, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://www.pobpad.com/> [๒๖ กันยายน ๒๕๖๑].

ถามพระพุทธรูปเจ้าว่า “ข้าแต่พระมหาวิริเจ้า สรรยนต์ ๔ ล้อ มีประตุ ๙ ประตุ เต็มไปด้วยของไม่สะอาด ถูกโลภะประกอบไว้ เป็นเหมือนเปือกตม สรรยนต์นั้น จักแล่นไปได้อย่างไร”^{๓๙}

พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายถึงสรรยนต์ ประกอบด้วย ล้อ ๔ ล้อ ซึ่งหมายถึงอิริยาบถทั้ง ๔ ได้แก่ เดิน ยืน นั่ง และนอน^{๔๐} และมีประตุ (ทวาร) ๙ ซึ่งหมายถึงช่อง ทั้ง ๙ คือ ตา ๒ หู ๒ จมูก ๒ ปาก ๑ ทวารหนัก ๑ ทวารเบา ๑^{๔๑} และท่านได้อธิบายไว้อย่างชัดเจนว่า สรรยนต์นั้นคือ ร่างกายมนุษย์ที่เต็มไปด้วยของไม่สะอาด เป็นของสกปรกปฏิกูล เพราะประกอบด้วยโลภะ อันหมายถึงนามธรรมซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับเรื่องของจิตวิญญาณอีกด้านหนึ่งด้วย

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบเทวดาที่ว่า “สรรยนต์นั้นจักแล่นไปได้ด้วยการตัดความผูกโกรธ ด้วยกิเลสเป็นเครื่องร้อยรัดด้วยความปรารถนาและความโลภอันลามกด้วย ถอนต้นหาอันมีอวิชชาเป็นมูลเสียแล้วอย่างนี้ ความออกไปจากทุกข์จึงมีได้”^{๔๒}

ในนันทวิสาละสูตร ว่าด้วยเรื่องนันทวิสาละเทพบุตร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคด้วยคาถาว่า “ข้าแต่พระมหาวิริเจ้า สรรยนต์ ๔ ล้อ มีประตุ ๙ ประตุ เต็มไปด้วยของไม่สะอาด ถูกโลภะประกอบไว้ เป็นเหมือนเปือกตม สรรยนต์นั้น จักแล่นไป ได้อย่างไร”^{๔๓} พระผู้มีพระภาคตรัสตอบนันทวิสาละเทพบุตรว่า “เพราะตัดชนะ^{๔๔} เชือกหนัง^{๔๕} ตัดความปรารถนาและความโลภอันเลวทราม และเพราะถอนต้นหาพร้อมทั้งรากได้ สรรยนต์นั้นจักแล่นไปได้อย่างนี้”^{๔๖}

ในอรรถกถาอธิบายไว้เช่นเดียวกับในจุดจักกสูตรคือสรรยนต์ที่มีล้อ ๔ มีทวาร ๙ ซึ่งมีทั้งส่วนที่เป็นร่างกายและส่วนของจิตใจว่าเต็มไปด้วยไม่ดีคือสิ่งปฏิกูลและกิเลสที่ครอบงำจิต ส่วนในอรรถกถาได้อธิบายเชื่อมโยงไปถึงเรื่องอัจเจนติสูตร ว่าด้วยกาลที่ล่วงเลยไป ที่กล่าวถึงกาล ๓ อย่างคือ กาล ในที่นี้หมายถึงกาลมีกาลก่อนภัตตรเป็นต้น^{๔๗} เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสวตถิ มีเทวดา ได้กล่าวคาถานี้ในสำนักของพระผู้มีพระภาคว่า “กาลล่วงเลยไป คืบผ่านพ้นไป ช่วงแห่งวัย ได้แก่ช่วงแห่งวัย หมายถึงช่วงแห่งปฐมวัย มัชฌิม

^{๓๙} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๙/๓๒.

^{๔๐} ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๙/๕๒.

^{๔๑} ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๙/๕๒.

^{๔๒} ส.ม.อ. (บาลี) ๑/๑/๑๔๖.

^{๔๓} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๐๘-๑๐๙/๑๒๐-๑๒๑.

^{๔๔} ชนะะ หมายถึงความผูกโกรธ (ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๙/๕๓.)

^{๔๕} เชือกหนัง หมายถึงกิเลสที่มีปฏิสนธิและวิจิกิจฉาเป็นต้น (ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๙/๕๓.)

^{๔๖} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๔/๕.

^{๔๗} ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๔/๒๒.

วัยและปัจฉิมวัย^{๔๘} ละไปตามลำดับ บุคคลพิจารณาเห็นภัยนี้ในมรณะ ควรทำบุญที่นำความสุขมาให้” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “กาลล่วงเลยไปคืบผ่านพันไป ช่วงแห่งวัยละไปตามลำดับ บุคคลพิจารณาเห็นภัยนี้ในมรณะ ควรละโลกามิส มุ่งสู่สันติเถิด”^{๔๙} หมายความว่า กาลเวลาได้ผ่านวัยของคนทั้ง ๓ คือ เด็ก ผู้ใหญ่ และชรา อยู่ นั่น เราควรละความเกี่ยวข้องในโลกเสีย ด้วยการนึกถึงความตาย แล้วมุ่งตรงต่อความสงบสุขในบั้นปลายของชีวิต

ในเอณิสังขสูตรว่าด้วยเรื่องของพระผู้มีพระชนม์เหมือนเนื้อทรายคือ พวกเทวดาพากันมาเฝ้าขอทูลถามพระองค์ ผู้มีพระชนม์เหมือนเนื้อทราย มีพระวรกายสมส่วน มีความเพียร ฉันทพระกระยาหารน้อย ไม่มีความโลเล เป็นเหมือนราชสีห์และช้างเที่ยวไปตามลำพัง ไม่มีความหวั่นในกามทั้งหลายว่า “บุคคลหลุดพ้นจากทุกข์ได้อย่างไร”^{๕๐} ซึ่งในเรื่องนี้ พระพุทธองค์ก็ทรงชี้แจงกลับไปว่า การมีพระชนม์เหมือนเนื้อทราย มีพระวรกายสมส่วน มีความเพียร ฉันทพระกระยาหารน้อย ไม่มีความโลเล เป็นเหมือนราชสีห์และช้างเที่ยวไปตามลำพัง ไม่มีความหวั่นในกามทั้งหลาย ชื่อว่า เป็นผู้หลุดพ้นจากทุกข์ได้ ในความหมายดังกล่าวมันได้สะท้อนให้เห็นภาพลักษณ์ของร่างกายและจิตใจอยู่ด้วยกัน

ในจตุตถปาราชิก พระพุทธโฆสจารย์อธิบายเกี่ยวกับการเลี้ยงชีวิตที่ผิดศีลข้อ ๔ เพราะสาเหตุจากพระภิกษุฝั่งแม่น้ำวัคคุมหาไม่สามารถอดทนต่อความหิวความอดอยากที่กำลังประสบอยู่ได้^{๕๑} จึงคิดหาทางออกด้วยการอวดคุณวิเศษที่ไม่มีอยู่ในตน หลอกหลวงชาวบ้านให้เขาเชื่อและนำลาภสักการะมาถวายจนพวกของตนอยู่อย่างสำราญ สบายกาย ต่อมาพระภิกษุที่อยู่อีกฝั่งทราบเข้าจึงนำเรื่องไปบอกพระพุทธองค์ เมื่อทรงทราบความ จึงตำหนิติเตียนเป็นอย่างมาก^{๕๒} และยังได้กล่าวอุปมาถึงมหาโจร ๕^{๕๓} และพุทธประเพณี^{๕๔} สุดท้ายก็ทรงบัญญัติปฐมบัญญัติในจตุตถปาราชิก^{๕๕} ซึ่งเป็นพุทธบัญญัติห้ามผิดเด็ดขาด เพราะถ้าต้องแล้วจะหมดจากความเป็นพระภิกษุโดยทันทีเว้นไว้แต่เข้าใจว่า ตนเองบรรลุนิพพาน

^{๔๘} ส.ส.อ. ๑/๔/๒๒

^{๔๙} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๙/๓๒.

^{๕๐} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๓๐/๓๒.

^{๕๑} วิ.มหา.อ (บาลี) ๑/๗๐๕. และ วิ.มหา.อ (ไทย) ๑/๒/๒๒๗-๓๑/๔๔๗-๕๕.

^{๕๒} วิ.มหา.อ (บาลี) ๑/๗๐๕.

^{๕๓} วิ.มหา.อ (บาลี) ๑/๗๐๖.

^{๕๔} วิ.มหา.อ (บาลี) ๑/๗๑๑.

^{๕๕} วิ.มหา.อ (บาลี) ๑/๗๑๓.

ชั้น ๕ เป็นสภาวะธรรมที่มีปัจจัยปรุงแต่ง^{๕๖} ได้ในคำว่า “สภาวะธรรมที่มีปัจจัยปรุงแต่ง เป็น โฉน ชั้น ๕ คือ ๑. รูปชั้น ๒. เวทนาชั้น ๓. สัญญาชั้น ๔. สังขารชั้น ๕. วิญญาณชั้น สภาวะธรรม เหล่านี้ชื่อว่า มีปัจจัยปรุงแต่ง”^{๕๗} ดังนั้น ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเรียกสภาวะที่ประกอบกันขึ้นว่า ชั้น ๕ ส่วนในคัมภีร์อภิธรรมได้สรุปชั้น ๕ ไว้ดังต่อไปนี้ รูปชั้น หมายถึงรูป ๒๘ เวทนาชั้น หมายถึงเวทนาเจตสิก สัญญาชั้น หมายถึงสัญญาเจตสิก สังขารชั้น หมายถึงเจตสิก ๕๐ ที่เหลือ และวิญญาณชั้น หมายถึงจิต ๘๙ หรือ ๑๒๑

- ชั้น ๕ ในมิลินทปัญหากล่าวไว้ในหัวข้อว่าด้วยปัญญุตติปัญหา^{๕๘} กล่าวถึง พระเจ้ามิลินท์ได้ สนทนากับพระนาคเสนว่า ใครคือพระนาคเสน และพระนาคเสนถามกลับว่า อะไรคือ “รถ” ในท้ายที่สุด พระเจ้ามิลินท์ได้เฉลยว่า ความเป็นนาคเสนนั้นคือสภาวะทั้งหมดที่ประกอบกันขึ้นเป็นรูปนาม มีชื่อเรียก โดย บัญญัติว่า “นาคเสน” และ “รถ”

ส่วนในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) อธิบายชั้น ๕ ในเรื่องของชีวิตคืออะไร พุทธธรรมมองเห็นสิ่งทั้งหลายเป็นธาตุเป็นธรรมเป็นสภาวะ^{๕๙} อันมีอยู่ เป็นอยู่ ตามสภาวะของมันที่เป็น ของมันอย่างนั้น เช่นนั้น ตามธรรมดาของมัน มิใช่เป็นสัตว์อัตตาตัวตนเราเขาที่ยึดถือเอาเป็นเจ้าของ ครอบครองบังคับบัญชาให้เป็นไปตามปรารถนาอย่างไรก็ได้ ตัวอย่างง่ายยกขึ้นบ่อยๆ คือ “รถ” เมื่อนำ ส่วนประกอบต่างๆ มาประกอบเข้าด้วยกันตามแบบที่กำหนดก็บัญญัติเรียกว่า “รถ” แต่ถ้าแยก ส่วนประกอบทั้งหมดออกจากกัน ก็หาตัวตนของรถไม่ได้ มีแต่ส่วนประกอบทั้งหลาย ซึ่งมีชื่อเรียกต่าง ๆ กัน จำเพาะแต่ละอย่างอยู่แล้ว คือ ตัวตนของรถมิได้มีอยู่ต่างหากจากส่วนประกอบเหล่านั้น มีแต่เพียงคำ บัญญัติว่า “รถ” สำหรับสภาพที่มารวมตัวกันเข้าของส่วนประกอบเหล่านั้น แม้ส่วนประกอบแต่ละอย่าง ๆ นั้น ก็ปรากฏขึ้นโดยการรวมตัวกันเข้าของส่วนประกอบย่อยๆ ต่อไปอีก และหาตัวตนที่แท้ไม่พบ

^{๕๖}พระมหาพิสุตน์ จนทวิโส (พระนิรมย์), “การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างปฏิจจสมุปบาทกับชั้น ๕ ในเจริญ วิปัสสนาภาวนา”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต** (วิปัสสนาภาวนา), (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๕๐-๕๓.

^{๕๗}อภ.สจ. (ไทย) ๓๔/๑๐๘๙/๒๗๗.

^{๕๘}พระติปิฎกจูฬภิกขุเถระ, **คัมภีร์มิลินทปัญหาภาษาไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐), หน้า ๓๑-๓๖.

^{๕๙}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๔๐, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พลีธัมม์ ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์แพรวแอนดรอย์ จำกัด, ๒๕๕๗), หน้า ๑๓.

เช่นเดียวกัน เมื่อจะพูดว่า สิ่งทั้งหลายมีอยู่ต้องเข้าใจความหมายว่า มีอยู่ในฐานะมีส่วนประกอบต่างๆ มาประชุมเข้าด้วยกัน

รูปชั้น จัดเป็นรูป ๔ ชั้น นอกนั้น เพนนาม อีกอย่างหนึ่ง จัดเขาในปรมัตถธรรม ๔ วิญญาน ชั้นเป็นจิต เวทนาชั้น สัญญาชั้น และ สังขารชั้น เพนเจตสิก รูปชั้นเป็น รูป สวน นิพพาน เพนชั้นวินิมุต คือ พนจากชั้น ๕^{๖๐}

สรุป การแสดงส่วนประกอบต่าง ๆ นั้น ทำให้หลายแบบสุดแต่วัตถุประสงค์เฉพาะของการแสดงแบบนั้น ๆ ตามพระสูตร แบ่งชั้น ๕ ออกเป็นส่วนประกอบ ๕ ประเภท หรือ ๕ หมวด เรียกทางธรรมว่า ชั้น ๕ หรือ เบญจชั้น (กองแห่งรูปธรรมและนามธรรม ๕ หมวดที่ประชุมกันเข้า ซึ่งบัญญัติเรียกวา สัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา เพนตน) รวมเขาเพนชีวิต

วัดคลื่นหัวใจตอนใกล้ตายไม่ได้

หมอจะวัดคลื่นสมอง หมายความว่า ชีวิตยังไม่สิ้นแม้หยุดหายใจกล่าวคือ

๑) ร่างกายหยุดทำงาน เป็นกระบวนการสู่จุดสิ้นสุดของชีวิต อันมีสาเหตุจากความชรา นั้น มักใช้เวลาหลายวันหรือหลายสัปดาห์ โดยการทำงานของร่างกายและจิตใจจะค่อยๆ ถดถอยลงทีละน้อย ไม่ได้หยุดในทันที มีปัจจัยหลายอย่างที่ยกบอกให้รู้ว่าบุคคลผู้นั้นกำลังจะตายมีดังนี้

สัญญาณบ่งบอกว่าความตายใกล้จะมาถึง ได้แก่

- หาว หายใจสูบฉีดโลหิตไปเลี้ยงส่วนต่าง ๆ ของร่างกายได้ยากขึ้น จึงมุ่งส่งโลหิตไปเลี้ยงส่วนที่สำคัญที่สุด มือ เท้า แขน และสุดท้ายคือ หัว เมื่อมีเลือดไปเลี้ยงน้อยลง ส่วนนั้น ๆ จึงเย็นและซีด

- หลับ ระบบเมแทบอลิซึมทำงานช้าลง ร่างกายจึงมีพลังงานสำหรับทำกิจกรรมที่สำคัญต่อการดำรงชีวิตเท่านั้น คนใกล้ตายจึงนอนหลับยาวและอาจจะปลุกให้ตื่นได้ยาก

- เลอะเลือน ระบบเผาผลาญทำงานช้า ทำให้สมองทำงานน้อยลง คนใกล้ตายจึงมักหลงลืม ไม่ค่อยรู้วันเวลา ไม่รู้ว่าตัวเองอยู่ที่ไหน และอาจจำญาติมิตรไม่ได้

- ไม่หิวไม่กระหาย การกิน ดื่มน้ำ และย่อยอาหารล้วนต้องใช้พลังงาน คนใกล้ตายจึงไม่ค่อยมีความรู้สึกกระหายน้ำหรืออยากอาหาร

- หายใจไม่ปกติ ปริมาณโลหิตที่ไหลเวียนน้อยลง มีผลกระทบต่อปอดและการหายใจเข้าออก การหายใจจึงไม่เป็นจังหวะ แลหยุดไปครั้งละนานๆ ในบางกรณีคนใกล้ตายจะหายใจหอบ

^{๖๐} ส.บ. (ไทย) ๑๗/๙๕/๕๘. และ อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑/๑.

แม้หัวใจจะหยุดเต้น แต่ชีวิตไม่ได้สิ้นสุดลงทันที ผิวหนัง ฟัน และแขนขา ยังมีชีวิตต่อไปอีกหลายชั่วโมง และผลการวิจัยล่าสุดยังบอกว่า แม้หัวใจจะหยุดเต้นไปแล้ว แต่ความคิดยังแล่นต่อไปในสมองอีกหลายวินาที

๒) หัวใจหยุดเต้น เมื่อหัวใจหยุดเต้นและสิ้นลมหายใจ ทางแพทย์ถือว่าบุคคลนั้นเสียชีวิตแล้ว แต่เซลล์สมองและร่างกายส่วนอื่น รวมทั้งหัวใจ ไม่ได้ตายทันทีที่การส่งออกซิเจนและกลูโคสไปตามกระแสโลหิตหยุดลง ดังนั้นถ้ากระตุ้นให้หัวใจกลับมาทำงานอีกครั้งได้ทันท่วงทีผู้ป่วยก็จะฟื้น

- ตายแล้วสมองยังคิดต่อ เมื่อปี ๒๐๑๓ นักประสาทวิทยา ชื่อ จิโม บอร์จิจิน แห่งมหาวิทยาลัยมิชิแกนในสหรัฐฯ ทำการทดลองแล้วได้ผลว่า แม้หัวใจจะหยุดเต้น แต่ความคิดยังคงแล่นอยู่ในสมอง บอร์จิจิน วัดคลื่นสมองของหนูทดลองทั้งก่อนตายและหลังจากมันตายไปแล้ว โดยเขาให้ยาสลบกับหนูทดลองแล้วฉีดน้ำเกลือเข้าไปในหัวใจ ทำให้หัวใจหยุดเต้น แต่พบว่าคลื่นสมองของหนูยังทำงานเหมือนหนูที่มีความรู้ตัวตามปกติต่อไปอีก ๓๐ วินาที แกมยังทำงานมากกว่าปกติอีกด้วย เพราะเหตุนี้เอง อาจจะเป็นเหตุผลว่าทำไมคนที่หัวใจหยุดเต้น แล้วได้รับการกู้ชีพจนฟื้นขึ้นมาใหม่ จึงบอกว่า มองเห็นภาพเหมือนเวลนอนหลับฝัน

อวัยวะส่วนต่าง ๆ เก็บไว้ได้นานไม่เท่ากัน เนื้อเยื่อประเภทต่าง ๆ ในร่างกายทนต่อการขาดออกซิเจนได้ไม่เท่ากัน โดยสมองจะตายหลังจากหัวใจหยุดเต้น ๕-๑๐ นาที แต่แค่ผ่านไปเพียง ๒-๓ นาที ก็เกิดอาการบาดเจ็บรุนแรงแล้ว ผิวหนังและเส้นเอ็นสามารถเก็บไว้ได้นานที่สุด ๑๒ ชั่วโมง และอาจนำไปปลูกถ่ายได้ ไบหูและนิ้วมือ เก็บไว้ได้ ๖ ชั่วโมง โดยหลักการแล้วสามารถนำไปต่อให้ผู้อื่นได้ และฟันสามารถนำไปฝังในกรามผู้อื่นได้หลังจากเจ้าของฟันอยู่ภาวะขาดออกซิเจน ๒ ชั่วโมง

๓) สมองหยุดทำงาน เพราะสมองแตกต่างจากอวัยวะอื่นตรงที่ไม่มีพลังงานสำรองเลย เมื่อระบบหายใจหยุดทำงาน หัวใจหยุดสูบฉีดโลหิตไปเลี้ยงร่างกาย เซลล์สมองจะไม่ได้รับออกซิเจนและกลูโคสซึ่งจำเป็นต่อกระบวนการทำงานที่สำคัญต่าง ๆ เวลาผ่านไปไม่กี่วินาทีเซลล์สมองจะทำงานตามปกติไม่ได้อีกต่อไป และเมื่อเลย ๕ นาทีไปแล้ว เซลล์สมองจะเริ่มตาย

อาการขาดออกซิเจน วินาทีต่อวินาที เมื่อหัวใจหยุดสูบฉีดเลือดไปเลี้ยงร่างกาย ระดับออกซิเจนในสมองจะตกลงอย่างรวดเร็ว และการทำงานของสมองจะเริ่มลดลง ได้แก่

- ๐ วินาที ระดับออกซิเจน : ร้อยละ ๑๐๐-๘๐ ไม่มีอาการใด ๆ ระดับออกซิเจนในสมองต่ำเป็นภาวะปกติสำหรับคนที่ดำรงชีวิตในที่สูงกว่าระดับน้ำทะเลถึง ๔,๕๐๐ เมตร

- ๒ วินาที ระดับออกซิเจน : ร้อยละ ๘๐-๖๐ บุคคลนั้นจะมองเห็นได้แคบลงเหลือแค่บริเวณตรงกลางภาพ (tunnel vision) ความสามารถในการคิดลดลง ไม่ค่อยเข้าใจสิ่งที่คนพูดด้วย แต่จะไม่เจ็บปวดหรือกระวนกระวายอีกต่อไป จึงรู้สึกสบายและผ่อนคลาย

- ๒๐ วินาที ระดับออกซิเจน : ร้อยละ ๖๐-๔๐ เห็นแต่ความมืด พูดและเคลื่อนไหวไม่ได้ ไม่รู้สึกถึงร่างกายและบุคลิกภาพของตัวเอง ดูภายนอกเหมือนหมดสติ แต่ยังรู้ตัวอยู่

- ๕-๑๕ นาที อาการบาดเจ็บลุกลามไปยังบริเวณต่าง ๆ ของสมอง ในที่สุดบุคคลนั้นจะเสียชีวิตโดยไม่มีทางกู้กลับคืน

สมอง ๓ ส่วนแรกที่ได้รับผลกระทบกระเทือน เพราะสมองส่วนที่ได้รับผลกระทบกระเทือนง่ายที่สุดคือส่วนที่ต้องการออกซิเจนมากที่สุด ได้แก่ เปลือกสมองใหญ่ ฮิปโปแคมปัส และเบซัลแกงเกลีย สมอง ๓ ส่วนนี้ทำหน้าที่ควบคุมการเคลื่อนไหว ความจำ และการประสานงานของอวัยวะต่าง ๆ ผู้ป่วยที่หัวใจหยุดเต้นแล้วได้รับการช่วยให้ฟื้นหลังจากผ่านไป ๕-๑๐ นาที จึงมักมีอาการบาดเจ็บที่บริเวณเหล่านี้ หากเวลาผ่านไป ๑๐ นาทีแล้ว ไม่ได้ได้รับการช่วยให้หายใจและชีพจรไม่เต้นใหม่ อาการบาดเจ็บของสมองจะรุนแรงมากจนผู้ป่วยสมองตาย โดยไม่มีทางแก้ไข หรือไม่ก็ตกอยู่ในภาวะโคม่าอย่างถาวร ได้แก่ ๑) เปลือกสมองใหญ่ ควบคุมการเคลื่อนไหว กำกับความรู้สึกอยากเคลื่อนไหวและการทำงานของกล้ามเนื้อที่เกี่ยวข้องในการเคลื่อนไหวนั้นๆ ๒) ฮิปโปแคมปัส ควบคุมความจำ ความทรงจำเกี่ยวกับประสบการณ์ต่างๆ เกิดขึ้นที่นี่ อาการบาดเจ็บที่สมองส่วนฮิปโปแคมปัสส่งผลต่อความสามารถในการเก็บความทรงจำที่เกิดขึ้นใหม่ ส่วนความทรงจำเก่า ๆ จะถูกกระทบน้อยกว่า ๓) เบซัลแกงเกลีย ควบคุมการประสานงานของร่างกาย วิธีประสาทจากสมองส่วนที่ควบคุมจิตใจและกล้ามเนื้อมาพบกันที่นี่ สมองส่วนนี้จึงสำคัญมากต่อการเคลื่อนไหวด้วยความตั้งใจ และ ๔) ศพเริ่มเน่าเปื่อย เมื่อความตายมาถึงการทำงานของร่างกายทุกส่วนจะหยุดลง ไม่มีพลังงานเหลือสำหรับให้อวัยวะส่วนต่าง ๆ ทำงานได้อย่างเป็นระบบเหมือนในร่างกายที่มีชีวิต หลังหัวใจเต้นครั้งสุดท้าย ๑๕ นาที ร่องรอยของความตายจะเริ่มปรากฏ และผ่านไปไม่กี่วันศพก็จะเริ่มเน่าเปื่อย^{๖๑}

สรีรยนต์ที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา หมายถึง กายกับจิต หรือ รูปกับนาม รวมตัวกันเป็นองค์ภาพ เราเรียกกันโดยสมมติบัญญัติว่า คน หรือ มนุษย์ ประกอบด้วยลัทธิ ๔ ลัทธิ อันได้แก่ อิริยาบถ ๔ คือ ยืน เดิน นั่ง และนอน มีทวาร ๙^{๖๒} ซึ่งหมายถึงช่องทั้ง ๙ คือ ตา ๒ หู ๒ จมูก ๒ ปาก ๑ ทวารหนัก ๑ ทวารเบา ๑^{๖๓} ดังที่ปรากฏ

^{๖๑} Scine illustrated ฉบับ September no. ๒๐๑๔, ชีวิตยังไม่สิ้นแม้หยุดหายใจ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://kidsnews.bectero.com/science-illustrated/12308-> [๒๖ กันยายน ๒๕๖๑].

^{๖๒} วิ.ม.หา.อ. (บาลี) ๑/๗๐๕.

ในจกสูตรว่า “ข้าแต่พระมหาวิรเจ้า สรีรยนต์ ๔ ล้อ มีประตู ๙ ประตู เต็มไปด้วยของไม่สะอาด ถูกโลภะประกอบไว้ เป็นเหมือนเปือกตม สรีรยนต์นั้น จักแล่นไปได้อย่างไร”^{๖๔} ซึ่งหมายถึงการถามถึงสภาพของสรีรยนต์ ในส่วนที่เป็น นามธรรมหรือด้านจิตใจ อีกประการหนึ่ง สรีรยนต์ หมายถึงการตรัสถามถึงสภาพของสุขภาพของหมู่ภิกษุที่เข้าเฝ้า พระพุทธเจ้าว่า เป็นอย่างไร “ขมนีย ยาบเนีย” พอทนได้หรือ พอให้เป็นไปได้ไหม ทั้งร่างกายและจิตใจ ในทาง วิทยาศาสตร์หรือศาสตร์สมัยใหม่มีการกล่าวถึงสรีรยนต์สอดคล้องกันกับหลักการในทางพระพุทธศาสนา คือ

ด้านร่างกาย สิ่งที่ตาเห็น หูได้ยิน จมูกได้กลิ่น ลิ้นได้รับรส และกายไปกระทบสัมผัส ได้ทั้งหมด ทั้งสิ้น เรียกว่า รูป โดยแบ่งรูปแยกส่วนออกไปตามหน้าที่ของร่างกายหรืออวัยวะแต่ละอย่าง ในทาง วิทยาศาสตร์มองว่า สมอและหัวใจเป็นส่วนหนึ่งของร่างกายด้วยเช่นเดียวกัน เพราะ เป็นส่วนที่เป็นที่อยู่อาศัยของคลื่นสมองและคลื่นหัวใจ ที่มีการทำงานที่ซับซ้อนกับระบบประสาทหลายระบบในการควบคุม ร่างกายทั้งหมด อุปมาคนขับรถ กล่าว ร่างกายเปรียบเหมือนรถ ส่วนสมองคือคนขับรถ ซึ่งในทาง พระพุทธศาสนากล่าวถึงร่างกายเหมือนรถ ส่วนสมองคือคนขับ หรือเรียกอีกอย่างว่า จิตเป็นนายกายเป็น บ่าว

๕. สรุป

สรีรยนต์หมายถึงร่างกายและจิตใจ ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับศาสตร์ ๒ อย่างคือ พุทธศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ กล่าวคือ พุทธศาสตร์นั้น มองว่า สรีรยนต์คือร่างกายที่ประกอบด้วยธาตุ ๔ ได้แก่ ดิน น้ำ ไฟ ลม รวมกันเป็นรูปกับนาม หรือกายกับใจ รวมกันเป็นคนหนึ่งคน สรีรยนต์ หมายถึง ยนต์คือสรีระ อัน ได้แก่ รูป ส่วนนามได้แก่ คนขับ เมื่อไม่สบายก็ใช้หลักธรรมบำบัด ซึ่งกระบวนการดังกล่าวจะดำเนินไปเรื่อยๆ จนกว่าจะถึงจุดจบที่สมบูรณ์คือหมดกรรมไม่ยึดติดในกายใจ

ส่วนในทางวิทยาศาสตร์นั้น มองว่า สรีรยนต์คือรูปร่างกายที่ประกอบด้วยอวัยวะน้อยใหญ่ รวมถึงสมองและหัวใจ ในส่วนสมองนั้น มีการทำงานที่ซับซ้อนกับระบบประสาทหลายระบบในการควบคุม ร่างกายทั้งหมด รวมทั้งความคิด เมื่อเกิดปัญหาไม่สบาย ก็จะบำบัดเยียวยารักษาตามอาการ ที่เป็นอยู่ด้วย เคมีบำบัดบ้าง กายภาพบำบัดบ้าง ซึ่งกระบวนการของมันจะดำเนินไปในลักษณะเช่นนี้ไปเรื่อย ๆ จนกว่า จะถึงจุดจบคือ คลื่นสมองหยุดทำงานเรียกว่า ตาย

^{๖๓} ส.อ. (บาลี) ๑/๒๙/๕๒.

^{๖๔} ส. (ไทย) ๑๕/๒๙/๓๒.

ดังนั้น สรรยงค์ จึงหมายถึง ร่างกายและจิตใจ ที่เราจะต้องทำความเข้าใจทั้งสองศาสตร์นั้น อย่างชัดเจน เพื่อจะได้ปฏิบัติให้ถูกต้องและรู้จักวิธีการรักษาชีวิตให้อยู่ดีมีสุขปราศจากทุกข์โรคร้าย เบียดเบียนทั้งภายในและภายนอก

บรรณานุกรม

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๙, ราชบัณฑิต). **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ ชุด ศัพท์วิเคราะห์**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๕๐.

_____. **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ ชุดคำวัด**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๔๘.

พระมหาพิสุตน์ จนทวิโส (พระนิรมย์). “การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างปฏิจจสมุปบาทกับชั้น ๕ ใน เจริญวิปัสสนาภาวนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (วิปัสสนาภาวนา)**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

พระติปิฎกจูฬายเถระ. **คัมภีร์มลิทปัญหภาษาไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**. พิมพ์ครั้งที่ ๔๐. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์แพรวแอนดโฮม จำกัด, ๒๕๕๗.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก**. ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาอรรถกถา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๒.

_____. **ปกรณ์วิเสสภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาปกรณ์วิเสส**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๙.

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๙๑ เล่ม**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

เว็บไซต์

“เจ้าชายนิทรา”. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://www.pobpad.com/> [๒๖ กันยายน ๒๕๖๑].

ฉันทิย์ ตูโยรัมย์. หนังสือวิชาการ. “ความหมายกายวิภาคศาสตร์”. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.krabork.com/2015/04/06> [๒๖ กันยายน ๒๕๖๑].

“สรีรวิทยา”. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://th.wikipedia.org/wiki> [๘ มีนาคม ๒๕๕๖].

_____. สมอง. (๑๒ มิถุนายน ๒๕๖๑). [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://th.wikipedia.org/wiki> [๒๖ กันยายน ๒๕๖๑].

“สรีรวิทยา”. (๒๖ พ.ย. ๒๕๕๖) [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://guru.sanook.com/2293/> [๒๖ กันยายน ๒๕๖๑].

“หัวใจทำหน้าที่และความสำคัญ”. (๖ เมษายน ๒๕๕๘). [ออนไลน์]. http://fnafa555.blogspot.com/2014/09/blog-post_25.html. [๒๖ ก.ย. ๒๕๖๑].

“คลื่นสมองของคนใกล้ตาย”. (๖ กันยายน ๒๕๕๙). [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://pantip.com/topic/35565926> [๒๖ กันยายน ๒๕๖๑].

_____. สมาชิกหมายเลข ๑๗๑๘๙๒๑ ได้แสดงทักษะ ๒๕ ตุลาคม ๒๕๕๗. ในรูปและนามคืออะไร. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://pantip.com/topic/32761087> [๒๖ กันยายน ๒๕๖๑].

Scine illustrated ฉบับ September no. ๒๐๑๔. ชีวิตยังไม่สิ้นแม้หยุดหายใจ. (๑๘ มิ.ย. ๒๕๕๘). [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://kidsnews.bectero.com/science-illustrated/12308-> [๒๖ ก.ย. ๒๕๖๑].

“คลื่นสมองมาจากไหน”. (๓๐ มกราคม ๒๕๖๐). [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://theerawitw.wordpress.com/2017/01/30/brain1/> [๒๖ กันยายน ๒๕๖๑].

“คลื่นสมอง ๔ ชนิด ในสมองซีกซ้ายและซีกขวาก่อเกิดการเพิ่มพลังจิตให้มีระดับสูงขึ้น”. (๑๑ ม.ค. ๒๕๕๙). [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.watthamfa...> [๒๖ ก.ย. ๒๕๖๑].

ประเพณีบุญผะเหวดกับอัตลักษณ์ด้านศีลธรรมของชาวอีสาน

Tradition of the Making-Merit in the Great life of Prince Vessantara and the Moral Identity of the Isaan People

พระมหาธีรรัตน์ อุทัยปุตโต^๑

Phramaha Deeratana Utthayaputto

พระครูปริยัติคุณานุรักษ์^๒

Phrakhra Pariyattikunanurak

เจ้าอธิการสุริยนต์ ทสสนิโย^๓

Chao Athikan Suriyon Dassaneeyo

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งแสดงให้เห็นอัตลักษณ์ด้านศีลธรรมของชาวอีสาน ที่ได้รับอิทธิพลจากประเพณีบุญผะเหวด (บุญมหาชาติ) ซึ่งประเพณีบุญผะเหวดกับชาวอีสานเป็นสิ่งคู่กันมาช้านาน และถือเป็นจารีต (ฮีต) ประเพณี โดยความเป็นบุญประจำปี ที่ชาวอีสานได้ร่วมกันปฏิบัติเป็นประจำทุกปี ในช่วง เดือน ๔ ของทุกปี ตามการนับแบบจันทรคติ ประมาณเดือนมีนาคมถึงเมษายน ชาวอีสานเป็นกลุ่มชนที่ได้รับอิทธิพลจากประเพณีบุญผะเหวดค่อนข้างมาก โดยสังเกตจากอัตลักษณ์ด้านศีลธรรมของชาวอีสาน ไม่ว่าจะเป็นความเป็นคนรู้จักเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ แบ่งปัน การให้อภัยกัน ความอ่อนน้อมถ่อมตน เป็นต้น ล้วนแต่เป็นคุณลักษณะที่สอดแทรกอยู่ในเวทสันดรชาดก ซึ่งชาวอีสานทั่วไปก็ได้ซึมซับรับเอาแนวทางการดำเนินชีวิตด้านศีลธรรมอันดีงามในประเพณีบุญผะเหวดดังกล่าวมา ซึ่งกลายเป็นอัตลักษณ์ด้านศีลธรรมของชาวอีสาน อีกทั้งสะท้อนให้เห็นว่าเป็นคนยิ้มแย้มแจ่มใส เอื้อเฟื้อแบ่งปัน สามัคคีมีน้ำใจรู้จักให้อภัยกัน ซึ่งส่งเสริมให้คนอีสานอยู่กันอย่างมีความสุขตลอดมาจนถึงปัจจุบัน

คำสำคัญ : บุญผะเหวด, ชาวอีสาน, อัตลักษณ์, หลักศีลธรรม

^๑อาจารย์ประจำสาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์ศรีสะเกษ อำเภอเมือง จังหวัดศรีสะเกษ

^๒อาจารย์ประจำสาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์ศรีสะเกษ อำเภอเมือง จังหวัดศรีสะเกษ

^๓อาจารย์ประจำสาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์ศรีสะเกษ อำเภอเมือง จังหวัดศรีสะเกษ

All Permanent Lecturers in Buddhism, Sisaket Buddhist College, Muaeng, Sisaket province.

Abstract

This article aims to show the moral identity of the Isaan people that Influenced by the tradition of making-merit in the great life of prince Vessantara (Bun Pha Ved). This tradition and the Isaan people are paired together for a long time as their custom and the annual merit. It was held together at the fourth month of every year following up the Thai lunar calendar during March to April. Most of them, the Isaan people influenced by the tradition of Bun Pha Ved, especially, the moral identity of them, for example, a generality, sharing, forgiveness. Humility, etc. These virtues came from the Vessantara Jataka, which they absorbed into their daily lives and became to be the identity of the Isaan people from the past until the present time.

Keywords: Bun Paved, Isan people, Identity, Morality,

๑.บทนำ

ดินแดนอีสาน มีวัฒนธรรมประเพณีเฉพาะตน มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย ท่ามกลางความแร้นแค้น ชาวอีสานมีความเป็นอยู่เช่นไร ใช้ชีวิตอยู่เช่นไร สร้างศิลปวัฒนธรรมประเพณีเช่นไรขึ้นมา แต่ละสถานที่ที่มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่แตกต่างกันตามลักษณะพื้นที่หรือธรรมชาติที่มีอยู่ วัฒนธรรมของคนอีสานเป็นวัฒนธรรมที่มีความเชื่อมั่นที่สุด ดีที่สุดสำหรับภูมิภาคอีสาน ซึ่งเดิมในแคว้นสุวรรณภูมิล้วนมีวัฒนธรรมแต่โบราณมาวัฒนธรรมของคนอีสานสร้างคนให้เป็นคน สร้างคนให้ละจากความโลภ ความโกรธ ความหลงให้ทำคุณความดีเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน มีตามจารีตประเพณี (ฮีตคอง) อยู่ เรียกว่า “ฮีตสิบสองคองสิบสี่” “ฮีตบ้านคองเมือง” “ฮีตพ่อคองพ่อ” “ฮีตเต้าคองเขยเลยมาสมสู่ขอยู่ อาสาเลี้ยงดูลูกตามึง” “เป็นฮีตเป็นคอง” “ฮีตสิบสอง” ของคนอีสานว่าไว้ตามลักษณะสิบสองเดือน แต่ละเดือนมีงานประเพณีกฎเกณฑ์ ตามกติกาสังคมอีสานวางไว้แต่สังคมบรรพบุรุษมา^๔

บุญผะเหวด หรือที่เรียกกันโดยทั่วไปว่า “บุญมหาชาติ” เป็นประเพณีบุญตามฮีตสิบสอง ของชาวอีสาน แต่ถ้าถือเป็นเรื่องทาน ก็เป็นประเพณีการบริจาคทานครั้งยิ่งใหญ่ ก็พอจะอนุমানได้ถึงสภาพ

^๔ศรี ศรีสูง, ฮีต-ครองอีสานและปณิณกะคติ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ อมรินทร์ พรินต์ติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๓),

ทั่วไป ของชาวอีสานว่า ดอกจิก ดอกจาน บานราวต้นเดือน ๓ พุทธศาสนิกชนจะเก็บดอกไม้เหล่านี้ มาร้อยเป็นมาลัยเพื่อตกแต่งศาลาการเปรียญสำหรับบุญมหาชาติและในงานนี้ก็จะมีการเทศน์มหาชาติ ซึ่งถือว่าเป็นงานอันศักดิ์สิทธิ์ผู้ใดฟังเทศน์มหาชาติจบภายในวันเดียว และบำเพ็ญคุณงามความดี จะได้านิสงส์ไปเกิดในภพหน้า

ในความเกี่ยวโยงระหว่างวิถีชีวิตของคนอีสานกับประเพณี “บุญผะเหวด” นั้น มีความเกี่ยวพันกันในด้านความเป็นประเพณีและวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมา บนพื้นฐานของความเชื่อตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา อันสอดแทรกหลักธรรมที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตจิตของคนอีสาน ซึ่งก่อเกิดเป็นอัตลักษณ์ของคนอีสาน อันได้แก่ ความเป็นผู้เรียบง่ายสันโดษ รู้เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แบ่งปัน รู้จักให้อภัยซึ่งกันและกัน บ่งบอกถึงความเป็นคนอีสาน

อัตลักษณ์ของชาวอีสานดังที่กล่าวมา ส่วนหนึ่งล้วนได้รับอิทธิพลมาจากประเพณีบุญผะเหวด ซึ่งในเรื่องนี้เราจะได้อธิบายว่า อะไรบ้างเป็นหัวใจสำคัญในประเพณีบุญผะเหวดที่มีอิทธิพล ต่อการดำเนินชีวิตอันเป็นอัตลักษณ์ของชนชาวอีสาน

๒. ประวัติความเป็นมาของคนอีสาน

ชาวอีสานหรือคนอีสาน ไม่ใช่ชื่อชนชาติหรือเชื้อชาติเฉพาะของอีสาน แต่เป็นชื่อทางวัฒนธรรม มีที่มาจากภูมิศาสตร์บริเวณที่เรียกอีสาน หรือทิศตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย (อันเป็นส่วนหนึ่งของผืนแผ่นดินใหญ่สุวรรณภูมิหรืออุษาคเนย์โบราณ) เลยสมมุติเรียกคนกลุ่มนี้อย่างรวม ๆ กว้าง ๆ ว่าชาวอีสาน หรือคนอีสาน^๕ ชาวอีสานหรือคนอีสาน มีบรรพชนมาจากการผสมผสานของผู้คนชนเผ่าหลากหลายชาติพันธุ์ ทั้งภายในและภายนอกทั้งทางสังคมและวัฒนธรรม ไม่ต่ำกว่า ๕,๐๐๐ ปีมาแล้ว (อาจถึง ๑๐,๐๐๐ ปีมาแล้วก็ได้) แล้งยังมีต่อเนื่องถึงทุกวันนี้ และอาจมีต่อไปในอนาคตอีกไม่รู้จบ ผู้คนชนเผ่าหลากหลายชาติพันธุ์ที่ผสมผสานกันเป็นชาวอีสาน มีบรรพชนอย่างน้อย ๒ พวก คือ คนพื้นเมืองดั้งเดิม อยู่ภายในสุวรรณภูมิกับคนภายนอกเคลื่อนย้ายเข้ามาภายหลังจากทิศต่างๆ^๖

^๕บุญเกิด พิมพ์วรรณธากุล และนภาพร พิมพ์วรรณธากุล, **ฮิด-คอง-คะลำ**, (ขอนแก่น : โรงพิมพ์คลัง นานาวินยา, ๒๕๕๖), หน้า ๒.

^๖ดูรายละเอียดในสุจิตต์ วงษ์เทศ, **พลังลาว ชาวอีสาน มาจากไหน?** (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๙), ตลอดทั้งเล่ม.

อีสานฝั่งขวาแม่น้ำโขงคนอีสาน บางทีเรียก “ชาวอีสาน” มีหลักแหล่งอยู่ฝั่งขวาแม่น้ำโขงทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย อีสานเป็นชื่อเรียกพื้นที่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยที่มีกรุงเทพฯ เป็นศูนย์กลาง คำว่า “อีสาน” มีรากมาจากภาษาสันสกฤต สะกดว่า “อีสาน” หมายถึงนามพระศิวะ ผู้เป็นเทพประจำทิศตะวันออกเฉียงเหนือ (เคยใช้มาเมื่อราว พ.ศ. ๑๐๐๐ ในชื่อว่ารัฐว่า “อีสานปุระ” และชื่อพระราชอาชญาว่า “อีสานวรมัน”) แต่คำบาลีเขียนอีสานฝ่ายไทยนิยมรูปคำจากบาลีมาใช้หมายถึงภาคตะวันออกเฉียงเหนือ^๗

คำว่า “ตะวันออกเฉียงเหนือ” (ที่หมายตรงกับคำอีสาน) เริ่มใช้เป็นทางการสมัยรัชกาลที่ ๕ ราว พ.ศ. ๒๔๔๒ ในชื่อมณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ แต่ยังหมายเฉพาะลุ่มน้ำมูลถึงอุบลราชธานี จำปาสัก ฯลฯ รวมความแล้ว ใครก็ตามที่มีถิ่นกำเนิดหรือมีหลักแหล่งอยู่ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย (จะโดยเคลื่อนย้ายเข้าไปอยู่เมื่อไรก็ตาม) ถ้าถือตัวว่าเป็นคนอีสาน หรือชาวอีสาน อย่างเต็มอกเต็มใจ และอย่างองอาจ ก็ถือเป็นคนอีสานเป็นชาวอีสานทั้งนั้น

เพราะฉะนั้น คำว่า “คนอีสาน” หรือ “ชาวอีสาน” จึงไม่ใช่ชื่อเชื้อชาติโดยเฉพาะ แต่เป็นชื่อสมมุติเรียกคนหลายหลากมากมายในดินแดนอีสาน และเป็นชื่อเรียกอย่างกว้างๆ รวมๆ ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ด้วยเหตุดังกล่าว ความเป็นมาของคนอีสานหรือชาวอีสานจึงไม่หยุดนิ่งอยู่โดดเดี่ยวแต่ล้วนเกี่ยวข้องกับเคลื่อนไหวเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับความเป็นมาของผู้คนสุวรรณภูมิหรืออุษาคเนย์ ตั้งแต่ยุคดั้งเดิมเริ่มแรกสืบจนทุกวันนี้ ซึ่งมีความเคลื่อนไหวไปๆ มาๆ ทั้งใกล้และไกลในทุกทิศทาง และหลายครั้งหลายหน จนระบุเห็นชัดเจนแน่นอนไม่ได้ว่าใคร? ที่ไหน? เมื่อไร? แต่สิ่งหนึ่งซึ่งคนอีสานและชาวอีสานมีสำนึกร่วมกันอย่างแข็งขันและองอาจ คือคำสมมุติเรียกว่า พลังลาว อันมีรากจากวัฒนธรรมลาว

๓. อัตลักษณ์ของชาวอีสานในประเพณีบุญผะเหวด

คำว่า “บุญพระเวส บุญผะเหวด” หรือบุญมหาชาติ เป็นการทำบุญในเดือนสี่ บางครั้งก็เรียก “บุญเดือนสี่” ในบางท้องถิ่นจะทำบุญเดือนนี้ในเดือนสามรวมกับบุญข้าวจีและบุญกุ่ม (กอง) ข้าวใหญ่ ให้

^๗เบญจวรรณ นาราลัจจ์, ประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาอีสาน, (ขอนแก่น : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๕๑), หน้า ๑.

เป็นบุญเดียวกันส่วนเดือนสี่ก็เว้นไว้ บุญผะเหวดส่วนมากจะกระทำกันในเดือนสี่ แต่จะกำหนดเอาไว้วันใดนั้นแล้วแต่ความพร้อม เพราะจะต้องมีการปรึกษาหารือและลงมติกันระหว่างผู้นำในหมู่บ้าน เช่น ผู้อาวุโส กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และพระสงฆ์ ตลอดผู้ทรงวุฒิต่างๆ ในหมู่บ้านการทำบุญผะเหวด เป็นการทำบุญเนื่องด้วยการรำลึกถึงอดีตชาติสุดท้ายของพระพุทธเจ้าที่ได้เกิดมาเป็นพระเวสสันดร และได้บำเพ็ญทานบารมีอย่างแก่กล้า บรรพบุรุษชาวอีสานได้นำมาประสมประสานกับการละเล่นพื้นบ้านให้เกิดความสนุกสนานรื่นเริง ตามนิสัยรักสนุกของชาวอีสานแต่กำเนิดนั่นเอง การกำหนดวันงาน มี ๒ วัน คือ วันโฮม (วันรวม) และวันฟังเทศน์ ในวันโฮมฝ่ายสตรีแม่บ้านทั้งหลาย จะเป็นผู้จัดบ้านเรือนไว้รับแขกบ้านอื่นและสตรีทำขนมจีน (ข้าวปุ้น) ไว้ทุกบ้านเรือน เตรียมของหวาน หมากรุก บุษรี และที่นอนไว้คอยรับแขกด้วย เพราะอาจจะมีผู้มาพักค้างคืน ส่วนฝ่ายชายซึ่งเป็นพ่อบ้านจะพากันไปเตรียมไว้ที่วัด จัดสถานที่ ทำที่ฟังเทศน์ ประดับประดาธรรมาสน์ ปักธงทิวไว้รอบวัด และทำที่ห่ออุปคุต รูปนก รูปสัตว์ แขนงไว้ที่ศาลาการเปรียญ สำหรับพระภิกษุ-สามเณร ก็เตรียมสถานที่ต้อนรับพระภิกษุสามเณร ที่มาจากบ้านอื่น ที่จะต้องมาพักแรมเพื่อร่วมเทศน์ในวันรุ่งขึ้นพิธีแห่อุปคุต ในตอนเย็นของวันรวม จะมีการอัญเชิญพระอุปคุตจากแหล่งน้ำมาสู่ศาลา วัดมีเรื่องราวกล่าวไว้ว่า ในอดีตพระอุปคุต ซึ่งเป็นพระเถระผู้ทรงฤทธิ์ นิรมิตกฐิ อยู่กลางแม่น้ำใหญ่ สามารถปราบภูติผีปีศาจได้ ครั้งสมัย พระเจ้าอโศกมหาราช ได้รวบรวมพระบรมสารีริกธาตุของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจากที่ต่างๆ มาบรรจุไว้ในสถูปเจดีย์ที่พระองค์ทรงสร้างขึ้นใหม่ เสร็จแล้วจะทำการฉลองจึงทรงปริวิตกถึงमारผู้เป็นศัตรูคู่แค้นของพระพุทธเจ้าจึงทรงรับสั่งให้ไปนิมนต์พระอุปคุตมาในพิธีฉลองนั้น เมื่อมารรู้ว่าพระเจ้าอโศกมหาราชจะฉลองสถูปเจดีย์ก็มาแสดงฤทธิ์โต้ตอบกับพระอุปคุต ครั้งสุดท้ายพระอุปคุตได้เนรมิตหนังสือขลุ่ยผูกแขวนคอมารไว้ มารไม่สามารถแก้ให้หลุดได้ในที่สุดมารก็ยอมแพ้ พระอุปคุตจึงแก้หนังสือขลุ่ยออกจากคอมารและนำเอาตัวไปกักขังไว้บนยอดเขา การฉลองพระสถูปเจดีย์ ครั้งนั้นจึงปลอดภัยและสำเร็จลงด้วยดี^๔

ดังนั้น บุญผะเหวดจึงนำเรื่องราวของพระอุปคุตมาเกี่ยวข้อง โดยถือความเชื่อจากเรื่องราวดังกล่าวนั้น จัดเป็นห่อเล็กๆ ข้างในบรรจุอัฐิบริวารไว้ครบชุด เรียกว่า “ห่ออุปคุต” ตั้งอยู่ที่ทิศตะวันออกของศาลาการเปรียญ เพื่อให้งานบุญผะเหวดมีความสงบเรียบร้อยด้วยประการทั้งปวงการทำบุญผะเหวด มีกิจกรรมเป็นขั้นตอน ดังนี้

^๔พ. สุวรรณ, พระบัวเข็ม พระอรหันต์พิชิตมารให้ลาภร่ำรวย, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บ้านมงคล, ๒๕๕๐), หน้า ๓๙.

(๑) การใส่หนังสือ เมื่อได้กำหนดวันงานแล้ว จะกำหนดการใส่หนังสือคือเอาหนังสือใบลาน หรือ “ล้าพะเหวด” มาแบ่งย่อยๆ ออกประมาณ ๓๐-๔๐ ผูกเป็นชุดแล้วนำเอาหนังสือที่แบ่งไว้นั้น ไปให้ตาม วัดต่างๆ เพื่อพระสงฆ์จากวัดนั้นๆ จะนำไปเทศน์ตามวันที่กำหนดไว้โดยที่พระจะทราบเองว่าใบลานชุดของ ตัวเองไดมานี้อยู่กัณฑ์ไหน เมื่อถึงผูกของตนก็จะนำขึ้นไปเทศน์และทั้งหมดนั้นจะเป็นอักษรตัวธรรม การ กระทำเช่นนี้เรียกว่า “การใส่หนังสือ”

(๒) การแห่พะเหวด และ การแห่ข้าวพันก้อน ในตอนเย็นของวันโฮมจะมีการไปรวมกันที่ใดที่ หนึ่ง ซึ่งสมมติกันว่าเป็นป่า ตามเรื่องราวในพระเวสสันดรชาดกและพากันแห่ผ้าซึ่งเขียนภาพเป็นเรื่องราว พระเวสสันดรชาดกทั้ง ๑๓ กัณฑ์ เชื้อหมู่บ้าน ตามระยะทางจะมีผู้ตั้งหมอน้ำหอมไว้ สำหรับให้ผู้ที่แห่พะ เหวดไว้เอาดอกไม้จุ่มเป็นการบูชาพระเวสสันดร พอถึงบริเวณวัดก็จะนำผ้าไปชิงไว้บริเวณรอบศาลาการ เปรียญหมู่บ้านบางแห่งจะแห่ข้าวพันก้อนไปด้วย แต่ส่วนใหญ่นิยมแห่ข้าวพันก้อนในตอนเช้ามืดของ วันรุ่งขึ้น “ข้าวพันก้อน” หมายถึง ข้าวเหนียวทำเป็นก้อนเล็กๆ โดยการแบ่งคนละกัณฑ์ หรือ คุ่มละ ๕ กัณฑ์ ก็ได้ แล้วไปจัดทำข้าวมาตามจำนวนพระคาถาในแต่ละกัณฑ์บ้านละเล็กบ้านละน้อยเข้ากันได้ ๑,๐๐๐ ก้อน และนำมาถวายพุทธบูชา ในวันเทศน์มหาชาติ เป็นการบูชา “พระคาถา”

นอกจากนี้ยังมีธงทิวอีก ๑,๐๐๐ ผืนซึ่งมีจุดประสงค์ให้ครบ ๑,๐๐๐ คาถาเหมือนกับ ข้าวพัน ก้อน จะปักไว้หน้าพระพุทธรูป หรือ ตามธรรมมาสน์ หรือวางไว้ตามต้นเสาธงทิว ธงทิว ทำเป็นรูปช้าง ม้า เเจดีย์ และอื่นๆ ซึ่งให้ยาวประมาณ ๑๐ เมตร ปักอยู่บนรอบบริเวณวัด

เรื่อง พระเวสสันดร มีคติสอนใจหลายประการ โดยเฉพาะเรื่องทานบารมี ทำให้คนฟังมีความ ซาบซึ้งในเนื้อหาและสนุกสนานในทำนองเทศน์ไปด้วย การเทศน์

ทำนองดังกล่าว เรียกว่า “แห่พะเหวด” ชาวบ้านจะไปนิมนต์พระเสียงติมาเป็นพิเศษเรียกว่า “เทศน์เสียง” พระนักเทศน์เสียงเก่าๆ เป็นพระนักเทศน์อาชีพ มีผู้ฟังนิยมมากเหมือนกับ “หมอลำ” ที่ลำ เก่งๆชาวอีสานถือคติว่าผู้ใดฟังเทศน์มหาชาติครบพันพระคาถาในวันเดียว ผู้นั้นจะมีบุญบารมีมากไม่ตก นรก และจะได้ไปเกิดในสมัยของพระพุทธเจ้าองค์สุดท้าย คือ พระศรีอริยเมตไตรยหรือที่ชาวอีสานเรียกว่า พระศรีอารย การเทศน์มหาชาตินั้นในอดีตจะเทศน์ให้จบทั้งพระพันคาถาในวันเดียว ตั้งแต่เวลาเช้ามืด จนถึงค่ำมืดเลยทีเดียว ซึ่งมีรายละเอียดปลีกย่อยของงาน คือ

๑. การแห่พระอุปคุต จากแหล่งน้ำสู่หอพระอุปคุตบนศาลาที่จะมีการเทศน์มหาชาติ

๒. การเทศน์มหาชาติ ๑๓ กัณฑ์ โดยจะเริ่มตั้งแต่เช้า-เย็น

๓. การแก้กัณฑ์หลอน ในขณะที่พระภิกษูกำลังเทศน์มหาชาติอยู่นั้น ชาวบ้านจะแบ่งเป็นกลุ่มๆ หาดนตรีพื้นบ้าน แห่กันไปในหมู่บ้าน เพื่อเรียไรทรัพย์สินเงินทองของชาวบ้านมาทำเป็นกัณฑ์เทศน์ เมื่อรวบรวมได้พอสมควรแล้ว ก็จะแห่เข้ามาในวัดโดยไม่บอกกล่าวไว้ล่วงหน้า กัณฑ์เทศน์ที่ลักลอบเข้ามาเช่นนี้ เรียกว่า “กัณฑ์หลอน”

ส่วนมากกัณฑ์หลอนจะเข้ามาตอนบ่ายหรือตอนค่ำ ซึ่งมักจะไม่ตรงกับการเทศน์ กัณฑ์มัทรี กุมาร ชูชก มหาราช ถ้ากัณฑ์หลอนเข้ามาในช่วงพระรูปใดกำลังเทศน์อยู่พระรูปนั้นก็จะได้รับกัณฑ์หลอน นั้นเองบุญผะเหวดนี้ นิยมกระทำกันในภาคอีสานจนถึงปัจจุบันนี้ โดยเฉพาะ จังหวัดร้อยเอ็ด ได้ส่งเสริมขึ้น มากเป็นพิเศษ ให้เป็นงานเทศกาลประจำปีของจังหวัดและมีโครงการของหน่วยงานราชการ และหน่วยงาน เอกชนเข้าร่วมอีกมากมาย เป็นที่ดึงดูดนักท่องเที่ยวชมงานเพิ่มจำนวนขึ้นทุกปี เป็นบุญประเพณีที่มีการ เทศน์มหาชาติเป็นงานที่ยิ่งใหญ่ของจังหวัดร้อยเอ็ด โดยเฉพาะจังหวัดได้กำหนดให้เป็นงานประเพณี ประจำปีของจังหวัดและจัดได้ยิ่งใหญ่มากเป็นไปตามฮีต ๑๒ คือ หมายถึงเดือนสี่มีการทำบุญผะเหวดดังกล่าวไว้ในฮีตว่า

“ฮีตหนึ่ง พอถึงเดือนสี่ได้ให้เก็บดอกบุปผา หามา

ดวงหอมสู่ตนเก็บไว้

อย่าได้โลภองนี้เสียศรีบุญเปล่า

หาเอาตากแดดไว้ได้ทำแท่นสู่คน

อย่าได้โลภนี้เว้นแนวคองตั้งแต่เก่า

ไฟทั้งหลายสไล่นเข้าเผาบ้านสี่ล้อมสุญได้”

๕. ข้อคิดด้านศีลธรรมที่สอดแทรกอยู่ในประเพณีบุญผะเหวด

ในเนื้อหา กัณฑ์เทศน์มหาชาติทั้ง ๑๓ กัณฑ์จะมีข้อคิดหลักคำสอนที่เป็นคำสอนในทางพุทธ ศาสนาสอดแทรกอยู่ในประเพณีบุญผะเหวด ดังต่อไปนี้

- ๑) กัณฑ์ทศพร ว่าด้วยเรื่องพระพุทธเจ้าทรงกลับบ้านเกิดเมืองนอนคือเมืองกบิลพัสดุ์ อยู่วัด ต้นไทร

ย้อย ได้แสดงฤทธิ์แก้วลวดลายเกิดฝนตกลงมาหาใหญ่ พระสาวกเห็นเป็นอัศจรรย์ได้ถามและพระองค์ก็เล่า นิทานเมื่อครั้งเกิดเป็นพระเวสสันดร^๙

(๑.๑) ข้อคิดในกัณฑ์ทศพร

การทำบุญจักให้สำเร็จสมประสงค์นั้น ตั้งกัลยาณจิตอธิษฐาน เป้าหมายชีวิตที่ตนปรารถนาไว้ และความปรารถนาที่จะสำเร็จสมดังตั้งใจ ผู้นั้นต้องมีศีลบริบูรณ์มีศีลห้าเป็นต้น กล่าวคือ

๑. ต้องกระทำความดี
๒. ต้องรักษาความดีนั้นไว้
๓. หมั่นเพิ่มพูนความดีให้มากยิ่งขึ้น

๒) กัณฑ์หิมพานต์ ว่าด้วยเรื่องเทพธิดาลงมาเกิดเป็นลูกกษัตริย์มัทราชได้ชื่อว่า ผุสดี พออายุ ๑๖ ปีได้แต่งงานกับพระเจ้ากรุงสนขัยเมืองสีพี เกิดมีครรภ์พอรครบ ๑๐ เดือนพระนางผุสดีก็คลอดพระโอรสตัวนามว่าพระเวสสันดร มีช้างคู่บารมีชื่อปัจฉิมนาคา พออายุ ๑๖ ปีก็แต่งงานกับพระนางมัทรี มีลูกน้อยชื่อชาลีและกัณหา ต่อมาเมืองกลิงคะเกิดข้าวยากหมากแพง ชาวเมืองได้เดินทางมาขอช้างจากพระเวสสันดร พระองค์ให้ทานช้าง ทำให้ชาวเมืองไม่พอใจไปขอพระเจ้ากรุงสนขัยให้เนรเทศพระเวสสันดรไปแขวงกต^{๑๐}

(๒.๑) ข้อคิดในกัณฑ์หิมพานต์

๑. คนดีเกิดที่ไหนไม่สำคัญ แต่สำคัญอยู่ที่ทำดีหรือเปล่า
๒. การเสียสละแบ่งปันเป็นหัวใจของการสร้างสรรค์สังคม
๓. การทำดีบางครั้งอาจมีอุปสรรค
๔. ความเห็นแก่ตัว เป็นภัยอันยิ่งใหญ่ของการอยู่ร่วมกัน

^๙ ชลิต ชัยครุฑชิตและคณะ ๒๕๔๙. สังคมและวัฒนธรรมอีสาน : เอกสารประกอบนิทรรศการถาวรอีสานนิทัศน์. [ออนไลน์], แหล่งที่มา :

<http://www.isan.clubs.chula.ac.th/tradition/index.php?transaction=phaved01.php#menu>

(๔ สิงหาคม ๒๕๕๙).

^{๑๐}แหล่งเดียวกัน, อ้างแล้ว.

๕. การเลือกคู่ครองที่ดีให้คู่หมั้นเป็นแบบอย่าง ไม่หลงระเหิรในยามสุข ไม่ละเลยคู่ทุกขในยามยาก

๓) กัณฑ์ทานกัณฑ์ ว่าด้วยเรื่องพระมารดาร้องขอภัยโทษพระเวสสันดรแต่ผิดหวัง พระเวสสันดรให้ทานใหญ่แล้วขออาลาไป^{๑๑}

(๓.๑) ข้อคิดในทานกัณฑ์

๑. ยามมีเขายก ยามหมดเขาหยาม ชีวิตมีทั้งขึ้นบานและขมขึ้น
๒. ความรักของแม่ความห่วงใยของเมีย ยิ่งใหญ่กว่ารักและห่วงใยของใคร ๆ ในโลก
๓. เพื่อประโยชน์สุขของส่วนรวม ผู้มุ่งโพธิญาณยอมมิวันไหวต่ออุปสรรค
๔. ชีวิตเป็นอนิจจัง อย่างจริงจังจนเกินไปนัก
๕. โทษของความเป็นหม้ายในสมัยก่อน คือ ถูกสังคมดูหมิ่นเหยียดหยาม

๔) กัณฑ์วนปเวสน์ ว่าด้วยเรื่อง ๔ กษัตริย์เดินทางไปเขาวงกต แคว้นเจตราช พระเจ้าเจตราชสั่งให้พรานเจตบุตรรักษาด่านไว้ไม่ให้ผู้ใดเข้าไปรบกวนพระเวสสันดร^{๑๒}

(๔.๑) ข้อคิดในกัณฑ์วนประเวศน์

๑. ยามจน ยามเจ็บ ยามจากเป็นกาลเวลาที่ควรจะได้ได้รับความเห็นใจเหลียวแลช่วยเหลือจากญาติมิตรหรือเพื่อนร่วมโลก
๒. ผลดีของมิตรแท้ คือ ไม่ทอดทิ้งในยามยาก ประคองในคราวลำบาก อุ้มชูในยามตกต่ำ ช่วยค้ำในยามทรุด
๓. น้ำใจของคนดี หากรู้ว่าคุณสุขของคนส่วนมากจะตั้งอยู่ได้เพราะการเสียสละของตนก็ยินดีที่จะสละโอกาสและโชคลาภอันพึงได้ให้ด้วยความเต็มใจ

๕) กัณฑ์ชูชก ว่าด้วยเรื่องเฒ่าชูชกขอทานได้เอาไปฝากเพื่อน พอมาทวงคืนเพื่อนได้ใช้เงินหมดแล้วเลยยกลูกสาวชื่ออมิตตดา ต่อมานางให้ชูชกไปขอขาสีภิกขุหาเพื่อเอามาเป็นทาสรับใช้

(๕.๑) ข้อคิดในกัณฑ์ชูชก

^{๑๑}แหล่งเดียวกัน, อ้างแล้ว.

^{๑๒}แหล่งเดียวกัน, อ้างแล้ว.

๑. บุรุษจะบรรลุความสำเร็จอันสูงสุดได้ เมื่อไม่หลงในอำนาจของสตรี
๒. สามีก่อกวนจิตใจเพราะได้ภรรยาสาว
๓. ความรู้เป็นพิษเพราะเหตุที่ไม่ใช้อาหารเป็นพิษเพราะเหตุที่โฟธาตุไม่ย่อย เมียสาวเป็นพิษเพราะผิวแก่

๖) กัณฑ์จุลพน ว่าด้วยเรื่องป้าน้อยชูชกไปเจอพรานเจตบุตรหลงให้เชื่อว่ำนำสารของพระเจ้ากรุงสัณฐียมาส่งให้พระเวสสันดรเพื่อกลับไปคืนพระนครและพรานป่าก็เชื่อด้วยนะ

(๖.๑) ข้อคิดในกัณฑ์จุลพน

๑. มีอำนาจหากขาดสติปัญญาไตร่ตรองย่อมถูกหลอกได้ง่าย
๒. คนโง่ย่อมเป็นเหยื่อของคนฉลาด แต่ความโง่ถ้าไม่เบียดเบียนใคร ย่อมดีกว่าความฉลาดที่เอาเปรียบคนอื่น
๓. ไวใจทาง วางใจคน จะจนใจตนเอง

๗) กัณฑ์มหาพน ว่าด้วยเรื่องป่าใหญ่ ที่ชูชกไปพบพระอจุตฤาษีลวงว่าเป็นนักบวชจะมาคุยธรรมะกับพระเวสสันดร พระฤาษีก็หลงเชื่อให้ที่พักค้างคืนข้าบอกแนะนำเส้นทาง ไปเขาวงกตด้วย

(๗.๑) ข้อคิดในกัณฑ์มหาพน

๑. ฉลาดแต่ขาดเฉลียว มีปัญญาแต่ขาดสติหย่อนปฏิบัติตนก็พลาดท่าเสียทีได้ง่าย
๒. คนคดมักพูดหวาน คนพาลมักพูดเพราะ ต้องวิเคราะห์วินิจฉัยให้ถ้วนถี่
๓. คบคนให้ดูหน้า ซื้อผ้าให้ดูเนื้อ ซื้อเสื้อให้ดูลาย
๔. บางครั้งความสงสารอาจนำมาซึ่งความฉิบหาย หากเชื่อง่ายอาจนำมาซึ่งความทุกข์

๘) กัณฑ์กุมาร ว่าด้วยเรื่อง ชูชกไปถึงที่อยู่พระเวสสันดรช่วงพระนางมัทรีไปป่าหาผลไม้ก็รีบไปขอสองลูกน้อย ทั้งซาลีและกันหาได้ยินพากันหนีลงไปในสระบัวบังกายไว้ พระองค์ไปเรียกหาเอามายกให้ชูชก

(๘.๑) ข้อคิดในกัณฑ์กุมาร

๑. พ่อแม่ทุกคนรักลูกเหมือนกันแต่เป็นห่วงไม่เหมือนกัน โดยห่วงหญิงมากกว่าชาย เพราะหญิงปกป้องตัวเองมากกว่า
๒. วิสัยของผู้หญิงนั้น แม้จะมากด้วยเมตตากรุณา ชอบปลดเปลื้องความทุกข์ให้แก่

ผู้อื่นแต่ไม่มีวันจะสละลูกในไส้ให้แก่ผู้ใดได้

๓. การเป็นผู้รู้จักกาลเทศะ เป็นบันไดสู่ความสมหวัง

๔. ทานอันยิ่งบັນชิตย่อมสรรเสริญ แต่บุณชนมักติเตียน

๙) กัณห์มัทรี ว่าด้วยเรื่อง พระอินทร์สั่งให้เทวดาแปลงกายมาเป็น ๓ เสือขวางทางไม่ให้พระนางมัทรีกลับมาทันเหตุการณ์การยกลูกให้เป็นทาน เมื่อกลับมาถึงหาลูกน้อยไม่พบ พระเวสสันดรก็ไม่ตอบ พระนางเป็นลมสลบเมื่อฟื้นขึ้นมาพระเวสสันดรเลยบอกความจริง

(๙.๑) ข้อคิดในกัณห์มัทรี

๑. รักใครเล่าจะเท่าพ่อแม่รัก ห่วงใดเล่าจะเท่าพ่อแม่ห่วง ห่วงใดเล่าจะเท่าพ่อแม่หวง
ให้ใครเล่าจะเท่าพ่อแม่ให้

๒. ลูกดีชื่นใจพ่อแม่ ลูกแย่พ่อแม่เข้าใจ

๓. ลูกกตัญญู ชาวโลกอนุโมทนา เทวดาชื่นชม พรหมก็สรรเสริญ

๑๐) กัณห์สัถกบรรพ ว่าด้วยเรื่องพระอินทร์แปลงกายเป็นพราหมณ์มาขอพระนางมัทรี เมื่อพระเวสสันดรยกให้แล้วก็ฝากไว้ให้รับใช้พระเวสสันดรตามเดิมแล้วปรากฏตนเป็นพระอินทร์

(๑๐.๑) ข้อคิดในกัณห์สัถกบรรพ

๑. การทำดีแม้ไม่มีคนเห็น แต่เทวดาย่อมเห็น

๒. อยากได้ดีไม่ทำดีนั้นมิมาก ดีแต่อยากหากไม่ทำก็จำหนอ อยากได้ดีต้องทำดีอย่ารีรอ ดีแต่ขอรอแต่ดีไม่ดีเอย

๓. ภรรยาที่ดีพึงสนับสนุนกิจการของสามี

๑๑) กัณห์มหาราช ว่าด้วยเรื่องชุกพาชาติค้นหาเดินดงหลงเข้าไปกรุงสีพีเพราะเทวดาหลงใจ พระเจ้าปู่เจ้ายายเฒ่าอาหลานไว้ พร้อมเลี้ยงดูชุก แก่กินมากจนท้องแตกตาย ฝ่ายพระเจ้ากรุงสยชัยได้จัดกองทัพไปอัญเชิญพระเวสสันดรกลับคืนวังและชาวเมืองกลิงคะก็คืนช้างคู่บารมีพอดี

(๑๑.๑) ข้อคิดในกัณห์มหาราช

๑. คนดีตกน้ำไม่ไหล ตกไฟไม่ไหม้ ย่อมได้รับความปกป้องคุ้มครองภัยในที่ทุกสถาน

๒. พึงสละทรัพย์เพื่อรักษาอวัยวะ พึงสละอวัยวะเพื่อรักษาชีวิต พึงสละชีวิตเพื่อรักษา
ความถูกต้อง คือ ธรรม

๑๒) กัณท์ฉกษัตริย์ ว่าด้วยเรื่อง ๘ กษัตริย์มาพบกันเกิดสลับไปทั้งหมด ร้อนถึงพระอินทร์รู้เหตุเลยบันดาลให้ฝนตกใหญ่ (ฝนโบกขรพรรษ) เมื่อทั้งหมดพินาศสิ้นชีพแล้วได้ขอภัยต่อพระเวสสันดรและเชิญเข้าไปปกครองกรุงสรี

(๑๒.๑) ข้อคิดในกัณท์ฉกษัตริย์

๑. จากกันยามเป็นได้เห็นน้ำใจ จากกันยามตายได้เห็นน้ำตา

๒. การให้อภัยเป็นเพราะได้สำนึกเป็นเหตุให้ลบรอยร้าวฉาน สันติสุขย่อมเกิดแก่โลกและสังคม

๓. ความผิดพลาดเป็นเรื่องของมนุษย์ การให้อภัยเป็นวิสัยของเทวดา และการรู้จักปรับปรุงแก้ไขเป็นวิสัยของบัณฑิต

๑๓) กัณท์นครกัณท์ ว่าด้วยเรื่องผลแห่งทาน ผลแห่งศีล และผลแห่งพระบารมี ๓๐ ทัศ ของพระเวสสันดรโพธิสัตว์ เมื่อกลับมาถึงกรุงสรีแล้วบังเกิดฝนใหญ่ตกลงมาสร้างความชุ่มชื้นร่มเย็นแก่ชาวเมืองสรีพระเวสสันดรครองนครสรีพินาศอายุ 120 ปีจึงสวรรคต ไปเกิดเป็นเทพบุตรชื่อว่าสันตุสิต อยู่สวรรค์ชั้นดุสิตก่อนที่จะมาเกิดเป็นพระสิทธัตถะกุมารนั้นแล

(๑๓.๑) ข้อคิดในนครกัณท์

พระเวสสันดรเสด็จขึ้นเสวยราชย์ครองแผ่นดินทำให้ไพร่ฟ้าเสนาอำมาตย์มีสุขสงบกันทั่วทั้งแคว้นชาวเมืองต่างก็หมั่นถือศีลบำเพ็ญกุศลตามสัตย์อธิษฐานของพระเวสสันดร ฝ่ายกษัตริย์เมืองกลิงครัฐก็นำช้างปัจจัยนาเคนทร์มาถวายคืนเพราะบ้านเมืองมีฝนตกต้องตามฤดูกาลแล้วพระเวสสันดรก็ทรงอยู่ในทศพิธราชธรรมและยังคงทรงบริจาคทานเป็นเนืองนิตย์ จนพระชนมายุได้ ๑๒๐ พรรษา จึงสิ้นพระชนม์ แล้วได้อุบัติเป็นท้าวสันตุสิตเทพบุตรบนสวรรค์ชั้นดุสิต

“การใช้ธรรมะในการปกครองย่อมทำให้เกิดความสงบร่มเย็น”

๖. สรุป

ประเพณีบุญผะเหวดกับชาวอีสานเป็นสิ่งคู่กันมาช้านาน โดยความเป็นจารีตประเพณี โดยความเป็นบุญประจำปี ที่ชาวอีสานได้ร่วมกันปฏิบัติเป็นประจำทุกปี ในช่วง เดือน ๔ ของทุกปี ตามการนับแบบจันทรคติ ประมาณเดือนมีนาคมถึงเมษายน ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมและความพร้อมของแต่ละเดือนในทุกๆปีด้วย ประเพณีบุญผะเหวดมีหัวใจสำคัญอย่างหนึ่งที่ขาดไม่ได้ นั่นก็คือการเทศน์เวสสันดร

ชาตกเป็นทำนองพื้นบ้านที่เรียกว่า “การล่ำหาชาติ” ในเวสสันดรชาตก ประกอบด้วยเรื่องราวการ
บริจาทานของพระเวสสันดร แบ่งเรื่องราวเป็นกัณฑ์ ทั้งหมดมี ๑๓ กัณฑ์ ในแต่ละกัณฑ์ได้สอดแทรกแง่
คิด คติธรรม ซึ่งสามารถใช้เป็นบรรทัดฐานในการดำเนินชีวิตได้อย่างมีความสุขได้

ทั้งนี้ชาวอีสาน เป็นกลุ่มคนที่ได้รับอิทธิพลจากประเพณีบุญผะเหวด โดยสังเกตจากอัตลักษณ์
ด้านศีลธรรมของชาวอีสาน ไม่ว่าจะเป็นความเป็นคนรู้จักเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ แบ่งปัน การให้อภัยกัน ความ
อ่อนน้อมถ่อมตน เป็นต้น ล้วนแต่เป็นคุณลักษณะที่สอดแทรกอยู่ในเวสสันดรชาตก ผู้เขียนบทความมอง
ว่า ชาวอีสานทั่วไปได้ซึมซับรับเอาแนวทางการดำเนินชีวิตด้านศีลธรรมอันดีงามในประเพณีบุญผะเหวด
ดังกล่าวมา ซึ่งกลายเป็นอัตลักษณ์ของชาวอีสาน ด้านความเป็นคนยิ้มแย้มแจ่มใส เอื้อเฟื้อแบ่งปัน
สามัคคีมีน้ำใจรู้จักให้อภัยกัน อันส่งเสริมให้คนอีสานอยู่กันอย่างมีความสุขตลอดมาจนถึงปัจจุบัน

บรรณานุกรม

กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม. แผนพัฒนาส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมตามแนวปรัชญา

เศรษฐกิจพอเพียง. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย
จำกัด, ๒๕๕๐.

กรมสมเด็จพระปรมาณุกุโธทัย. มหาชาติฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ มหาชาติพระนิพนธ์.

พิมพ์ครั้งที่ ๒. พระนคร : โรงพิมพ์พิมพ์ไทย, ๒๔๖๑.

กรมศิลปากร. ภาพมหาชาติ. กรุงเทพมหานคร : ไทยมิตรการพิมพ์, ๒๕๐๗.

_____. พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา,
๒๕๑๖.

_____. มหาชาติคำหลวง. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๖.

กรรณิการ์ อัสวตรเดชา. การสื่อสารโน้มน้าวใจ. เอกสารประกอบการประชุมสัมมนา

บุญเกิด พิมพ์วรรณธากุล และนภาพร พิมพ์วรรณธากุล. ฮีต-คอง-คะลำ. ขอนแก่น : โรงพิมพ์คลังน่านวิทยา,
๒๕๔๖.

เบญจวรรณ นาราจักร. ประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาอีสาน. ขอนแก่น : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๕๑.

พ. สุวรรณ. พระบัวเข็ม พระอรหันต์พิชิตมารให้ลาภร่ำรวย. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์บ้านมงคล, ๒๕๕๐.

วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์

ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๒ กรกฎาคม – ธันวาคม ๒๕๖๑ ๕๔

สุจิตต์ วงษ์เทศ. พลังลาว ชาวอีสาน มาจากไหน?. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๙.

ศรี ศรีสูง. อีต-ครองอีสานและปณิกะคติ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ อมรินทร์พรินต์ติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๓.

เว็บไซต์:

ชลิต ชัยครรชิตและคณะ ๒๕๔๙. สังคมและวัฒนธรรมอีสาน : เอกสารประกอบนิทรรศการถาวร

อีสานนิทัศน์. แหล่งที่มา : [ออนไลน์]

<http://www.isan.clubs.chula.ac.th/tradition/index.php?transaction=phaved01.php#menu> [เข้าถึงข้อมูล ๔ สิงหาคม ๒๕๕๙].

ภาวะผู้นำสงฆ์กับความท้าทายต่อสถานการณ์พระพุทธศาสนาที่ถูกคุกคามในปัจจุบัน

Leadership of Sangha and daringness to Crisis of threatened Buddhism in the Present time

อาจารย์ ธนวัฒน์ ศรีลา^๑

Dhanawat Srila

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาวิเคราะห์ภาวะผู้นำสงฆ์กับความท้าทายต่อสถานการณ์ทางพระพุทธศาสนาที่ถูกคุกคามในปัจจุบัน ตามที่ปรากฏในมหาโคปาลสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบภิกษุกับคนเลี้ยงโคซึ่งมีอยู่ ๒ ประเภท ได้แก่ คนเลี้ยงโคผู้มีคุณสมบัติแล้ว ล้มเหลวในการเลี้ยงดูโค เพราะสาเหตุ ๑๑ ประการ ไม่สามารถทำให้ฝูงโคเจริญรุ่งเรืองได้ ส่วนคนเลี้ยงโคดี ผู้มีคุณสมบัติพร้อมทั้ง ๑๑ ประการ สามารถนำพาให้ฝูงโคเจริญรุ่งเรืองได้ ถ้าภิกษุผู้ที่เป็นผู้นำสงฆ์สามารถประยุกต์หลักคำสอนในมหาโคปาลสูตรมาใช้ได้อย่างเหมาะสมย่อมสามารถนำพาคณะสงฆ์และพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองได้
คำสำคัญ: ภาวะผู้นำ, มหาโคปาลสูตร

Abstract

This academic aimed to analyze the leadership of Sangha and daringness to Crisis of threatened Buddhism in the resent time. According to Mahakopala-sutta in Tipitaka, Majjhima-Nikaya, the Buddha analogized among monks and cowman. The cowman classified into two kinds: The first one, the bad cowman failed in the cattle raising with 11 factors. They could not make their cattle to growth. The second one, the good cowman featured with 11 factors. They can make their cattle to growth. In Buddhism, even if monks who are leaders of community can apply the teachings in Mahakopala-sutta to

^๑อาจารย์ประจำสาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์นครน่านเฉลิมพระเกียรติ อำเภอเมือง จังหวัดน่าน
Permanent Lecturer in Buddhism, Nan Buddhist Collage, Muaeng, Nan province.

solve problems appropriately, they can take all Buddhist Sangha and Buddhism to sustainable growth.

Keywords: Leadership, Mahakopala-sutta

๑. บทนำ

สถานการณ์พระพุทธศาสนาในปัจจุบัน ถือว่ามีความเสี่ยงมากที่จะทำให้พระพุทธศาสนานั้น สูญสิ้นไปจากประเทศไทย เนื่องด้วยมีปัจจัยหลายอย่างที่มาเกี่ยวข้อง หากพระสงฆ์และพุทธศาสนิกชนยัง ตระหนักถึงภัยที่จะเข้ามาใกล้ตัวน้อยมาก เพื่อเป็นการเตรียมรับมือในเชิงรุกนั้นยังไม่เห็นเป็นรูปธรรมที่ ชัดเจน เพราะพระสงฆ์ที่จำอยู่ในวัดต้องการแค่อยู่อย่างสงบไม่ต้องการไปมีประเด็นกับพุทธศาสนิกชน จึง เกิดคำถามตามมาจากหลายด้าน ทั้งในด้านบวกและด้านลบเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในประเทศไทยตอนนี้ แท้ที่จริงแล้วพระพุทธศาสนากำลังต่อสู้กับภัยภายใน หรือภายนอกกันแน่ มีแต่คนเรียกร้องหา พระพุทธศาสนาในอุดมคติ แต่ลืมคิดวิเคราะห์ถึงเรื่องจริงของคนแต่ละคนหรือแม้แต่กิเลสของแต่ละคนที่มี ไม่เท่ากัน จึงทำให้เกิดปัญหาอย่างที่เราระสบในทุกวันนี้ ปัญหาระหว่างพุทธศาสนิกชนกับ พระพุทธศาสนาไม่ได้เพิ่งเกิดขึ้น แต่ได้เกิดขึ้นมาตั้งแต่อดีตกาลตั้งแต่มีการปฏิวัติหลักคำสอนของศาสนา พราหมณ์ ของพระพุทธเจ้า เป็นการทำสงครามแย่งมวลชนของศาสนา ลัทธิต่างๆที่เกิดขึ้นในสมัยนั้นและ สะสมมาถึงปัจจุบัน ซึ่งเกิดขึ้นในยุคที่มีอาวุธที่ทรงประสิทธิภาพมากอย่างหนึ่งในตอนนี้ คือสื่อในด้านต่างๆ ที่มีประสิทธิภาพมากในการปลุกปั่นมวลชน สาเหตุหลักที่ทำให้เกิดปัญหาในลักษณะนี้ขึ้น อาจเกิดมา จากความใกล้ชิดของพุทธศาสนิกชนกับพระสงฆ์ที่ไปมาหาสู่กัน ไขว่การไปมาหาสู่กันเป็นสิ่งที่ไม่ดี แต่มันก็ เหมือนดาบสองคมมีด้านที่ดีก็ต้องมีด้านที่ไม่ดีควบคู่กันเสมอ เวลาที่ผ่านมาทำให้ความเกรงอกเกรงใจที่มี ต่อกันตั้งแต่แรกเริ่มหายไป ทำให้เกิดความประมาทของพระสงฆ์และพุทธศาสนิกชน ทั้งในด้านหลักธรรม และการปฏิบัติ นำไปสู่การล่องละเมิดทาง กายกรรม วาจากรรม มโนกรรม จนถึงพระธรรมวินัย ขาด การศึกษาอย่างถ่องแท้เกี่ยวกับศาสตร์ทางด้านพระพุทธศาสนา และสร้างความคิด ความคาดหวังว่า พระสงฆ์นั้นต้องเป็นไปตามที่ตนเองต้องการ สุดท้ายก็เข้ามาบริหารจัดการ ปัญหาทุกอย่างภายในวัดด้วยลื มพระวินัยที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้ และหากเกิดข้อพิพาทขึ้นมีฝ่ายตรงข้ามไม่เห็นด้วย จึงเป็นที่มาของการแบ่งฝ่ายและบังคับให้พระสงฆ์และพุทธศาสนิกชนต้องแบ่งฝ่ายไปด้วยความเต็มใจ หรือไม่ก็ตาม ในคำสอนของพระพุทธศาสนามีหลักธรรมที่เกี่ยวกับภาวะผู้นำสงฆ์ ซึ่งผู้เขียนเห็นว่าสามารถ นำมาประยุกต์ใช้กับความท้าทายต่อสถานการณ์พระพุทธศาสนาถูกคุกคามในปัจจุบันได้เป็นอย่างดี คือ หลักคำสอนในมหาโคปาลสูตร มีรายละเอียดดังจะได้นำเสนอต่อไป

๒. จริต : พื้นฐานพฤติกรรมของภาวะผู้นำ

พื้นฐานพฤติกรรมของมนุษย์แต่ละคนเป็นไปตามหลักจริต (ความประพฤติ) ๖ ประการ ที่ประกอบด้วย ราคะจริต ที่มีลักษณะชอบความสวยความงาม โทสจริต ที่มีลักษณะมีความโกรธเป็นที่ตั้งเป็นคนมักโกรธง่าย โมหะจริต มีความลุ่มหลงเป็นที่ตั้งหลงรูปหลงสิ่งที่ว่าไม่ดีว่าเป็นสิ่งดีนำหลงไหล วิตกจริต มีความระแวงเป็นที่ตั้งไม่มีความมั่นใจในตนเอง ไม่ไวใจใครทุกคนทำได้ดีไม่เท่าตนเองมองโลกในแง่ร้าย ศรัทธาจริต การมีความเชื่อที่ไม่ประกอบด้วยปัญญาเชื่อด้วยไร้ความพินิจพิจารณา และพุทธิจริต เป็นคนนิสัยที่เฝื่องสงสัยไม่เบียดเบียนผู้อื่นมีเมตตาอยู่เต็มหัวใจ คิดตามเหตุตามผล มองโลกตามความเป็นจริง^๒ จริตเหล่านี้เป็นพื้นฐานการเกิดพฤติกรรมของมนุษย์

๓. การบ่มเพาะพฤติกรรมที่มีผลกระทบต่อพระพุทธศาสนา

พฤติกรรม หมายถึง การกระทำของมนุษย์ที่สามารถสังเกตได้วัดได้ แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ พฤติกรรมภายนอก และพฤติกรรมภายใน^๓ การแสดงออกภายนอกประกอบด้วย กายกรรม และวจีกรรม ส่วน ภายในนั้น เป็นเรื่องของมโนกรรม เนื่องจากอุปนิสัยของพระสงฆ์โดยส่วนมากจะได้รับการอบรมบ่มนิสัยในทางธรรม และจะมีความเมตตา ความกรุณาสูง ที่สำคัญบวกกับนิสัยของคนไทยจะมีความเกรงใจเป็นพื้นฐานอยู่แล้ว จึงทำให้ผู้ที่ได้พบเจอนั้นรู้สึกสบายใจเมื่อได้สนทนา ยังได้เข้าไปใกล้ชิดหรือได้รับคำชี้แนะชี้ทางในด้านหลักธรรมจากพระสงฆ์ผู้มีพรหมมากและมีปัญญาทางธรรมแก่กล้าเท่าไรก็จะทำให้ผู้ที่ได้สัมผัสนั้นรู้สึกมีพลังใจ จึงอยากที่จะตอบแทนบุญคุณบ้างเนื่องจากจิตใจนั้นได้เกิดศรัทธาขึ้นมาอย่างเต็มเปี่ยม ในทางพระสงฆ์นั้นจะเน้นเรื่องความกตัญญูต่อผู้ครูบาอาจารย์ มาเป็นอันดับต้น หากแต่มีพระสงฆ์บางรูปได้ประพฤติพฤติกรรมในทางที่เสื่อมเสีย ซึ่งพฤติกรรมเหล่านี้เป็นพฤติกรรมที่พระพุทธเจ้าทรงรู้ทรงเห็นมานานแล้ว จึงได้ทรงแสดงไว้ในพระสูตรที่ชื่อว่ามหาโคปาลสูตร พร้อมทั้งทรงแนะนำวิธีแก้ไขไว้ด้วย พฤติกรรมดังกล่าวมีหลายประการได้แก่ พฤติกรรมโลภะ พฤติกรรมถือตัว พฤติกรรมโทสะ พฤติกรรมโมหะ พฤติกรรมสงสัยแล้วไม่หาคำตอบ

^๒พระชยานันท์หมื่น, ดร, จิตวิทยาในพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๑๒๖.

^๓โปรแกรมวิชาจิตวิทยาและการแนะแนว คณะครุศาสตร์ สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, พฤติกรรมมนุษย์กับการพัฒนาตน, (เชียงใหม่ : คณะครุศาสตร์ สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, มปป, ๒๕๕๕), หน้า ๓.

๓.๑ พุทธกรรมโลกะ

ความโลภ คือการลุ่มหลงในลาภสักการะ การได้ไม่รู้จักพอ เหมือนการรีดนมไม่เป็น รีดนมแม่โคจนหมดเกลี้ยง ทำให้กระทบไปถึงลูกโคต้องอดนมจนตายได้ ดังพุทธโอวาทที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในมหาโคपालสูตรความว่า “ภิกษุรีดนมไม่ให้เหลือ เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไม่รู้จักประมาณเพื่อจะรับจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ที่พวกคหบดีผู้มีศรัทธาปวารณานำไปถวายเฉพาะ ภิกษุรีดนมไม่ให้เหลือ เป็นอย่างนี้แล”

พุทธกรรมเช่นนี้จะทำให้เกิดความเสื่อมศรัทธาในพระสงฆ์ เพราะการไม่รู้จักประมาณเป็นการเบียดเบียนผู้อื่น มหาตมะ คานธี เคยพูดเอาไว้ว่า ทรัพยากรที่มีอยู่ในโลกทั้งหมด เพียงพอที่จะหล่อเลี้ยงคนทั้งโลก แต่ไม่เพียงพอที่จะหล่อเลี้ยงคนที่มีความละโมภเพียงคนเดียว^๔

๓.๒ พุทธกรรมถือตัว

พระสงฆ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบมักจะอ่อนน้อมถ่อมตน เหมือนพระสารีบุตรเคารพพระอัสสชิ แต่ภิกษุผู้ถือตัวมักจะลืมนึกถึงฐานะผู้นำของสงฆ์ที่ตนจะต้องปฏิบัติ คือการบูชาภิกษุผู้เป็นเถระ มีประสงการณ์บวชนาน สมควรเป็นผู้นำ ภิกษุผู้บวชใหม่บางรูปพอมีชื่อเสียงกลับละเลยวัตรปฏิบัติที่ดีงามเหล่านี้ ดังที่พระพุทธเจ้าทรงชี้พุทธกรรมประเภทนี้ความว่า

ภิกษุไม่บูชาภิกษุทั้งหลายผู้เป็นเถระ เป็นรัตตัญญู เป็นผู้บวชนาน เป็นสังฆปิตร เป็นสังฆปริณายก ด้วยการบูชาอย่างยิ่ง เป็นอย่างไรคือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไม่เข้าไปตั้งเมตตากายกรรม เมตตาวจีกรรม เมตตามโนกรรมทั้งต่อหน้าและลับหลังในเหล่าภิกษุผู้เป็นเถระ เป็นรัตตัญญู เป็นผู้บวชนาน เป็นสังฆปิตร เป็นสังฆปริณายก ภิกษุไม่บูชาภิกษุทั้งหลายผู้เป็นเถระ เป็นรัตตัญญูเป็นผู้บวชนาน เป็นสังฆปิตร เป็นสังฆปริณายก ด้วยการบูชาอย่างยิ่ง เป็นอย่างนี้แล^๕

จากพระสูตรที่ยกมาจะเห็นได้ชัดเจนว่าพระสงฆ์นั้นเป็นผู้ที่มีการนับถือกันตามระบบอาวุโส และถือความกตัญญูต่อครูบาอาจารย์เป็นลำดับต้นๆ ซึ่งเป็นผลดีที่จะช่วยให้ง่ายต่อการปกครองและยังเป็นการฝึกฝนขัดเกลาพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ อาจจะตติณีสัยมาจากการเป็นคฤหัสถ์มาใช้ ไม่ยอมละทิ้งมานะ ความถือตัวถือตนทางโลกและนำมาใช้เมื่อตนเองได้บวชเข้ามาในพระพุทธศาสนาจนเกิดความยึดมั่นในตัวตนขึ้น

^๔ว.วชิรเมธี, มองลึก นึกไกล ใจกว้าง, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ปราน, ๒๕๕๔), หน้า ๑๑๗.

^๕ม.ม.อ. (ไทย) ๑๒ / ๓๕๒ / ๓๘๗.

ท่านพุทธทาสได้กล่าวเกี่ยวกับเรื่องตัวกูของกูว่า โลกของเรากำลังตกอยู่ภายใต้กะลาครอบของวิชาที่ไม่ใช่วิชา คือวิชาที่ไม่อาจจะช่วยโลกได้ แม้จะมีความรู้มากมายและก้าวหน้าไปเพียงไร ในที่สุดก็เข้าทำนองที่เรียกว่า “ความรู้ท่วมหัวเอาตัวไม่รอด” และจมน้ำแห่งความรู้ ตายอยู่ในที่นั่นเอง กล่าวคือความรู้ชนิดนั้นจะกลายเป็นเครื่องครอบงำท่วมทับสัตว์โลกวินาศอยู่ภายใต้ความรู้นั้น และโดยความรู้ชนิดที่ตึงไวผิด คือ ตัวกู ของกู จึงเกิดขึ้นเต็มไปหมด^๖

ด้วยพฤติกรรมที่กล่าวมาพุทธศาสนิกชนบางท่านอาจไม่รู้ตัวว่าพฤติกรรมในลักษณะที่กล่าวมานั้นเป็นสาเหตุของความขัดแย้งในอนาคต การไม่ยอมละยอมวาง ความคาดหวังที่จะเห็นสิ่งที่ดีกว่าเป็นสิ่งที่ดี เป็นสิ่งที่พึงปรารถนา แต่หากสิ่งนั้นขาดการคิดไตร่ตรองให้ดี และรอบคอบแล้วจะนำผลเสียมากกว่าผลดี การล้มตัว หรืออีกนัยหนึ่งก็คือการขาดสติให้กิเลสสิ่งชั่วร้ายภายนอกมาฉ้อฉลต่อจิตใจภายใน และให้สิ่งเหล่านั้นนำพาตนเองไปสู่ความวิบัติ

๓.๓ พฤติกรรมโทสะ

พฤติกรรมอีกหนึ่งที่จะบั่นทอนและทำลายพระพุทธศาสนา คือ ความโกรธ พฤติกรรมนี้ถือว่ามิผลกระทบต่อความพระพุทธศาสนาโดยตรง การที่ไม่ได้ถูกยอมรับจากหมู่คณะไม่ว่าจะเป็นในเรื่องความเห็นต่างก็ดี ถูกตีเตือนจากหมู่คณะก็ดี ย่อมก่อความไม่พอใจและจองที่จะล้างแค้น มุ่งแต่ที่จะทำลายล้างกันโดยลืมนึกถึงประโยชน์ส่วนรวม หรือผลกระทบที่จะตามมา เพื่อบันดาลโทสะความโกรธเพียงอารมณ์ชั่วขณะ จึงก่อเกิดพฤติกรรมนี้ขึ้นเพราะขาดสติในการยับยั้งชั่งใจ พฤติกรรมของพระสงฆ์ที่มีผลต่อศรัทธาของพุทธศาสนิกชน คือการปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ซึ่งเป็นพฤติกรรมที่นำมาซึ่งความน่าศรัทธาและการสรรเสริญ หากมองตามความเป็นจริงกับปัญหาที่เกิดขึ้นกับกลุ่มผู้นำ และผู้ได้บังคับบัญชา ก็คือเรื่องการลุแก่อำนาจด้วยโทสะ โดยขาดการยั้งคิด หรือไม่ได้คิดพิจารณาให้รอบคอบก่อนการตัดสินใจอะไรลงไปทำให้เกิดผลกระทบในทางที่ไม่ดี มีผลต่อความศรัทธาของพุทธศาสนิกชน เหตุการณ์บางเหตุการณ์เกิดขึ้นบ่อยจนกลายเป็นเรื่องปกติ เมื่อผู้ได้บังคับบัญชาหนักได้ก็ไม่มีประเด็นอะไรเกิดขึ้น แต่เมื่อความอดทนนั้นได้หมดลงย่อมมีประเด็นเกิดขึ้นดังที่เป็นข่าวในด้านลบของพระพุทธศาสนา การมีอำนาจอยู่ในมือหากไม่ประกอบด้วยเมตตากรุณาด้วยแล้วย่อมนำความเดือดร้อนมาให้ ด้วยพระวินัยของสงฆ์นั้นให้นับถือกันตามพรรษาแต่หากผู้ที่บวชเข้ามาก่อนพรรษามากกว่าไม่หมั่นฝึกฝนอบรมจิตใจ ละเลยแนวทางปฏิบัติที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงชี้ทางและชี้แนะให้ย่อมถูกอำนาจของกิเลสครอบงำได้ง่าย การแสดงออกในด้านที่จะเป็นแต่ผู้ที่รับฝ่ายเดียวก็เป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่สร้างความเสื่อมศรัทธาให้กับพระพุทธศาสนา

^๖พุทธทาสภิกขุ, ตัวกู ของกู ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๑๓.

เพราะจะถูกมองจากพุทธศาสนิกชนว่าเป็นผู้ที่มักมากไม่รักในสันโดษ เป็นผู้ที่ไม่เหมาะสมปัจจัยเหมือนการพอกพูนกิเลส ไม่ปฏิบัติตามแนวทางของพระพุทธศาสนา

พฤติกรรมที่กล่าวมาทั้งหมดนั้น ก็เปรียบเหมือนเม็ดทรายเม็ดเล็กที่เป็นต้นกำเนิดของก้อนหินในวันข้างหน้า เพราะว่าเม็ดทรายในท้องน้ำหนึ่งเม็ดถูกน้ำพัดสะสมไปรวมกับเม็ดอื่นๆรวมตัวกันมากขึ้นก็กลายเป็นก้อนหินที่มันแข็งแรงและก้อนใหญ่ขึ้น เช่นกันหากปล่อยให้พฤติกรรมอารมณ์ต่างๆที่กล่าวมาสะสมหมักหมม อยู่ภายในใจ โดยที่เราไม่ให้ความใส่ใจที่จะขัดขัดเกลาพฤติกรรมเหล่านั้นสุดท้ายก็จะนำมาให้อย่างแน่นอนยิ่งในยุคปัจจุบันช่องทางการสื่อสารมีเสรีในการแสดงความคิดเห็น การสนองต่อข้อความชวนเชื่อนั้นถือว่ารวดเร็วอย่างยิ่ง การแสดงความคิดเห็นผ่านช่องทางสื่อออนไลน์ ไม่ว่าจะเป็น Face book (สื่อออนไลน์ของความเป็นส่วนตัว) จะสังเกตเห็นว่า ไม่ว่าข้อความใดก็ตามถูกจุดประเด็นขึ้นมาผู้ที่ถูกกล่าวหาจะถูกพิพากษาทันที โดยที่เจ้าตัวไม่มีโอกาสที่จะได้ชี้แจงถึงความผิดนั้น การขาดสติในการรับสื่อก็เป็นอีกพฤติกรรมหนึ่งที่มีผลกระทบต่อพระพุทธศาสนาอย่างมากในยุคปัจจุบันที่มีคนเสพติดข่าวสารผ่านสังคมออนไลน์

๓.๔ พฤติกรรมโมหะ

ความไม่เข้าใจในคำสอนทางพระพุทธศาสนา เป็นอีกหนึ่งพฤติกรรมที่มีผลกระทบในวงกว้าง พุทธศาสนิกชนที่ไม่มีความเข้าใจในหลักธรรมคำสอน และวินัยของพระสงฆ์จะมีการตีความในแง่มุมต่างๆ ตามประสบการณ์ที่ตนเองได้ผ่านมา มักจะเอาตนเองเป็นบรรทัดฐานในการตีความและพยายามที่จะเผยแพร่แนวคิดของตนให้บุคคลอื่นในสังคมนั้นยอมรับในกระบวนการคิดของตนเอง สร้างความคาดหวังโดยตีความจากพระวินัย หลักคำสอนที่คลาดเคลื่อน การตั้งมิจฉาทิฐิไว้ตั้งแต่แรกย่อมเป็นการบ่มเพาะพฤติกรรมที่จะสร้างผลกระทบให้พระพุทธศาสนาในภาพรวม เพราะในสังคมไทยยังมีบุคคลอีกมากมายที่มีศาสนาพุทธแค่ในบัตรประชาชนเท่านั้น การทำความเข้าใจถือเป็นเรื่องสำคัญ บทบาทของภาวะผู้นำในลักษณะหน้าที่ในการร่วมตัดสินใจ เพื่อเป็นการยอมรับของหมู่คณะให้การบริหารงานเป็นไปในทางบวก อาจจะมีบ้างในความไม่เห็นด้วยในการประชุมหรือการทำงานแต่ละครั้งแต่จำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้นำต้องเข้าใจในบทบาทและหน้าที่ที่ตนทั่วไปยอมรับได้ทางจิตวิทยา ดังที่ปรากฏในตารางต่อไปนี้

ตารางแสดงรูปแบบพฤติกรรมของภาวะผู้นำที่สำคัญในการตัดสินใจกลุ่ม^๗

^๗รศ.ดร. รังสรรค์ ประเสริฐศรี, ภาวะผู้นำ, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทธีระฟิล์มและไซเท็กซ์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๒๘๖.

หน้าที่	วัตถุประสงค์เฉพาะ
-การกำหนดโครงสร้างของขั้นตอนการประชุม -การกระตุ้นการติดต่อสื่อสาร -การติดต่อสื่อสารที่ชัดเจน -บทสรุป -การทดสอบความคิดเห็นของคนส่วนใหญ่	-เพื่อหาแนวทางและเพื่ออภิปราย -เพิ่มการแลกเปลี่ยนข้อมูลกัน -เพิ่มความรู้ความเข้าใจ -ตรวจสอบเกี่ยวกับความเข้าใจและประเมินความก้าวหน้า -ตรวจสอบข้อตกลง
หน้าที่การบำรุงรักษากลุ่ม	วัตถุประสงค์เฉพาะ
-การควบคุมดูแล -ทำให้เกิดความเข้าใจกันได้ -ให้การสนับสนุน -การกำหนดมาตรฐาน -การวิเคราะห์กระบวนการ	-เพิ่มและให้ความเสมอภาคแก่ผู้ร่วมประชุม -ลดข้อขัดแย้งและแสดงไมตรีจิต -ปกป้องการรุกรานรวมทั้งลดข้อขัดแย้ง -ควบคุมพฤติกรรม -ค้นหาปัญหาและหาวิธีการแก้ไข

๓.๕ พฤติกรรมขอบสงสัยแต่ไม่หาคำตอบ

อีกสถานการณ์หนึ่งที่เป็นตัวบ่งชี้พฤติกรรมในปัจจุบัน เรื่องการตั้งข้อสงสัยของคนรุ่นใหม่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ที่ไม่สามารถหาคำตอบได้ทางวิทยาศาสตร์ไม่สามารถพิสูจน์ได้ คนรุ่นใหม่ตั้งคำถามกับพระพุทธศาสนาในเรื่องการทำบุญ การไม่มีบุญ บาป แคการเดินจงกรม นั่งสมาธิ จะได้บุญจริงหรือไม่ พระสงฆ์เองหากมีความสงสัยในเรื่องเหล่านี้ หรือหากการให้คำตอบของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาไม่กระจ่าง ไม่สามารถชี้แจงเหตุผลได้ย่อมสร้างความแคลงใจให้กับตนเองและบุคคลที่มีความสงสัยในประเด็นดังกล่าว จากประเด็นนี้ก็เป็นอีกหนึ่งพฤติกรรมที่ต้องส่งผลต่อพระพุทธศาสนาอย่างแน่นอนในอนาคต ตัวอย่าง อัลเบิร์ต ไอน์สไตน์ เมื่อตอนอายุ ๕ ขวบยังพูดไม่ได้ด้วยซ้ำ เป็นออทิสติก นอนตาลอย เรียนหนังสือแล้วชอบถามปัญหาที่ครูตอบไม่ได้ ครูก็สรุปว่าเด็กคนนี้เป็นเด็กปัญญาอ่อน ให้นอนบ้านอยู่ที่บ้าน วันหนึ่งพ่อเดินผ่านมาแล้วโยนเข็มทิศให้ลูกชาย อัลเบิร์ต ไอน์สไตน์ เอาเข็มทิศมานั่งดูเข็มทิศหายป่วย และลุกขึ้นมาถามพ่อว่าทำไมเข็มมันชี้ไปทางทิศเหนือตลอดเวลา การตั้งคำถามจึงทำให้ อัลเบิร์ต ไอน์สไตน์ กลายเป็นอัจฉริยะบุคคลของโลก^๔ การตั้งคำถามของอัลเบิร์ต ไอน์สไตน์ นั้นเป็นการตั้งคำถามในเชิงที่สร้างสรรค์จึงนำพาตัวเขาเองก้าวหน้าและประสบความสำเร็จได้ในที่สุด แต่ถ้าตรงกันข้ามคำถามนั้นเป็นคำถามที่มีแต่ภาพลบจะเกิดอะไรขึ้นกับตัวของเขาเอง เหมือนกันคนรุ่นใหม่มักจะมีคำถามที่ตั้งไว้ผิดๆเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาตั้งแต่แรก ไม่ว่าจะตั้งใจที่ดีหรือไม่ตั้งใจที่ดีล้วนเป็นเรื่องที่น่ากังวลอย่างยิ่ง

^๔ ว.วชิรเมธี, มองลึก นึกไกล ใจกว้าง, หน้า ๒๗.

นอกจากพฤติกรรมภายในอันเป็นตัวกิเลสแล้ว ยังอาจแบ่งพฤติกรรมตามช่องทางพฤติกรรมได้ดังนี้

๑. พฤติกรรมที่แสดงออกทางกาย

พฤติกรรมที่แสดงออกทางกายกรรม การแสดงออกที่เห็นได้ชัดเจนคือการแสดงออกทางกาย การแสดงออกทางกายนั้นมีทั้งด้านบวกและด้านลบ พฤติกรรมในด้านบวกที่แสดงออกมาแล้วเป็นผลดีกับผู้ที่แสดงออกนั้นดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ความกตัญญูต่อครูบาอาจารย์เป็นเรื่องที่ได้เห็นได้ชัดเจน ขณะที่พุทธศาสนิกชนเริ่มที่แสวงหาความสุขทางใจ การเข้าไปหาครูบาอาจารย์เพื่อเรียนรู้การฝึกปฏิบัติทำจิตให้ถึงซึ่งความสุขนั้น ต้องมีผู้คอยชี้แนะแนวทางในการฝึกปฏิบัติเป็นการดีที่พุทธศาสนิกชนจะได้ทำความก้าวหน้าในทางธรรม จึงมีการแสดงถึงความเคารพต่อ พระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ อย่างนอบน้อม การแสดงออกทางกายถือเป็นสิ่งแรกที่เรสามารถมองเห็นได้สัมผัสได้ แต่ไม่ได้มีการแสดงออกในด้านบวกเพียงอย่างเดียว ยังมีอีกด้านคือด้านลบที่เรามักจะพบเจอกันอยู่เสมอ ต้องยอมรับว่าสังคมไทยเป็นสังคมที่เปิดกว้างและในปัจจุบันนั้นเด็กรุ่นใหม่ห่างเหินจากครอบครัว จากอดีตจะเป็นครอบครัวใหญ่แต่ปัจจุบันนั้นจะเป็นครอบครัวเดี่ยวความแตกต่างตรงจุดนี้ เป็นปัจจัยสำคัญของการแสดงออกที่มีผลทางอ้อมต่อพระพุทธศาสนา อดีตจะมีคนช่วยกันอบรมสั่งสอนมีความอบอุ่นเป็นครอบครัวใหญ่ แต่พอแยกมาเป็นครอบครัวเดี่ยวเวลาที่พ่อแม่จะมาอบรมสั่งสอนบุตรหลานของตนนั้นก็น้อยลงตามไปด้วย แม้แต่ผู้ปกครองเองยังไม่มีเวลาเข้าวัดทำบุญสักเท่าไรจึงเป็นเรื่องยาก ที่จะทำตัวให้เป็นตัวอย่าง การแสดงออกทางกายกรรมของพุทธศาสนิกชนยังมีสาเหตุที่มาจากสภาพการณ์ของพระสงฆ์สมัยใหม่ที่มองจากพระวินัยแล้วอาจมองได้หลายมุมมอง อาจแยกเป็น ๕ ประเภทดังต่อไปนี้

๑. พฤติกรรมที่พุทธศาสนิกชนทั่วไปยอมรับหรือไม่รังเกียจและไม่ผิดวินัยหรืออาจจะผิดวินัย
๒. พฤติกรรมทั่วไปที่พุทธศาสนิกชนไม่ยอมรับหรือไม่รังเกียจแต่ไม่ผิดหรืออาจจะผิดวินัย
๓. พฤติกรรมที่พุทธศาสนิกชนทั่วไปยอมรับหรือไม่รังเกียจแต่ผิดหรืออาจผิดวินัย
๔. พฤติกรรมที่พุทธศาสนิกชนทั่วไปยอมรับหรือไม่รังเกียจแต่ผิดหรืออาจผิดพระวินัย
๕. พฤติกรรมที่ยังไม่ชัดเจนว่าพุทธศาสนิกชนทั่วไปยอมรับหรือไม่และไม่แน่ชัดว่าผิดพระวินัยหรือไม่^๙

^๙ ศ.ดร.วัชร งามจิตรเจริญ, นานาสาระ, สภาพการณ์ของพระสงฆ์สมัยใหม่กับพระวินัย, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอมี เอนเตอร์ไพรส์ จำกัด, ๒๕๕๗), หน้า ๗๘.

จะด้วยความเคยชินที่เป็นกันมานานในสังคมไทยที่มองเรื่องเหล่านี้เป็นเพียงเรื่องเล็กน้อย การไม่ให้ความสนใจก็ยิ่งทำให้บุคคลห่างจากพระพุทธศาสนามากขึ้น มีความคิดที่ว่าเรื่องแบบนี้ไม่ยุ่งก็เปลือง ตัวสูทำมาหากินดีกว่า

๒. พฤติกรรมทางวาจา

พฤติกรรมที่แสดงออกทางการพูด วจีกรรม วาทกรรมที่ถากถางกันในปัจจุบันเป็นสงครามสื่อที่สร้างความเสียหายให้กับสังคมด้วยรวมอย่างมากมาย การออกมาให้ข่าวหรือออกมาพูดต่อสาธารณชนของกลุ่มคนที่มีอำนาจสื่ออยู่ในมือ มีทั้งด้านบวกที่จะช่วยส่งเสริมให้สังคมเป็นสังคมที่น่าอยู่ขึ้นแต่มนุษย์เรายังคงมีความอยากที่ไม่สิ้นสุดมีเรื่องผลประโยชน์ของพวกพ้องที่ไม่สามารถถดถาวราศอกกันได้ในแต่ละเรื่อง จึงส่งผลกระทบในภาพรวมเป็นอย่างมาก การแสดงออกทางการพูดของบุคคลที่เป็นผู้นำจะทรงอิทธิพลเป็นอย่างมากในกลุ่มคนที่มีศรัทธาในตัวของผู้นำ การปลุกกระดมทางความคิดเป็นเรื่องที่ดีแต่ต้องประกอบด้วยคุณธรรม จริยธรรม หากขาดสิ่งเหล่านี้แล้วย่อมนำผลเสียมาให้มากกว่าผลดี

๓. พฤติกรรมทางใจ

พฤติกรรมที่แสดงออกทางใจ มโนกรรม จุดเริ่มต้นของพฤติกรรมทางกาย ทางการพูด ล้วนแล้วแต่เกิดมาจากทางความคิดที่ตั้งไว้ การที่ตั้งความคิดไว้ในทางที่ถูกการกระทำที่แสดงออกมาก็จะเป็นไปในด้านที่ดีไม่ก่อความเสียหายให้ใคร การเป็นผู้นำต้องใช้ความคิดและวางแผนงานเพื่อนำพาองค์กรให้ไปรอด ความเข้าใจในเรื่องการบริหารถือเป็นเรื่องที่สำคัญ ไม่ว่าจะเป็นการบริการตนเอง บริหารเวลา บริหารคน ล้วนแล้วแต่เป็นทักษะที่ต้องฝึกฝน และใช้เวลา การตั้งความคิดที่ไร้ซึ่งอคติ ๔ ที่ประกอบด้วย ลำเอียง เพราะชอบ , ลำเอียงเพราะชัง , ลำเอียงเพราะหลง , ลำเอียงเพราะกลัว^{๑๐} หากเข้าใจในเรื่องเหล่านี้แล้ว ย่อมนำพาองค์กรให้อยู่รอด

พฤติกรรมต่าง ๆ ดังกล่าวมานั้น พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบกับคนเลี้ยงโคซึ่งมีพฤติกรรม ๑๑ ประการ เป็นพฤติกรรมฝ่ายไม่ดี แสดงถึงการขาดภาวะผู้นำ ทำให้ไม่สามารถนำพาหมู่คณะดำเนินไปสู่ความเจริญงอกงามได้ ดังที่ตรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย นายโคบาลประกอบด้วยองค์ ๑๑ ประการ เป็นผู้ไม่สามารถจะเลี้ยง ฝูงโคให้เจริญ ให้เพิ่มขึ้นได้ องค์ ๑๑ ประการอะไรบ้าง คือ นายโคบาลในโลกนี้ ๑) ไม่รู้รูปโค ๒) ไม่ฉลาดในลักษณะโค ๓) ไม่กำจัดไขขาง ๔) ไม่ปกปิดแผล ๕) ไม่สูมไฟ ๖) ไม่รู้ทำน้ำ ๗) ไม่รู้ว่าโคดื่มน้ำแล้ว ๘) ไม่รู้ทาง ๙) ไม่ฉลาดในที่หากิน ๑๐) ไม่รีดนมให้เหลือ ๑๑) ไม่บูชาโคผู้ทั้งหลายที่เป็นพ่อโค เป็นจำฝูง

^{๑๐} วิ.ป. (ไทย) ๘/๓๒๔/๔๖๐.

ด้วยการบูชาอย่างยิ่ง นายโคบาลประกอบด้วยองค์ ๑๑ ประการนี้แล ไม่เป็นผู้สามารถจะเลี้ยงฝูงโคให้เจริญให้เพิ่มขึ้นได้”^{๑๑} วิธีแก้ปัญหาวาฏทศกรรมเหล่านี้จะได้เสนอรายละเอียดต่อไป

๔.ประเภทของภาวะผู้นำ

ประเภทของภาวะผู้นำ ที่มีความหลากหลายและที่มาส่งผลในทางปฏิบัตินั้นย่อมมีความแตกต่างกันไปไม่อาจที่จะคาดหวังได้ว่าผลงานจะออกมาตรงตามวัตถุประสงค์หรือไม่เพียงเพราะ การที่จะก้าวขึ้นมาเป็นผู้นำล้วนต้องผ่านประสบการณ์ที่ต่างกัน ความคิดพรรณษะคติก็ย่อมแตกต่างกันไปด้วย ชาลนุชัย อาจินสมาจาร ได้กล่าวถึงการแยกประเภทของภาวะผู้นำไว้ดังนี้

๑. ภาวะผู้นำตามลักษณะ เป็นบุคคลที่มีคุณสมบัติที่โดดเด่น บางคนอาจจะเป็นผู้นำโดยธรรมชาติซึ่งมีลักษณะบางอย่างที่คนอื่นไม่มี แต่เพียงแค่ลักษณะอย่างเดียวยังไม่เพียงพอที่จะเป็นผู้นำได้ต้องมีทักษะควบคู่กันไปด้วยจึงจะเป็นผู้นำที่มีประสิทธิภาพ เพราะทักษะต้องอาศัยการฝึกฝนจึงจะเกิดขึ้นได้
๒. ภาวะผู้นำเชิงอำนาจและอิทธิพล ทฤษฎีอำนาจและอิทธิพลอธิบายความมีประสิทธิภาพภาวะผู้นำในรูปแบบของปริมาณและประเภทของอำนาจที่ผู้นำมีและวิธีที่เขาใช้อำนาจ ซึ่งภาวะผู้นำเชิงอำนาจ มีความสำคัญไม่เพียงแต่สร้างอิทธิพลต่อผู้ใต้บังคับบัญชาเท่านั้น หลายครั้งที่อำนาจของบุคคลขึ้นอยู่กับระดับที่บุคคลถูกบุคคลถูกมองจากผู้อื่น ซึ่งมีแหล่งและประเภทของอำนาจมากมาย
๓. ภาวะผู้นำเชิงพฤติกรรม สันนิษฐานว่ามีรูปแบบที่เด่นชัดที่ผู้นำมีประสิทธิผลใช้อย่างสม่ำเสมอ คือรูปแบบเผด็จการ และประชาธิปไตย
๔. ภาวะผู้นำเชิงสถานการณ์ ผู้นำดังกล่าวมาจากข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้น อยู่กับสถานการณ์ที่ผู้นำกำลังปฏิบัติ ผู้นำสามารถเปลี่ยนแปลงรูปแบบของเขาเพื่อตอบสนองต่อความต้องการของกลุ่ม
๕. ภาวะผู้นำตามประเพณี เป็นภาวะผู้นำตามวัฒนธรรมและสัญลักษณ์ การเข้าใจวัฒนธรรมองค์การเป็นสิ่งสำคัญต่อประสิทธิผลของภาวะผู้นำตามประเพณี
๖. ภาวะผู้นำแบบความนิยม กล่าวคือ ภาวะผู้นำในลักษณะนี้จะถูกมอบให้ผู้ที่สมควรได้รับจริงๆ การตัดสินใจว่าใครควรนำภายในองค์การอาจจะสมเหตุสมผล

^{๑๑} ม.ม.อ. (ไทย) ๑๒ / ๓๕๒ / ๓๘๗.

๗. ภาวะผู้นำในลักษณะรวม เป็นการรวมพลวัตของภาวะผู้นำทั้งสี่ประเภทได้แก่ เผด็จการ ประชาธิปไตยการเมือง และประเพณี ปัญหาหรือการแก้ปัญหาไม่ได้จำกัดอยู่ที่ประเภทใดประเภทหนึ่ง ผู้นำที่สามารถใช้รูปแบบในเชิงบวกจะประสบความสำเร็จในขณะที่คนอื่นล้มเหลว^{๑๒}

ในลักษณะของภาวะผู้นำแต่ละรูปแบบที่ชาญชัย อาจินสมาจาร ได้ยกมานั้นล้วนมีความสำคัญที่จำเป็นอย่างยิ่ง อาจจะต้องเลือกใช้ตามสถานการณ์หรือความเหมาะสมเนื่องจากไม่มีความตายตัวและแต่วัฒนธรรมขององค์กรนั้น ที่นี้ย้อนไปดูว่าภาวะผู้นำลักษณะใดที่จะนำพาองค์กรพระพุทธศาสนาไปได้รอดในสถานการณ์ที่เป็นอยู่ ความยั่งยืนจะเกิดขึ้นกับพระพุทธศาสนาต้องเรียนรู้เรื่องอะไรบ้าง ถึงจะผ่านพ้นวิกฤตนี้ไปได้ การต่อสู้กับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมไทยที่ต้องการจะทำลายพระพุทธศาสนาเปลี่ยนรูปแบบการต่อสู้เปลี่ยนยุทธวิธี ปฏิกริยาต่อสภาพความเป็นจริง เวลาคนเราเผชิญกับความจริงแล้วไม่ยอมรับความเป็นจริงที่กำลังเผชิญอยู่ เรามักจะหาจุดร่วมที่จะแก้ปัญหาร่วมกันได้แต่หากผู้นำต้องเผชิญกับความจริงแต่ไม่ยอมรับความเป็นจริงที่เกิดขึ้น ย่อมก่อให้เกิดผลเสียต่อตัวผู้นำเองเพราะจะทำให้ประสิทธิภาพในการทำงานลดลงและจะเอาอารมณ์ที่เดือดดาลมาลงกับผู้ใต้บังคับบัญชา ย่อมทำให้ความศรัทธาในตัวผู้นำนั้นลดลง การยอมรับความช่วยเหลือ การรับฟังความคิดเห็นจากผู้อื่นย่อมสร้างทางเลือกในการตัดสินใจที่ดีกว่า^{๑๓}

๕.มหาโคปาลสูตรกับภาวะผู้นำ

ในมหาโคปาลสูตร นอกจากจะแสดงถึงภาวะผู้นำที่ล้มเหลวดังกล่าวมาแล้ว พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงภาวะผู้นำที่ประสบความสำเร็จ ซึ่งตรงกันข้ามกับภาวะผู้นำที่ล้มเหลว สรุปความได้ดังนี้

๑. รู้รูปโค ผู้นำต้องรู้จักและเข้าใจผู้ร่วมงานหรือผู้ใต้บังคับบัญชาในฐานะสมาชิกขององค์กร ความรู้นี้นอกจากจะสร้างความสนิทกันแล้ว ยังก่อให้เกิดมิตรไมตรีต่อกัน เข้าใจความต้องการประวัติดั้งเดิมของสมาชิก หากไม่มีความรู้ในด้านนี้ย่อมเสียประโยชน์ หากขาดมิตรไมตรีที่ดีต่อกันย่อมส่งผลต่อองค์กร

๒. ฉลาดในลักษณะโค เมื่อผู้นำรู้จักตัวบุคคล ก็จะสามารถพิจารณาจัดสรรตำแหน่งงานต่างๆ ให้เหมาะสมกับบุคคล การรู้ว่าใครทำอะไรได้บ้างทำให้ลดการเสียเวลาในการทดลองงานหลายตำแหน่งซึ่งทำให้สูญเสียทรัพยากรขององค์กร

^{๑๒} ดร.ชาญชัย อาจินสมาจาร, ภาวะผู้นำในองค์กร, (กรุงเทพมหานคร: มปป, มปป), หน้า ๒.

^{๑๓} เรืองศักดิ์ ปานเจริญ, รู้เขารู้เรา, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ซีอีเอ็ดยูเคชั่น, ๒๕๕๓), หน้า ๑๐๐.

๓. กำจัดไขขาง ผู้นำสามารถแสดงศักยภาพของตนได้ จากการแก้ปัญหาข้อบกพร่องต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นพื้นฐานต่อความเชื่อถือในอำนาจ หากตัวผู้นำไม่รู้แม้วิธีการจัดการกับปัญหาผลเสียก็จะตกกับตนเองและองค์กร ความศรัทธาในตัวผู้นำเองก็จะถูกทำลาย

๔. ปกปิดแผล ผู้นำจะต้องมีความระมัดระวัง สำรวจตรวจตรามิให้เกิดความเสียหายอันเป็นการทำลายชื่อเสียงของสมาชิกในสังคม ป้องกันมิให้ปรากฏออกมาภายนอก หากไม่ให้ความสำคัญในข้อนี้ย่อมตกเป็นรองคู่แข่ง นำความเสื่อมเสียมาสู่องค์กร

๕. สุ่มไฟ ผู้นำจะสามารถชี้แนะผู้อื่นได้อย่างถูกต้องในแง่การนิเทศงานแก่สมาชิกต้องอาศัยประสบการณ์และภาวะผู้นำ การถ่ายทอดประสบการณ์ถือเป็นเรื่องที่มีประโยชน์กับคนรุ่นหลังการนำความผิดพลาด มาแนะนำสั่งสอนย่อมเกิดประโยชน์กับองค์กร แต่หากหวังประสบการณ์ไม่ยอมถ่ายทอดและให้สมาชิกเดินหน้าลองผิดลองถูกย่อมนำความสูญเสียในเรื่องของเวลา และทรัพยากร ซึ่งไม่คุ้มค่า

๖. รู้ทำน้ำ ผู้นำจกต้องรู้จักแสวงหาความรู้ รู้จักจัดความคิดในการทำงาน มีขณะที่ดี หากไม่สร้างสิ่งเหล่านี้ให้เกิดขึ้นและตัวผู้นำเองจะต้องแบกรับความสูญเสียที่จะตามมา และเกิดความเครียดกดดันตนเอง จึงส่งผลให้งานที่ทำนั้นไม่มีประสิทธิภาพเท่าที่ควร

๗. รู้ว่าโคตมึน้ำแล้ว ผู้นำต้องรู้จักการพัฒนาระบวนการพัฒนาให้โอกาสแก่ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ของสมาชิก ด้วยการอบรม เพิ่มพูนความรู้ ฝึกฝนทักษะด้านต่างๆ ในสภาพปัจจุบันตัวของพระสงฆ์อยู่ใต้บังคับบัญชาได้ผ่านกระบวนการเหล่านี้มากน้อยเพียงไร หากตัวผู้นำเพิกเฉยสิ่งที่เรากำลังเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาว่าจะสูญสิ้นไปต้องเกิดขึ้นอย่างแน่นอน

๘. รู้ทาง ผู้นำต้องรู้แนวทวาทในการบริหารจัดการ ขณะเดียวกัน จะต้องรู้จักจุดร่วมของชีวิตมนุษย์ โดยนำพาสมาชิกไปสู่เป้าหมายร่วมกัน หากตัวผู้นำเองไม่มีวิสัยทัศน์ ขาดเป้าหมายย่อมนำพาสมาชิกไปสู่ความวิบัติและล่มสลายในที่สุด

๙. ฉลาดในที่หากิน ผู้นำจะต้องสามารถประเมินศักยภาพของกลุ่ม ด้วยการกำหนดเป้าหมายวางแผนการทำงานและแนวทางปฏิบัติจนกว่าจะบรรลุวัตถุประสงค์ แต่หากขาดในข้อนี้ก็เหมือนการนำพากลุ่มเดินไปโดยไร้ทิศทางไม่อาจจะต่อกรกับคู่แข่งที่มีการพัฒนาในด้านนี้อย่างต่อเนื่อง

๑๐. รัตนมให้เหลือ ผู้นำต้องเป็นผู้ที่คำนึงถึงประโยชน์ของสมาชิก รู้จักประสานประโยชน์ดำเนินกิจกรรมของกลุ่มด้วยความพอเหมาะพอดี รักษาความสมดุลระหว่างการให้และการรับ หากการประสานประโยชน์เป็นไปในทางใดทางหนึ่งมากเกินไปไม่เกิดความพอดี ให้กิเลส หรือมานะ ความรักความชอบไม่ชอบมาครอบงำเท่ากับผู้นำนั้นกำลังทำลายองค์กรของตนเอง ไม่เหลือแม้แต่ความศรัทธาที่ผู้อื่นมีต่อตนเอง

๑๑. บุชาโคผู้ทั้งหลายที่เป็นพ่อโคเป็นจำฝูงด้วยการบูชาอย่างยิ่ง ผู้นำสามารถเสริมภาวะของตนเองให้เด่นชัด ด้วยการรู้จักให้บำเหน็จรางวัลแก่ผู้ทำงานดี มีคุณธรรม อันเป็นการสร้างเสริมความเชื่อถือ ผู้นำเป็นกำลังใจในการทำกิจกรรมต่างๆ ของกลุ่ม ในความเป็นจริงคนเราต้องการความเคารพนับถือการยอมรับการที่ผู้ใต้บังคับบัญชาเห็นลูกน้องทำงานอย่างตั้งใจ แต่กลับเพิกเฉยไม่สนใจ ไม่แม้แต่ที่จะให้กำลังใจ พฤติกรรมในลักษณะนี้ย่อมไม่สามารถซื้อใจและรักษาบุคลากรที่มีความสามารถไว้ได้^{๑๔}

ความสำเร็จของผู้นำทางการบริหาร หมายถึง อำนาจหน้าที่เท่ากับความรับผิดชอบ กล่าวคือ ผู้บริหารที่ใช้อำนาจหน้าที่ในการสั่งการ หรือการมอบหมายงานไปเพียงโดยอ้อมต้องรับผิดชอบต่อผลที่เกิดขึ้นเท่าๆ กับอำนาจหน้าที่ของตนรับผิดชอบในความสำเร็จและความล้มเหลวที่เกิดขึ้น โดยจะไม่สามารถโยนความรับผิดชอบไปให้ผู้อื่นไม่ได้ อำนาจเฉพาะบุคคลเป็นอำนาจที่ช่วยเสริมให้เกิดการยอมรับในตัวผู้นำ อำนาจดังกล่าวประกอบด้วย อำนาจในการให้รางวัล , อำนาจบังคับ , อำนาจอ้างอิง , อำนาจตามกฎหมาย , อำนาจจากความเชี่ยวชาญ^{๑๕} การใช้ประโยชน์จากลักษณะอำนาจต่างๆ ในทางที่ชอบจะเป็นแรงช่วยเสริมให้การทำงานบำรุงพระพุทธศาสนา และเป็นเกาะป้องกันผู้ใต้บังคับบัญชาในระดับต่างๆ ทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ เมื่อความเปลี่ยนแปลงในปัจจุบันกดดันให้ต้องมีการปฏิรูปพระพุทธศาสนา แต่ยังคงต้องรักษาหลักธรรมวินัยไว้ให้คงเดิมไม่มีการเพิ่มเติม อย่างที่เราท่านเข้าใจกันว่าพระพุทธศาสนาไม่ได้เสื่อม แต่เป็นมนุษย์ที่เริ่มเสื่อมไปจากพระพุทธศาสนา

๖. ความท้าทายต่อสถานการณ์พระพุทธศาสนาถูกคุกคามในปัจจุบัน

ความอยู่รอดของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย ณ เวลานี้ถูกท้าทายจากความเปลี่ยนแปลงที่เข้ามา ด้วยยุคสมัยที่เปลี่ยนไป ไม่เหมือนสมัยพุทธกาลที่การเข้าถึงการศึกษาถูกจำกัดไว้เฉพาะกลุ่มคนบางกลุ่มเท่านั้นในยุคปัจจุบันการศึกษาหาความรู้ทุกคนสามารถเข้าถึงได้โดยง่าย เพียงแค่ให้ความสนใจใฝ่ที่จะศึกษาเล่าเรียน หนังสือตำราก็มีให้ค้นคว้าอย่างมากมาย นักคิดนักเขียนสามารถที่จะแสดงทรรศนะในมุมมองต่างๆ ที่ตนเองมีข้อมูลและพื้นฐานความรู้ ความเปลี่ยนแปลงในจุดนี้ทำให้ผู้นำทางพระพุทธศาสนาจำเป็นต้องมีการสร้างเครือข่ายความร่วมมือในทุกๆ ด้าน หากเรามองย้อนไปในอดีตที่ผ่านมาของ

^{๑๔}คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **พระพุทธศาสนากับสังคมสงเคราะห์**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙), หน้า ๑๘๖-๑๘๗.

^{๑๕}ร.ศ.ดร.เนตรพัฒนา ยาวีราข, **ภาวะผู้นำและผู้นำเชิงกลยุทธ์**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ทริปเพิ้ล กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๖๘.

พระพุทธศาสนาในประเทศไทยจะค่อยๆมีการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องร่วมกับเครือข่ายในหลายด้าน ดังนี้

๑. สถาบันพระมหากษัตริย์ ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาสถาบันพระมหากษัตริย์ได้ทำนุบำรุง

พระพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่อง ให้ความสำคัญกับการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา ตั้งแต่อดีตมาสถาบันพระมหากษัตริย์และพระพุทธศาสนาได้ก่อร่างสร้างเมืองร่วมกันมาเพราะในอดีตพระสงฆ์จะมีบทบาทอย่างมากในฐานะผู้นำทางจิตวิญญาณ ในสมัยอดีตบ้านเมืองยังไม่สงบสุขมีแต่สงคราม และในวัดก็คือที่ศึกษาเล่าเรียนสรรพศาสตร์ ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องการรบ การสงคราม การรักษาตำรายาต่างๆ ศาสตร์การเมืองการปกครอง แม้แต่การครองตน พระสงฆ์ล้วนเป็นผู้รอบรู้ในศาสตร์เหล่านี้เป็นอย่างดี การออกรบแต่ละครั้งเรื่องขวัญกำลังใจถือเป็นเรื่องที่สำคัญ ไม่พ้นที่พระสงฆ์นั้นต้องมีกุศโลบายปลุกขวัญและกำลังใจให้เหล่าทหาร แม้ในยามบ้านเมืองสงบจากศึกสงคราม พระพุทธศาสนายังคงมีความสำคัญในการประสานให้บ้านเมืองอยู่ร่มเย็นเป็นสุข พระมหากษัตริย์หลายพระองค์ทรงมีความศรัทธาอย่างยิ่งในพระพุทธศาสนามีหลักฐานหลายอย่างที่หลงเหลือจนถึงปัจจุบันอย่างเช่น การสร้างวัดต่างๆ หรือแม้แต่สร้างตำราคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาถวายไว้เป็นพุทธบูชา แม้แต่พระเจ้าตากสินมหาราชพระองค์ทรงได้แต่งกลอนเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาไว้เพื่อเตือนใจคนรุ่นหลังไว้ว่า “อันตัวพ่อ ชื่อว่า พระยาตาก ทนทุกข์ยากกู้ชาติ พระศาสนา ถวายแผ่นดินให้เป็นพุทธบูชา แต่ศาสนา สมณะ พระพุทธโคดม ให้นิยงคงถ้วนห้าพันปี สมณะพรหมณชี ปฏิบัติให้พอสม เจริญสมณะ วิปัสสนา พ่อชื่นชม ถวายบังคม รอยบาท พระศาสดา คิดถึงพ่อ พ่ออยู่คู่กับเจ้า ชาติของเรา คงอยู่ คู่พระศาสนา พุทธศาสนา อยู่ยง คู่องค์กษัตริราช พระศาสดาฝากไว้ ให้คู่กัน” กลอนบทนี้เป็นตัวอย่างการยืนยันได้เป็นอย่างดีว่าสถาบันพระมหากษัตริย์กับพระพุทธศาสนานั้นอยู่คู่กันกับชาติไทยมาตลอดระยะเวลา อีกทั้งด้านการศึกษาเล่าเรียนของพระภิกษุสามเณร ในด้านหลักธรรมคำสอน มีการตั้งสถาบันการศึกษาทางพระพุทธศาสนาขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ และทรงพระราชทานชื่อสถาบันนั้นว่า มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มีการเปิดสอนศาสตร์ทางพระพุทธศาสนาต่อเนื่องมาถึงปัจจุบันผลิตบัณฑิตที่สร้างคุณประโยชน์ให้ประเทศชาติหลายท่าน เนื่องจากสถาบันพระมหากษัตริย์ให้ความดูแลเอาใจใส่ไม่เคยทอดทิ้งพระพุทธศาสนาจนถึงปัจจุบัน

๒. ด้านการเมือง การเมืองนั้นเป็นเรื่องของผลประโยชน์ของพวกพ้องมีการแบ่งข้างแบ่งฝ่ายอย่างชัดเจนเมื่อการเมืองเข้ามาข้องเกี่ยวกับกิจการสงฆ์ทำให้มีการประสานประโยชน์กันทั้งในทางที่ดีและทางที่ไม่ดี สาเหตุที่การเมืองต้องเอาเรื่องศาสนามาเป็นประเด็นเนื่องจากว่าพระพุทธศาสนาเป็นผู้นำทางด้านจิตวิญญาณที่อยู่ควบคู่กับคนไทยมาเป็นเวลาช้านาน การที่นักการเมืองเข้าไปมีบทบาทในวัดได้ถือว่าเป็นความสำเร็จก้าวแรกที่จะได้ครอบครองฐานเสียงหรือผู้สนับสนุนในเขตพื้นที่นั้นๆ ยิ่งถ้าสามารถซื้อใจ

เจ้าอาวาส หรือพระผู้ใหญ่ในพื้นที่ไว้ได้การเข้าไปประสานประโยชน์นั้นก็ยิ่งทำได้ง่ายขึ้น เพราะตนมีกระบอกเสียงอยู่ในพื้นที่ มองกลับกันไม่ใช่แค่ักการเมืองเท่านั้นที่ได้ประโยชน์แต่กับทางพระพุทธศาสนาก็ได้ประโยชน์ไปด้วย แต่ขึ้นอยู่กับการประสานประโยชน์นั้นว่าจะไปในทิศทางใด ในประเด็นนี้ยังคงยืนยันเช่นเดิมว่าการเมืองคือการประสานประโยชน์ไม่มีมิตรแท้ศัตรูถาวร การที่พระพุทธศาสนาจะหวังพึ่งนักการเมืองซึ่งเป็นตัวบุคคลนั้นเป็นเรื่องที่อาจจะสร้างความลำบากไม่น้อย เพราะนักการเมืองนั้นมาจากพรรคการเมืองนโยบายของพรรคจะต้องเอื้อและเลี้ยงตัวเองได้ การเข้ามาหาประโยชน์ทางพระพุทธศาสนาในที่ที่เราเห็นกันได้บ่อยๆก็คือ การให้ก่อน หรือสัญญาว่าจะให้หากได้รับการเลือกตั้ง และศาสนสถานทางพระพุทธศาสนาต้องการปัจจัยในการก่อสร้างเป็นจำนวนมาก และนี่ก็เป็นช่องทางหนึ่งของการเข้ามาของกลุ่มการเมือง และคนไทยก็เห็นไม่ใช่เรื่องแปลกเพราะตนเองก็ได้รับประโยชน์แต่บุคคลที่เป็นผู้นำทางด้านพระพุทธศาสนาในพื้นที่จะมีท่าทีต่อเหตุการณ์และรับมืออย่างไรเมื่อไม่สามารถขัดต่อกระแสของชุมชนที่บางครั้งเห็นด้วยกับเรื่องแบบนี้ เพราะพระพุทธศาสนาในไทยก็ต้องพึ่งพุทธศาสนิกชนในการขับเคลื่อน

๓.ด้านเศรษฐกิจ ปัญหาด้านเศรษฐกิจเมื่อเกิดขึ้นย่อมส่งผลกระทบต่อไปยังกลุ่มชนทุกชั้น การรับมือกับปัญหาด้านเศรษฐกิจในพระพุทธศาสนานั้น หากเริ่มตั้งแต่ตัวผู้นำจะเป็นการดีอย่างยิ่งการปฏิบัติเป็นตัวอย่าง การให้ความสำคัญกับการใช้ชีวิตอย่างสมถะความพอดีพอประมาณเดินตามทางสายกลางตามคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า การปฏิบัติเช่นนี้ไม่ได้ส่งผลกระทบแค่ผู้ได้บังคับบัญชาของตนเองเท่านั้นยังมีพุทธศาสนิกชนที่เห็นวัตรปฏิบัติและจะเกิดความเลื่อมใส ที่เลื่อมใสอยู่แล้วจะยิ่งเลื่อมใสยิ่งขึ้นไป การรับรู้สภาพปัญหาตามความเป็นจริงที่เกิดขึ้นแน่นอนว่าหากเศรษฐกิจไม่ดีย่อมส่งผลต่อความเป็นอยู่กับพระสงฆ์บ้างไม่มากก็น้อย การกระตุ้นเตือนให้ตระหนักถึงความมกน้อยสันโดษคือวิธีหนึ่งที่จะช่วยทั้งตัวพระสงฆ์เองและพุทธศาสนิกชน

๔.การปกครอง ในที่นี้จะแบ่งออกเป็นสองลักษณะคือการปกครองภายในของคณะสงฆ์เอง และการปกครองของรัฐที่มีผลต่อพระพุทธศาสนา เริ่มจากการปกครองของคณะสงฆ์ในอดีตตามพระธรรมวินัยได้ระบุไว้ว่าให้นับถือกันตามพรรษา ที่คนเข้ามาบวชก่อนถือว่าเป็นผู้ที่มีพรรษาแก่กว่าเพราะเข้ามาเรียนรู้เกี่ยวกับพระธรรมวินัยก่อนย่อมมีความเข้าใจมากกว่าผู้ที่กำลังบวชใหม่ แม้ผู้บวชใหม่นั้นจะผ่านทางโลกเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถในทางโลกเป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับ มีตำแหน่งยศศักดิ์ใหญ่โตเพียงไรก็ตาม เมื่อเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาแล้วนั้นถือว่าได้สละแล้วกับเรื่องทุกอย่างทางโลก เริ่มต้นทางธรรมแต่ยังมีผู้คนอีกมากมายที่ไม่เข้าใจในเรื่องนี้ยังเอาสิ่งต่างๆทางโลกเข้ามาใช้กับพระพุทธศาสนา เหมือนกับที่ตนเองเคยชินเป็นหน้าที่ของผู้นำทางสงฆ์ในแต่ละที่จะต้องทำความเข้าใจ กลับมาดูด้านดีของการปกครองของคณะสงฆ์ในปัจจุบันการที่มีชั้นยศ มีตำแหน่งให้พระสงฆ์ถือเป็นเรื่องที่ดีในการให้กำลังใจในการเผยแผ่

พระพุทธรูปหากการแต่งตั้งนั้นได้มาด้วยความเป็นธรรม ไม่มีนอกไม่มีใน ไม่มีการซื้อตำแหน่งถ้าเป็นเช่นนั้นก็ไม่ต่างอะไรกับฆราวาส มองอีกด้านหนึ่งหากการได้มาซึ่งตำแหน่งทางสงฆ์หากไปอยู่กับผู้ที่มีมานะ ทิฐิ ซึ่งตำแหน่งที่ได้มานั้นจะมีอำนาจควบคุมกันเข้ามาด้วยการรู้จักใช้อำนาจในการบริหารปกครองย่อมนำผลดีให้เกิดกับพระพุทธศาสนา แต่ยังมีพระสงฆ์จำนวนไม่น้อยที่ลืมนึกถึงความไม่แน่นอนในโลกธรรม ๘ ประการ คือ ได้ลาภ เสื่อมลาภ , ได้ยศ เสื่อมยศ , สรรเสริญ นินทา , ความสุข ความทุกข์ เกิดความหลงในสิ่งเหล่านี้จึงทำให้ตนเองนั้นเกิดความเสื่อม

การปกครองของรัฐที่มีผลต่อพระพุทธศาสนา มีความพยายามจากภาครัฐที่จะเข้ามาจัดการระบบการปกครองของสงฆ์ ผ่านกระบวนการทางด้านกฎหมายสาเหตุหนึ่งมาจากความเสื่อมเสียที่สงฆ์บางรูป เป็นผู้กระทำ ยิ่งในยุคปัจจุบันนี้เป็นสังคมของสื่อและข่าวสารที่รวดเร็ว มีประเด็นมากมายที่เกี่ยวข้องกับพระสงฆ์ทำให้พระสงฆ์ต้องตกเป็นจำเลยของสังคม มีคำถามตามมาอย่างมากมายว่าแล้วถ้าพระสงฆ์ทำผิดจะยังคงใช้พระวินัยในการตัดสินได้อยู่หรือไม่ในปัจจุบัน จากประเด็นนี้จึงมีการพยายามผลักดันพระสงฆ์ที่ทำผิดเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมของรัฐ แต่ก็มีอีกประเด็นหนึ่งถ้าหากพระสงฆ์ที่กระทำความผิดนั้นผิดจริงก็ไม่มีปัญหาอะไร แต่หากพระสงฆ์รูปนั้นไม่ผิดจะมีมาตรการเยียวยาอย่างไรต่อเพราะการที่จะนำพระเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมของรัฐได้ต้องให้สงฆ์นั้นเสียก่อน ประเด็นนี้จึงเป็นปัญหาอย่างยิ่งเท่าที่ผ่านมามีกฎหมายก็ไม่มีมาตรการอะไรรองรับนอกเสียจากไม่ผิดก็ให้กลับไปบวชใหม่แต่ทางสงฆ์นั้นถือเป็นการเริ่มต้นใหม่ นับพรรษาใหม่ ซึ่งหากมองตามนี้จะขาดความชอบธรรมกับพระสงฆ์รูปนั้นทันที

๕.ด้านสังคม ในสังคมประกอบด้วยหลายบริบท หลายอาชีพ หลายความคิด หลายวัฒนธรรม ประเพณี ความหลากหลายในตรงนี้เป็นปัจจัยหนึ่งที่จะมองข้ามไม่ได้เพราะสถาบันสงฆ์เองก็ตั้งอยู่ในสังคม ต้องมีการพึ่งพาอาศัยกัน ผู้นำทางพระพุทธศาสนาเองต้องรู้บริบทในข้อนี้การที่ไม่รู้อะไรเลยเกี่ยวกับสังคม ถือว่าเป็นความผิดพลาดอย่างยิ่ง หากสถาบันสงฆ์ไม่ตั้งอยู่ในชุมชนไม่พึ่งพาชุมชนก็ไม่มีปัญหาอะไร แต่ความจริงแล้วยากที่จะเป็นเช่นนั้น การรู้เขารู้เราย่อมทำให้ได้เปรียบในการบริหารจัดการ การเข้าถึงบุคคลทุกชนชั้นในสังคมได้ย่อมเป็นการที่ดีกว่า เพราะการได้มวลชนมาสนับสนุนงานด้านพระพุทธศาสนาถือมีความจำเป็นอย่างยิ่งเรื่องบางอย่างพระสงฆ์ก็ไม่สามารถจะกระทำได้เนื่องด้วยติดในเรื่องของข้อวินัย การอาศัยเครือข่ายในสังคมชุมชนย่อมมีประโยชน์ แต่การประสานประโยชน์กับสังคมตัวผู้นำต้องเข้าใจ และทำให้เกิดความสมดุลเป็นกลางมากที่สุด ไม่เอนเอียงให้ความชัดเจนโปร่งใส เพียงเท่านี้การที่จะได้มวลชนมากก็เป็นเรื่องที่ไม่ยาก

ภาวะผู้นำกับความเชื่อเดิมในท้องถิ่น ความเชื่อเดิมของคนในพื้นที่ถือเป็นอีกความท้าทายของผู้นำทางด้านพระพุทธศาสนาทุกระดับชั้น ความเชื่อถูกฝังลึกภายในจิตใจของคนในท้องถิ่นผ่านการสั่งสม

มาเป็นเวลาช้านานซึ่งการที่จะเข้าไปเปลี่ยนความเชื่อเหล่านั้นถือเป็นความท้าทายที่ต้องมีผู้นำมีวิสัยทัศน์ มีความรู้ความสามารถ การจะเข้าไปเปลี่ยนความเชื่อในลักษณะนี้ต้องหาความลงตัวในหลายด้านประกอบเข้าด้วยกัน เช่นการศึกษาของคนๆนั้น การรับรู้ความสนใจ โดยทั่วไปแล้วหากไม่มีผลประโยชน์ร่วมกันก็ยากที่จะเข้าถึงได้ การเจรจากับผู้นำท้องถิ่นที่เป็นผู้นำด้วยธรรมชาติ และเป็นคนที่มียุทธพลต่อความคิด และการตัดสินใจของคนในชุมชนนั้น ต้องอาศัยทักษะและประสบการณ์ในการเจรจา หากไม่สามารถที่จะโน้มน้าวระบบความคิดเดิมที่มีมาตั้งแต่บรรพบุรุษก็ยากที่จะเผยแพร่พระพุทธศาสนาในชุมชนนั้นๆ ความอดทนอดกลั้นที่ผู้นำทางพระพุทธศาสนามี และภาวะทางอารมณ์จะอยู่ในระดับไหนนั้นก็ไม่สามารถที่จะอธิบายได้ ธรรมดาการยั่ว การขัดขวางนั้นย่อมมีเกิดขึ้นอย่างแน่นอนเนื่องจากการเข้าไปของกลุ่มผู้นำอาจไปทำลายผลประโยชน์ของกลุ่มบางกลุ่มในพื้นที่ การที่เขากลัวที่จะสูญเสียอำนาจ เสียศรัทธา จึงต้องทำทุกวิถีทางในการขัดขวาง การนำวิสัยทัศน์ไปสู่การปฏิบัติของผู้นำ ผู้นำต้องเป็นโฆษกในการประชาสัมพันธ์ วิสัยทัศน์ที่ดี มีการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพทั้งภายในองค์กรและนอกองค์กร ตลอดจนไปถึงการสร้างเครือข่ายทั้งในและนอกองค์กรให้เกิดการยอมรับในวิสัยทัศน์ใหม่ที่ผู้นำเองเป็นคนนำเสนอ จนถึงเป็นบุคคลที่สะท้อนให้เห็นถึงวิสัยทัศน์การนำวิสัยทัศน์นั้นไปสู่ภาคปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม ทำหน้าที่เป็นผู้นำในการเปลี่ยนแปลงวิสัยทัศน์ด้วยการคิดในเชิงกลยุทธ์ สร้างบรรยากาศใหม่ๆในที่ทำงาน เพื่อลดความตึงเครียดต่างๆที่จะเกิดขึ้น^{๑๖}

ความอดทนอดกลั้น ถือว่าเป็นคุณสมบัติของผู้นำการถูกกระทบกระทั่งทาง กาย วาจา ใจ ย่อมส่งผลทำให้งานเผยแผ่หยุดชะงักลง สภาพจิตใจที่เข้มแข็งรับมือได้กับสถานการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้นย่อมเป็นการสร้างบารมีให้กับตัวเองไปในตัว แต่ตามที่เป็นข่าวตามสื่อต่างๆทุกวันนี้คุณสมบัติในข้อนี้ของผู้นำจะหดหายไป จะกลายเป็นคนที่ขาดความอดทน บันดาลโทสะง่ายขึ้น ซึ่งวัตรปฏิบัติในลักษณะเกิดขึ้นบ่อยจนค่อยตัวทำให้บุคคลที่อยู่ใกล้เกิดความเสื่อมศรัทธาได้ เนื่องจากการที่ขาดคุณสมบัติในข้อนี้ไปทำให้ผู้นำสงฆ์ไม่ว่าจะเป็นระดับไหนไม่ต่างจากบุคคลทั่วไปที่ไม่มีการฝึกฝนในเรื่องการควบคุมจิตใจ การพัฒนาจิตใจและภาวะอารมณ์เป็นเรื่องเฉพาะบุคคลที่ผ่านประสบการณ์มา หากพระสงฆ์ซึ่งเป็นผู้นำทางด้านจิตวิญญาณเทียวพร่ำสอนผู้อื่นไม่เป็นแบบอย่างที่ดีแล้วก็จะรับมือกับภัยที่มาจากภายนอกได้ยาก การสู้กับภัยภายในตนเองยังไม่อาจจะทำได้เพราะนั้นการฝึกฝนการละความโกรธ มีน้ำอดน้ำทนจึงเป็นสมบัติที่ควรคู่กับภาวะผู้นำสงฆ์ เพื่อให้เกิดความศรัทธาแก่ผู้พบเจอได้ไปบอกต่อในทางที่ดีงาม

^{๑๖} รศ.ดร. สัมมา รณธิธย์, ภาวะผู้นำของการบริหาร, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์ดี จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๒๒๔.

ความท้าทายของบทบาทผู้นำสงฆ์กับสถานการณ์พระพุทธศาสนาถูกคุกคามในปัจจุบัน หากเราจะมองย้อนไปถึงปัญหาที่ถาโถมเข้ามาทดสอบความสามารถผู้นำทางพระพุทธศาสนาทุกระดับชั้น กับในยุคที่การศึกษาและเสรีภาพในการนับถือศาสนาเปิดกว้าง การนิ่งเฉยต่อสถานการณ์คงเป็นทางออกที่ไม่เหมาะสมในปัจจุบันนี้ จำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้นำสงฆ์ทุกระดับชั้นต้องให้ความสำคัญ หากพระพุทธศาสนาสูญสิ้นไปจากประเทศไทยจริง ย่อมต้องกระทบกับประเพณีวัฒนธรรมต่างๆ และถึงการล่มสลายทางวัฒนธรรม เพราะพระพุทธศาสนาเป็นรากฐานของสังคมไทย นิสสัยที่เคารพนบถน้อมก็ถูกปลุกฝังมาจากหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา การที่พุทธศาสนิกชนออกมาเคลื่อนไหวก็ไม่เกิดแรงกระเพื่อมที่แรงพอ หรือแม้แต่พระสงฆ์เองที่ออกมาเคลื่อนไหวก็ถูกโจมตีในที่สุด การร่วมมือกันในการปกป้องพระพุทธศาสนาทั้งสถาบันสงฆ์และพุทธศาสนิกชนย่อมดีกว่าที่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งทำเอง สถานการณ์ในปัจจุบันที่มีผลกระทบต่อพระพุทธศาสนานั้นส่วนมากจะมาจากกระด้นนโยบายที่ออกโดยฆราวาสที่ยังมีอคติกับตัวของพระสงฆ์เอง หรือมีอคติกับพระพุทธศาสนาจำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้นำของพระพุทธศาสนาต้องหันมาขับเคลื่อนด้านนโยบายให้สอดคล้องประสานกับภาครัฐในขั้นต้น และต้องสร้างบุคคลของทางพระพุทธศาสนาให้มากพอที่จะเข้าไปมีบทบาทในทางการเมืองเพื่อตรวจสอบการออกนโยบายกฎหมายที่ไม่เป็นธรรมเพื่อปกป้องพระพุทธศาสนา ดังมหาโคปาลสูตรได้ชี้แนะไว้ทั้งหมด ๑๑ ข้อ ระดับผู้นำควรนำมาปรับใช้เพื่อให้เกิดประโยชน์กับพระพุทธศาสนาและรับมือกับการถูกคุกคาม ตลอดจนการประสานความร่วมมือกับเครือข่ายองค์กรพระพุทธศาสนาในทุกพื้นที่ในระดับโลก เพื่อช่วยกันขับเคลื่อนให้พระพุทธศาสนานั้นเข้มแข็งเป็นปึกแผ่น

๗.สรุป

ภาวะที่พระพุทธศาสนาถูกคุกคามจากภัยรอบด้านอยู่ในขณะนี้ เป็นสัญญาณเตือน กลุ่มผู้นำทางพระพุทธศาสนาและพุทธศาสนิกชน หากเพิกเฉยต่อเหตุการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้นไม่มีความสนใจใส่ใจ ไม่มียุทธวิธีที่เตรียมการรับมือไม่ว่าจะเป็นภาครัฐ หรือภาคประชาชน ที่มวลชนเริ่มลดลงจากวิกฤตศรัทธาที่เกิดขึ้น มีคนรุ่นใหม่ไม่น้อยที่หันไปดำเนินตามความเชื่อและประสบการณ์ของตนเองหรือที่เราเรียกกันว่าบุคคลไม่มีศาสนาบุคคลกลุ่มนี้มีเพิ่มมากขึ้นทุกวัน สาเหตุหลักๆมาจากความเบื่อหน่ายในชาวนาวทางพระพุทธศาสนาที่มีออกมาทุกวัน การรับมือกับการถูกคุกคามจากสื่อในรูปแบบต่างๆที่โจมตีพระพุทธศาสนาในทางที่เสียหายไม่มีหลักฐานปรากฏบ้าง นักบวชทางพระพุทธศาสนาที่ถูกโจมตีใส่ร้ายแต่ไม่สามารถพินิจใครได้ ในเบื้องต้น การเข้ามามีบทบาทของผู้นำทางพระพุทธศาสนาก็ไม่สามารถทำอะไรได้มาก แคร่รับทราบและยอมรับให้เขาเป็นผู้ถูกกระทำจนต้องลาสิกขาไปก็มาก การได้รับความคุ้มครองของพระพุทธศาสนาถือว่ามีความอ่อนแอเป็นอย่างยิ่ง การวางยุทธศาสตร์เพื่อป้องกันไม่ให้เหตุการณ์ต่างๆ

เหล่านี้เกิดขึ้นนับเป็นเรื่องสำคัญเร่งด่วนในระดับต้นๆ การปลุกระดมมวลชนเพื่อลุกขึ้นมาต่อสู้กับความไม่ชอบธรรมต่างๆ ก็เป็นอีกบทบาทหน้าที่หนึ่งที่ต้องทำไปพร้อมกัน การแก้ไขปัญหาของพระสงฆ์บางรูป บางกลุ่มที่ต้องชำระด้วยพระวินัยควรให้มีรูปแบบที่แสดงให้เห็นถึงสังคมภายนอกเห็นว่า องค์การพระพุทธศาสนานั้นสามารถจัดการตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยอยู่ในพื้นฐานของความเมตตากรุณา อยู่ในพระวินัย ตามในพระสูตรมหาโคปาลสูตร ที่ได้กล่าวถึงลักษณะของผู้นำที่จะนำพาหมู่คณะอยู่รอดปลอดภัย การใช้อำนาจของผู้นำองค์กรก็เป็นเรื่องที่ต้องมีการปฏิรูปให้เกิดธรรมาภิบาลให้มากขึ้นกว่านี้ การที่ใช้อารมณ์มาช่วยในการตัดสินใจไม่ยึดตามหลักพระธรรมวินัยได้นำผลเสียมายังพระพุทธศาสนาจนเป็นปัญหาที่แก้กันไม่ตกในปัจจุบันเป็นช่องทางให้ผู้ไม่หวังดีนำ ประเด็นต่างๆ ที่กล่าวมานี้กลับมาโจมตีและทำลายพระพุทธศาสนา การดูแลเอาใจใส่ธรรมทายาทต้องมีการปฏิรูปใหม่ให้ดีกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบันเพราะธรรมทายาทเหล่านี้คือผู้สืบทอดพระพุทธศาสนาในอนาคต ต้องมีหลักประกันที่ดีพอให้เขาและครอบครัวอุ่นใจได้ว่าเขามาไม่ผิดทาง เพราะการที่เด็กคนหนึ่งต้องออกจากความปกครองของบิดามารดามาอยู่ในความดูแลของคนอื่นตั้งแต่อายุน้อยแต่ได้รับการอบรมบ่มนิสัย หรือเห็นตัวอย่างที่ไม่เหมาะสมย่อมเป็นตัวชี้วัดอนาคตของพระพุทธศาสนาได้ว่าจะเป็นอย่างไร

ความพร้อมของบุคลากรทางพระพุทธศาสนาในปัจจุบันถือว่ามีความเสียเปรียบสังคมภายนอกเป็นอย่างมาก เนื่องมาจากสาเหตุที่สั่งสมมานาน แม้ความเป็นจริงแล้วพระสงฆ์จะถูกยกให้เป็นผู้นำทางด้านจิตวิญญาณตามที่เราเข้าใจ แต่หากมองลึกเข้าไปจะพบว่าการบริหารจัดการเกี่ยวกับกิจการสงฆ์นั้นจะมีฆราวาสเข้ามาเป็นผู้ประสานงานแทนพระสงฆ์ เพราะมีความคล่องตัว สาเหตุนี้ทำให้ลดบทบาทของพระสงฆ์ลงเนื่องจากการกระจายอำนาจไป การบริหารจัดการบางครั้งไม่ได้ทำให้งานราบรื่นไปด้วยดีแต่กลับมีประเด็นที่สร้างปัญหากลับมาให้กับพระพุทธศาสนาต้องมัวหมอง ความไว้นื้อเชื่อใจยิ่งนานวันจากความเกรงใจก็กลายเป็นความถือวิสาสะทำและตัดสินใจแทน ความเข้าใจในการเลือกใช้คนตามหลักจริตหลักความสามารถของผู้นำ ให้สอดคล้องกับหลักการในมหาโคปาลสูตร การเป็นผู้นำที่มีประสิทธิภาพและสามารถรับมือกับภัยที่มาคุกคามที่มีต่อพระพุทธศาสนาทั้งภายในและภายนอกได้ และสามารถนำพาพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองได้อย่างแน่นอน

บรรณานุกรม

โปรแกรมวิชาจิตวิทยาและการแนะแนว คณะครุศาสตร์ สถาบันราชภัฏเชียงใหม่.

เชียงใหม่: พฤติกรรมมนุษย์กับการพัฒนาตน, มปป,๒๕๔๕

พุทธทาสภิกขุ. ตัวกู ของกู ฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,

๒๕๕๐.

ว.วชิรเมธี. **มองลึก นึกไกล ใจกว้าง**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ปราน, ๒๕๕๔.

รศ.ดร.รังสรรค์ ประเสริฐศรี. **ภาวะผู้นำ**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท อีระฟิล์ม และโซเท็กซ์ จำกัด, ๒๕๕๑.

ศ.ดร.วัชร งามจิตรเจริญ. **นानาสาระ, สภาพการณ์ของพระสงฆ์สมัยใหม่กับพระวินัย** :

กรุงเทพมหานคร:บริษัท เอมี เอ็นเตอร์ไพรส์ จำกัด, ๒๕๕๗.

ดร.ชาญชัย อาจินสมาจาร. **ภาวะผู้นำในองค์กร**. กรุงเทพมหานคร: มปป, มปป.

เริงศักดิ์ ปานเจริญ. **รู้เขารู้เรา**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทซีเอ็ดยูเคชั่น, ๒๕๕๓.

คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระพุทธศาสนากับสังคมสงเคราะห์**.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙.

ร.ศ.ดร.เนตร์พัฒนา ยาวีราช. **ภาวะผู้นำและผู้นำเชิงกลยุทธ์**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ทริบเพิ้ล กรุ๊ป

จำกัด, ๒๕๕๖.

รศ.ดร.สัมพันธ์ รณิธย์. **ภาวะผู้นำของการบริหาร**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทพิมพ์ดี จำกัด, ๒๕๕๖.

พระชยานันท์มณี, ดร. **จิตวิทยาในพระไตรปิฎก**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๒๕๕๗.

กองทัพพระสงฆ์เกาหลีกับปัญหาพุทธจริยศาสตร์

Korean Buddhist Monk Army and its Buddhist Ethical Problems

ดร.ปฐมรัตน์ สุขชียามานนท์^๑

Dr.Pathomrat Sukkheeyamanon

บทคัดย่อ

พระพุทธศาสนาสอนเรื่องเมตตา กรุณา และอวิหิงสา และศีลข้อแรกของเบญจศีลก็ให้เว้นจากการฆ่า โดยหลักการแล้ว พระสงฆ์ทุกนิกายได้รับการคาดหวังให้เป็นต้นแบบทางศีลธรรมของสังคมและไม่ได้รับการยอมรับให้เข้าร่วมสงคราม เนื่องจากสงครามเกี่ยวข้องกับการฆ่า ซึ่งถือว่าการกระทำผิดศีลและเป็นบาป อย่างไรก็ตาม กองทัพพระสงฆ์เกาหลีในนิกายมหายานก็จำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับการสงครามอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้โดยอาศัยเกณฑ์ตัดสินทางพุทธจริยศาสตร์ในเรื่องความเสียสละ เรื่องประโยชน์ที่มุ่งหมาย เรื่องอุดมการณ์ของพระโพธิสัตว์ และเรื่องกุศโลบายที่ปรับให้เหมาะสมกับสภาพปัญหา กระนั้นก็ตามไม่ว่ากองทัพพระสงฆ์เกาหลีจะมีเหตุผลที่จำเป็นเพื่อการเข้าร่วมสงครามเพียงใด กองทัพพระสงฆ์เกาหลีก็ได้กระทำการละเมิดพระธรรมวินัยในพระพุทธศาสนา

คำสำคัญ : กองทัพพระสงฆ์, สงคราม, พุทธจริยศาสตร์

Abstract

Following from the Buddha's teachings, there are basic teaching ideas regarding loving-kindness, compassion, and non-violence. In addition, the first rule of the Five Precepts is to abstain from killing. Basically in all Buddhist sects, monks are expected as public moral role-model, and it is unacceptable for monks to involve and engage in any war because it involves killing others which is considered as evil and sinful. However, Korean Buddhist monk army in Mahayana Buddhism had to inevitably involve in war, in term of applying Buddhist ethical action of sacrifice, the intended benefits, the idea of the Bodhisattva, and proper strategies. After all, No matter how necessary of the reasons there were, this Korean Buddhist monk army had violated the Buddhist Doctrines and the Disciplines.

Keywords: Buddhist monk army, war, Buddhist ethics

^๑นักวิชาการอิสระ, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Independent Scholar, Graduate School Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

๑. บทนำ

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่สอนให้บุคคลรู้จักความเมตตากรุณา ไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน อันจะนำไปสู่การทำลายชีวิต ทรัพย์สิน และประโยชน์ใด ๆ ของบุคคลอื่น สังคมของชาวพุทธจึงเป็นสังคมที่มีได้มุ่งประสงค์ให้ผู้คนไปทำร้ายบุคคลอื่น เนื่องจากศีลข้อแรกของเบญจศีลคือ การเว้นจากการฆ่าหรือจากการประทุษร้ายกัน และธรรมข้อแรกของเบญจธรรมคือ ความรักใคร่ปรารถนาให้มีความสุขและความสงสารคิดจะช่วยให้พ้นจากความทุกข์ โดยผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการสั่งสอนพุทธศาสนิกชนคือ พระสงฆ์

พระสงฆ์เป็นผู้ที่พุทธศาสนิกชนยอมรับความประพฤติว่าเป็นแบบอย่างที่ดีของคนในสังคม เนื่องจากพระสงฆ์เป็นบุคคลที่มีโอกาสศึกษาพระธรรมวินัยและนำพระธรรมวินัยมาปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมและเพื่อสั่งสอนให้บุคคลเป็นสมาชิกที่ดีในสังคม พระสงฆ์จึงได้รับการคาดหวังจากสังคมว่าควรประพฤติตนสอดคล้องกับพระธรรมวินัย อย่างไรก็ตาม ตามประวัติศาสตร์ของชาติที่นับถือพระพุทธศาสนาอย่างเกาหลีได้เกิดกรณีการจัดตั้งกองทัพพระสงฆ์ขึ้นเพื่อต่อสู้กับศัตรูผู้รุกรานเกาหลี ซึ่งทำให้เกิดข้อถกเถียงกันทางพุทธจริยศาสตร์กรณีพระสงฆ์กับการทำสงคราม งานศึกษาชิ้นนี้จึงต้องการค้นหาคำตอบว่าพระสงฆ์ควรหรือไม่ควรจับอาวุธขึ้นมายุ่งเกี่ยวเพื่อประเทศชาติในยามคับขัน

๒. กองทัพพระสงฆ์ในเกาหลี

เรื่องกองทัพพระสงฆ์ออกรบกับศัตรูของชาติในคาบสมุทรเกาหลีเคยได้รับการกล่าวถึงไว้ในบริบทของพัฒนาการพระพุทธศาสนาสมัยอาณาจักรโคกูรยอว่า กษัตริย์จินในสมัยราชวงศ์ถังส่งกองทัพรุกรานอาณาจักรโคกูรยอ พระสงฆ์ ๓๐,๐๐๐ รูปเข้าช่วยบ้านเมืองทำสงครามจนได้รับชัยชนะ ซึ่งเรื่องนี้นักวิชาการยังไม่สามารถชี้ชัดได้ว่าเรื่องราวดังกล่าวเป็นจริงหรือไม่ เนื่องจากยังไม่พบบันทึกใด ๆ ที่เขียนเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวในช่วงเวลาของอาณาจักรโคกูรยอ^๒

๒.๑ กองทัพพระสงฆ์ในสงครามกับญี่ปุ่น

สมัยอาณาจักรโชซอนได้เกิดสงครามที่เรียกว่า อิมจินแวรัน (임진왜란) ขึ้นเมื่อเดือนเมษายน ปีคริสต์ศักราช ๑๕๙๒ ซึ่งตรงกับรัชสมัยของพระเจ้าซอนโจ (선조)^๓ กองทัพญี่ปุ่นภายใต้การนำทัพของ

^๒Kim, Young-tae, “Buddhism in the Three Kingdoms”, *The History and Culture of Buddhism in Korea*, The Korean Buddhist Research Institute (ed), (Seoul: Dongkuk University Press, 1993): 45.

^๓พระเจ้าซอนโจ (선조) ทรงเป็นกษัตริย์องค์ที่ ๑๔ แห่งสมัยโชซอน ทรงครองราชสมบัติตั้งแต่ปีคริสต์ศักราช ๑๕๖๗ – ๑๖๐๘

นายพลโทโยโทมิ ฮิเดโยชิ (General Toyotomi Hideyoshi) ได้บุกอาณาจักรโชซอน กองทัพของอาณาจักรโชซอนไม่สามารถต่อต้านข้าศึกผู้รุกรานได้ บ้านเมืองถูกทำลาย ทำให้พระเจ้าซอนโจทรงต้องทรงทิ้งเมืองหลวงแล้วทรงหลบภัยสงครามไปประทับที่เมืองอียจู (의주) ซึ่งอยู่ทางตอนเหนือของอาณาจักร ช่วงเวลานั้นประชาชนต่างเดือดร้อนกันถ้วนหน้า ทว่าทั้งอาณาจักรเต็มไปด้วยความสับสนอลหม่าน^๔

เมื่อฝ่ายทางการหมดหนทางต่อสู้กับข้าศึก พระคิฮอดังยองคยู (기허당 영규대사) ได้นำพระสงฆ์ ๖๐๐ รูปเข้าต่อสู้กับญี่ปุ่นจนได้รับชัยชนะเป็นครั้งแรกที่ป้อมซองจู (청주성) ซึ่งถือได้ว่าเป็นชัยชนะครั้งแรกในรอบหลายเดือนที่ผ่านมา นับตั้งแต่กองทัพญี่ปุ่นเข้ารุกรานอาณาจักรโชซอน เมื่อพระเจ้าซอนโจทรงทราบข่าวชัยชนะของกองทัพพระสงฆ์ก็จะทรงแต่งตั้งให้พระคิฮอดังยองคยูดำรงตำแหน่งทังซัง (tangsang) และจะทรงถวายรางวัลให้ นำเสียดายที่พระคิฮอดังยองคยูและกองทัพพระสงฆ์ได้ถูกฆ่าตายในสมรภูมิกิมซัน (금산) เสียก่อนที่จะท่านจะมีโอกาสเข้ารับการถวายรางวัลจากพระเจ้าซอนโจ พระคิฮอดังยองคยูจึงนับได้ว่าเป็นภิกษุรูปแรกผู้สู้รบและมรณภาพในสงครามครั้งนี้^๕

ในสงครามระหว่างอาณาจักรโชซอนกับกองทัพญี่ปุ่นครั้งนี้ บุคคลสำคัญผู้ได้รับการบันทึกไว้ในประวัติศาสตร์ของเกาหลีคือ พระซอซันฮยุงจอง (서산 대사 휴정) ภิกษุผู้ได้รับการเคารพยกย่องจากพุทธศาสนิกชนจำนวนมาก ท่านเป็นบุคคลผู้ทำให้พระพุทธศาสนาที่กำลังตกอยู่ภายใต้การกดขี่เข้มงวดจากการเมืองให้มีโอกาสได้ดำรงคงอยู่ในเกาหลีจนถึงทุกวันนี้ ท่านมีลูกศิษย์มากมาย เมื่อประเทศชาติมีภัยร้ายแรง ท่านได้จัดตั้งกองทัพพระสงฆ์ขึ้นมาเพื่อต่อสู้กับกองทัพญี่ปุ่น ท่านส่งลูกศิษย์ของท่านไปรบตามสมรภูมิต่าง ๆ ซึ่งพระคิฮอดังยองคยูก็เป็นหนึ่งในลูกศิษย์ที่ท่านส่งไปรบด้วยเช่นกัน และชัยชนะของพระคิฮอดังยองคยูที่ป้อมซองจูนี้เองที่ทำให้พระเจ้าซอนโจทรงขอรับรองให้พระซอซันฮยุงจองมาช่วยกู้ชาติ พระซอซันฮยุงจองในวัย ๗๓ ปีจึงได้รับการแต่งตั้งเป็นแม่ทัพของกองทัพพระสงฆ์แห่งอาณาจักรโชซอนอย่างเป็นทางการ พระซอซันฮยุงจองได้ส่งจดหมายถึงพระสงฆ์ทั่วอาณาจักรโชซอน รวมทั้งได้เรียกร้องให้พุทธศาสนิกชนเข้าร่วมต่อสู้กับผู้รุกรานจากญี่ปุ่นด้วย ทำให้มีพระสงฆ์เข้าร่วมกองทัพเป็นจำนวนมาก ท่านและลูกศิษย์ผู้มี

^๔Kwon, Kee-jong, “Buddhism in the Chosŏn Dynasty”, *The History and Culture of Buddhism in Korea*, p. 192; Chung, Byung-jo, *History of Korean Buddhism*, (Paju: Jimoondang, 2007): p. 165; Kim Hogarth, Hyun-key, *Syncretism of Buddhism and Shamanism in Korea*, (Seoul: Jimoondang, 2002), p. 144.

^๕Kwon, Kee-jong, “Buddhism in the Chosŏn Dynasty”, *The History and Culture of Buddhism in Korea*, p. 192.

ความสามารถในการปฏิบัติธรรม การศึกษา และการเทศนาสั่งสอนประชาชนได้ใช้เวลาร่วม ๗ ปีในการต่อสู้กับศัตรูของชาติ^๖

หากกล่าวถึงพระซอซันฮยุงจองในเรื่องของกองทัพพระสงฆ์แล้ว ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาของเกาหลีก็อดมิได้ที่จะกล่าวถึงพระซามยองยูจอง (사명 유정대사) ลูกศิษย์ของพระซอซันฮยุงจองผู้มีความบารมีสำคัญคนหนึ่งในสงครามครั้งนี้ พระซามยองยูจองเป็นผู้นำพระสงฆ์ ๘๐๐ รูปเข้าต่อสู้กับศัตรูด้านทิศตะวันออก ท่านได้นำกองทัพพระสงฆ์ยึดป้อมพยongyang (평양성) คืนจากฝ่ายตรงข้าม ในปีคริสต์ศักราช ๑๕๙๗ ท่านได้นำกำลังพระสงฆ์ ๑,๐๐๐ รูปไปล้อมฐานกำลังของกองทัพญี่ปุ่นซึ่งนำทัพโดยนายพลคาโต คิโยมาสะ (General Kato Kiyomasa) ท่านได้ลอบเข้าไปสืบความลับที่ฐานทัพของกองทัพญี่ปุ่นหลายครั้งหลายครา และท่านทำให้การเจรจาสันติภาพระหว่างอาณาจักรโชซอนกับนายพลคาโต คิโยมาสะบรรลุผล ท่านได้สร้างป้อมปราการหลายแห่ง อีกทั้งยังได้ส่งข้าวและสิ่งจำเป็นในชีวิตประจำวันไปมอบให้แก่ประชาชนราว ๑๐,๐๐๐ คนด้วย นอกจากนี้ พระซามยองยูจองยังได้รับการแต่งตั้งจากพระเจ้าซอนโจให้เป็นทูตเจรจาสันติภาพกับญี่ปุ่นด้วยเหตุผลที่ว่าไม่มีใครเหมาะสมเท่ากับท่านอีกแล้ว เนื่องจากราชสำนักโชซอนหวาดระแวงและกลัวญี่ปุ่นมากจนไม่มีใครกล้าทำหน้าที่ดังกล่าว พระซามยองยูจองได้ไปญี่ปุ่นและเจรจาประสบผลสำเร็จจนทำให้อาณาจักรโชซอนและญี่ปุ่นสามารถกลับมามีความสัมพันธ์ทางการทูตได้อีกครั้ง ท่านได้กลับมาสู่มาตุภูมิพร้อมกับเชลยศึกชาวเกาหลีประมาณ ๓,๐๐๐ คน^๗

๒.๒ กองทัพพระสงฆ์ในสงครามกับจีน

หลังจากสงครามกับกองทัพญี่ปุ่นครั้งดังกล่าวผ่านพ้นไป พระสงฆ์ก็ได้มีโอกาสเข้าไปเกี่ยวข้องกับสงครามอีก ครั้งนี้เป็นสงครามจากการรุกรานของกองทัพจีนในปีคริสต์ศักราช ๑๖๒๗ พระฮอบแกมยองโจ (허백명조) นำกองทัพพระสงฆ์จำนวน ๔,๐๐๐ รูปเข้าต่อสู้กับผู้รุกรานจนได้รับชัยชนะที่อันจู (안주)^๘ สงครามจากการรุกรานของกองทัพจีนอีกครั้งในเดือนธันวาคม ปีคริสต์ศักราช ๑๖๓๖ ซึ่งตรงกับรัชสมัยของพระเจ้าอินโจ (인조)^๙ สงครามครั้งนี้มีชื่อว่า พยองจาโฮรัน (병자호란) เมื่อเกิดสงครามขึ้นพระเจ้าอินโจทรงลี้ภัยไปอยู่ที่นั่นฮันซันซอง (남한산성) ช่วงการทำสงครามก่อนอาณาจักรโชซอนจะประกาศยอมแพ้^{๑๐} พระสงฆ์จำนวนมากได้ต่อสู้กับกองทัพผู้รุกรานด้วยความกล้าหาญ ต่อมา พระพยองกัมกักซอง

^๖Ibid., pp. 192-194.

^๗Ibid., pp. 196-197.

^๘Ibid., p. 199.

^๙พระเจ้าอินโจ (인조) ทรงเป็นกษัตริย์องค์ที่ ๑๖ แห่งสมัยโชซอน ทรงครองราชสมบัติตั้งแต่ปี

(석암 각성) ได้จัดตั้งกองทัพพระสงฆ์นามว่า กองทัพขับไล่ความชั่วร้าย (항마군) เพื่อไปขับไล่ผู้รุกราน แต่อย่างไรก็ตาม กองทัพดังกล่าวยังไม่ทันได้รับ พระเจ้าอินโจก็ทรงประกาศยอมแพ้ต่อกองทัพจีนไปเสียก่อน เมื่อเดือนมกราคม ปีคริสต์ศักราช ๑๖๓๗^{๑๐}

ผลจากการเข้าร่วมสงครามเพื่อต่อสู้ผู้รุกรานอาณาจักรของกองทัพพระสงฆ์ทำให้ทางราชการชื่นชมการกระทำของกองทัพพระสงฆ์มากขึ้น ภาพพจน์ของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาเปลี่ยนแปลงไป ทางราชการหันกลับมาสนับสนุนพระสงฆ์ด้วยการมอบรางวัล และมอบตำแหน่ง รวมไปถึงมอบความรับผิดชอบเกี่ยวกับการพัฒนาและการปกป้องบ้านเมือง^{๑๑} ซึ่งต่างไปจากช่วงก่อนสงครามที่พระสงฆ์และพระพุทธศาสนาถูกกดดันจากลัทธิขงจื๊อผ่านนโยบายของทางราชการ

นอกจากทางราชการจะชื่นชมการกระทำของกองทัพพระสงฆ์แล้ว ชาวโซซอนก็รู้สึกชื่นชมและรู้สึกอบอุ่นใจที่พระสงฆ์ไม่ละเลยความเดือดร้อนของประชาชน การช่วยชาติของกองทัพพระสงฆ์ถือเป็นการกระทำเพื่อความสงบสุขและความปลอดภัยของประเทศชาติ ความเสียสละและความกล้าหาญของพระสงฆ์ทำให้ชาวโซซอนสัมผัสถึงธรรมชาติอันแท้จริงของพระพุทธศาสนาที่มุ่งขจัดความชั่วร้ายและเพิ่มพูนสิ่งดีงาม ยิ่งไปกว่านั้น กองทัพพระสงฆ์ยังแสดงถึงหลักการที่แนบแน่นมากับพระพุทธศาสนาแบบเกาหลีจากจุดเริ่มต้นที่ว่า จงทำงานเพื่อประชาชนและชาติ (work for the people and the nation)^{๑๒}

๓. เหตุผลสนับสนุนและคัดค้านเรื่องกองทัพพระสงฆ์

เรื่องกองทัพพระสงฆ์ของเกาหลีเป็นประเด็นพระพุทธศาสนากับการทำสงคราม ซึ่งประเด็นจะมุ่งไปที่ผู้กระทำที่เป็นพระสงฆ์เป็นหลักว่า ตามพุทธจริยศาสตร์แล้วพระสงฆ์ควรหรือไม่ควรจับอาวุธขึ้นมาต่อสู้เพื่อประเทศชาติในยามคับขัน โดยนำเรื่องกองทัพพระสงฆ์ในเกาหลีมาเพื่อให้เป็นตัวอย่างว่า ถ้าต่อไปในอนาคตเกิดกองทัพพระสงฆ์ขึ้นอีก เราจะมองเรื่องนี้ตามพุทธจริยศาสตร์อย่างไร

ประเด็นที่ต้งมานี้มองได้หลายมุม มุมแรกคือมุมมองความคิดเห็นของฝ่ายที่เห็นด้วยว่าพระสงฆ์ไม่ควรเข้าไปยุ่งกับการทำสงครามไม่ว่าจะด้วยความจำเป็นใดก็ตาม เพราะพระพุทธศาสนามีจุดยืนเรื่องการไม่ฆ่าคน ซึ่งต่างจากสงครามที่เกี่ยวข้องกับการฆ่าคน ดังนั้น เมื่อนำเอาเกณฑ์ตัดสินตามหลักพุทธจริยศาสตร์มาใช้พิจารณาประเด็นนี้จะพบว่า การกระทำสงครามของพระสงฆ์เป็นการละเมิดพระวินัย ทั้งพระวินัย

^{๑๐}Ibid., pp. 197-198.

^{๑๑}Ibid., pp. 200-201.

^{๑๒}Ibid., p. 195.

ของเถรวาท พระวินัยของมหายาน และสิกขาบทพระโพธิสัตว์ระดับครุภาบัติ^{๓๓} ซึ่งกำหนดโทษหนักขึ้น ปาราชิกสำหรับการฆ่ามนุษย์ ดังบัญญัติไว้ในพระไตรปิฎกที่ว่า “ก็ ภิกษุใดจงใจพรากกายมนุษย์จากชีวิต หรือแสวงหาศีลตราอันจะพรากกายมนุษย์นั้น แม้ภิกษุนี้ก็เป็นปาราชิก หาสังวาสมิได้”^{๓๔} นอกจากนี้ พระวินัยในพระพุทธศาสนายังกำหนดโทษที่เบาลงมาสำหรับการกระทำที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับสงคราม เช่น กรณีภิกษุไปดูกระบวนทัพที่จะไปรบ กรณีภิกษุไปอยู่ในกองทัพเกินสามคืน กรณีภิกษุไปยังสนามรบ ที่พักพล ที่จัดทัพ ยิ่งไปกว่านั้น แม้ภิกษุเข้าไปเกี่ยวข้องกับอาวุธก็ยังไม่มีความผิด

นอกจากพระสงฆ์ที่ทำสงครามจะละเมิดพระวินัยแล้ว การกระทำของพระสงฆ์ดังกล่าวยังละเมิดหลักธรรมเรื่องความเมตตากรุณาอีกด้วย พระพุทธศาสนาได้รับการยกย่องว่าเป็นศาสนาแห่งความเมตตากรุณา การมีความรักต่อตนเองและผู้อื่นตลอดจนถึงการช่วยเหลือผู้อื่นเมื่อเขาตกทุกข์ได้ยาก จะช่วยให้มนุษย์มีจิตใจอ่อนโยน มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน สังคมเกิดความสงบสุข การเช่นฆ่าเป็นศัตรูกันก็ย่อมจะไม่เกิดขึ้นได้โดยง่าย ความเมตตากรุณานี้ได้รับการบัญญัติให้เป็นธรรมข้อแรกของเบญจธรรม ซึ่งเป็นคุณธรรมที่ช่วยให้การรักษาเบญจศีลสมบูรณ์ขึ้น พุทธศาสนิกชนทั้งพระสงฆ์และคฤหัสถ์จึงควรประพฤติตนให้มีความเมตตากรุณาเพื่อให้สังคมเกิดสันติสุข ดังนั้น การที่พระสงฆ์ทำสงครามย่อมถือว่าเป็นการละเมิดธรรมเรื่องความเมตตากรุณาอย่างชัดเจน

จากเหตุผลข้างต้นทำให้เกิดข้อสรุปว่า พระสงฆ์ไม่ควรทำสงครามเพราะเป็นเรื่องผิดศีลธรรม ทั้งจากการละเมิดพระวินัยเรื่องการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตและการละเมิดหลักธรรมเรื่องความเมตตากรุณา

ความเห็นของฝ่ายแรกถูกมองจากความเห็นของอีกฝ่ายว่าเป็นความเห็นอุดมคติเชิงพุทธหรือความเห็นแบบโลกุตระ พระสงฆ์ไม่ได้เป็นมนุษย์กลุ่มเดียวในโลก พระสงฆ์ต้องอยู่ร่วมกันกับผู้อื่นในสังคม ซึ่งไม่ควรจะทอดทิ้งให้สมาชิกคนอื่นในสังคมต้องเผชิญกับความทุกข์ตามลำพัง ในทางตรงกันข้ามพระสงฆ์ควรร่วมทุกข์ร่วมสุขกับคนอื่น ๆ ในสังคมในฐานะกัลยาณมิตรของคนในสังคม ความเห็นของฝ่ายหลังนี้จะมองเชิงความเป็นจริงที่เกิดขึ้นหรือความเห็นแบบโลกียะ โดยมองว่าแม้พระพุทธศาสนาจะมีหลักการเรื่องการไม่เบียดเบียนชีวิตของมนุษย์ แต่ชาวพุทธจำนวนไม่น้อยต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับสงคราม เช่น ประเทศที่มีประชากรนับถือพระพุทธศาสนาก็มีกองทัพเพื่อปกป้องอธิปไตยของชาติ ชาวพุทธจำนวนมากต้องเป็นทหารเพราะเป็นหน้าที่พลเมือง ซึ่งแน่นอนที่สุดว่าการเป็นทหารก็อาจจะต้องมีการฆ่าฟันเข้าศึกศัตรู บางประเทศอย่างประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็มีกองทัพพระสงฆ์และทหารพระสงฆ์เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ จะ

^{๓๓}เสฐียร พันธรักษ์, *พุทธศาสนามหายาน*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๓), หน้า ๑๕๙ และ ๑๘๙.

^{๓๔}วิ.ม.หา. (ไทย) ๑/๑๖๗/๑๓๙.

เห็นได้ว่าชาวพุทธทั้งคฤหัสถ์และพระสงฆ์ต่างก็มีโอกาสเกี่ยวข้องข้องกับการทำสงครามได้ ด้วยเหตุผลดังกล่าวข้างต้น การที่พระสงฆ์ทำสงครามจึงเป็นการกระทำที่ควร เนื่องจากเป็นการกระทำเฉพาะกิจ ฉุกเฉิน และเป็นการกระทำเพื่อให้สังคมส่วนรวมเข้าสู่ภาวะปกติโดยเร็ว

ตามหลักการของพระพุทธศาสนาแล้ว การทำสงครามของพระสงฆ์เป็นการกระทำผิด และไม่ควรทำ แต่เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์โดยเฉพาะอย่างยิ่งในจีน ญี่ปุ่น และเกาหลีเป็นสิ่งที่ทำให้คนรุ่นหลังจะต้องหันกลับมาคิดวิเคราะห์ว่า แท้ที่จริงแล้วสังคมพุทธมีพื้นที่ให้กับกองทัพพระสงฆ์หรือไม่อย่างไร ซึ่งก่อนที่จะเราจะตัดสินว่ากองทัพพระสงฆ์กับการทำสงครามเป็นสิ่งที่พุทธศาสนิกชนจะยอมรับได้หรือไม่นั้น เราจำเป็นต้องหาเหตุผลความชอบธรรมที่จะให้พระสงฆ์ทำสงครามที่เรียกกันว่า “สงครามที่เป็นธรรม” กันเสียก่อน

สงครามที่เป็นธรรม (Just war) เป็นแนวคิดของนักบุญออกัสติน (Saint Augustine) และแนวคิดนี้ได้รับการพัฒนาต่อยอดจากนักบุญโธมัส อควไนัส (Saint Thomas Aquinas) จนเป็นหลักการของสงครามที่เป็นธรรม (Principles of the just war) ที่ว่า สงครามจะเป็นไปด้วยความชอบธรรมได้จะต้องพิจารณาเรื่องความชอบธรรมในการเข้าสู่สงครามและความชอบธรรมในการทำสงคราม ดังจะกล่าวต่อไปนี้

๑. ความชอบธรรมในการเข้าสู่สงคราม (Jus ad bellum) ประกอบด้วยผู้มีอำนาจโดยชอบธรรม (Legitimate Authority) มีสาเหตุอันชอบธรรม (Just Cause) ใช้เป็นมาตรการสุดท้าย (Last Resort) ด้วยความหวังที่จะได้ชัยชนะ (Reasonable Chance of Success) และเพื่อจุดมุ่งหมายที่ชอบธรรม (Just Goal) คือ สันติภาพ
๒. ความชอบธรรมในการทำสงคราม (Jus in bello) ประกอบด้วยระดับความรุนแรง (Proportionality) ที่ใช้ในสงครามจะต้องสมน้ำสมเนื้อกับภัยสงครามที่ประสบ และมีการแยกแยะความแตกต่าง (Discrimination) กล่าวคือ ผู้ทำสงครามต้องแยกแยะระหว่างพลเรือนกับทหารฝ่ายตรงข้าม เพื่อหลีกเลี่ยงการฆ่าพลเรือน^{๑๕}

หลักการของสงครามที่เป็นธรรมข้างต้นเป็นผลมาจากความขัดแย้งระหว่างชาวคริสต์กับชาวมุสลิมจนทำให้เกิดสงครามระหว่างศาสนาเกิดขึ้น ซึ่งการทำสงครามทำให้ผู้ทำสงครามในฐานะตัวแทนของศาสนาจำเป็นต้องเรียกร้องหาความเป็นธรรมในการทำสงครามมาเป็นเหตุผลสนับสนุนให้ผู้ทำสงครามรู้สึกว่าการทำสงครามครั้งนั้นเป็นความชอบธรรมที่ศาสนาและสังคมจะพึงยอมรับได้อย่างไม่ตะขิดตะขวง

^{๑๕}Keown, Damien, **Buddhist Ethics: A Very Short Introduction**, (Oxford: Oxford University Press, 2005), p. 80.

ใจ ต่อมาหลักการทำสงครามที่เป็นธรรมก็ถูกนำมาใช้วิเคราะห์การทำสงครามในที่อื่น ๆ ซึ่งอาจจะเกี่ยวและ/หรือไม่เกี่ยวกับประเด็นทางศาสนาเหมือนสงครามต้นกำเนิดเรื่องสงครามที่เป็นธรรม

สำหรับพระพุทธศาสนานั้น นักวิชาการอย่างแชลลี บี. คิง แสดงความเห็นเรื่องสงครามที่เป็นธรรมว่า ในพระพุทธศาสนาไม่เคยมีการบันทึกเรื่องทฤษฎีความชอบธรรมของสงครามอย่างจริงจังเป็นลายลักษณ์อักษร นั่นเป็นเพราะคำสอนหลักของพระพุทธศาสนาเรื่องกรรมทำให้ทฤษฎีความชอบธรรมของสงครามในพระพุทธศาสนาเป็นไปไม่ได้ เนื่องจากการฆ่าคนเป็นการละเมิดศีลข้อแรก และทำให้ผู้กระทำได้รับผลกระทบชั่วตามมา พระพุทธเจ้าก็ทรงสอนเอาไว้ในสังยุตตนิกายว่า ทหารที่รบเพื่อฆ่าคนอื่นแล้วตัวเองต้องตายลงในระหว่างการสู้รบ ทหารนั้นจะไปเกิดใหม่ใน “นรกที่เต็มไปด้วยการเข่นฆ่า” แสดงว่าผลกรรมยังเป็นอุปสรรคสำคัญต่อทฤษฎีสงครามที่เป็นธรรม^{๑๖} แต่แชลลี บี. คิงก็มีความเห็นว่า ในบางกรณีก็ไม่สามารถชี้ชัดว่าพระพุทธศาสนาปฏิเสธสงครามที่เป็นธรรม เนื่องจากชาวพุทธมีโอกาสเกี่ยวข้องกับสงคราม การเห็นความจำเป็นของการป้องกันตัวเองทำให้ชาวพุทธสามารถให้การยอมรับทางศีลธรรมอย่างจำกัดแก่การยอมรับการใช้ความรุนแรงเพื่อการปกป้องได้^{๑๗} ความเห็นของแชลลี บี. คิง เป็นในทางเดียวกับดวงเด่น นุเรมรัมย์ ผู้วิจัยเกี่ยวกับพุทธจริยศาสตร์กับแนวคิดเรื่องสงครามที่เป็นธรรมจากเอกสารเชิงประวัติศาสตร์ว่า เรายังไม่สามารถยืนยันได้ว่ามีการทำสงครามที่เป็นธรรมในพระพุทธศาสนา แต่บางเหตุการณ์ในพระพุทธศาสนาอาจเกี่ยวข้องกับสงครามที่เป็นธรรมได้ ซึ่งสงครามจะถือว่ามีความเป็นธรรมในการปฏิบัติได้ก็ต่อเมื่อผู้กระทำมีเจตนาที่ไม่เบียดเบียนมุ่งร้ายทางไกลจากอกุศลมูลและจะต้องใช้สติปัญญาประกอบด้วย^{๑๘}

อย่างไรก็ตาม งานวิจัยของพระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิโกโร (พรรณา) พบว่าในคัมภีร์มหาวงศ์ของลังกามีข้อความบางส่วนที่ยอมรับสงครามที่ในงานวิจัยเรียกว่าสงครามที่ยุติธรรม อีกทั้งคัมภีร์มหาปริณิรวาณสูตร และอุปายเภคัลยสูตรของพระพุทธสาสนามหายานก็ปรากฏความคิดเรื่องการทำสงครามที่

^{๑๖}แชลลี บี. คิง, “พุทธศาสนากับสงคราม”, ใน จิตวิญญาณเพื่อสังคม, หน้า ๓๐๕-๓๐๗.

^{๑๗}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑๑-๓๑๒.

^{๑๘}ดวงเด่น นุเรมรัมย์, “พุทธจริยศาสตร์กับแนวคิดเรื่องสงครามที่เป็นธรรม: กรณีศึกษาพรรณนาของนักวิชาการในบริบทสังคมไทยร่วมสมัย”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๕), หน้าบทคัดย่อ.

ยุติธรรมไว้ โดยอนุญาตให้ชาวพุทธสามารถทำสงครามเพื่อปกป้องประเทศ ศาสนา และประชาชนเพื่อให้รอดพ้นจากการกระทำของผู้รุกรานผู้ปราศจากคุณธรรมได้^{๑๙}

จากความคิดเห็นของนักวิชาการเกี่ยวกับพระพุทธศาสนากับการทำสงครามที่เป็นธรรมอาจจะทำให้ประเด็นพระสงฆ์จับอาวุธขึ้นมาต่อสู้เพื่อประเทศชาติในยามคับขันว่าเป็นการกระทำที่ควรหรือไม่ควร ดูเหมือนมีคำตอบรองรับอยู่แล้ว แต่ก็ยังมีอาจด่วนสรุปได้แน่ชัดอย่างแท้จริง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแวดวงวิชาการพระพุทธศาสนาเถรวาทและพระพุทธศาสนาหายน อย่างไรก็ตาม เกณฑ์ตัดสินทางพุทธจริยศาสตร์ก็น่าจะสามารถช่วยตอบคำถามประเด็นนี้ได้ในระดับหนึ่งเช่นกัน

๔. เกณฑ์ตัดสินทางพุทธจริยศาสตร์เรื่องกองทัพพระสงฆ์

งานศึกษาเรื่องกองทัพพระสงฆ์ตามพุทธจริยศาสตร์นี้ได้ตั้งประเด็นที่ต้องการค้นหาคำตอบว่า พระสงฆ์ควรจับอาวุธขึ้นมาต่อสู้เพื่อประเทศชาติในยามคับขันหรือไม่ ซึ่งประเด็นนี้มีความเห็นออกเป็นสองทางคือ พระสงฆ์ไม่ควรจับอาวุธขึ้นมาต่อสู้กับใครก็ตามและไม่ว่าในสถานการณ์ใดก็ตาม และพระสงฆ์ควรจับอาวุธขึ้นมาต่อสู้เพื่อประเทศชาติในยามคับขัน

๔.๑ เกณฑ์ตัดสินทางพุทธจริยศาสตร์เพื่อสนับสนุนว่าพระสงฆ์ไม่ควรจับอาวุธขึ้นมาต่อสู้กับใครก็ตามและไม่ว่าในสถานการณ์ใดก็ตาม ได้แก่ หลักพระธรรมวินัย

หากพระสงฆ์ทำสงครามก็หมายความว่าพระสงฆ์จะต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับการฆ่ามนุษย์ และการใช้อาวุธเพื่อการฆ่ามนุษย์ ซึ่งเป็นการทำลายศีลธรรมด้วยการละเมิดพระวินัยในพระพุทธศาสนาเถรวาทและการละเมิดพระวินัยโพธิสัตว์ของพระพุทธศาสนาหายน รวมถึงเป็นการละเมิดหลักธรรมเรื่องความเมตตากรุณาและอวิหิงสาด้วย

พระสงฆ์ทำสงครามเป็นการละเมิดพระวินัยของพระพุทธศาสนาเถรวาท ต้องอาบัติปาราชิกสิกขาบทห้ามฆ่ามนุษย์หรือแสวงหาศาสตราอันจะนำไปสู่ความตายแก่ร่างกายมนุษย์ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงทราบว่ามีภิกษุจำนวนหนึ่งฆ่าตัวตายเอง และใช้ผู้อื่นให้ฆ่าตัวเอง พระพุทธองค์ได้ทรงดำหนิว่า “ภิกษุทั้งหลาย การกระทำของภิกษุเหล่านั้น ไม่สมควร ไม่คล้อยตาม ไม่เหมาะสม ไม่ใช่กิจของสมณะ ใช้ไม่ได้ ไม่ควรทำ โฉนภิกษุเหล่านั้น จึงฆ่าตัวตายเองบ้าง ใช้กันและให้ฆ่าบ้าง บางกลุ่มพากันเข้าไปหาดาเถณมคฺคณทิกะ บอกว่า ‘ขอโอกาสหน่อยเถิด ท่านช่วยฆ่าพวกอาตมาทีเถิด บาตรและจีวรนี้จักเป็นของท่าน’ บางเล่าภิกษุทั้งหลายการกระทำอย่างนี้ มิได้ทำคนที่ยังไม่เสื่อมใสให้เสื่อมใส...” จากนั้นจึงทรงบัญญัติสิกขาบทว่า

^{๑๙}พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร (พรรณา), “พระสงฆ์กับสงครามที่ยุติธรรม”, วารสารพุทธศาสนศึกษา, ปีที่ ๒๒ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-เมษายน ๒๕๕๘): ๑๓.

“ก็ ภิกษุใดจงใจพรากรากายมนุษย์จากชีวิต หรือแสวงหาศีลตราอันจะพรากรากายมนุษย์นั้น แม้ภิกษุนี้ก็เป็นปาราชิก หาสังวาสมิได้”^{๒๐}

นอกจากนั้น การที่พระสงฆ์ทำสังกรรมยังเป็นการละเมิดพระวินัย ทำให้ต้องอาบัติปาราชิกสิกขาบทแล้ว พระสงฆ์ยังต้องอาบัติปาจิตตีย์สิกขาบทอีก ๓ สิกขาบท ได้แก่

ก. อาบัติปาจิตตีย์สิกขาบทห้ามไปดุกองทัพที่เคลื่อนขบวนออกรบ จากเหตุการณ์ที่พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ไปดุกองทัพของพระเจ้าปเสนทิโกศลที่กำลังเคลื่อนขบวนออกรบ ภิกษุอื่นได้ยินพวกทหารตำหนิพวกภิกษุฉัพพัคคีย์เหล่านั้น จึงไปกราบทูลพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงตำหนิว่า “...โมฆบุรุษทั้งหลาย โฉนพวกเธอจึงไปดุกองทัพที่เคลื่อนขบวนออกรบเล่า โมฆบุรุษทั้งหลาย การกระทำอย่างนี้ มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย...” เหตุการณ์ดังกล่าวจึงเป็นที่มาของพระบัญญัติที่ว่า “ก็ ภิกษุใดไปดุกองทัพที่เคลื่อนขบวนออกรบ ต้องอาบัติปาจิตตีย์”^{๒๑}

ข. อาบัติปาจิตตีย์สิกขาบทห้ามพักอยู่ในกองทัพเกินสามคืน จากเหตุการณ์ที่พวกภิกษุฉัพพัคคีย์มีธุระต้องเดินผ่านกองทัพและได้พักแรมอยู่ในกองทัพเกินสามคืน ภิกษุอื่นได้ยินพวกทหารตำหนิพวกภิกษุฉัพพัคคีย์เหล่านั้น จึงไปกราบทูลพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงตำหนิว่า “...โมฆบุรุษทั้งหลาย โฉนพวกเธอจึงพักแรมอยู่ในกองทัพเกิน ๓ ราตรีเล่า โมฆบุรุษทั้งหลาย การกระทำอย่างนี้ มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย...” เหตุการณ์ดังกล่าวจึงเป็นที่มาของพระบัญญัติที่ว่า “ก็ เมื่อภิกษุมิเหตุผลจำเป็นต้องไปในกองทัพ ภิกษุนั้นพึงพักแรมอยู่ในกองทัพได้เพียง ๒-๓ คืน ถ้าพักแรมอยู่เกินกำหนดนั้น ต้องอาบัติปาจิตตีย์”^{๒๒}

ค. อาบัติปาจิตตีย์สิกขาบทห้ามดูเฆารบกันเมื่อมีกิจจำเป็นไปในกองทัพ จากเหตุการณ์ที่พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ที่พักแรมอยู่ในกองทัพ ๒-๓ คืนได้ไปที่สนามรบ ที่พักพลทหาร สถานที่จัดขบวนทัพ ไปดุกองทัพที่จัดเป็นขบวนแล้ว จนทำให้ภิกษุฉัพพัคคีย์ผู้ไปที่สนามรบรูปหนึ่งถูกยิงด้วยลูกศร ภิกษุอื่นได้ยินพวกทหารตำหนิพวกภิกษุฉัพพัคคีย์เหล่านั้น จึงไปกราบทูลพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงตำหนิว่า “...โมฆบุรุษทั้งหลาย โฉนพวกเธอจึงเที่ยวไปดูสนามรบเล่า โมฆบุรุษทั้งหลาย การกระทำอย่างนี้ มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย...” เหตุการณ์ดังกล่าวจึงเป็นที่มาของ

^{๒๐}วิ. มหา. (ไทย) ๑/๑๖๗/๑๓๘-๑๓๙.

^{๒๑}วิ.มหา. (ไทย) ๒/๓๑๑/๔๕๑-๔๕๒.

^{๒๒}วิ.มหา. (ไทย) ๒/๓๑๗-๓๑๘/๔๕๕-๔๕๖.

พระบัญญัติที่ว่า “ถ้าภิกษุพักอยู่ในกองทัฬห ๒-๓ คีน เทียวไปในสนามรบก็ดี ที่พักพลก็ดี ที่จัดขบวนทัพก็ดี ไปดูกองทัพลูกที่จัดเป็นขบวนแล้วก็ดี ต้องอาบัติปาจิตตีย์”^{๒๓}

ยิ่งไปกว่านั้น พระสงฆ์ผู้เกี่ยวข้องกับการออกรบยังต้องอาบัติทุกกฏเรื่องประพฤตินี้ไม่เหมาะสม คือ การหัตถิงธนู การหัตถ์เพลงอาวุธ จากเหตุการณ์ที่พวกภิกษุณีพคดียประพฤติไม่เหมาะสมเรื่องต่าง ๆ รวมถึงเรื่องการหัตถิงธนูและการหัตถ์เพลงอาวุธ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระพุทธเจ้าให้ทรงทราบ พระพุทธองค์จึงรับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงประพฤตินี้ไม่เหมาะสม รูปใดประพฤติ ต้องอาบัติทุกกฏ”^{๒๔}

นอกจากพระสงฆ์ทำสงครามจะมีความผิดต้องอาบัติปาราชิก อาบัติปาจิตตีย์ และอาบัติทุกกฏแล้ว การเข้าไปเกี่ยวข้องกับอาวุธที่ใช้ทำสงครามก็เป็นความผิดต่อภิกษมาจาร^{๒๕} เรื่องการแตะต้องวัตถุอนามาสคือ ศัสตราวุธชนิดต่าง ๆ ที่เป็นเครื่องทำร้ายชีวิตและร่างกาย ซึ่งการจับหรือแตะต้องวัตถุอนามาสนี้ไม่ได้กล่าวโดยตรงในบาลี พระอรรถกถาจารย์ได้เทียบเคียงไว้ในวินิตวัตร คือ เรื่องเทียบสำหรับตัดสินอาบัติบ้าง ในที่อื่นบ้าง วางธรรมเนียมไว้บ้าง ซึ่งเป็นการสมควรอยู่ ยกตัวอย่าง ภิกษุผู้เว้นจากการฆ่าสัตว์จะจับศัสตราวุธก็จะดูน่าเกลียด เพราะอาวุธเป็นสิ่งของที่ภิกษุไม่ควรจับหรือแตะต้อง^{๒๖}

กองทัพระสงฆ์เป็นการกระทำที่เข้าข่ายละเมิดพระวินัยโพธิสัตร์ของพระพุทธศาสนาหายาน ต้องอาบัติครุภาบัติสิกขาบทห้ามฆ่าชีวิตมนุษย์ให้ตายด้วยมือตนเอง ให้อภัยผู้อื่นกระทำ หรือเป็นใจสมรู้ตลอดจนฆ่าชีวิตสัตว์เล็กใหญ่ให้ตาย ต้องสถานโทษหนัก^{๒๗}

การเข้าไปเกี่ยวข้องกับการทำสงครามทำให้พระสงฆ์มีโอกาสที่จะเป็นผู้ต้องอาบัติลหุกาบัติสิกขาบท ๕ สิกขาบท ดังนี้

ก. อาบัติลหุกาบัติสิกขาบทห้ามเก็บอาวุธสำหรับฆ่ามนุษย์หรือสัตว์ไว้ในครอบครอง^{๒๘}

ข. อาบัติลหุกาบัติสิกขาบทห้ามซื้อขายอาวุธสำหรับฆ่ามนุษย์และสัตว์^{๒๙}

^{๒๓}วิ.มหา. (ไทย) ๒/๓๒๒-๓๒๓/๔๕๘-๔๕๙.

^{๒๔}วิ.จุ. (ไทย) ๗/๒๙๓/๗๘-๘๐.

^{๒๕}ภิกษมาจาร หมายถึง ความประพฤติดีงามที่ประณีตยิ่งขึ้นไป ขนบธรรมเนียมเพื่อความประพฤติดีงามยิ่งขึ้นไปของพระภิกษุ (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๘๑.)

^{๒๖}นักรธรรมโท-วินัยมุข เล่ม ๒, ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์: ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์, หน้า ๗๐-๗๑.

^{๒๗}ธีรยุทธ สุนทรา, พุทธศาสนายานในประเทศไทย จินนิกายและอนันนิกาย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๔๕.

^{๒๘}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๖.

^{๒๙}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๗.

- ค. อาบัติลหุกาบัติสิกขาบทห้ามไปดูกระบวนทัพที่เขายกไปเพื่อจะรบกัน ต้องปาจิตตีย์
เว้นไว้แต่จะมีเหตุ^{๓๐}
- ง. อาบัติลหุกาบัติสิกขาบทห้ามภิกษุที่มีเหตุต้องไปในกองทัพอยู่ในกองทัพเกินสามวัน
มิฉะนั้นต้องปาจิตตีย์^{๓๑}
- จ. อาบัติลหุกาบัติสิกขาบทห้ามภิกษุระหว่างอยู่ในกองทัพสามวันไปสู่สนามรบ ไปสู่ที่
พักพล ไปสู่ที่จัดกระบวนทัพ ไปดูช้าง ม้า รถ พลเดินจัดกระบวนเป็นกอง ๆ มิฉะนั้น
ต้องปาจิตตีย์^{๓๒}

กรณีพระสงฆ์จับอาวุธขึ้นต่อสู้เพื่อทำสงครามเป็นการกระทำที่ละเมิดหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเรื่องเมตตากรุณา และเรื่องอวิหิงสาหรือความไม่เบียดเบียน พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่สอนเรื่องความรักและการช่วยเหลือเพื่อนร่วมโลก เมื่อชาวพุทธรับเอาหลักธรรมนี้มาใช้ก็ย่อมจะไม่ไปเบียดเบียนชีวิตผู้อื่น พระสงฆ์ในฐานะเป็นสาวกของพระพุทธเจ้าย่อมต้องมีจิตสำนึกถึงเรื่องดังกล่าวดีกว่าคนที่ไม่ได้รับการอบรมสั่งสอนทางพระพุทธศาสนาเลย อีกทั้งพระสงฆ์ยังต้องเป็นผู้นำหรือเป็นแบบอย่างของการปฏิบัติปฏิบัติชอบในเรื่องเมตตากรุณาและอวิหิงสา เพื่อให้คนในสังคมได้เรียนรู้ เลียนแบบ และปฏิบัติตามอย่างสม่ำเสมอ เพราะผลการปฏิบัติในระยะยาวจะช่วยให้สังคมน่าอยู่ สังคมสงบ และเป็นสังคมที่ปราศจากการรบราถต่อสู้กันที่สุดในที่สุด กรณีของกองทัพพระสงฆ์นี้ไม่ว่าจะพิจารณาจากมุมมองของพระพุทธศาสนาเถรวาทหรือพระพุทธศาสนาฝ่ายนิกาย โดยหลักแล้วการกระทำของพระสงฆ์ถือได้ว่าเข้าข่ายละเมิดหลักธรรมเรื่องความเมตตากรุณาและอวิหิงสาอย่างชัดเจน

๔.๒ เกณฑ์ตัดสินทางพุทธจริยศาสตร์เพื่อให้เหตุผลว่าพระสงฆ์ควรจับอาวุธขึ้นมาต่อสู้เพื่อประเทศชาติในยามคับขัน ได้แก่ หลักธรรมเรื่องความเสียสละ ประโยชน์ที่มุ่งหมาย อุดมการณ์พระโพธิสัตว์ และกุศโลบาย

หลักธรรมเรื่องความเสียสละเป็นหลักธรรมหนึ่งในพระพุทธศาสนาที่สอนให้ทุกคนรู้จักการเสียสละ เมื่อถึงคราวบ้านเมืองคับขันพระสงฆ์ในฐานะสมาชิกของสังคม ในฐานะกัลยาณมิตรของคฤหัสถ์ และในฐานะผู้ปฏิบัติธรรมก็ควรรู้จักการเสียสละ ไม่ว่าจะเป็นแรงงาน ความรู้ความสามารถ และสิกขาบทเพื่อจัดการความไม่ยุติธรรมหรือสิ่งชั่วร้ายที่เกิดขึ้นในบ้านเมือง

^{๓๐}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๑.

^{๓๑}อ้างแล้ว.

^{๓๒}อ้างแล้ว.

นอกจากเรื่องความเสียสละแล้ว เกณฑ์ตัดสินถัดไปก็คือ เป้าหมายหรือประโยชน์ที่มุ่งหมายที่เรียกว่า อรรถ ๓ อันประกอบด้วย ประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น และประโยชน์ทั้งสองฝ่าย ถ้าการที่พระสงฆ์ทำสงครามจะเอื้อให้เกิดประโยชน์ตามอรรถ ๓ แล้ว การทำสงครามนั้น ๆ ก็น่าจะมีความชอบธรรมเกิดขึ้น พระสงฆ์ทำสงครามเอื้อประโยชน์ที่เห็นได้ชัดคือ ประโยชน์ของคนหมู่มาก ประโยชน์ของบ้านเมือง ซึ่งถือว่าเป็นประโยชน์ของผู้อื่น สำหรับประโยชน์ตนก็คือ ประโยชน์เรื่องการได้ช่วยเหลือคนที่กำลังเดือดร้อน การได้ปฏิบัติธรรมจากการทำงานเพื่อสังคมเรื่องความเมตตาการุณา

หากประเทศชาติตกอยู่ในภาวะคับขันแล้วพระสงฆ์ยังไม่คิดจะทำอะไรให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม ท้ายที่สุดแล้ว พระสงฆ์และพระพุทธศาสนาอาจจะไม่มีที่ยืนในสังคมก็ได้ พระสงฆ์ในประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนานิยามหาญาณจึงตัดสินใจลุกขึ้นมาจับอาวุธขึ้นต่อสู้ผู้รุกรานเนื่องมาจากแนวคิดอุดมการณ์พระโพธิสัตว์เรื่องความเมตตาการุณา ซึ่งเป็นคุณสมบัติสำคัญและเป็นที่มาแห่งคุณธรรมอื่น ๆ ของบุคคลที่เป็นพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ย่อมจะเป็นผู้เห็นประโยชน์ของส่วนรวมเป็นสำคัญ ดังนั้นจึงไม่น่าแปลกใจที่พระโพธิสัตว์จะให้ความเมตตาการุณาต่อสัตว์โลก ยอมเสียสละได้แม้แต่ชีวิตตนเอง เพื่อช่วยสัตว์ทั้งหลายให้พ้นทุกข์ ในกรณีนี้พระสงฆ์แสดงความรักและความปรารถนาให้ชาวโซซอนมีความสุข รวมถึงยังมีความสงสารคิดจะช่วยให้ชาวโซซอนพ้นทุกข์จากการรุกรานของกองทัพศัตรู

การต่อสู้ผู้รุกรานของพระสงฆ์ทำให้เห็นถึงอุดมการณ์พระโพธิสัตว์เรื่องการให้ทานและศีลซึ่งอยู่ในบารมี ๖ พระโพธิสัตว์จะต้องรู้จักการให้ซึ่งมีรากฐานอยู่บนความเมตตาการุณา ทานในที่นี้หมายถึงการให้ทุกสิ่งทุกอย่างเพื่อประโยชน์แก่คนอื่น พระโพธิสัตว์ควรพร้อมที่จะสละอวัยวะและ/หรือพรหมจรรย์ที่ตนเองประพฤติดมาเป็นเวลานานเพราะความสงสารสัตว์โลก ยิ่งกว่านั้น พระโพธิสัตว์สามารถละเมิดศีลบางข้อหรือทั้งหมดได้ ถ้าการละเมิดนั้นอยู่บนพื้นฐานแห่งความเมตตาการุณาปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นจากความชั่ว พระโพธิสัตว์จึงอาจฆ่าบุคคลผู้กำลังจะฆ่าผู้อื่นได้ด้วยความคิดที่ว่า แม้กรรมชั่วจะทำให้ข้าพเจ้าต้องไปเกิดในนรกก็ไม่ใช่เรื่องสำคัญ เพราะว่าข้าพเจ้ากำลังช่วยเหลือผู้อื่นให้รอดพ้นจากทุกข์ในนรก^{๓๓} ในกรณีนี้กองทัพพระสงฆ์พร้อมที่จะสละชีพเพื่อชาติ ในขณะที่เดียวกันก็พร้อมที่จะทนกรกแทนทหารญี่ปุ่นด้วยการยอมทำบาปเสียเอง

นอกจากนี้ การเข้าร่วมทำสงครามของพระสงฆ์ยังเป็นการปฏิบัติมหาปณิธาน ๔ ในส่วนของการโปรดสัตว์ทั้งหลายให้พ้นทุกข์ กล่าวคือ ช่วยชาวโซซอนให้พ้นภัยจากกองทัพญี่ปุ่น และช่วยทหารญี่ปุ่นให้ไม่ต้องทนกรกเพราะมาฆ่าคน

^{๓๓} จี. เอส. พี. มิสรา, พัฒนาการแห่งพุทธจริยศาสตร์, แปลโดย พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ (วันจันทร์), (ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๑๒๔-๑๒๖. (อีดสำเนา).

เกณฑ์ตัดสินต่อไปคือ กุศโลบาย ซึ่งในที่นี้หมายถึงวิธีการที่ปรับให้เหมาะกับสภาพปัญหา พระสงฆ์จะเกี่ยวข้องกับสงครามได้หากได้ใช้สติปัญญาพิจารณาอย่างถี่ถ้วนทั้งก่อนเข้าสู่สงครามและขณะทำสงคราม ในประเด็นต่อไปนี้

- ก. สาเหตุอันชอบธรรม คือเพื่อป้องกันหรือปกป้องประเทศชาติ ไม่ใช่มุ่งรุกรานประเทศอื่น
- ข. วิธีการเข้าสู่สงครามเป็นทางเลือกสุดท้ายที่จะจัดการกับปัญหาความเดือดร้อนได้
- ค. จุดมุ่งหมายของการเข้าสู่สงครามเพื่อฟื้นฟูสันติภาพให้กลับคืนมา
- ง. ระดับความรุนแรงที่ใช้ในสงครามไม่ควรเกินความรุนแรงที่ได้รับ
- จ. ต้องรู้จักแยกแยะว่าใครคือศัตรู ไม่ควรฆ่าผู้ที่ไม่เกี่ยวข้อง

วิธีการต่างๆ ข้างต้นนี้เป็นการปรับใช้กับแต่ละเหตุการณ์ กล่าวคือ พระสงฆ์จะทำสงครามได้ถ้าเข้าเงื่อนไขที่กล่าวมานี้ ถ้าในเหตุการณ์ต่างๆ มีตัวละครคือ พระสงฆ์เป็นผู้กระทำเหมือนกัน แต่เหตุปัจจัยในแต่ละเหตุการณ์ไม่เข้าเกณฑ์ ก็ไม่เข้าข่ายข้อยกเว้นให้พระสงฆ์ทำสงครามได้

จากการศึกษาเรื่องกองทัพพระสงฆ์เกาหลีกับปัญหาพุทธจริยศาสตร์สามารถสรุปได้ว่า เมื่อนำเกณฑ์ตัดสินทางพุทธจริยศาสตร์จากมุมมองของพระพุทธานุชาเถรวิเคราะหเรื่องกองทัพพระสงฆ์ จะเห็นว่า พระสงฆ์ไม่ว่านิกายเถรวาทหรือนิกายมหายานล้วนไม่ควรจับอาวุธขึ้นมาต่อสู้ทำสงครามกับผู้ใดด้วยเหตุผลต่อไปนี้

๑. การฆ่าคนในการทำสงครามเป็นการละเมิดพระวินัยต้องอาบัติปาราชิกเรื่องการฆ่ามนุษย์ และเป็นการละเมิดหลักธรรมเรื่องความเมตตากรุณาและอวิหิงสา ซึ่งถือว่าเป็นหลักการสำคัญของพระพุทธศาสนา
๒. พระสงฆ์มีวิธีการอื่นที่จะช่วยประเทศชาติได้ อาทิ การให้กำลังใจคนที่กำลังทุกข์ใจ แสดงธรรมที่ให้อภัยแก่ทุกฝ่าย อวยพรให้ทุกคนปลอดภัย และหากจำเป็นก็อาจจะต้องลาสิกขาออกมาช่วยประเทศชาติทางใดทางหนึ่งเพื่อรักษาภาพลักษณ์ของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา

ในทางตรงกันข้าม หากพิจารณาจากวัตถุประสงค์ของการจัดตั้งกองทัพพระสงฆ์เกาหลี อันได้แก่ ก. เพื่อปกป้องเอกราชของประเทศชาติ ข. เพื่อรักษาชีวิตของชาวเกาหลี และ ค. เพื่อไม่ให้กองทัพญี่ปุ่นทำบาป แล้วนำเกณฑ์ตัดสินทางพุทธจริยศาสตร์จากมุมมองของพระพุทธานุชาเถรวิเคราะหจะทำให้น่าหนักสนับสนุนว่า พระสงฆ์ควรจับอาวุธขึ้นมาต่อสู้เพื่อประเทศชาติในยามคับขัน แม้จะเป็นเรื่องผิดศีลหรือผิดหลักธรรมแต่เป็นสิ่งที่ควรทำด้วยเหตุผลต่อไปนี้

๑. กองทัพพระสงฆ์เกิดขึ้นหลังจากระบบการป้องกันบ้านเมืองวิธีอื่นเกิดความล้มเหลวแล้ว กล่าวคือ
 - ๑.๑ กองทัพของอาณาจักรโซซอนไม่สามารถต่อต้านการรุกรานของกองทัพญี่ปุ่นได้ จึงต้องตั้งกองทัพพระสงฆ์ขึ้นมาเพื่อปกป้องเอกราชของอาณาจักรโซซอน
 - ๑.๒ กษัตริย์ผู้ทรงเป็นประมุขของชาติต้องทรงลี้ภัยออกจากเมืองหลวง ทำให้คนในชาติขาดขวัญและกำลังใจ กองทัพพระสงฆ์จึงตั้งขึ้นเพื่อสร้างขวัญและกำลังใจแก่คนในชาติ
๒. กองทัพพระสงฆ์ตั้งขึ้นเพื่อ “ปกป้อง” มิใช่เพื่อรุกรานประเทศอื่น จึงถือว่ามิได้มีเจตนาไปเบียดเบียนผู้อื่นโดยไม่มีเหตุอันควร และถือว่าเป็นสิทธิโดยชอบธรรมที่พระสงฆ์ผู้ยึดอุดมการณ์พระโพธิสัตว์จะกระทำการช่วยเหลือชาวโซซอนที่กำลังเดือดร้อน เพราะต้องสูญเสียชีวิต ทรัพย์สิน และสิทธิเสรีภาพในการดำรงชีวิตตามปกติ กองทัพพระสงฆ์จึงมีขึ้นเพื่อรักษาชีวิตชาวโซซอน
๓. กองทัพพระสงฆ์ทำงานภายใต้ “หลักธรรม” ของพระพุทธศาสนาหายานที่เน้นเรื่องความเมตตากรุณา โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อประโยชน์สุขของประชาชนชาวโซซอน อีกทั้งยังพยายามเสียสละความบริสุทธิ์แห่งศีลของตนเพื่อช่วยมิให้ศัตรูผู้รุกรานต้องตกนรกจากการฆ่าคน โดยพระสงฆ์ยอมตกนรกเสียเอง ทั้งนี้เพื่อเป็นการบำเพ็ญประโยชน์แก่สัตว์โลกให้ไปสู่ความหลุดพ้นก่อนตนเอง
๔. กองทัพพระสงฆ์จะช่วยให้ภาพพจน์ของพระพุทธศาสนาในคาบสมุทรเกาหลีดีขึ้นในระยะยาว ประวัติศาสตร์การต่อสู้ของพระสงฆ์เพื่อสังคมในลักษณะเช่นนี้ทำให้ชาวโซซอนตลอดจนชาวเกาหลีปัจจุบันตระหนักว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มีค่าควรแก่การนับถือ เพราะเป็นศาสนาที่ร่วมทุกข์ร่วมสุขกับประชาชน และเป็นศาสนาที่ร่วมสร้างความเป็นปึกแผ่นของชาวเกาหลีตลอดมา

๕. สรุป

พระสงฆ์เป็นบุคคลที่สังคมคาดหวังเรื่องความบริสุทธิ์ของศีลและธรรม แม้จะดูค่อนข้างชัดเจนว่าการที่พระสงฆ์เข้าไปเกี่ยวข้องกับสงครามเป็นสิ่งหมิ่นเหม่ต่อภาพลักษณ์และจุดยืนของพระพุทธศาสนา แต่ทว่าการที่พระสงฆ์ต้องจับอาวุธขึ้นมาต่อสู้เพื่อประเทศชาติในยามคับขันก็อาจเป็นสายป่านเส้นสุดท้ายที่จะช่วยให้สังคมและประเทศชาติสามารถกลับมาดำรงอยู่ได้ ซึ่งเหตุการณ์สงครามในประวัติศาสตร์ของ

เกาหลีและบริบทของสังคมเกาหลีถือได้ว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้พระสงฆ์ในฐานะสมาชิกของสังคมต้องตัดสินใจจัดตั้งกองทัพระสงฆ์ขึ้นเพื่อปกป้องเอกราชของประเทศชาติ เพื่อความปลอดภัยของสถาบันพระมหากษัตริย์และชีวิตชาวเกาหลี เพื่อไม่ให้ศัตรูต้องทำบาป และเพื่อความดำรงคงอยู่ของพระพุทธศาสนาในเกาหลี

ด้วยเหตุที่สังคมและแวดวงวิชาการด้านพระพุทธศาสนายังไม่สามารถหาข้อสรุปอย่างเป็นเอกฉันท์ถึงเรื่องพระสงฆ์กับสงครามได้ เนื่องจากการทำสงครามถือได้ว่าเป็นการเบียดเบียนชีวิตมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นการทำลายชีวิตหรือการทำร้ายร่างกายของบุคคลอื่น ซึ่งถือได้ว่าเป็นการละเมิดหลักธรรมวินัยอย่างชัดเจน ไม่ว่าเราจะใช้เหตุผลต่าง ๆ อาทิ ความเสียสละ ประโยชน์ต่อส่วนรวมที่มุ่งหมาย อุดมการณ์ของพระโพธิสัตว์ กุศโลบายที่ปรับให้เหมาะกับสภาพปัญหา เหตุผลดังกล่าวต่างก็ล้วนมีอาจช่วยให้พระสงฆ์ผู้กระทำความผิดปราศจากการฆ่ามนุษย์ในการทำสงครามต้องหลุดพ้นจากบาปที่กระทำได้ ดังนั้น การใช้เกณฑ์ตัดสินตามพุทธจริยศาสตร์พิจารณาเรื่องกองทัพระสงฆ์จึงเป็นสิ่งที่ต้องให้ความระมัดระวังอย่างมากถึงมากที่สุด

บรรณานุกรม

จิตวิญญานเพื่อสังคม. รวบรวมจัดพิมพ์โดย เดวิด ซาปแปล. แปลโดย พรรณงาม เก้าธรรมสาร และ

เบญจรัตน์ แซ่ฉั่ว. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สวนเงินมีมา, ๒๕๔๘.

จี. เอส. พี. มิสรา. พัฒนาการแห่งพุทธจริยศาสตร์. แปลโดย พระมหาสมจินต์ สมมาปณโณ

(วันจันทร์). ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์, ๒๕๒๗. (อัดสำเนา).

ดวงเด่น นุธรรมรัมย์. “พุทธจริยศาสตร์กับแนวคิดเรื่องสงครามที่เป็นธรรม: กรณีศึกษาพรรคชนของ

นักวิชาการในบริบทสังคมไทยร่วมสมัย”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต.

บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๕.

ธีรยุทธ สุนทรา. พุทธศาสนามหายานในประเทศไทย จินนิกายและอนันนิกาย. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

นักธรรมโท-วินัยมุข เล่ม ๒. ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์: ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์.

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๙.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร (พรรณา). “พระสงฆ์กับสงครามที่ยุติธรรม”. วารสารพุทธศาสนศึกษา.

ปีที่ ๒๒ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-เมษายน ๒๕๕๘): ๑๓.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

เสฐียร พันธงชัย. **พุทธศาสนมหายาน**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๓.

Chung, Byung-jo. **History of Korean Buddhism**. Paju: Jimoondang, 2007.

Keown, Damien. **Buddhist Ethics: A Very Short Introduction**. Oxford: Oxford University Press, 2005.

Kim Hogarth, Hyun-key. **Syncretism of Buddhism and Shamanism in Korea**. Seoul: Jimoondang, 2002.

The History and Culture of Buddhism in Korea. The Korean Buddhist Research Institute (ed). Seoul: Dongkuk University Press, 1993.

การจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อการเยียวยาในสถานพยาบาลเชิงพุทธ Buddhist Healthcare Healing Environmental Management

ดร.โกศล จิ่งเสถียรทรัพย์^๑

Dr. Kosol Chungsatiansup

พระมหาอดิเดช สติวโร, ดร.^๒

Phramaha Adidej Sativaro, Dr.

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นบทความที่ค้นคว้าเชิงเอกสาร ประกอบกับประสบการณ์โดยตรงของผู้เขียน บทความที่เกิดจากการลงพื้นที่โรงพยาบาลในประเทศไทยมากกว่า ๑๐๐ แห่งในช่วง ๑๐ ปีที่ผ่านมา ในฐานะสถาปนิกผู้เชี่ยวชาญด้านการออกแบบสิ่งแวดล้อมในสถานพยาบาลให้เอื้อต่อการเยียวยา

ผลการศึกษาพบว่า คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาถึงแม้จะไม่มีสถานพยาบาลที่เป็นรูปธรรม หากแต่สามารถค้นพบร่องรอยของการดูแลรักษาประสงฆ์อาพาธตั้งแต่สมัยพุทธกาล ในขณะที่การจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อการเยียวยาในศาสตร์ร่วมสมัย มีการศึกษาค้นคว้า และมีงานวิจัยทางตะวันตกจำนวนมาก ซึ่งเมื่อบูรณาการแนวความคิดการออกแบบสภาพแวดล้อมเพื่อการเยียวยาทั้งสองแล้ว สามารถสรุปเป็นแนวทางการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อการเยียวยาในสถานพยาบาลได้ ๓ แนวทางคือ ๑ การจัดการตามมาตรฐานระบบสุขภาพสิ่งแวดล้อมและความปลอดภัย ๒ การจัดการตามทฤษฎีและหลักฐานจากงานวิจัย และ ๓ การจัดการที่คำนึงถึงมิติทางสุนทรียะและจิตวิญญาณ

คำสำคัญ : การจัดการสิ่งแวดล้อม, สถานพยาบาลเชิงพุทธ

Abstract

This article is a document research with the direct experience of the author from visiting more than 100 healthcare institutions in Thailand over the past 10 years as a specialist architect in healthcare healing environmental design.

^๑นักวิชาการอิสระ, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Independent Scholar, Graduate School Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

^๒อาจารย์ประจำภาควิชาพระพุทธศาสนา คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Lecturer in Department of Buddhism, Faculty of Buddhism,
Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

It was found that, although there is no clear concept of healthcare institution in the Buddhist scriptures, yet, still found the traces of sick-monks nursing in the Buddha era. While healthcare healing environmental management in contemporary science found large numbers of literatures from western studies. When integrating both concepts of healthcare environmental management, it was concluded that the management of healthcare healing environmental management consist of three aspects: 1) the management of sanitary and environmental standards, 2) the management according to the theory and evidence-based research, and 3) the management of the aesthetic and spiritual aspects.

Keywords: Environmental Management, Buddhist Healthcare

๑. บทนำ

“สถานพยาบาล” มีความหมายครอบคลุมกว้างขวางไม่เพียงเฉพาะ “โรงพยาบาล” ที่สามารถจำแนกเป็นโรงพยาบาลทั่วไปและโรงพยาบาลเฉพาะทางเท่านั้น แต่ยังครอบคลุมถึงคลินิกประเภทต่างๆ ของแพทย์เฉพาะทางอีกด้วย^๓ ซึ่งล้วนเป็นสถานที่ดูแลรักษาและเยียวยาผู้ป่วยความเจ็บป่วยแม้เพียงเล็กน้อย ย่อมเป็นเหตุที่ก่อให้เกิดความทุกข์ โดยความเป็นจริงการไปสถานพยาบาลเพื่อรับบริการแต่ละครั้ง แทนที่จะเป็นการลดความทุกข์ แต่พบว่าสถานพยาบาลของรัฐหลายแห่งกลับก่อให้เกิดความทุกข์ซ้ำเติมผู้มารับบริการ ทั้งนี้ไม่เฉพาะแต่ผู้ป่วยเท่านั้น ยังรวมถึงญาติพี่น้องผู้พาไปอีกด้วย “ทุกข์” ในที่นี้นอกจากจะเป็นทุกข์ที่เกิดจากโรคร้ายไข้เจ็บแล้ว ยังหมายถึงทุกข์ที่เกิดจากประสบการณ์เชิงผัสสะที่ผู้รับบริการได้รับ ซึ่งสามารถจำแนกออกเป็น ๒ ส่วน คือ ส่วนหนึ่งมาจากสภาพแวดล้อมภายในสถานพยาบาล ซึ่งนอกจากไม่เอื้ออำนวยความสะดวกในการรับและให้บริการแล้ว ยังมีบรรยากาศแห่งความวุ่นวาย สร้างความอึดอัดและกดดัน ในขณะที่อีกส่วนหนึ่งเกิดจากอหังการของเจ้าหน้าที่ผู้ให้บริการ

^๓กฎกระทรวง กำหนดลักษณะของสถานพยาบาลและลักษณะการให้บริการของสถานพยาบาล พ.ศ. ๒๕๕๘ ประกาศในพระราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๓๒ ตอนที่ ๒๖ ก หน้า ๒๓-๒๕ ลงวันที่ ๒ เมษายน ๒๕๕๘

จึงเป็นเหตุนำมาสู่ภาวะความเครียดของผู้รับบริการ ซึ่งปัญหาเหล่านี้กลายเป็นการซ้ำเติมความทุกข์ให้เพิ่มขึ้นนั่นเอง

สถานพยาบาลหรือโรงพยาบาล เป็นสถานที่ซึ่งไม่มีใครอยากไปเพราะไม่อยากจะเจ็บไข้ได้ป่วยหรือแม้กระทั่งไม่อยากจะต้องไปเยี่ยมคนรู้จักที่เจ็บป่วย ในขณะที่บรรยากาศในสถานพยาบาลยังเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่สำคัญ เพราะภาพที่เกิดขึ้นในใจมีความจำเป็นต้องไปสถานพยาบาล มักจะเป็นภาพของความหดหู่ ความสับสนวุ่นวาย ความยุ่งยากในขั้นตอนการรับบริการ การรอคิวนาน ผู้คนแออัด โดยเฉพาะจำนวนผู้ป่วยที่ล้นโรงพยาบาล ล้วนแต่ก่อให้เกิดความทุกข์ทั้งสิ้น

เมื่อเปรียบเทียบบรรยากาศของโรงพยาบาลของรัฐกับโรงพยาบาลเอกชน พบว่าบรรยากาศในโรงพยาบาลเอกชน โดยเฉพาะพื้นที่ให้บริการผู้ป่วยนอก มีบรรยากาศที่ค่อนข้างสงบเรียบร้อย ไม่มีความวุ่นวายเหมือนกับโรงพยาบาลของรัฐ สภาพการณ์ที่แตกต่างกันมากนี้นอกจากจะเป็นเพราะจำนวนผู้มารับบริการต่างกันแล้ว สิ่งสำคัญประการหลักคือเรื่องของ “ปัญหาของการจัดสิ่งแวดล้อมในสถานพยาบาล” ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา มีการรณรงค์เรื่องการจัดสิ่งแวดล้อมในสถานพยาบาลให้เอื้อต่อสุขภาวะและเอื้อต่อการเยียวยา (Healthcare Healing Environment) ของผู้คนทุกภาคส่วนในสถานบริการที่เรียกว่า มนุษย์เป็นศูนย์กลาง (Human Center) แตกต่างจากการยึดเฉพาะผู้ป่วยเป็นศูนย์กลาง (Patient Care Center) จึงทำให้เกิดการตั้งคำถามว่า เพราะเหตุอันใดจึงเกิดปัญหาด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อการเยียวยาในสถานพยาบาลของรัฐ คำถามนี้ถูกตอบในมุมมองของนักวิชาการด้านสุขภาพ ว่า “ปัญหาของการจัดสิ่งแวดล้อมในสถานพยาบาล เกิดจาก ในอดีตการออกแบบสถานพยาบาล ทำการออกแบบโดยเน้นเรื่องประโยชน์ใช้สอยของพื้นที่แต่ไม่ได้คำนึงถึงหลักการด้านสุนทรียภาพ” “นับเป็นมุมมองใหม่ที่ใส่ใจในเรื่องของมิติทางด้านจิตใจ มิติทางด้านจิตวิญญาณ ความรู้สึกของมนุษย์ทุกชีวิตฉะนั้นในฐานะที่เป็นผู้ที่สนใจศึกษาด้านพระพุทธศาสนา ทำให้เกิดการตั้งคำถามว่า ในมุมมองของคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนามีทัศนะเรื่องของการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อการเยียวยาในสถานพยาบาลอย่างไร ในศาสตร์สมัยใหม่มีการจัดสิ่งแวดล้อมในสถานพยาบาลอย่างไร และสิ่งแวดล้อมอย่างไรที่เอื้อต่อการเยียวยา

๙ นพ. ดร.โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, *Sense & Sensibility องค์กร ผัสสะ และสุนทรียภาพ*, เอกสารจากการบรรยายในการประชุม HA National Forum ครั้งที่ ๙, ณ ศูนย์การประชุมอิมแพค เมืองทองธานี, วันที่ ๑๒ มีนาคม ๒๕๕๑, หน้า ๒.

๒. สิ่งแวดล้อม คืออะไร?

คำว่า “สิ่งแวดล้อม” ในภาษาบาลีไม่ได้รับรู้ไว้โดยตรง แต่มีคำที่ใกล้เคียงที่ปรากฏความหมายในลักษณะของสภาพแวดล้อม เนื่องจากคำว่า “สิ่งแวดล้อม” นั้นไม่ได้เป็นคำที่ปรากฏในพระไตรปิฎก แต่ก็มีสภาพที่สามารถชี้ได้ว่าเป็นสิ่งแวดล้อม โดยพิจารณาจากลักษณะของสภาพแวดล้อมหรือสภาวะแวดล้อมของสิ่งต่างๆ ตามที่ดำรงอยู่ มีความสัมพันธ์กับสิ่งอื่น ในลักษณะพึ่งพิงอาศัยกัน ในภาษาบาลีมีศัพท์ที่แสดงลักษณะของสิ่งแวดล้อม ๒ ศัพท์ ได้แก่ คำว่า “บริวาร” ซึ่งหมายถึง “สิ่งแวดล้อม ของสมทบ และสิ่งประกอบรวม”^๕ ตัวอย่าง ผ้าบริวาร บริวารภิน္ณ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมี “วนอุทยาน มีต้นไม้ ดอกไม้ พืชพรรณต่างๆ และมีสัตว์นานาชนิด เป็นสิ่งประกอบรวม” ส่วน ป. หลงสมบุญ^๖ กล่าวว่า “ปริขาร หรือบริวาร” หมายถึง “เครื่องล้อม เครื่องห้อมล้อม หรือ เครื่องแวดล้อม”

จากความหมายของบริวาร หรือปริวาร ข้างต้น สามารถนำมาอธิบายลักษณะของการแวดล้อมซึ่งกันและกันของสิ่งต่างๆ ดังที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิธรรม^๗ ได้ว่า “ก็บริวาร (เครื่องแวดล้อม) พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ปริขาร ดังปรากฏในพระบาลีว่า พระนครเป็นสถานที่อันเขาล้อมดัดแล้ว ด้วยนครบริวาร ๗” ข้อความข้างต้นนี้ หมายถึง เมืองที่มีกำแพงเมืองยาว สูงใหญ่ ล้อมรอบไว้ถึง ๗ ชั้น ซึ่งกำแพงมีความหมายตรงกับ สิ่งแวดล้อม เพราะมีลักษณะโอบเมืองไว้ในวงรอบของตน และทุกสิ่งที่อยู่ภายในกำแพงเมืองต่างก็มีกำแพงและสิ่งอื่นๆ เป็นสิ่งแวดล้อมตนเอง ดังนั้นสามารถกล่าวได้ว่า ปริขาร หรือบริวารมีความหมายใน ๒ นัยยะ กล่าวคือ ความหมายในลักษณะกว้าง โดยหมายถึงทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่รอบตัวมนุษย์ รวมทั้งตัวมนุษย์เองก็เป็นสิ่งแวดล้อมของสิ่งอื่นๆ ด้วยเช่นกัน และความหมายในลักษณะแคบซึ่งหมายถึงธรรมชาติที่แวดล้อมมนุษย์และมีความสัมพันธ์กับมนุษย์ในแง่ต่างๆ เช่น เป็นที่อยู่อาศัย เป็นอาหาร เป็นเครื่องนุ่งห่ม เป็นแหล่งของยารักษาโรค เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจ หรือแม้กระทั่งเป็นสถานที่ในการฝึกอบรมพัฒนาตน เป็นต้น จึงสามารถสรุปได้ว่า สิ่งแวดล้อมหมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่แวดล้อมกัน และมีความสำคัญในการ

^๕พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส. อาร์. พริ้นติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๑๐๙.

^๖ป. ปลงสมบุญ, **พจนานุกรม มจร-ไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), หน้า ๕๔๗.

^๗มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, **วิสุทธิธรรมแปล ภาค ๑ ตอน ๑**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๗๒.

ดำเนินชีวิตของมนุษย์ในภาษาอังกฤษใช้คำว่า Environment ซึ่งหมายถึง การกระทำต่อกันของสิ่งที่อยู่แวดล้อมกัน สภาวะของสิ่งที่ถูกแวดล้อม (the action of environing, the state of being environed)^๘

นอกจากนี้ ยังมีคำศัพท์ที่แสดงถึง สภาพแวดล้อมที่เป็นที่อยู่อาศัย และมีผลต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ได้แก่ ปฎิรูปเทสวาสะ หมายถึงการอยู่ในประเทศอันสมควร อยู่ในถิ่นที่เหมาะสม หมายถึงอยู่ในถิ่นเจริญ มีคนดี มีนักปราชญ์^๙ รวมทั้ง การอยู่ในประเทศหรือถิ่นที่เหมาะสมที่ควร ในภาษาสมัยใหม่ก็คือการอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดี^{๑๐} หรือการอยู่ในประเทศอันควร^{๑๑}ชื่อว่า ปฎิรูปเทสวาสะ บริษัท ๔ ย่อมเที่ยวไปบุญกิริยาวัตรมีทานเป็นต้น ย่อมเป็นไป คำสอนของพระศาสดามิองค์ ๔ ย่อมรุ่งเรืองในประเทศใดประเทศนั้น ชื่อว่าประเทศอันควร การอาศัยอยู่ในประเทศอันสมควรนั้น พระพุทธเจ้าตรัสว่า เป็นมงคล เพราะเป็นปัจจัยแห่งการทำบุญแห่งสัตว์ทั้งหลาย^{๑๒} ดังนั้น กล่าวได้ว่าความหมายของสิ่งแวดล้อมคือ สิ่งที่เกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์^{๑๓}รวมทั้งการอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม^{๑๔}โดยเหตุที่ผู้เขียนได้กล่าวถึง ปฎิรูปเทสวาสะ ว่าเป็นสิ่งแวดล้อมของมนุษย์เพราะ ปฎิรูปเทสวาสะมีความหมายครอบคลุมถึงถิ่นที่อยู่ที่เหมาะสม ที่อยู่รอบตัวมนุษย์ และเป็นสถานที่ที่เกื้อกูลต่อการพัฒนาตน โดยในปฎิรูปเทสวาสะ ได้กล่าวถึง สถานที่นั้นๆ ต้องประกอบไปด้วย กัลยาณมิตร หรือคนดี หากสถานที่ใดไม่เหมาะสมและไม่มีคนดีหรือกัลยาณมิตร สถานที่นั้นๆ ก็ไม่ได้ชื่อว่า ปฎิรูปเทสวาสะ

^๘J.A. Simpson and E.S.C.Weiner, *The Oxford English Dictionary*, Second edition V5, (Oxford: Clarendon Press Oxford), p. 315.

^๙พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, หน้า ๓.

^{๑๐}พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), *ธรรมะกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม*, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๓.

^{๑๑}คณะกรรมการแผนกตำรา, *มังคลัตถทีปนีแปล เล่ม ๑*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๒๗.

^{๑๒}คณะกรรมการแผนกตำรา, *มังคลัตถทีปนีแปล เล่ม ๑*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๒๗.

^{๑๓}พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), *ธรรมะกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม*, หน้า ๑๙.

^{๑๔}อง.จตุกก.อ. (ไทย) ๒/๑๑๖.

นอกจากนี้นักวิชาการทางพระพุทธศาสนาให้นิยามและความหมายของ “สิ่งแวดล้อม” ว่า หมายถึง สิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบตัวมนุษย์ และมีอิทธิพลต่อความรู้สึกและการกระทำกิจกรรมทั้งปวงของมนุษย์ เป็นการให้คำนิยามที่คำนึงถึงส่วนประกอบของชีวิต ๒ ส่วน คือ “รูป” กับ “นาม” หรือ “กาย” กับ “ใจ” ดังนั้น สิ่งแวดล้อมเป็นสิ่งที่ใกล้ชิดกับชีวิตมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ เช่นป่าไม้ ภูเขา แม่น้ำ หรือสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น ชุมชน อาหาร ยานพาหนะ เป็นต้น^{๑๕}หรือสิ่งแวดล้อม เป็นส่วนประกอบหนึ่งของธรรมชาติ ซึ่งต้องประกอบด้วยมนุษย์ และสัตว์เป็นต้น หมายถึงทุกสิ่งทุกอย่างล้วนเป็นส่วนประกอบของกันและกัน และส่วนประกอบนั้นก็คือสิ่งแวดล้อมนั่นเอง^{๑๖}และสิ่งแวดล้อมคือ ทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่รอบตัวมนุษย์ทั้งที่มีชีวิต และไม่มีชีวิต ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม^{๑๗}

จากทัศนะของนักวิชาการทางด้านพระพุทธศาสนา ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น สามารถสรุปความหมายของ คำว่า “สิ่งแวดล้อม”ว่าหมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นสิ่งที่สามารถสัมผัสจับต้องได้ หรือรับรู้ได้ ทางผัสสะต่างๆ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เป็นสิ่งที่มีอยู่เอง หรือเกิดขึ้นตามธรรมชาติ ก็ล้วนจัดว่าเป็นสิ่งแวดล้อมทั้งสิ้น

๔. การจัดสิ่งแวดล้อมเพื่อการเยียวยาในสถานพยาบาล

จากประสบการณ์การลงพื้นที่โรงพยาบาลหลายแห่งทั่วประเทศเพื่อสำรวจการจัดสภาพแวดล้อมภายในโรงพยาบาลสำหรับเป็นข้อมูลพื้นฐานในงานวิจัย^{๑๘} พบว่า แม้การจัดสภาพแวดล้อมของโรงพยาบาลแต่ละแห่งจะมีความต่างกันออกไปภายใต้บริบทของพื้นที่ แต่เมื่อมองในภาพรวมกลับพบ

^{๑๕}พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต), **ธรรมะกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๘), หน้า ๙.

^{๑๖}พระมหาจรรยา สุทธิญาณ, **พุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๑๖.

^{๑๗}สมพร เทพสิทธา, **ศาสนากับสิ่งแวดล้อม**, (กรุงเทพมหานคร : สมชายการพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ๓.

^{๑๘}การลงพื้นที่โรงพยาบาลในโครงการวิจัย เรื่องการออกแบบสภาพแวดล้อมสถานพยาบาลให้เอื้อต่อการเยียวยา (ระยะเวลา ๓ ปี) ชุดโครงการวิจัยมุ่งเป้าด้านสุขภาพและชีวเวชศาสตร์ ประจำปี ๒๕๕๖ เสนอต่อสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข (สวรส.) ทุนวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.)

ปัญหาคล้ายคลึงกันที่เป็นอุปสรรคต่อการให้บริการ อันจะนำมาสู่การซ้ำเติมความทุกข์ให้กับผู้ที่มารับบริการในโรงพยาบาล

เริ่มตั้งแต่เข้าพื้นที่โรงพยาบาล จะพบปัญหาที่จอดรถที่ไม่เพียงพอ โดยเฉพาะโรงพยาบาลในเขตเมือง เนื่องด้วยพื้นที่คับแคบทำให้โรงพยาบาลไม่สามารถจัดที่จอดรถให้เพียงพอได้ ส่งผลให้ต้องขับรถวนหลายรอบเพื่อหาที่จอด ในกรณีของผู้ป่วยสูงอายุหรือผู้ป่วยที่ไม่สามารถช่วยเหลือตนเองได้ ต้องมีผู้ร่วมเดินทางอย่างน้อย ๓ คน คนหนึ่งจะทำหน้าที่ขับรถส่งผู้ป่วยและวนรถเพื่อหาที่จอด ส่วนสองอีกคนต้องเป็นผู้ดูแลอยู่กับผู้ป่วยและไปกับผู้ป่วย ส่วนอีกคนต้องไปจัดการเรื่องเอกสาร ทำบัตร ตรวจสอบสิทธิการรับบริการ ฯลฯ

นอกจากความแออัดของผู้คนในพื้นที่บริการที่ไม่สามารถรองรับได้อย่างเพียงพอแล้ว ปัญหาขั้นตอนการรับบริการ ที่ใช้ระยะเวลานาน ไม่ว่าจะเป็นการทำบัตร คัดกรองอาการ รอพบแพทย์ตรวจวินิจฉัย รอผลห้องปฏิบัติการ รอจ่ายเงิน และรอรับยา โดยทั่วไปขั้นตอนทั้งหมดใช้เวลาประมาณครึ่งวันเป็นอย่างน้อย ส่งผลทำให้ผู้ป่วยและญาติเกิดความเหนื่อยหน่าย ความกังวล และความเครียดที่เพิ่มขึ้น

ส่วนบรรยากาศภายในโรงพยาบาลพบว่า โรงพยาบาลหลายแห่งมีการจัดบรรยากาศแวดล้อมที่สร้างความตึงเครียดและหดหู่ อาทิ การเลือกสีทาอาคาร การเลือกสีเฟอร์นิเจอร์ การจัดแสงในพื้นที่บริการ ที่ดูสลับวึมครึม รวมถึงอากาศภายในอาคารที่ไม่มีคุณภาพ การถ่ายเทอากาศภายในไม่ดีพอ ไม่ปลอดโปร่ง ก่อให้เกิดปัญหาความร้อน ความชื้น กลิ่น และเพิ่มปริมาณก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์จากการหายใจของผู้รับบริการจำนวนมาก ตัวอย่างเบื้องต้นเหล่านี้ล้วนส่งผลต่อสุขภาวะทางกายและจิตอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

นอกจากปัญหาต่างๆ ข้างต้นแล้ว ยังมีองค์ประกอบแวดล้อมในโรงพยาบาลที่ก่อให้เกิดความเครียดให้เพิ่มขึ้นอีก เช่น แหล่งกำเนิดเสียงที่มีจำนวนมากในโรงพยาบาล ไม่ว่าจะเป็นเสียงประกาศผ่านเครื่องขยายเสียง เสียงพูดคุยจากผู้คนรอบตัว เสียงทีวี เสียงเครื่องมืออุปกรณ์ต่างๆ รวมถึงเสียงเข็นเตียงผู้ป่วยเป็นต้น มีงานวิจัยในต่างประเทศทำการศึกษาพบว่า เสียงที่เกิดขึ้นในแผนกผู้ป่วยนอกมีแหล่งกำเนิดเสียงมากกว่า ๓๐ เสียง ในขณะที่งานวิจัยบางเล่มระบุว่ามากถึง ๕๐ เสียงด้วยซ้ำ^{๑๙} แม้ว่าเสียง

^{๑๙}Busch-Vishniac, Ilene J., James E. West, Colin Barnhill, Tyrone Hunter, Douglas Orellana, and Ram Chivukula, (Noise Levels in Johns Hopkins Hospital, Acoustical Society of America, 2005). P.3629–3645.

ต่างๆ จะไม่ได้มีความหมายต่อการรักษามากนัก แต่มีงานวิจัยจำนวนมากที่แสดงให้เห็นว่าเสียงเป็นภัยที่มองไม่เห็นต่อจิตใจ และมีผลต่ออารมณ์ความรู้สึกของผู้คนเป็นอย่างมาก ตามที่ผู้บุกเบิกและส่งเสริมการสร้างสิ่งแวดล้อมในสถานพยาบาลได้กล่าวถึงมลภาวะทางเสียงไว้ว่า “เป็นสิ่งที่ทำร้ายผู้ป่วย”^{๒๐}

ขณะที่ภาพที่ปรากฏทางสายตา (Visual Sense) ก็มีอิทธิพลต่ออารมณ์และความรู้สึกของผู้มารับบริการไม่น้อย จากการลงพื้นที่ทำการวิจัยพบว่าโรงพยาบาลส่วนใหญ่มีการติดป้ายต่างๆ ในพื้นที่เป็นจำนวนมาก อาทิ ป้ายขั้นตอนการรับบริการ ป้ายข้อกำหนด ข้อห้าม ป้ายบอกทาง ป้ายบอกชื่อห้อง บ่อยครั้งที่พบว่าป้ายเหล่านี้มีความซ้ำซ้อนหรือขัดแย้งกันเองทำให้เกิดความสับสนและเข้าใจผิด นอกจากนี้ยังมีบอร์ดรณรงค์กิจกรรม บอร์ดสุขศึกษาต่างๆ พบว่ามีการใช้ข้อความที่มีตัวอักษรมากเกินไป สีของพื้นบอร์ดเป็นแม่สีที่ดูจัดจ้านไม่สบายตา หรือสีโทนดำ ที่ดูเศร้าโศกสลดใจ สิ่งต่างๆ เหล่านี้ล้วนแต่กระทบต่อการรับรู้ และส่งผลต่อสภาวะจิตใจของผู้รับบริการ

ปัญหาสภาพแวดล้อมที่ซ้ำเติมความทุกข์ของผู้มารับบริการไม่เพียงแต่พบในส่วนของพื้นที่ส่วนกลางเท่านั้น แม้กระทั่งหอผู้ป่วยก็ประสบปัญหาเหล่านี้เช่นกัน ปกติการเข้ารับการรักษาตัวในโรงพยาบาล ผู้ป่วยจำเป็นต้องได้รับการพักผ่อนภายใต้บรรยากาศที่เงียบสงบ เพื่อฟื้นฟูสมรรถภาพร่างกาย แต่ด้วยสภาพแวดล้อมที่เป็นปัญหา ขาดความเป็นส่วนตัว มีเสียงรบกวนมากมาย เช่น เสียงการสนทนา เสียงจากอุปกรณ์ทางการแพทย์ และกระทบของภาชนะต่างๆ เป็นต้น ล้วนส่งผลกระทบต่อผู้ป่วยที่ไม่สามารถนอนหลับสนิทเพื่อพักผ่อนได้อย่างเต็มที่ ซึ่งทำให้เกิดความเครียดและส่งผลการรักษาได้ ขณะที่การออกแบบภายในบางแห่งยังไม่เอื้อสำหรับผู้ป่วย เช่น อาคารและห้องพักพื้นมีผนังทึบแสง มองไม่เห็นภายนอก ไม่มีส้วมจากธรรมชาติ อากาศไม่ถ่ายเท จึงขาดบรรยากาศผ่อนคลาย หรือแม้แต่การไม่มีอุปกรณ์ช่วยพยุงตัวผู้ป่วย อย่างราวจับ ทางลาดเอียง เป็นต้น เหล่านี้ล้วนส่งผลการเยียวยาผู้ป่วยทั้งสิ้น^{๒๑}

^{๒๐}Florence Nightingale, *Notes on nursing: what it is, and what it is not*, (London, UK: Harrison, 1859), p 14.

^{๒๑}บทสัมภาษณ์, *เปิดสารพัดปัญหาสิ่งแวดล้อมใน รพ. ซ้ำเติมภาวะเจ็บป่วย สร้างทุกข์บุคลากร*, นิตยสาร [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://www.hfocus.org/content/2016/12/13099> [๑๐ มีนาคม ๒๕๖๑]

จากปัญหาสิ่งแวดล้อมในโรงพยาบาลที่ซ้ำเติมความทุกข์ให้กับผู้ป่วย ญาติ แพทย์ พยาบาล ตลอดจนเจ้าหน้าที่ผู้ให้บริการ ก็นำมาสู่คำถามที่ว่า “แล้วความทุกข์ที่เกิดขึ้นนี้ โรงพยาบาลจะสามารถทำอะไรได้บ้าง” ซึ่งงานวิจัยในโครงการวิจัยการออกแบบสิ่งแวดล้อมสถานพยาบาลเพื่อเอื้อต่อการเยียวยา โดยกรอบการวิจัยนอกจากสำรวจสภาพสิ่งแวดล้อมสถานพยาบาลแล้ว ยังศึกษารูปแบบการออกแบบ โครงสร้าง การจัดองค์ประกอบภายในอาคาร การจัดภูมิสถาปัตยกรรมที่ส่งเสริมคุณภาพชีวิตผู้ป่วย แพทย์ พยาบาล และเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง ด้วยแนวคิด “สิ่งแวดล้อมเพื่อการเยียวยา-Healing Environment”

องค์ความรู้และแนวคิดการจัดสิ่งแวดล้อมเพื่อการเยียวยาในต่างประเทศ เป็นเรื่องที่มีการศึกษาค้นคว้ามานาน และยังมีงานวิจัยรองรับมากกว่า ๖๐๐ เรื่อง ที่เป็นหลักฐานสำคัญเพื่อยืนยันว่าการออกแบบและจัดสิ่งแวดล้อมในโรงพยาบาลมีผลต่อการรักษาพยาบาลในมิติต่างๆ และการทำงานของเจ้าหน้าที่ภายในโรงพยาบาล กรอบแนวคิดในการออกแบบและจัดสิ่งแวดล้อมในสถานพยาบาลเพื่อการเยียวยา มุ่งเน้นเพื่อความปลอดภัยในการรักษา การลดความเครียดในผู้ป่วย รวมทั้งปรับปรุงคุณภาพการรักษาพยาบาลโดยรวมให้ดีขึ้นนอกจากมีผลโดยตรงต่อผู้ป่วยแล้ว ยังสามารถช่วยลดความเครียดและอาการเหนื่อยล้า และเพิ่มประสิทธิภาพการทำงานของเจ้าหน้าที่ได้อีกด้วย ดังนั้นหลายประเทศรวมทั้งประเทศไทยจึงให้ความสำคัญกับเรื่องนี้เป็นอย่างมาก

ตัวอย่างงานวิจัยการออกแบบและจัดสิ่งแวดล้อมในโรงพยาบาล อาทิ งานวิจัยชิ้นสำคัญของ Roger Ulrich ในปี 1984 เรื่อง View through a window may influence recovery from surgery พบว่า การมีหน้าต่างที่มองเห็นธรรมชาติในห้องพักผู้ป่วย ไม่เพียงแต่ช่วยลดการใช้ยาแก้ปวดลงได้ แต่ผู้ป่วยยังฟื้นตัวเร็วขึ้น มีภาวะทางอารมณ์ดีกว่า มีการบ่นและข้อร้องเรียนน้อยกว่าผู้ป่วยที่อยู่ในห้องพักที่ไม่สามารถมองเห็นธรรมชาติ^{๒๒} ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยเรื่องการดูแลผู้ป่วยผ่าตัดไขสันหลังที่ได้รับการจัดห้องพักที่มีแสงสว่างธรรมชาติส่องถึง เมื่อเปรียบเทียบกับที่พักรักษาตัวที่อยู่ในอาคารเดียวกัน แต่มีแสงสว่างธรรมชาติส่องถึงน้อยกว่าร้อยละ ๔๖ พบว่าผู้ป่วยในห้องที่มีแสงสว่างมากกว่าจะมีความเครียดน้อยกว่า

^{๒๒}Roger Ulrich, View through a window may influence recovery from surgery, (Science, 1984), pp. 420-1.

และใช้ยาแก้ปวดน้อยกว่าร้อยละ ๒๒ ซึ่งช่วยลดค่าใช้จ่ายโรงพยาบาลในส่วนค่ายาแก้ปวดได้ถึงร้อยละ ๒๑^{๒๓}

ขณะเดียวกันยังมีงานวิจัยที่บ่งบอกว่า การออกแบบและจัดสิ่งแวดล้อมในโรงพยาบาลช่วยเพิ่มความปลอดภัยและลดความเสี่ยงในทางการแพทย์ได้ เช่น การศึกษาการจ่ายยาของเภสัชกรเปรียบเทียบการจัดยาให้กับผู้ป่วยภายใต้ระดับแสงสว่างที่แตกต่างกัน คือ ๔๐๐ ลักซ์ ๑,๑๐๐ ลักซ์ และ ๑,๕๐๐ ลักซ์ พบว่าการทำงานในพื้นที่ที่มีแสงสว่างมากกว่า โดยในพื้นที่ที่มีความสว่าง ๑,๕๐๐ ลักซ์ จะมีอัตราความผิดพลาดอยู่ในเกณฑ์ต่ำเพียงร้อยละ ๒.๖ ขณะที่ในพื้นที่ที่มีแสงสว่าง ๔๐๐ ลักซ์ จะมีความผิดพลาดสูงถึงร้อยละ ๓.๘^{๒๔}

นอกจากนี้ยังมีการศึกษาการหมุนเวียนของอากาศในห้องภายในโรงพยาบาล จากการวิจัยการแพร่ระบาดของโรคซาร์ส^{๒๕} พบว่า ห้องพักที่มีการหมุนเวียนอากาศที่ดีจะมีอัตราการติดเชื้อต่ำกว่า สอดคล้องกับการศึกษาวิจัยการติดเชื้อวัณโรคของเจ้าหน้าที่ในโรงพยาบาล ที่พบว่าอัตราการติดเชื้อวัณโรคของเจ้าหน้าที่มีความสัมพันธ์ชัดเจนกับการทำงานในห้องที่มีการหมุนเวียนอากาศที่ดี

งานวิจัยการออกแบบโรงพยาบาลที่ช่วยเพิ่มประสิทธิภาพการทำงานเจ้าหน้าที่ที่มีการศึกษาวิจัยพบว่า พยาบาลส่วนใหญ่ใช้เวลาการพยาบาลร้อยละ ๕๖.๙ รองลงมาใช้เวลาในการเดินถึงร้อยละ ๒๘.๙^{๒๖} การออกแบบโรงพยาบาลที่ดีจะช่วยลดระยะทางและเวลาพยาบาลที่ใช้เดินได้ สอดคล้องการศึกษาจัดเรียง

^{๒๓} Walch, J. M, B. S Rabin, R Day, J. N Williams, K Choi, and J. D Kang, **The effect of sunlight on post-operative analgesic medication usage: A prospective study of patients undergoing spinal surgery**, (Psychosomatic Medicine, 2005), p. 67.

^{๒๔} Buchanan, T. L, K. N Barker, J. T Gibson, B. C Jiang, and R. E Pearson, **Illumination and errors in dispensing**, (American Journal of Hospital Pharmacy, 1991), p.48.

^{๒๕} Jiang, S. P, L. W Huang, X. L Chen, J. F Wang, W Wu, S. M Yin, and et al, **Ventilation of wards and nosocomial outbreak of severe acute respiratory syndrome among healthcare workers**. (Chinese Medical Journal, 2003), p. 116.

^{๒๖} Burgio, L, B Engel, A Hawkins, K McCorick, and A Scheve, **A descriptive analysis of nursing staff behaviors in a teaching nursing home: Differences among NAs, LPNs and RNs**, (The Gerontologist 1990), p. 30.

เตียงนอนผู้ป่วยที่พบว่า การจัดเตียงผู้ป่วยในห้องพักรักษาและเฝ้าไข้และมีเคาน์เตอร์พยาบาลตรงกลางจะช่วยลดการเดินของพยาบาลเหลือ ๔.๗ ก้าวต่อนาที จากเดิมที่ต้องเดิน ๗.๙ ก้าวต่อนาที^{๒๗} ทั้งนี้ยังมีการศึกษาระบุว่า การกระจายเคาน์เตอร์พยาบาลและการจัดเก็บเครื่องมือในหลายจุดใกล้กับเคาน์เตอร์พยาบาล จะช่วยลดการเดินและเพิ่มประสิทธิภาพการทำงานพยาบาลได้^{๒๘}

ส่วนการออกแบบด้านสุนทรียภาพและจิตวิญญาณ พบว่าการออกแบบด้านนี้มีส่วนสำคัญต่อการเยียวยาผู้ป่วยอย่างมาก เช่น การจัดให้มีภาพศิลปะอย่างภาพวาดหรือภาพถ่ายจะช่วยเบี่ยงเบนความรู้สึกเจ็บปวดได้^{๒๙} รวมถึงการติดตั้งจอโทรทัศน์แสดงภาพทิวทัศน์พร้อมเสียงธรรมชาติ จะลดความเครียดและความเจ็บปวดได้ดี รวมถึงการออกแบบพื้นที่จิตวิญญาณที่สัมพันธ์กับศรัทธาและความหมายของวัฒนธรรม^{๓๐} ตัวอย่างแนวคิดการออกแบบ “จิตตปัญญาवास” เน้นการสร้างผัสสะแห่งสถานที่ และจิตวิญญาณแห่งสถานที่เพื่อให้เกิดการเรียนรู้และการใช้มิติจิตวิญญาณในการเยียวยา^{๓๑}

ทั้งนี้องค์ความรู้ด้านการออกแบบและจัดสิ่งแวดล้อมเพื่อการเยียวยา ดังตัวอย่างข้างต้นเป็นข้อมูลศึกษาวิจัยจากต่างประเทศเกือบทั้งหมด ส่วนประเทศไทยนั้นยังมียุทธศาสตร์ความรู้เหล่านี้จำกัดมาก การสนับสนุนและส่งเสริมให้บุคลากรที่ทำงานในสถานพยาบาลสร้างผลงานวิจัยจากงานประจำที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมเพื่อการเยียวยา เพื่อใช้เป็นฐานข้อมูลวิชาการสำหรับอ้างอิงภายใต้บริบทของประเทศไทยจึงมี

^{๒๗}Shepley, M. M, and K. Davies. **Nursing unit configuration and its relationship to noise and nurse walking behavior: An AIDS/ HIV unit case study.** AIA Academy Journal. 2003. Accessed May 26, 2004. <http://www.aia.org/aah/journal/0401/article4.asp>.

^{๒๘}Hendrich, A. **Optimizing physical space for improved outcomes: Satisfaction and the bottom line.** Paper presented at the Impact Conference, Atlanta, GA. 2003.

^{๒๙}Ulrich, R. S, C Zimring, XZ Barch, X Zhu, J DuBose, HB Seo, YS Choi, X Quan, and A Joseph, **A review of the research literature on evidence-based healthcare design,** (Health Environments Research & Design Journal, 2008), p. 1.

^{๓๐}Felgen, Jayne, **Caring and Healing Environment. In Relationship-based care: A model for transforming practice,** edited by M. Koloroutis. Minneapolis: Creative Health Cre Management, 2004.

^{๓๑}ธิป ศรีสกุลไชยรักษ์. ๒๕๕๑. แนวคิดทางจิตตปัญญาศึกษาและปัจจัยที่ทำให้เกิด "จิตตปัญญาवास". ขยายจากวารสารศิลป ๑. หน้า ๕๒-๖๙. สืบค้นที่ <https://arsomsilp.files.wordpress.com/2008/10/vol013.pdf> เข้าถึงเมื่อวันที่ ๒๔ มกราคม ๒๕๖๑.

ความจำเป็นอย่างยิ่ง อย่างไรก็ตามจากข้อมูลการศึกษาวิจัยของต่างประเทศสามารถสรุปได้ว่า การออกแบบสิ่งแวดล้อมภายในโรงพยาบาลแล้วมีผลต่อการรักษาในหลากหลายมิติที่แตกต่างกันออกไป

๕. สิ่งแวดล้อมเพื่อการเยียวยาในทัศนะพระพุทธศาสนา

ในทางพระพุทธศาสนาไม่ปรากฏการจัดสิ่งแวดล้อมเพื่อการเยียวยาโดยตรง แต่จากการค้นหลักฐานในพระไตรปิฎก สามารถอนุมานได้ว่า สิ่งแวดล้อมที่ปรากฏในหลักฐานคัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมทั้งแก่การดำรงชีวิต การเยียวยา และเอื้อต่อการบรรลุธรรม โดยสามารถสรุปวิธีการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อการเยียวยาตามแนวพระพุทธศาสนา ๓ ด้านคือ

๑. วิธีการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อการเยียวยาตามแนวพระพุทธศาสนาทางกายภาพ (ศีล) ได้แก่การดูแลร่างกายในด้านปัจจัย ๔ ซึ่งรวมถึงการดูแลสุขอนามัยของสถานที่พักอาศัย

๒. วิธีการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อการเยียวยาตามแนวพระพุทธศาสนาทางสมาธิ ได้แก่การฝึกอบรมพัฒนาจิตให้จิตมีความสงบ อาจด้วยวิธีการฟังธรรมหรือกำหนดอารมณ์กรรมฐานก็ได้

๓. วิธีการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อการเยียวยาตามแนวพระพุทธศาสนาทางปัญญา เป็นเรื่องของการพัฒนาให้เกิดปัญญาเพื่อให้บรรลุผลขั้นสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา

แนวทางในการจัดสิ่งแวดล้อมเพื่อการเยียวยาในสถานพยาบาล ตามแนวพระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นไปเพื่อให้บุคลากรในสถานพยาบาลมีการเข้าถึงมิติทางด้านจิตใจ ผสมผสานแนวความคิดทางสุนทรียศาสตร์ ในการวางระบบสิ่งแวดล้อม อันประกอบไปด้วยสิ่งแวดล้อมที่เป็นนามธรรมจากภายในและสิ่งแวดล้อมที่เป็นรูปธรรมจากภายนอก ซึ่งมีผลให้ผู้ป่วยมีการฟื้นตัวจากพยาธิสภาพ และหายป่วยได้เร็วขึ้นทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ

สิ่งแวดล้อมภายใน เป็นสภาพแวดล้อมที่เกิดจากการพัฒนาจิตใจของคนทำงานให้มีความละเอียดอ่อนในด้านต่างๆ ดังนี้ รับรู้ถึงความต้องการของผู้ป่วย สัมผัสและมองเห็นผู้ป่วยในลักษณะองค์รวม ไม่แยกส่วน มีการเชื่อมโยงทางด้านร่างกายและจิตใจ เข้าใจมิติจิตวิญญาณและสิ่งที่จะขับเคลื่อนพลังชีวิตแต่ละคน เข้าใจในวัฒนธรรม วิถีชีวิต ยอมรับและเคารพในกลุ่มสังคม ที่ผู้ป่วยคุ้นเคย รวมทั้งการสื่อสารที่สามารถสื่อให้เกิดความเข้าใจได้โดยง่าย ไม่ตัดขาดผู้ป่วยจากสังคม วัฒนธรรมที่คุ้นเคย เข้าใจในรูปแบบการดำรงชีวิตซึ่งมีความแตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ เมื่อรับรู้และเข้าใจในมิติต่างๆ ของผู้ป่วยต่างๆ ที่เป็นสิ่งแวดล้อมภายในแล้ว ผู้ให้บริการจะมีความรัก ความเมตตา การบริการต่างๆ จึงเกิดจากความปรารถนาดี มีสัมผัสที่อ่อนโยน จริงใจ ภาษาพูดที่เข้าใจง่ายและให้เกียรติ เปิดโอกาสให้ผู้ป่วยได้ใกล้ชิดกับสังคม หรือครอบครัวที่เขารัก

สิ่งแวดล้อมภายนอก หมายถึง สิ่งแวดล้อมที่เป็นโครงสร้างทางสถาปัตยกรรม การออกแบบที่เหมาะสม สะดวก สะอาด เข้าถึงง่าย มีการใช้สีในโทนต่างๆ เพื่อสร้างความสดชื่น มีชีวิตชีวา ไม่หดหู่ ผลของสีมีอิทธิพลต่อความรู้สึกและอารมณ์ แสง ควรมีความเหมาะสมกับลักษณะงานที่ทำรวมถึงกิจกรรมของผู้ป่วยในแต่ละช่วงเวลา ควรมีจุดที่สามารถรับแสงสว่างจากธรรมชาติ หรือมีบริเวณที่เชื่อมให้ผู้ป่วยได้มีโอกาสสัมผัสกับธรรมชาติได้ ความงามจากศิลปะต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นเสียงเพลง ภาพวาด ที่ให้ความสดชื่นหรือความสุข การจัดวางดอกไม้ในจุดที่เหมาะสมไม่รกรุงรังจนเกินไป บางแห่งเปิดโอกาสให้ผู้ป่วยได้ร้องเพลง เล่นดนตรี วาดภาพ หรือจัดดอกไม้ ขึ้นอยู่กับการออกแบบให้เหมาะสมกับผู้ป่วย การใช้สื่อบำบัดเพื่อช่วยในการสร้างสรรค์บรรยากาศที่ผ่อนคลาย การนวดสัมผัสก็เป็นการสร้างความผ่อนคลายได้ อาหารรสชาติ ความอร่อย สี และกลิ่นที่บรรจุก ทำให้อาการมีความน่ารับประทานมากยิ่งขึ้น การจัดการกับกลิ่นที่ไม่พึงประสงค์ต่างๆ ในโรงพยาบาล การลดแหล่งกำเนิดเสียงในโรงพยาบาล ที่ก่อให้เกิดความเครียด ความกังวลต่อผู้ป่วย เป็นต้น

ดังนั้นสรุปได้ว่า แนวทางการจัดสิ่งแวดล้อมเพื่อการเยียวยาตามแนวพระพุทธศาสนาเถรวาท มีองค์ประกอบ ๔ ประการคือ (๑) การจัดการปัจจัยพื้นฐาน ด้านที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม อาหาร และยารักษาโรค (๒) การจัดการอาคารสถานที่ (๓) การจัดการบุคคล/สังคม และ (๔) การบริหารจัดการระบบงานบริการ ซึ่งในทางปฏิบัติสิ่งแวดล้อมเพื่อการเยียวยาจะมีประสิทธิภาพ ต้องคำนึงถึงการเยียวยาใน ๒ มิติ คือ มิติทางด้านรูปธรรมภายนอกที่รวมถึงร่างกาย และมิติทางด้านนามธรรมภายในจิตใจ

๖. การจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อเอื้อต่อการเยียวยาเชิงพุทธ

เมื่อทราบแล้วว่า สิ่งแวดล้อมในทางพระพุทธศาสนา มีความหมายว่าอย่างไร ฉะนั้นสิ่งที่ต้องวิเคราะห์ต่อไปคือ สิ่งแวดล้อมแบบไหนที่จัดแล้วเอื้อต่อการเยียวยา หรือการจัดการสิ่งแวดล้อมให้มีลักษณะใดให้เอื้อต่อการเยียวยา ตามบริบทในที่นี่หมายถึง “สิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับการรักษาสุขภาพกาย สุขภาพจิต และสุขภาพวิญญาณ” นั่นเอง

จากคำตอบของนักวิชาการด้านสุขภาพที่กล่าวว่า “ปัญหาของการจัดสิ่งแวดล้อมในสถานพยาบาล เกิดจาก ในอดีตการออกแบบสถานพยาบาล ทำการออกแบบโดยเน้นเรื่องประโยชน์ใช้สอย

ของพื้นที่แต่ไม่ได้คำนึงถึงหลักการด้านสุนทรียภาพ”^{๓๒} แสดงว่าหลักระบบงานบริการด้านสาธารณสุขกำลังมุ่งให้ความสำคัญและให้เกียรติต่อความเป็นมนุษย์ตามต้นทุนความสุขที่มีอยู่เรียกว่าเป็นการให้บริการแบบเน้นสุขภาวะกำเนิด (Salutogenesis)^{๓๓} ซึ่งแตกต่างไปจากแต่ก่อนที่มุ่งให้ความสำคัญโดยใช้ระบบงานบริการเป็นศูนย์กลาง (System Centered) จากนั้นพัฒนามาเป็นการจัดการด้านสาธารณสุขที่มีผลลัพธ์เป็นศูนย์กลาง (Outcome Centered) ในยุคที่ ๒ ต่อมาในยุคที่ ๓ ก็พัฒนาเป็นงานบริการแบบผสมผสานที่มีผู้ป่วยเป็นศูนย์กลาง (Patient Centered) โดยทั้งสามยุคนี้เป็นการให้บริการแบบอ้างอิงพยาธิกำเนิด (Pathogenesis)^{๓๔} เป็นการรักษาเรื่องของอาการโรคมมากกว่ารักษาในมิติความเป็นองค์รวม กล่าวคือในยุคก่อนหน้านี้ การแพทย์หรือการให้บริการด้านสาธารณสุขมีการให้ความรู้เรื่องพยาธิกำเนิดค่อนข้างมาก แพทย์จะเป็นผู้เชี่ยวชาญเรื่องความทุกข์ของผู้ป่วย เมื่อตรวจผู้ป่วยก็จะสามารถบอกได้ว่าผู้ป่วยทุกข์เพราะอะไร ปวดเพราะอะไร เป็นโรคอะไร เจ็บตรงไหน โดยไม่เคยค้นหว่าผู้ป่วยมีความสุขได้จากอะไรบ้าง นอกจากการหายป่วย อะไรที่เป็นต้นทุนของความสุขที่แท้จริงของผู้ป่วย

เมื่อแนวโน้มของระบบบริการด้านสาธารณสุขได้มองหลักด้านสุนทรียภาพ มองเรื่องจิตใจ มองคุณค่าความเป็นคนมากขึ้น จากเดิมยึดผู้ป่วยเป็นศูนย์กลาง (Patient Centered) เพื่อมุ่งสู่เป้าหมายที่ให้มนุษย์เป็นศูนย์กลาง (Human Centered) ซึ่งมนุษย์ในทางพระพุทธศาสนาประกอบด้วยชั้น ๕ ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวที่ว่า “...เวลาเราพูดถึงชีวิตการทำงาน (ในที่นี้คือการทำหน้าที่ของบุคลากรทางการแพทย์) มันมีโลกของผัสสะอยู่ ผัสสะในส่วนที่เชื่อมโยงไปถึงอารมณ์มันจะถูกระงับยับยั้งไว้ตลอดเวลา ผัสสะของเราจะถูกฝึกให้ห่อและด้านชาลงไปเรื่อยๆ ในชีวิตประจำวันของเราจะเป็นอย่างนั้น เวลาเราพบคนไข้ เวลาซักประวัติเราจะถามอะไร ซักหาข้อเท็จจริง เราซักหาความรู้สึกหรือเปล่า เป็นส่วนน้อย เวลาซัก

^{๓๒} นพ.ดร.โกมาตรจึงเสถียรทรัพย์, Sense & Sensibility องค์กร ผัสสะ และสุนทรียภาพ, เอกสารจากการบรรยายในการประชุม HA National Forum ครั้งที่ ๙, ณ ศูนย์การประชุมอิมแพค เมืองทองธานี, วันที่ ๑๒ มีนาคม ๒๕๕๑, หน้า ๒.

^{๓๓} Saluto=Health, Genesis=Origin สุขภาวะกำเนิด เป็นวิถีชีวิตที่ใช้ความเป็นมนุษย์เป็นต้นทุนแรกเริ่มก่อนที่จะเจ็บไข้ได้ป่วย ทำให้เราพึงพอใจในสิ่งที่เรามีมาก่อน โดยมองหาการพัฒนาที่เริ่มต้นจากภายใน

^{๓๔} Patho=Disease, Genesis=Origin พยาธิกำเนิด หมายถึงกระบวนการของโรคซึ่งทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในร่างกายตั้งแต่เริ่มเป็นโรคจนถึงระยะสุดท้าย คือหายจากโรคหรือตายหรือเป็นตัวนำโรค (พาหะนำโรค-Carrier)

หาข้อเท็จจริง ชาวบ้านเขาจะพูดความรู้สึกด้วยการเล่า เราจะไม่ค่อยมีเวลาให้เขาเล่า จากข้อความข้างต้น แสดงให้เห็นถึงแนวคิดในการปรับปรุงระบบวิธีการให้บริการด้านสุขภาพของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการพยาบาล...^{๓๕}

ด้วยการจัดการสิ่งแวดล้อมในสถานพยาบาลเป็นเรื่องที่สำคัญอย่างยิ่งในปัจจุบัน ดังนั้นจึงเกิดแนวคิดเรื่องการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อการเยียวยา หรือ Healing Environment เป็นแนวคิดหลักในการออกแบบและปรับปรุงสถานพยาบาลโดยมีความหมายที่สื่อถึงการจัดการหรือการออกแบบสภาพแวดล้อมของสถานพยาบาลที่เอื้อต่อการเยียวยา

ซึ่งในประเด็นนี้พบว่าปัจจุบันมีการจัดการหรือการปรับปรุงสิ่งแวดล้อมให้มีลักษณะที่สะอาดและปลอดภัย ตัวอย่างพบในสถานพยาบาลเป็นส่วนใหญ่ และมีรายงานว่าสถานพยาบาลที่มีการปรับปรุงสิ่งแวดล้อมอย่างเหมาะสมสามารถลดความเครียดและบรรเทาผลกระทบข้างเคียงที่เกิดจากความเครียดได้ นอกจากนี้สิ่งแวดล้อมการทำงานที่ดียังสามารถช่วยลดอัตราการเกิดความผิดพลาดทางการแพทย์และลดการติดเชื้อในสถานพยาบาลในขณะเดียวกันก็เป็นการสร้างขวัญกำลังใจและเพิ่มประสิทธิภาพในการทำงานของเจ้าหน้าที่ด้วยดังที่ Jain Malkin สถาปนิกผู้เชี่ยวชาญในการออกแบบสถานพยาบาลเคยกล่าวไว้ว่า “คุณภาพของสิ่งแวดล้อมมีอิทธิพลต่อการเร่งหรือหน่วงเหนี่ยวการเยียวยาได้อย่างไม่ต้องสงสัย” - “there is no doubt that the quality of the environment can enhance or retard healing”^{๓๖}

สิ่งแวดล้อมเพื่อการเยียวยาไม่ได้หมายถึงการจัดโครงสร้างอาคาร สถานที่ เท่านั้น แต่ยังหมายถึงเรื่องราวที่เกิดขึ้นในสถานพยาบาลนั้นๆ ไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์ระหว่างบุคลากรทางการแพทย์กับผู้ป่วย เรื่องของแสง สี เสียง การจัดภูมิทัศน์ สิ่งเหล่านี้เชื่อมโยงกับมิติของการเยียวยาทั้งสิ้น เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างบุคลากรทางการแพทย์กับผู้ป่วย มีงานวิจัยพบว่าสัมพันธ์ภาพระหว่างบุคคลมีอิทธิพลต่อกระบวนการเยียวยาเป็นอย่างมาก โดยมีพยาบาลเป็นศูนย์กลางการสร้างสรรค์สิ่งแวดล้อมที่เอื้อ

^{๓๕}นพ. ดร. โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, Sense & Sensibility องค์การ ฝัสนะ และสุนทรียภาพ, เอกสารจากการบรรยายในการประชุม HA National Forum ครั้งที่ ๙, ณ ศูนย์การประชุมอิมแพค เมืองทองธานี, วันที่ ๑๒ มีนาคม ๒๕๕๑, หน้า ๑๓.

^{๓๖}ข้อมูลออนไลน์ สืบค้นที่ <http://www.jainmalkin.com>, <http://www.healthdesign.org> [เข้าถึงเมื่อวันที่ ๒๙ มกราคม ๒๕๕๙].

ต่อการเยียวยา และพบว่าความเป็นส่วนตัวและการมีส่วนร่วม มีความจำเป็นต่อการเยียวยาพอๆ กับแพทย์
ชำนาญการ ในขณะที่มาตรฐานทางคลินิกก็มีความจำเป็นต่อการเยียวยาพอๆ กับการรักษา

จากแนวคิดดังกล่าวมาพบว่า ระบบการบริการสาธารณสุขไทยในปัจจุบันมีความพยายามจะ
มุ่งเน้นบุคลากรทางการบริการสาธารณสุขให้มี Humanistic sensibility คือการมองให้เห็นคุณค่าในมิติ
ความเป็นมนุษย์ ให้เข้าใจมนุษย์ให้เข้าใจผู้คน เห็นชีวิตเห็นเรื่องราวของผู้คนว่ามีเรื่องราวซ่อนอยู่หลังความ
เจ็บปวด^{๓๗} ซึ่งจะส่งผลต่อประสิทธิภาพการเยียวยาผู้ป่วยให้เป็นไปในทิศทางที่ดีขึ้น ดังนั้นกระบวนการ
เยียวยาเป็นกระบวนการที่เกิดในหลายมิติชีวิตมีหลายมิติ เวลาดูแลหลายมิติหรือองค์รวมให้ลงตัวเรา
เรียกว่าศิลปะของการเยียวยา

๘. การบูรณาการแนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อการเยียวยา

จากการประมวลองค์ความรู้ด้านการจัดสิ่งแวดล้อมร่วมสมัย^{๓๘} สามารถบูรณาการเป็นแนว
ทางการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อการเยียวยาในสถานพยาบาลได้ ๓ แนวทางคือ

๑. การจัดการตามมาตรฐานระบบสุขภาพสิ่งแวดล้อมและความปลอดภัย
สถานพยาบาลต้องผ่านการประเมินมาตรฐานด้านสุขภาพ การป้องกันการติดเชื้อ การจัดการด้าน
สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ และการดูแลด้านความปลอดภัยของผู้รับบริการและเจ้าหน้าที่ที่ให้บริการ

๒. การจัดการตามทฤษฎีและหลักฐานจากงานวิจัย งานวิจัยนับว่าเป็นหลักฐานสำคัญใน
การปฏิบัติงานจริง ไม่ใช่การลองผิดลองถูก การศึกษาจากงานวิจัยจะช่วยลดความผิดพลาดได้มาก ในขณะที่
ที่ผู้ปฏิบัติงานก็ควรทำงานวิจัยจากสมมติฐานที่สามารถเกิดขึ้นที่หน้างานได้

๓. การจัดการที่คำนึงถึงมิติทางสุนทรียะและจิตวิญญาณ ความงามและสุนทรียภาพที่
หายไปจากระบบบริการสาธารณสุขจะต้องถูกปลูกขึ้นมาให้ทุกภาคส่วนตระหนักถึงความสำคัญ ทั้งนี้รวมถึง

^{๓๗} นพ.ดร.โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, Sense & Sensibility องค์กร ผัสสะ และสุนทรียภาพ, เอกสารจาก
การบรรยายในการประชุม HA National Forum ครั้งที่ ๙, ณ ศูนย์การประชุมอิมแพค เมืองทองธานี, วันที่ ๑๒ มีนาคม
๒๕๕๑, หน้า ๑๓.

^{๓๘} โกศล จึงเสถียรทรัพย์ และคณะ. สถาปัตยกรรมโรงพยาบาลและสิ่งแวดล้อมเพื่อการเยียวยา.
(นนทบุรี : สำนักพิมพ์สุศาลา สำนักงานวิจัยสังคมและสุขภาพ (สวสส.), ๒๕๕๙).

การเคารพในศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์และการเข้าใจ-เข้าถึงมิติทางด้านจิตวิญญาณของผู้ที่อยู่ในระบบสาธารณสุข ไม่ใช่เพียงแค่ทำไปตามระบบงานเท่านั้น

กล่าวโดยสรุป การออกแบบสิ่งแวดล้อมเพื่อการเยียวยา จึงเป็นการจัดสภาพแวดล้อมที่ส่งผลต่อมนุษย์ในทางบวก กล่าวคือ สภาพแวดล้อมที่ลดความเครียด ลดความกังวล ลดอัตราการเต้นของหัวใจ ลดอัตราการหายใจ ลดความดันโลหิต เกิดความผ่อนคลาย เพิ่มสุขภาวะ ฯลฯ ซึ่งในทัศนะของพระพุทธศาสนาก็คือ การสร้างสุขเวทนาให้แก่มนุษย์ในระบบบริการสุขภาพนั่นเอง

๙. สรุป

แนวทางในการจัดสิ่งแวดล้อมเพื่อการเยียวยาในสถานพยาบาลเป็นไปเพื่อให้บุคลากรในสถานพยาบาลมีการเข้าถึงมิติทางด้านจิตใจ ผสมผสานแนวความคิดทางสุนทรียศาสตร์ในการวางระบบสิ่งแวดล้อม อันประกอบไปด้วยสิ่งแวดล้อมที่เป็นนามธรรมจากภายในและสิ่งแวดล้อมที่เป็นรูปธรรมจากภายนอก ซึ่งมีผลให้ผู้ป่วยมีการฟื้นตัวจากพยาธิสภาพและหายป่วยได้เร็วขึ้นทางทางด้านร่างกายและจิตใจ

สิ่งแวดล้อมภายใน เป็นสภาพแวดล้อมที่เกิดจากการพัฒนาจิตใจของคนทำงานให้มีความละเอียดอ่อนในด้านต่างๆ ดังนี้ รับรู้ถึงความต้องการของผู้ป่วย สัมผัสและมองเห็นผู้ป่วยในลักษณะองค์รวม ไม่แยกส่วน มีการเชื่อมโยงทางด้านร่างกายและจิตใจ เข้าใจมิติจิตวิญญาณและสิ่งที่จะขับเคลื่อนพลังชีวิตแต่ละคน เข้าใจในวัฒนธรรม วิถีชีวิต ยอมรับและเคารพในกลุ่มสังคม ที่ผู้ป่วยคุ้นเคย รวมทั้งการสื่อสารที่สามารถสื่อให้เกิดความเข้าใจได้โดยง่าย ไม่ตัดขาดผู้ป่วยจากสังคม วัฒนธรรมที่คุ้นเคย เข้าใจในรูปแบบการดำรงชีวิตซึ่งมีความแตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ เมื่อรับรู้และเข้าใจในมิติต่างๆ ของผู้ป่วยต่างๆ ที่เป็นสิ่งแวดล้อมภายในแล้ว ผู้ให้บริการจะมีความรัก ความเมตตา การบริการต่างๆ จึงเกิดจากความปรารถนาดี มีสัมผัสที่อ่อนโยน จริงใจ ภาษาพูดที่เข้าใจง่ายและให้เกียรติ เปิดโอกาสให้ผู้ป่วยได้ใกล้ชิดกับสังคม หรือครอบครัวที่เขารัก

สิ่งแวดล้อมภายนอก หมายถึง สิ่งแวดล้อมที่เป็นโครงสร้างทางสถาปัตยกรรม การออกแบบที่เหมาะสม สะดวก สะอาด เข้าถึงง่าย มีการใช้สีในโทนต่างๆ เพื่อสร้างความสดชื่น มีชีวิตชีวา ไม่หดหู่ ผลของสีมีอิทธิพลต่อความรู้สึกและอารมณ์ แสง ควรมีความเหมาะสมกับลักษณะงานที่ทำรวมถึงกิจกรรมของผู้ป่วยในแต่ละช่วงเวลาควรมีจุดที่สามารถรับแสงสว่างจากธรรมชาติ หรือมีบริเวณที่เชื่อมโยงให้ผู้ป่วยได้มี

โอกาสสัมผัสกับธรรมชาติได้ ความงามจากศิลปะต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นเสียงเพลง ภาพวาด ที่ให้ความสดชื่น หรือความสุข การจัดวางดอกไม้ในจุดที่เหมาะสมไม่รกรุงรังจนเกินไป บางแห่งเปิดโอกาสให้ผู้ป่วยได้ร้องเพลง เล่นดนตรี วาดภาพ หรือจัดดอกไม้ ขึ้นอยู่กับการออกแบบให้เหมาะสมกับผู้ป่วย การใช้สุนทรียบำบัดเพื่อช่วยในการสร้างสรรค์บรรยากาศที่ผ่อนคลาย การนวดสัมผัสก็เป็นการสร้างความผ่อนคลายได้ อาหารรสชาติ ความอร่อย สี และกลิ่นที่บรรจุก่อให้อาการมีความน่ารับประทานมากยิ่งขึ้น การจัดการกับกลิ่นที่ไม่พึงประสงค์ต่างๆ ในโรงพยาบาล การลดแหล่งกำเนิดเสียงในโรงพยาบาล ที่ก่อให้เกิดความเครียด ความกังวลต่อผู้ป่วย เป็นต้น

ดังนั้นสรุปได้ว่า แนวทางการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อการเยียวยาในสถานพยาบาลประกอบด้วย ๓ แนวทางคือ ๑) การจัดการตามมาตรฐานระบบสุขภาพสิ่งแวดล้อมและความปลอดภัย ๒) การจัดการตามทฤษฎีและหลักฐานจากงานวิจัย และ ๓) การจัดการที่คำนึงถึงมิติทางสุนทรียะและจิตวิญญาณ เมื่อสถานพยาบาลสามารถนำแนวคิดที่บูรณาการจากหลักการทางพระพุทธศาสนาและศาสตร์สมัยใหม่แล้ว ก็จะเป็นสถานพยาบาลที่เอื้อต่อการเยียวยา ส่งเสริมการเป็นสถานที่สำคัญที่เป็นความทรงจำในทุกประสบการณ์ที่มีความหมายต่อชีวิตตั้งแต่การเกิด แก่ เจ็บป่วย และการตาย

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

นพ.ดร.โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, **Sense & Sensibility องค์กร ผัสสะ และสุนทรียภาพ**, เอกสาร

จากการบรรยายในการประชุม HA National Forum ครั้งที่ ๙, ณ ศูนย์การประชุมอิม

แพค เมืองทองธานี, วันที่ ๑๒ มีนาคม ๒๕๕๑

โกศล จึงเสถียรทรัพย์ และ โกเมธ นาควรรณกิจ.. **Healing Environment**. นนทบุรี: สถาบันรับรอง

คุณภาพสถานพยาบาล (องค์การมหาชน), ๒๕๕๓.

โกศล จึงเสถียรทรัพย์ และคณะ, **สถาปัตยกรรมโรงพยาบาลและสิ่งแวดล้อมเพื่อการเยียวยา**, (นนทบุรี :

สำนักพิมพ์สุขศาลา สำนักงานวิจัยสังคมและสุขภาพ (สวสส.), ๒๕๕๙).

ป. ปลงสมบุญ. **พจนานุกรม มคอ-ไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. (ม.ป.ท., ม.ป.ป.)

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑.

(กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด), ๒๕๔๘

พระมหาจรรยา สุทธิญาณ. **พุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา), ๒๕๓๖.

พระเมธีธรรมมาภรณ์ (ประยูร ธรรมจิตโต). **ธรรมะกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม**. (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๘.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย**. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มกุฏราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาแปลชุด ๙๑ เล่ม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา
มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

สมพร เทพสิทธิ์า. **ศาสนากับสิ่งแวดล้อม**. (กรุงเทพมหานคร : สมชายการพิมพ์), ๒๕๓๗.

ภาษาอังกฤษ

Buchanan, T. L, K. N Barker, J. T Gibson, B. C Jiang, and R. E Pearson.

Illumination and errors in dispensing. American Journal of Hospital
Pharmacy, 1991.

Burgio, L, B Engel, A Hawkins, K McCorick, and A Scheve. A descriptive analysis of nursing
staff behaviors in a teaching nursing home: Differences among NAs, LPNs and RNs.
The Gerontologist, 1990.

Felgen, Jayne. Caring and Healing Environment. In Relationship-based care: A model for
transforming practice, edited by M. Koloroutis. Minneapolis: Creative Health Cre
Management, 2004.

Florence Nightingale, **Notes on nursing: what it is, and what it is not**. London, UK: Harrison,
1859.

Hendrich, A. Optimizing physical space for improved outcomes: Satisfaction and the bottom
line. Paper presented at the Impact Conference, Atlanta, GA. J.A. Simpson and
E.S.C.Weiner, **The Oxford English Dictionary**, Second edition V5, Clarendon
Press Oxford, 2003.

Jiang, S. P, L. W Huang, X. L Chen, J. F Wang, W Wu, S. M Yin, and et al. Ventilation of wards
and nosocomial outbreak of severe acute respiratory syndrome among
healthcare workers. Chinese Medical Journal, 2003.

Roger Ulrich, View through a window may influence recovery from surgery. Science, 1984.

- Shepley, M. M, and K. Davies. 2003. Nursing unit configuration and its relationship to noise and nurse walking behavior: An AIDS/ HIV unit case study. AIA Academy Journal. [Accessed May 26, 2004].
- Ulrich, R. S, C Zimring, XZ Barch, X Zhu, J DuBose, HB Seo, YS Choi, X Quan, and A Joseph. A review of the research literature on evidence-based healthcare design. Health Environments Research & Design Journal, 2008.
- Walch, J. M, B. S Rabin, R Day, J. N Williams, K Choi, and J. D Kang. The effect of sunlight on post-operative analgesic medication usage: A prospective study of patients undergoing spinal surgery. Psychosomatic Medicine, 2005.

ประเพณีการเทศน์มหาชาติ The Tradition of Mahajati Preaching

รศ.ดร.ประสงค์ รายนสุข^๑

Assoc. Prof. Dr. Prasong Rayanasukha

รศ.ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร^๒

Assoc. Prof. Dr. Samitthipol Netnimit

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาพัฒนาการของประเพณีการเทศน์มหาชาติในประเทศไทย ซึ่งสันนิษฐานว่ามีมาก่อนสมัยสุโขทัย แต่ไม่ปรากฏว่ามีวรรณกรรม เข้าใจว่าต้นฉบับคงสูญหายไป แต่เมื่อมาถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา ได้มีวรรณกรรมเรื่องมหาชาติคำหลวง ในรูปแบบคำประพันธ์หลายชนิด ต่อมาสมัยรัตนโกสินทร์ มีร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก มีลักษณะเป็นมหาชาติประยุกต์ ซึ่งพัฒนาไปสู่มหาชาติทรงเครื่อง มหาชาติทางเครื่อง มุ่งให้ผู้ฟังเพลิดเพลินสนุกสนาน โดยได้สารธรรมด้วย

พัฒนาการของประเพณีการเทศน์มหาชาติมีทั้งด้านรูปแบบการแต่งวรรณกรรม รูปแบบการนำเสนอแก่ผู้ฟัง และด้านระเบียบพิธีการปฏิบัติ จึงมีทั้งข้อดีและข้อด้อยคือ ด้านรูปแบบการแต่งวรรณกรรม จัดเป็นข้อดีเพราะทำให้อ่านหรือฟังเข้าใจได้ง่ายขึ้น ส่วนรูปแบบการนำเสนอที่มีการแห่ประกอบการเทศน์ มีข้อดีที่ทำให้ผู้ฟังไม่ง่วง ไม่เบื่อหน่าย แต่ก็มีข้อเสีย คืออาจนำไปสู่การเพิ่มโลภะ ด้านระเบียบพิธีกรรม ซึ่งมีการจัดสถานที่ เครื่องกัณฑ์เทศน์ และปี่พาทย์บรรเลงเพลงประจำกัณฑ์ มีพัฒนาการมาตามลำดับจนถึงปัจจุบัน จัดว่ามีข้อดีคือ ยังคงรักษาดั้งเดิมประเพณีเดิมไว้ได้ อาจปรับเปลี่ยนไปบ้าง เช่นการใช้แผ่นซีดีเพลงประจำกัณฑ์เทศน์แทนปี่พาทย์เพื่อประหยัดงบประมาณซึ่งเป็นเรื่องที่น่าสนใจ

คำสำคัญ : ประเพณีการเทศน์มหาชาติ, ชาดก

^๑นักวิชาการอิสระ, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

Independent Scholar, Srinakharinwirot University.

^๒อาจารย์ประจำบัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Lecturer of Graduate School, Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

Abstract

This academic article aimed to study evolution of the tradition of Mahajati Preaching is assumed to occur before the Sukhothai period. There were not the literary works at that time because of losing the works. In the Ayuthaya period, there was the literary work, “The Royal Mahajati” (Mahajati Kum Luong), in various types of poetry. Later on, In the Ratanagodin period, the Mahajati was called “Vessantara Jataka”, which was developed to be the applied Mahajati, Mahajati Zong Krueng, and Mahajati Haang Krueng, relatively, in order to enjoy the listeners.

The evolution of Mahajati Preaching evolved in three parts, There are both of the good and bad points of the development of the Traditional Mahajati Preaching, The good points is the format of writing which makes the listeners understand clearly. As for the adding of La in preaching, it is the good point to entertain the listeners, but it is probably the bad point to increase the greed in the listener’s minds. As for the order of ritual in the preaching, it is the good point to keep it in the old tradition such as, the decorating of places like the forest according to the Vessantara Jataka’s story. It is the rather bad points to use the C.D. instead of the gamelan, however, it is sympathetic because of the limitation of the budget.

KeyWords: The Traditional Mahajati Preaching, Jataka.

๑. บทนำ

การเทศน์มหาชาติเป็นงานบุญที่นิยมจัดให้มีกันมาแต่โบราณกาล สันนิษฐานว่ามีมาแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี ดังหลักฐานปรากฏชัดเจนในหนังสือเตภูมิกถา (ไตรภูมิพระร่วง) ซึ่งเป็นพระราชนิพนธ์ของพระมหาธรรมราชาที่ ๑ (พระยาสิทธิ) ได้กล่าวถึงผลของการบำเพ็ญบารมีต่างๆ ของพระพุทธเจ้าที่บังเกิดเป็นพระโพธิสัตว์ในอดีตชาติในพระชาติที่เป็นพระเวสสันดรว่า “ครั้งเมื่อพระพุทธเจ้าเรานี้สร้างสมการเป็นพระเวสสันดร อันอวยทานช้างเผือกชื่อ ปัจฉินาเคนทร์ แก่พราหมณ์ทั้งหลาย อันมาแต่เมือง

กลิงคราฐ ด้วยใจศรัทธา ด้วยบุญสมภารบารมี ...”^๓ และนอกจากนี้ยังมีหลักฐานตามความในศิลาจารึกสมัยสุโขทัยหลักที่ ๓ หรือจารึกนครชุม ซึ่งจารึกไว้ในสมัยพญาลิไท (พระมหาธรรมราชาที่ ๑) เมื่อพ.ศ. ๑๙๐๐ ว่า “อันหนึ่งโสดนับแต่ปีสถาปนาพระมหาธาตุนี้ไปเมื่อได้เก้าสิบเก้าปี ถึงในปีขุนอันทว่า พระปิฎกไตรยนี้จักหายแลหาคนรู้จักรู้แท้มิได้เลย ยังมีคนรู้คั่น สลักส่น้อยไซ้ ธรรมเทศนาเป็นต้นว่า พระมหาชาติหาคนสวดมิได้เลย...”^๔

จากหลักฐานทั้งในไตรภูมิพระร่วงและในศิลาจารึกหลักที่ ๓ ดังกล่าว แสดงว่าชาวพุทธรู้จักคุ้นเคยกับการเทศน์มหาชาติมาช้านานแล้ว และไม่เฉพาะแต่ในประเทศไทยเท่านั้น ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่พระพุทธศาสนาเถรวาทยังรุ่งเรืองอยู่ เช่น ลาว เขมร ก็นิยมฟังเทศน์มหาชาติ รวมทั้งมีการเขียนภาพตามฝาผนังโบสถ์วิหาร หรือเป็นภาพแผ่นผ้า (พระบุญ) โดยเฉพาะการอ่านการเทศน์มหาชาติจะได้รับความนิยมมากที่สุด จนกลายเป็นงานประเพณีประจำปี เรียกว่า “ประเพณีเทศน์มหาชาติ”

๑.๑ ประเพณีเทศน์มหาชาติ

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายของคำประเพณีว่า “สิ่งที่ยึดถือประพฤติปฏิบัติสืบกันมาจนเป็นแบบแผน ขนบธรรมเนียม หรือจารีตประเพณี”^๕ ส่วนคำว่า เทศน์ อธิบายว่า “การแสดงธรรมสั่งสอนในทางศาสนา”^๖ และคำว่ามหาชาติอธิบายว่า “เรียกเวสสันดรชาดกว่า มหาชาติ, การมีเทศน์ เรื่องมหาเวสสันดรชาดก เรียกว่า มีเทศน์มหาชาติ”^๗

ประเพณีเทศน์มหาชาติ ก็หมายถึง ประเพณีการแสดงธรรมเรื่องมหาชาติหรือเวสสันดรชาดก อันเป็นคำสั่งสอนในทางศาสนา ซึ่งนิยมจัดสืบต่อกันมาจนปัจจุบัน

งานเทศน์มหาชาตินี้ ในภาคกลางนิยมทำกันหลังออกพรรษา พ้นหน้ากฐินแล้ว แต่ในภาคอีสานนิยมทำกันในเดือน ๔ เรียกว่า “งานบุญผะเหวด” (ในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ก็มีการจัดงานเทศน์มหาชาติ เรียกว่า “บุญผะเหวด” เหมือนกัน) ส่วนทางภาคใต้ มีการเทศน์มหาชาติ เรียกการฟังธรรมมหาชาติหรือเทศน์มหาชาติเหมือนภาคกลาง แต่ไม่จำกัดว่าเป็นเดือนใดสุดแต่วัดและชาวบ้าน

^๓พญาลิไท, ไตรภูมิพระร่วง, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๖), หน้า ๒๕๔.

^๔สำนักนายกรัฐมนตรี, จารึกสุโขทัย ประชุมจารึก ภาคที่ ๑ นครชุม (หลักที่๓) อ้างจาก รศ.ดร.สืบพงศ์ ธรรมชาติ, วรรณคดีชาดก, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียน สโตร์), หน้า ๔.

^๕ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พ.ศ.๒๕๕๔, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์ จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๗๐๙.

^๖เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๘๔.

^๗เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๘๕.

ในท้องถิ่นนั้นจะตกลงกัน สำหรับทางภาคเหนือ หรือดินแดนล้านนา เรียกการเทศน์มหาชาติว่า “การตั้งธรรมหลวง” ซึ่งจะจัดขึ้นในเดือนยี่เพง (ยี่เป็ง) คือวันเพ็ญเดือน ๑๒ สำหรับเรื่องที่น่ามาใช้ในการเทศน์มหาชาตินั้นไม่ว่าจะเป็นภาคไหนของประเทศ (รวมทั้งประเทศลาว) เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระเวสสันดร อันเป็นพระชาติสุดท้ายของพระบรมโพธิสัตว์ ก่อนที่จะมาประสูติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ และออกผนวชจนตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

๑.๒ เหตุผลที่นำเรื่องเวสสันดรชาดกมาเทศน์ในงานประเพณีเทศน์มหาชาติ

เวสสันดรชาดก เป็นเรื่องราวของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ มีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๘ โดยที่พระพุทธเจ้าได้แสดงไว้เป็นคาถาภาษาบาลี นับได้ ๑,๐๐๐ คาถา จึงเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “คาถาพัน” คำว่า “ชาดก” มีความหมายว่า “เรื่องของพระพุทธเจ้าที่มีมาในชาติก่อนๆ”^๘ ชาดกนอกจากจะหมายถึงเรื่องราวของพระพุทธเจ้าที่มีมาในชาติก่อนๆ แล้ว ชาดกยังมีความสำคัญอีกประการหนึ่ง คือเป็นเครื่องชี้วัดความเสื่อมแห่งพระปริยัติในอนาคต^๙ (ความเสื่อม ๕ ประการหรืออันตราย ๕ ได้แก่ อธิคมอันตราย (อันตรายแห่งการบรรลุพระธรรม) ปฏิบัติอันตราย (อันตรายแห่งการปฏิบัติ) ปริยัติอันตราย (อันตรายแห่งการเล่าเรียน) ลิงคอันตราย (อันตรายแห่งสมณเพศ) และธาตุอันตราย (อันตรายแห่งพระธาตุ) สำหรับมหาเวสสันดรชาดกยังดำรงอยู่ได้ในปัจจุบัน ย่อมเป็นนิมิตหมายว่าความเสื่อมในพระปริยัติยังไม่มาถึงในเร็ววัน

เวสสันดรชาดก เป็นชาดกเรื่องสุดท้ายในชาดกใหญ่ ๑๐ เรื่องที่เรียกว่า ทศชาติ เรื่องเวสสันดรชาดกนี้นิยมเรียกว่า มหาชาติ ส่วนอีก ๙ เรื่องไม่เรียกว่ามหาชาติข้อนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ^{๑๐} ทรงอธิบายว่าพุทธศาสนิกชนชาวไทยตลอดจนประเทศใกล้เคียงนับถือกันมาแต่โบราณว่า เรื่องมหาเวสสันดรชาดก สำคัญกว่าชาดกอื่นๆ ด้วยปรากฏว่ามีของพระโพธิสัตว์บริบูรณ์ในเรื่องมหาเวสสันดรชาดก ทั้ง ๑๐ อย่าง คือ ทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี วิริยะบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี เมตตาบารมี อุเบกขาบารมี และอิทธิฐานบารมี

๑.๓ เหตุผลที่ชาวพุทธนิยมฟังเทศน์มหาชาติ

เหตุผลที่ชาวพุทธนิยมฟังเทศน์มหาชาติ สำคัญมีอยู่ ๒ ประการ คือ

^๘เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗๕.

^๙อ.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๑๓๐/๑๐๓.

^{๑๐}มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา, สุจิตร์, เทศน์มหาชาติเฉลิมเกียรติคุณสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหารัชมิ่งมงคล (ช่วง บุนนาค) วันสมภพครบ ๒๐๐ ปี, หน้า ๑๘-๑๙.

๑.๓.๑ สันนิษฐานว่าเป็นเพราะ อิทธิพลของมัลลยสูตร ที่กล่าวถึงพระมัลลยเถระ ผู้นำข่าวสารจากพระศรีอริยเมตไตรยมาแจ้งแก่ชาวโลกว่า ผู้ใดฟังเทศน์มหาชาติครบ ๑๓ กัณฑ์ ๑,๐๐๐ คาถา ให้จบในวันเดียว จะได้ไปเกิดในศาสนาพระศรีอารีย์ ซึ่งจะมาอุบัติเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต^{๑๑}

๑.๓.๒ คนไทยเชื่อในอานิสงส์ของการฟังเทศน์มหาชาติจบในวันเดียวว่า จะได้ไปสู่สุคติโลกสวรรค์ ไม่ไปเกิดในอบาย จะเป็นผู้มีลาภยศ และจะได้บรรลุมรรค ผล นิพพาน^{๑๒}

จากเหตุผล ๒ ประการดังกล่าวข้างต้น ส่งผลให้คนไทยส่วนใหญ่นิยมยินดีฟังเทศน์มหาชาติกันตลอดมา จนเกิดเป็นประเพณีเทศน์มหาชาติประจำปีทุกปีมาจนทุกวันนี้

๒. ประเพณีเทศน์มหาชาติ กับวรรณกรรมเรื่องมหาชาติ หรือมหาเวสสันดรชาดก

จากข้อความในศิลาจารึกสมัยสุโขทัยหลักที่ ๓ ที่กล่าวไว้ในบทนำว่า “... พระมหาชาติ หาคณสวดมิได้เลย...” นั้น คำว่า สวด ทำให้สันนิษฐานได้ว่า มีการเทศน์เป็นทำนองมาก่อนสมัย กรุงสุโขทัย และคงจะสวดเฉพาะคาถาพันที่แปลจากภาษาบาลีเท่านั้น เพราะสมัยสุโขทัย ยังไม่ปรากฏว่ามีวรรณกรรมเรื่องมหาชาติ แต่การฟังเทศน์มหาชาติคงมีอยู่แล้ว เพราะชาวพุทธทุกคนมีคติความเชื่อเรื่องโลกพระศรีอริยเมตไตรย ทั้งสิ้น แม้แต่พระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงสุโขทัย ก็ทรงมีพระจริยวัตรที่ดำเนินตามแบบอย่างพระเวสสันดร โดยเฉพาะในรัชสมัยของพระมหาธรรมราชาลิไท มีศิลาจารึกหลักที่ ๖ (จารึกวัดป่าม่วง พ.ศ. ๑๙๐๕) ระบุไว้ชัดเจนว่า “... แรม ๘ ค่ำ วันพุธ มีการกระทำอันเป็นฤกษ์งามยามดีเป็นต้น... ในทานบารมีก็เหมือนพระเวสสันดร...”^{๑๓} คำว่าทาน ในทานบารมีนั้นก็คือ การจัดให้มีเทศน์มหาชาติแล้วพระราชทานพระราชทรัพย์สิ่งของต่างๆ เป็นทานในโอกาสนั้น ให้เหมือนกับพระเวสสันดร

ถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาในรัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พ.ศ. ๒๐๒๕ โปรดเกล้าฯ ให้ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตช่วยกันแต่ง มหาชาติคำหลวงโดยใช้วิธีแต่งยกคาถาบาลีมาวรรคหนึ่งแล้วแปลเป็นภาษาไทย วรรคหนึ่งสลับกันไป ใช้คำประพันธ์หลายประเภท มี ร่าย โคลง ฉันท์ กาพย์(ยกเว้นกลอน) เพื่อใช้สวด หรืออ่านให้อุบาสก อุบาสิกา ฟังเวลาไปบำเพ็ญกุศลที่วัดในวันสำคัญ ทางศาสนา

^{๑๑}พระครูวิจิตรธรรมโกศล, กะเทาะเปลือกเวสสันดร, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๓๖), หน้า ๒.

^{๑๒}กรมการศาสนา, กระทรวงวัฒนธรรม, องค์ความรู้เรื่องการเทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดก, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักงานพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๘), หน้า ๑๐.

^{๑๓}สมหมาย เปรมจิตต์, มหาเวสสันดรชาดก วิเคราะห์ทางสังคม และวัฒนธรรม, (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์กิ่งเมือง, ๒๕๔๔), หน้า ๓๘.

ต่อมาถึงรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม โปรดเกล้าฯ ให้นักปราชญ์ราชบัณฑิตแปลมหาชาติออกเป็นภาษาไทย (พ.ศ. ๒๑๔๕ – ๒๑๘๐) โดยใช้วิธียกคาถาบาลีมาตอนหนึ่ง แล้วแปลขยายให้เนื้อความติดต่อกันไปยาวๆ เป็น “ร่ายยาว” เรียกว่ากาพย์มหาชาติใช้สำหรับพระเทศน์ให้อุบาสก อุบาสิกา ฟัง เพื่อให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น แต่ภายหลัง เสื่อมความนิยม เพราะเรื่องยืดยาวเกินไป ฟังไม่จบใน ๑ วัน

สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายมีการแต่งมหาชาติกลอนเทศน์ มีหลายสำนวนทำนองประชันขันแข่งกัน ลักษณะการแต่งเป็นร่ายยาวมีภาษาบาลีแทรกเป็นตอนๆ คล้ายกาพย์มหาชาติในสมัยพระเจ้าทรงธรรม แต่ปรับเนื้อหาให้กะทัดรัด เพื่อให้เทศน์จบภายใน ๑ วัน ถึงรัชสมัยของพระเจ้าอู่ทอง (ขุนหลวงหาวัด) มีการเทศน์มหาชาติเป็นทำนองต่างๆ เพื่อให้ชวนฟังยิ่งขึ้น มีการแหล่ประกอบ ทั้งแหล่ในและแหล่นอก ทำนองแหล่นอกบางที่เรียกกันว่าแหล่ตลาดก็มี ซึ่งภายหลังได้มีผู้นำไปประดิษฐ์ทำนองให้ฟังง่ายๆ เรียกกันว่า เพลงลูกทุ่ง

สมัยกรุงธนบุรี เป็นสมัยที่บ้านเมืองเพิ่งจะเสร็จจากการกอบกู้ชาติหลังจากการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๓๑๐) สมเด็จพระเจ้าตากสินได้ทรงพยายามทำนุบำรุงราชธานีธนบุรี ในหลายๆ ด้าน รวมทั้งด้านการพระศาสนาและวรรณกรรม ทรงสนับสนุนงานเขียนวรรณกรรม โดยพระองค์เองได้ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์ไว้ด้วย มีข้าราชการบริพารที่เจริญรอยพระยุคลบาท เช่น หลวงสรวิชิต (หน) (สมัยรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้เป็นเจ้าพระยาพระคลัง) ได้แต่งมหาชาติกัณฑ์กุมาร และกัณฑ์มัทรี ในทำนองร่ายยาว ซึ่งแต่งได้ไพเราะจนเป็นแบบอย่างมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ – ๔ มีการซ่อมกัณฑ์ที่สูญหายไปเมื่อคราวเสียกรุง สำเร็จบริบูรณ์เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๘ ทำนองแต่งเป็นร่ายยาว เรียกชื่อว่า มหาเวสสันดรชาดก ไว้สำหรับเทศน์ในโอกาสหลังออกพรรษาพื้นหน้ากฐินแล้ว นอกจากนี้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ได้ทรงพระนิพนธ์ขึ้น ๑๑ กัณฑ์ ยกเว้น กัณฑ์มहाพน และกัณฑ์มัทรี เพราะทรงเห็นว่ากวีได้แต่งไว้ดีเยี่ยมแล้ว

ถึงสมัยรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือมหาชาติขึ้นมีจำนวน ๕ กัณฑ์ คือ กัณฑ์ วนปเวส จุลพน มหาพน สักกบรรพ และฉกษัตริย์ สำหรับทำนองแต่งเป็นร่ายยาว เช่นเดียวกับมหาชาติ แต่มีลักษณะเด่น ที่ทรงอ้างที่มาของข้อความ หรือบางที่ก็เปรียบเทียบเนื้อหาของที่มาต่างๆ ด้วย มหาชาติฉบับนี้ผู้ใช้ในการเทศน์มักเป็นเจ้านายชั้นสูง ที่เป็นเชื้อพระวงศ์โดยตรงเท่านั้น

หลังจากรัชสมัยของรัชกาลที่ ๔ มาจนถึงปัจจุบัน ยังคงมีการแต่งมหาชาติ แต่เรียกว่า มหาชาติประยุกต์ ทำนองแต่งยังคงเป็นร่ายยาวเช่นเดียวกับเวสสันดรชาดก แต่ปรับปรุงให้ฟังเข้าใจง่ายขึ้น โดยมี

พระครูพิศาลธรรมโกศล (หลวงตาแพรเยื่อไม้) คิดขึ้นมาประมาณ ๕๐ ปี มานี้เอง เพื่อใช้เทศน์ให้ผู้ฟังเข้าใจง่าย ไม่เบื่อหน่าย และประหยัดเวลาด้วย

ต่อมาก็มีผู้ดัดแปลง โดยนำเนื้อความในเวสสันดรชาดกมาปรับปรุง เรียกว่า มหาชาติทรงเครื่อง ซึ่งมีลักษณะแปลกกว่า การเทศน์แต่เดิมมา คือ (๑) มีปุจฉา – วิสัชนา (๒) มีการสมมุติหน้าที่สำหรับพระที่เป็นองค์แสดงธรรมแต่ละเรื่อง มหาชาติทรงเครื่องนี้ไม่ปรากฏชื่อผู้คิดดัดแปลง เข้าใจว่าแต่ละวัดแต่ละท้องถิ่นนิยมปฏิบัติกันเอง

ในปัจจุบันนี้ นอกจากมหาชาติทรงเครื่องที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว ยังมี มหาชาติหาง เครื่อง^{๑๔} ซึ่งแต่ละวัดแต่ละท้องถิ่นจัดทำกันเอง โดยยังคงเนื้อหาในมหาเวสสันดรชาดกไว้ แต่เพิ่มการแสดงประกอบให้สนุกสนานขึ้น โดยใช้ฆราวาสแต่งตัวเป็นตัวละครเด่นๆ ในเรื่อง เช่น ชูชก ออกมาแสดง ประกอบการเทศน์ของพระ หรือบางแห่งชาวบ้านนิยมหาลิเกมาแสดง แล้วนิมนต์พระมาเทศน์ประกอบก็มี

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่าประเพณีเทศน์มหาชาติ มีพัฒนาการควบคู่กับวรรณกรรมเรื่องมหาชาติหรือมหาเวสสันดรชาดกนับตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ในปัจจุบัน และเห็นได้ชัดว่ามีการเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านท่วงทำนองของการแต่งในวรรณกรรมเรื่องมหาชาติ และด้านประเพณีการเทศน์ ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงไปตามกระแสแห่งโลกาภิวัตน์ แต่ถึงอย่างไร ประเพณีการเทศน์มหาชาติก็ยังยืนยงคงอยู่จนทุกวันนี้

๓. ข้อคิดเกี่ยวกับประเพณีการเทศน์มหาชาติ และวรรณกรรมเรื่องมหาชาติ

จากหลักฐานที่ปรากฏในหลักศิลาจารึกหลักที่ ๓ ของพระเจ้าลิไท แห่งกรุงสุโขทัย (พ.ศ. ๑๙๐๐) ที่ว่า “...ธรรมเทศนาอันเป็นต้นว่าพระมหาชาติหาคนสวดแลมิได้เลย” แสดงว่าคงมีการเทศน์มหาชาติมาก่อนสมัยกรุงสุโขทัยแล้ว แต่คงเป็นในลักษณะสวดมากกว่าการเทศน์ แต่ตกมาถึงสมัยพระเจ้าลิไทก็หาคนสวดไม่ได้ อาจเป็นเพราะไม่มีวรรณกรรมให้ศึกษา เข้าใจว่าต้นฉบับคงสูญหาย ทั้งที่ก่อนหน้านี้คงจะมีการแปลจากภาษาบาลีมาเป็นภาษาไทยแล้ว เพราะคนไทยรู้จัก “คาถาพัน” ซึ่งหมายถึงเรื่องพระเวสสันดรชาดก หรือมหาชาติ

สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น รัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ มีวรรณกรรมเรื่อง “มหาชาติคำหลวง” ลักษณะการแต่งเป็นคำประพันธ์หลายชนิดทั้ง โคลง ฉันท์ กาพย์ ร่าย (ยกเว้นกลอน

^{๑๔}เป็นคำที่พระมหาเด่น กลยาณวิชิโร วัดอุดมรังสี เขตหนองแขม กรุงเทพมหานคร ได้คิดขึ้น, [ออนไลน์].

คงยังไม่เป็นที่นิยมกันในสมัยนั้น) เพราะมีนักปราชญ์ราชบัณฑิตหลายคนแต่งคงสุตแต่ใครจะถนัดแต่งเป็นคำประพันธ์ชนิดใด (ผู้เขียนเห็นว่าคงจะอ่านเข้าใจยากอยู่ เพราะแต่งโดยยกคาถาบาลีมาวรรคหนึ่ง แล้วแปลเป็นภาษาไทยวรรคหนึ่งสลับกันไป)

ต่อมาในรัชสมัยของพระเจ้าทรงธรรม โปรดเกล้าฯ ให้ราชบัณฑิตช่วยกันแปลให้เป็นภาษาไทยที่อ่าน หรือฟังได้เข้าใจง่ายกว่ามหาชาติคำหลวง เรียก กาพย์มหาชาติ มีลักษณะเป็นร่ายยาว ใช้สำหรับพระเทศน์ให้อุบาสก อุบาสิกาฟัง เป็นที่เข้าใจง่ายกว่าการฟังมหาชาติคำหลวง แต่ภายหลังก็เสื่อมความนิยมไป เพราะเนื้อเรื่องยืดยาวไม่สามารถฟังให้จบภายใน ๑ วัน ซึ่งขัดต่อความเชื่อของคนไทยที่ว่า การฟังเทศน์มหาชาติให้จบภายใน ๑ วันจะได้านิสงส์แรง ได้ไปเกิดในยุศพระศรีอริยเมตไตรย

สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย การเทศน์มหาชาติก็ยังคงเป็นงานบุญที่นิยมจัดกันประจำปี ซึ่งอาจเรียกว่าเป็น ประเพณี และคนไทยก็ยังนิยมฟังเทศน์มหาชาติให้จบภายในวันเดียว จึงมีผู้คิดแต่งมหาชาติกันหลายสำนวนมีลักษณะประชันขันแข่งกัน เรียกว่า มหาชาติกลอนเทศน์ แต่ทำนองแต่งยังคงเป็นร่ายยาว มีภาษาบาลีแทรกเป็นตอนๆ ถึงรัชสมัยพระเจ้าอู่ทอง การเทศน์มหาชาติมีพัฒนาการต่างไปจากเดิม มีการเทศน์เป็นทำนองต่างๆ เพื่อให้ชวนฟังยิ่งขึ้น และมีการแหล่ประกอบ ทั้งแหล่ใน และแหล่นอก ซึ่งผู้เขียนเห็นว่า ประเพณีการเทศน์มหาชาติ ที่พัฒนาไปถึงขั้นมีแหล่ประกอบนี้มีทั้งข้อดี และข้อด้อยคือ

ข้อดี ทำให้ผู้ฟังสนใจติดตามฟังไม่เบื่อ ไม่่วง ถ้าพระที่เทศน์พยายามแทรกธรรม หรือสาระได้เหมาะสม จะทำให้คนทั่วไปนิยมฟังเทศน์มหาชาติมากขึ้น ได้สารประโยชน์ทางธรรม เพราะเรื่องเวสสันดรชาดก มีคุณค่าหลายประการด้านคุณธรรม เช่น ความกตัญญู ความเสียสละ ด้านการปกครองระบอบประชาธิปไตย เหล่านี้เป็นการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมให้แก่สาธุชน

ข้อด้อย ถ้าพระผู้เทศน์มุ่งให้ผู้ฟังสนุกสนานเป็นสำคัญ อาจลืมแทรกสาระหรือคติธรรมให้ผู้ฟังรับทราบ หรือบางแห่งมีการแหล่ แล้วมีการเรียไรเงิน หรือติดกัณฑ์เทศน์เพิ่ม เป็นต้น อาจเป็นการนำไปสู่การเพิ่มโลภะแทนที่จะเป็นการบุญ อาจกลายเป็นบาปแทนก็ได้ นับว่าเป็นการไม่เหมาะสม

สำหรับด้านวรรณกรรมที่มีการพัฒนาจากกาพย์มหาชาติ มาเป็นมหาชาติกลอนเทศน์หลายๆ สำนวนนั้น ผู้เขียนเห็นว่ามีส่วนดี เป็นการสร้างสรรค์งานวรรณกรรมเสริมด้านปัญญา แม้ว่าจะเป็นลักษณะแข่งขันประชันกันก็น่าจะเป็นข้อดี แต่ข้อควรระวังอย่าให้การประชันขันแข่งกลายเป็นเรื่องวิวาทบาดหมางกันในกลุ่มผู้แต่งก็จะเป็นการเสริมภูมิธรรมและภูมิรู้

สมัยกรุงธนบุรี ซึ่งเป็นสมัยฟื้นฟูประเทศ และช่วงเวลาสั้นเพียง ๑๕ ปี ที่สมเด็จพระเจ้าตากสินครองกรุงธนบุรี แต่ถึงกระนั้นพระองค์ก็ทรงสนับสนุนงานด้านวรรณกรรม และก็มีกวีสำคัญสืบต่อเนื่องจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ คือหลวงสรวิชิต (เจ้าพระยาพระคลัง (หน))

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ - ปัจจุบัน

ประเพณีการเทศน์มหาชาติยังคงมีต่อมา มีการจัดการเทศน์ในแต่ละภาค ภาคกลางนิยมจัดในโอกาสหลังออกพรรษา ภาคอีสานจัดในเดือน ๔ เรียกกานบุญพระเวส ภาคเหนือจัดในเดือน ยี่เป็ง คือเพ็ญเดือน ๑๒ เรียกว่า การตั้งธรรมหลวง ภาคใต้เรียกการฟังธรรมมหาชาติหรือเทศน์มหาชาติคล้ายภาคกลาง แต่กำหนดการจัดแล้วแต่ชาวบ้านกับทางวัดจะตกลงกัน

ส่วนด้านวรรณกรรม สมัยรัชกาลที่ ๑-๒ เป็นการโปรดเกล้าฯ ให้แต่งซ่อมกัณฑ์ที่สูญหายในคราวเสียกรุง ในสมัยรัชกาลที่ ๒-๓ ก็มีการแต่งบางกัณฑ์เพิ่มขึ้น เช่น สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส แต่งถึง ๑๑ กัณฑ์ ยกเว้นกัณฑ์มหาพน (พระเทพโมลี (กลั่น) แต่งไว้) และกัณฑ์มัทรี (เจ้าพระยาพระคลัง(หน) แต่งไว้) เพราะทรงเห็นว่ากวีได้แต่งไว้ดีเยี่ยมแล้ว

สำหรับทำนองแต่งในสมัยนี้ยังคงเป็นร่ายยาวเช่นเดียวกับมหาชาติฉบับก่อนหน้านี้ ในปัจจุบันประเพณีการเทศน์มหาชาติได้มีการพัฒนารูปแบบในการเทศน์ โดยมุ่งให้ผู้ฟังเข้าใจง่าย ได้รับสารประโยชน์ไม่ว่าง ไม่เบื่อหน่าย จึงมีการเทศน์ในลักษณะปจฺฉา - วิสัชนา โดยสมมติหน้าที่ให้พระภิกษุที่เป็นองค์แสดงธรรมแต่ละรูปปรับไป เกิดมีการเทศน์ ๒ ธรรมมาสน์บ้าง ๓ ธรรมมาสน์บ้าง พระรูปหนึ่งสมมติเป็นพระเวสสันดร อีกรูปเป็นชูชก หรืออาจจะสมมติเป็นพระมัทรี หรือนางอมิตตา แล้วแต่จะเทศน์กัณฑ์ใด ทำให้ผู้ฟังสนใจตั้งใจฟังและเกิดความสุขสนานเพลิดเพลินไปพร้อม

ในด้านวรรณกรรม ก็มีการพัฒนาเป็นมหาชาติประยุกต์ แต่ทำนองแต่งยังคงเป็นร่ายยาวเช่นเดียวกับเวสสันดรชาดก แต่ปรับปรุงให้ฟังเข้าใจง่ายขึ้น

จากมหาชาติประยุกต์ วรรณกรรมเรื่องมหาชาติ หรือเวสสันดรชาดก ยังคงพัฒนาต่อไปเป็นมหาชาติทรงเครื่อง ต่อไปถึงมหาชาติทางเครื่อง ซึ่งมีการแสดงประกอบการเทศน์ หรือบางแห่งชาวบ้านนิยมหาลิเกมาแสดงแล้วนิมนต์พระมาเทศน์ประกอบ

ในทัศนะของผู้เขียนเห็นว่า ปัจจุบันที่ประเพณีการเทศน์มหาชาติมีการเปลี่ยนแปลง ทั้งในด้านรูปแบบการเทศน์ และด้านวรรณกรรมเป็นไปในลักษณะประยุกต์ จากมหาชาติ เป็นมหาชาติประยุกต์ มหาชาติทรงเครื่อง และมหาชาติทางเครื่องนั้น มองในแง่สรรค์สร้างก็จัดว่าดี เป็นการสร้างความสนใจผู้ฟัง โดยเฉพาะคนรุ่นใหม่ หรือวัยรุ่นที่ยังพอให้ความสนใจสนุกสนานเพลิดเพลินมากกว่าสาระของเรื่อง ให้หันมา

ใส่ใจในประเพณีการเทศน์มหาชาติ ซึ่งมีคุณค่าหลายด้าน อาทิ รสไพเราะ ของถ้อยคำสำนวนภาษาที่ปรากฏในกัณฑ์มหานพ และกัณฑ์มัทรี ความฉลาดน่ารักแบบเด็กๆ ในกัณฑ์กุมาร และอื่นๆ

อย่างไรก็ดี มีข้อควรสังวรเกี่ยวกับการนำการแสดงมาประกอบการเทศน์มหาชาติแบบทรงเครื่อง หรือ หางเครื่องนั้น ถ้ามีมากเกินไป ผู้ฟังอาจจะได้แต่ความสนุกสนานเพลิดเพลินประการเดียว อาจจะหย่อนศรัทธาด้านพระพุทธศาสนาได้ เกี่ยวกับเรื่องนี้ ผู้จัดงานประเพณีเทศน์มหาชาติพึงตระหนักว่าจะนำเสนอให้แต่ “เปลือก” หรือ “กระพี้” จนลืมนึกถึง “แก่น” หรืออย่างไร

ในปัจจุบันการจัดเทศน์มหาชาติยังมีอยู่ ๒ รูปแบบ คือ รูปแบบการจัดเทศน์แบบเรียงกัณฑ์ และรูปแบบการจัดเทศน์แบบประยุกต์ ซึ่งพระครูวินัยธรมานพ กนตสีโล^{๑๔} ได้อธิบายไว้ในเรื่อง การเทศน์มหาชาติ มีใจความโดยสังเขป ดังนี้

การจัดเทศน์แบบเรียงกัณฑ์ เป็นการเทศน์แบบต่อเนื่อง ๑๓ กัณฑ์ พระนักเทศน์จะขึ้นธรรมาส์เทศน์ครั้งละหนึ่งรูปไปตลอดทั้งวัน เพื่อเทศน์ให้จบ ๑๓ กัณฑ์ ภายในวันเดียว และบางวัด มีการนิมนต์พระมาเทศน์ซ้อน ๒ ธรรมาส์ เป็นการเทศน์ซ้อนแบบต่อแหล่ ต่อมามีการพัฒนามากขึ้น โดยในเวลาแหล่จะแบ่งเป็นตัวละครต่างๆ พอถึงบทบาทของใคร ผู้รับบทนั้นก็เทศน์แหล่ ไม่ได้เทศน์เพื่อหวังเอาชนะเหมือนอย่างในสมัยก่อน

สำหรับการจัดเทศน์แบบประยุกต์ เป็นการเทศน์แบบย่อๆ รวมเนื้อเรื่องทั้ง ๑๓ กัณฑ์ ๑,๐๐๐ คาถา เลือกคัดจัดแหล่ที่สำคัญๆ มาแหล่ให้ญาติโยมฟังทั้งแหล่นอกและแหล่ใน พระนักเทศน์จะรวบรัดตัดเนื้อเรื่องแบบเล่าบ้างแหล่บ้าง จบพอดีกับเวลาที่ทางวัดกำหนดไว้ แบ่งเป็นรูปแบบการจัดเทศน์แบบประยุกต์ ๒ ธรรมาส์และ ๓ ธรรมาส์ แบบประยุกต์ ๖ ธรรมาส์ และแบบประยุกต์ ๑๓ ธรรมาส์

การเทศน์แบบประยุกต์ ๒ ธรรมาส์และแบบประยุกต์ ๓ ธรรมาส์นี้ ใช้เวลาประมาณ ๓-๔ ชั่วโมงก็จบทั้ง ๑๓ กัณฑ์ บางครั้งมีตัวแสดงประกอบการเทศน์ เรียกว่าเทศน์มหาชาติทรงเครื่อง ส่วนการเทศน์แบบประยุกต์ ๖ ธรรมาส์ เรียกว่า การเทศน์แบบ ๖ กษัตริย์ ในปัจจุบันยังมีการจัดกันอยู่บ้าง การเทศน์แบบนี้ต้องมีการแบ่งบทของพระเทศน์ มีพระอาวุธคอยกำกับและดำเนินเรื่อง

สำหรับการเทศน์ประยุกต์แบบ ๑๓ ธรรมาส์ มีรูปแบบ คือ จัดให้พระขึ้นนั่งพร้อมกันทั้ง ๑๓ ธรรมาส์ โดยพระแต่ละรูปปรับเป็นตัวละครต่างๆ ในเรื่อง เป็นพระเวสสันดร เป็นพระนาง มัทรี ฯลฯ และมีพระผู้ทำหน้าที่บรรยายเรื่องหนึ่งรูป โดยเริ่มต้นพระผู้บรรยายจะเล่าที่มาของเรื่อง เมื่อเข้าสู่เนื้อเรื่อง

^{๑๔} พระครูวินัยธรมานพ กนตสีโล, การเทศน์มหาชาติ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: www.stou.ac.th/offices/oaa/oaa_old_page/profession [๗ มกราคม ๒๕๕๙].

ถึงบทของใครพระที่ทำหน้าที่รับบทนั้น ก็กล่าวเป็นคำพูดร้อยแก้วธรรมดาๆ พูดกันสดๆ คล้ายกับการเล่นละคร การเทศน์ประยุกต์แบบ ๑๓ ธรรมาสันนี้ ได้เคยมีการจัดเทศน์ที่วัด พระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ สำหรับวัตถุประสงค์การจัดเทศน์แบบ ๑๓ ธรรมาสัน ก็เพื่อให้ฟังได้ง่ายและเพลิดเพลินกว่าแบบเดิม และเพื่อให้สามารถเทศน์ได้เสร็จภายในระยะเวลาอันสั้น หรือภายในวันเดียวตามความนิยมกัน แต่ปัจจุบันก็ไม่มีวัดใดจัดการเทศน์แบบนี้ อีกแล้ว

กล่าวได้ว่า รูปแบบการเทศน์มหาชาติทั้งแบบเรียงกัณฑ์และแบบประยุกต์ ล้วนให้ประโยชน์แก่ผู้ฟังทั้งนั้น เนื่องจากเรื่องเวสสันดรมีคุณค่าในเนื้อหาอยู่หลายประการ เช่น คุณธรรมความดีงามด้านความเสียสละ ความอดทน ความกตัญญู ความเมตตา เป็นต้น ทั้งท่วงทำนองในการเทศน์ที่ไพเราะด้วยน้ำเสียงและลีลาของพระนักเทศน์ ยังช่วยเสริมสร้างศิลปะเชิงดนตรีในหัวใจของผู้ฟัง เกื้อกูลความละมุนละไมให้บังเกิดขึ้นในจิตใจ และเมื่อมีรูปแบบการเทศน์เชิงประยุกต์ ซึ่งทางวัดหรือพระนักเทศน์ได้พัฒนาขึ้นเพื่อให้สอดคล้องกับยุคสมัย เพื่อให้ผู้ฟังเกิดความสนุกสนานเพลิดเพลินในการฟังเรื่องราวทางพุทธศาสนาโดยไม่เบื่อหน่าย หรือ่วงนอน ทำให้ได้รับทั้งหลักพุทธธรรมและความบันเทิงในคราวเดียวกัน จึงทำให้การเทศน์มหาชาติยังคงดำรงอยู่ได้มาจนปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม มีข้อน่าสังเกตสำหรับรูปแบบการจัดเทศน์มหาชาติแบบประยุกต์ในส่วนที่เกี่ยวกับการแห่ลั่น พระที่เทศน์แห่ลั่นบางรูปมีน้ำเสียงดี แห่ได้คล่อง และมีลีลาสนุกสนานครึกครื้น โดยเฉพาะในการแห่ลั่นนอก เป็นที่ถูกใจญาติโยม จึงมีการติดกัณฑ์เทศน์ถวายเป็นพิเศษ แต่มีบางครั้ง พระบางรูปที่เทศน์มีการแห่ลั่นลักษณะเชิญชวนญาติโยมให้ติดกัณฑ์เทศน์ ซึ่งญาติโยมก็พากันติดกัณฑ์เทศน์ฉลองศรัทธาเป็นที่ครึกครื้น จนน่าเป็นข้อคิดสะกิดใจว่าจะเป็นการสมควรหรือไม่ ซึ่งกรณีเช่นนี้เป็นเรื่องที่น่าจะพิจารณาทั้งในฝ่ายบรรพชิตและฝ่ายฆราวาส เพื่อช่วยกันหาความเป็น “ทางสายกลาง”

๔. ระเบียบประเพณีการเทศน์มหาชาติ

งานเทศน์มหาชาติมีระเบียบการจัดนับตั้งแต่สถานที่ เครื่องกัณฑ์เทศน์ และปีพาทย์ที่จะบรรเลงเพลงประจำกัณฑ์ทั้ง ๑๓ กัณฑ์ ซึ่งจะมีมาแต่สมัยใดก็ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด แต่ที่นิยมกันเป็นหลักใหญ่มีดังนี้

๔.๑ ระเบียบพิธีในการเทศน์มหาชาติ

๔.๑.๑ ตกแต่งบริเวณพิธีให้มีบรรยากาศคล้ายอยู่ในบริเวณป่าตามท้องเรื่องเวสสันดรชาดก โดยนำเอาต้นกล้วย ต้นอ้อยและกิ่งไม้มาผูกตามเสาและบริเวณรอบๆ ธรรมาสัน ประดับธงทิวและราชวัตร ฉัตร ตามสมควร

๔.๑.๒ ตั้งขันสาครใหญ่ หรือจะใช้อ่างใหญ่ที่สมควรก็ได้ใส่น้ำสะอาดเต็ม สำหรับปักเทียนบูชาประจำกัณฑ์ในระหว่างที่พระเทศน์ น้ำในภาชนะที่ตั้งนี้เสร็จพิธีแล้วถือว่าเป็นน้ำพระพุทธรมณต์ที่สำคัญ ภาชนะที่ใส่น้ำนี้ตั้งหน้าธรรมาสน์กลางบริเวณพิธี

๔.๑.๓ เตรียมเทียนเล็กๆ จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม แล้วนับแยกจำนวนแยกเป็นมัด มัดหนึ่งมีจำนวนเท่าคาถาของกัณฑ์หนึ่ง แล้วทำเครื่องหมายไว้ให้ทราบว่ามีมัดไหนสำหรับบูชาคาถากัณฑ์ใด เมื่อถึงคราวเทศน์กัณฑ์นั้น ก็เอาเทียนมัดนั้นออกจุดบูชาติดรอบๆ ภาชนะใส่น้ำต่อกันไปจนจบกัณฑ์ให้หมดมัดพอดี ครบ ๑๓ กัณฑ์ถ้วนจำนวน ๑,๐๐๐ เล่มเท่าจำนวนคาถา บางแห่งนิยมทำธงเล็กๆ ๑,๐๐๐ คั่นแบ่งจำนวนเท่าคาถาประจำกัณฑ์อย่างเทียน แล้วปักธงบูชาระหว่างกัณฑ์บนหอยกกกล้วย แต่การใช้ธงไม่เป็นที่นิยมเช่นเทียน การจุดเทียนหรือปักธงบูชากัณฑ์เป็นหน้าที่ของเจ้าภาพผู้รับกัณฑ์นั้นๆ^{๑๖}

๔.๒ ข้อสังเกตของการเทศน์มหาชาติในปัจจุบัน

๔.๒.๑ ระเบียบพิธีการจัดเทศน์มหาชาติเข้าใจว่าคงมีมาพร้อมๆ กับการฟังสวด หรือฟังเทศน์มหาชาติตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยนั้น องค์ประกอบต่างๆ อาจแตกต่างกันบ้างแต่อย่างน้อยก็จะมีเครื่องกัณฑ์เทศน์ ส่วนปีพาทย์ประจำกัณฑ์ก็น่าจะมี เพราะการเทศน์มหาชาตินั้นได้รับการสนับสนุนจากราชสำนัก พระมหากษัตริย์จะทรงสนับสนุนทางด้านวรรณกรรมตลอดมา เชื่อว่าด้านประเพณีการเทศน์มหาชาติก็คงจะอยู่ในพระราชนิยม และทรงสนับสนุนตลอดมาเช่นกัน ในปัจจุบันจะเห็นว่าสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี จะเสด็จทรงเป็นองค์ประธานในงานประเพณีเทศน์มหาชาติประจำปีที่บางหน่วยงานจัดขึ้น และผู้เขียนเห็นว่าเป็นจุดสำคัญที่เสริมให้ประเพณีเทศน์มหาชาติยังมั่นคงอยู่จนทุกวันนี้

๔.๒.๒ ผู้เขียนเห็นว่า ประเพณีการเทศน์มหาชาติมีระเบียบประเพณีการจัดที่ละเอียดประณีต ที่เห็นได้ชัดก็คือ การบรรเลงปีพาทย์ประกอบพิธีเทศน์มหาชาติ ซึ่งเป็นธรรมเนียมปฏิบัติมาแต่โบราณ ดังมีกล่าวไว้ในหลักศิลาจารึกหลักที่ ๖๒ ศิลาจารึกวัดพระยืน จังหวัดลำพูน จ.ศ. ๗๓๒ (พ.ศ. ๑๙๑๓) ตอนที่ ๓ บรรทัดที่ ๒๑ – ๓๐ กล่าวถึงดนตรีไว้ว่า “ให้ถือกระถางข้าวตอกดอกไม้ได้เทียน ดีพาทย์ดัง พินฆ้องกลอง ปี่สรวไน พิสนธยชัยทะเหียด กาหล แตรสังข์มาน กังสดาล มรยางค์ ดงเดือด เสียงเลิศเสียงก้อง อีกทั้งคนร้องไห้อื้อดาสะท้าน ทั้งนครหรียญชัยแล”^{๑๗} ปีพาทย์จะบรรเลงเพลงสาธุการเมื่อ

^{๑๖}ระเบียบพิธีเทศน์มหาชาติ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.dhammathai.org/newspr/theganadok.php> [๑๔ ธันวาคม ๒๕๕๘].

^{๑๗}เฉลิมศักดิ์ เย็นสำราญ, ประเพณีการเทศน์มหาชาติ, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยสุโขทัย ธรรมาธิราช, ๒๕๕๐), หน้า ๑.

เจ้าภาพจุดเทียนประจำกัณฑ์เทศน์เป็นสัญญาณอาราธนาพระธรรมกถึกขึ้นสู่ธรรมาสน์เทศน์ และเมื่อพระเทศน์จบลงแต่ละกัณฑ์ ปี่พาทย์จะบรรเลงเพลงประจำกัณฑ์นั้นๆ เช่น กัณฑ์ทานกัณฑ์ จะบรรเลงเพลงพญาโศก กัณฑ์ชูกะจะบรรเลงเพลงเช่นเกล้า หรือค้ำคาวกีนกล้วย และเมื่อจบกัณฑ์สุดท้ายหากไม่มีการเทศน์ต่อ (เช่นเทศน์อริยสัจสี่) ปี่พาทย์ก็จะบรรเลงเพลงกราวรำต่อเนื่องกับเพลงเชิด เป็นการแสดงความยินดีปรีดาที่ได้ประกอบกุศลกิจสำเร็จเรียบร้อยด้วยดี เป็นการอนุโมทนาแก่ผู้มาร่วมการกุศล และแสดงว่าเป็นการเลิกงาน

การนำวงปี่พาทย์มาบรรเลงประกอบในพิธีเทศน์มหาชาติได้อย่างเหมาะสมนั้น นับเป็นศิลปะและประเพณีที่สามารถดำเนินไปพร้อมๆ กันได้อย่างสอดคล้องกลมกลืน แสดงให้เห็นว่าต่างเกื้อกูลซึ่งกันและกันโดยมีเนื้อหาในมหาเวสสันดรชาดกทั้ง ๑๓ กัณฑ์เป็นสื่อกลางในการประสาน จึงถือได้ว่าเป็นวิธีการอนุรักษ์เผยแพร่วัฒนธรรมการบรรเลงดนตรีไทยให้คงคุณค่าคู่กับประเพณีอันดีงามทางพระพุทธศาสนา สมควรที่ชาวไทยควรธำรงรักษา และสืบทอดให้คงอยู่คู่สังคมไทยตลอดไป

ในปัจจุบันสังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงไปมาก โดยเฉพาะด้านวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทย ความผันแปรด้านเศรษฐกิจ ทำให้ประชาชนส่วนใหญ่ต้องคำนึงเรื่องการใช้จ่าย การทำมาหากิน และเรื่องปากท้องเป็นสำคัญ อันอาจมีผลกระทบถึงประเพณีการเทศน์มหาชาติ ดังจะเห็นได้ในเรื่องของการใช้ปี่พาทย์บรรเลงประกอบการเทศน์มหาชาติ ปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงใช้เทปหรือแผ่นซีดีแทน บางแห่งใช้ดนตรีไทยบรรเลงเพลงเฉพาะตอนเริ่มต้นและตอนจบเท่านั้น ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงตามยุคสมัย เพื่อความรวดเร็วประหยัดเวลา รวมทั้งประหยัดงบประมาณก็เป็นได้ ซึ่งผู้เขียนเห็นว่าเป็นเรื่องที่น่าเห็นใจพอสมควร แต่ก็เป็นเรื่องน่าเสียดายความไพเราะนุ่มนวลของปี่พาทย์ที่อาจจะค่อยๆ เลือนหายไปตามกาลเวลา

๔.๒.๓ สังคมไทยปัจจุบันมีความเปลี่ยนแปลงตามยุคโลกาภิวัตน์ หรือยุคสื่ออิเล็กทรอนิกส์ คนส่วนใหญ่ต้องปรับตัวให้เหมาะกับสภาพเศรษฐกิจที่เผชิญอยู่ พ่อแม่ไม่มีเวลามากพอที่จะดูแลอบรมลูกอย่างใกล้ชิดเหมือนสมัยก่อน โอกาสที่จะพาลูกเข้าวัดมีน้อยลง ผลก็คือ มีการเปลี่ยนแปลงด้านคติความเชื่อเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะคตินิยมในการฟังเทศน์มหาชาติแปรเปลี่ยนไป ความเชื่อเรื่องการได้รับอานิสงส์แรง และได้เกิดในสมัยพระศรีอริยวงศ์จะลดน้อยลง โดยเฉพาะในกลุ่มเยาวชนบางส่วนอาจรู้จักแต่เพียงชื่อเทศน์มหาชาติ แต่ขาดความสนใจที่จะเรียนรู้ บางคนรู้จักพระเวสสันดร แต่ก็มองข้ามคุณธรรม และคุณค่าในเรื่องเวสสันดรชาดก กลับมองในมุมของสิทธิมนุษยชนก็มีบ้าง เหล่านี้ เป็นเรื่องของความเปลี่ยนแปลงในยุคปัจจุบัน แต่ก็ยังมีบางกลุ่มที่สนใจประเพณีวัฒนธรรมไทย จึงเป็นการสมควรหาทางส่งเสริมสนับสนุนในหลายๆ วงการ โดยเฉพาะวงการศึกษาวงการพระพุทธศาสนา เพื่อหาวิธี

ดำรงประเพณีการเทศน์มหาชาติ ซึ่งเป็นประเพณีของไทยที่มีคุณค่าหลายประการ อาทิ สุนทรียรสทางภาษา รสวรรณคดี ศิลปกรรม คีตศิลป์พื้นบ้าน คุณธรรม และจริยธรรม ซึ่งล้วนแต่เสริมสร้างจิตและอารมณ์ เป็นการเติมเต็มคุณภาพแห่งชีวิตมิให้โน้มเอียงไปสู่การเป็นเพียงมนุษย์เครื่องจักรกลเท่านั้น

๕. บทสรุป

ประเพณีการเทศน์มหาชาติมีมาก่อนสมัยกรุงสุโขทัย และมีพัฒนาการต่อๆ มาควบคู่กับวรรณกรรม เรื่องมหาชาติ หรือมหาเวสสันดรชาดกมาจนถึงปัจจุบัน การเทศน์มหาชาติเป็นประเพณีงานบุญที่พุทธศาสนิกชนชาวไทยทั่วทุกภาคของประเทศไทย มีความศรัทธา และเชื่อในคตินิยมว่า การฟังเทศน์มหาชาติให้จบภายในวันเดียว จะได้รับอานิสงส์แรง ซึ่งส่งผลให้เกิดในศาสนาพระศรีอริยเมตไตรย ทั้งจะเป็นผู้มีลาภยศ และได้บรรลุมรรค ผล นิพพาน จึงทำให้คนไทยส่วนใหญ่นิยมยินดีฟังเทศน์มหาชาติกันตลอดมา

ประเพณีการเทศน์มหาชาติได้รับการสนับสนุนจาก พระมหากษัตริย์ไทยมาทุกยุคทุกสมัย นับแต่โปรดเกล้าฯ ให้ราชบัณฑิตช่วยกันแต่งมหาชาติคำหลวง ต่อมามีการปรับปรุงเพื่อให้ฟังเข้าใจง่ายขึ้น โปรดเกล้าฯ ให้จัดเทศน์มหาชาติหน้าพระที่นั่งโดยมีพระราชวงศ์เสด็จเป็นองค์ประธานในงานเทศน์มหาชาติบ้างตั้งปรากฏในปัจจุบันที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีได้เสด็จเป็นองค์ประธานตามที่หน่วยงานต่างๆ จัดขึ้น

ทุกวันนี้ประเพณีการเทศน์มหาชาติมีการเปลี่ยนแปลงไปบ้าง ทั้งด้านเนื้อหา มีการปรับเปลี่ยนเพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจได้ง่ายขึ้น ส่วนด้านรูปแบบมีการประยุกต์เช่น มีการเทศน์แบบปฐกฐา – วิสัชนาบ้าง มีการหล่อประกอบการเทศน์บ้าง ไปจนถึงมีการแสดงลิเกสลับการเทศน์ของพระก็พบในบางแห่ง ส่วนเครื่องประกอบพิธีเทศน์มหาชาติ เช่น การบรรเลงปี่พาทย์ในพิธีเทศน์มหาชาตินั้น มีการประยุกต์โดยใช้แผ่นซีดีแทนปี่พาทย์ก็มี ซึ่งอาจเพราะต้องการความประหยัดก็เป็นได้ อย่างไรก็ตาม ประเพณีการเทศน์มหาชาติยังคงดำรงอยู่ ทั้งนี้เพราะคุณค่าในเนื้อหาของมหาชาติ เป็นการปลูกฝังคุณธรรมความดีงาม อันมีกระแสแห่งความเมตตา ความเสียสละ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และความไม่เห็นแก่ตัว รวมทั้งอรรถรสด้านถ้อยคำสำนวนภาษา โดยผ่านท่วงทำนองการเทศน์ของพระธรรมกถึกยังเป็นเสน่ห์ดึงดูดศรัทธาของชาวไทยพุทธได้มันอยู่ แม้จะมีอิทธิพลของ กระแสวัฒนธรรมต่างชาติที่เข้ามาปะปนในวัฒนธรรมของไทยทำให้เบี่ยงเบนความสนใจของคนไทยบางกลุ่มไปบ้าง แต่ประเพณีการเทศน์มหาชาติของไทยยังคงดำรงอยู่ในปัจจุบัน ส่วนอนาคตจะเป็นอย่างไร ประเพณีการเทศน์มหาชาติจะยังคงอยู่ หรือจะแปรเปลี่ยนไปอย่างไร ก็ขอฝากไว้กับวงการศึกษาและวัฒนธรรม รวมทั้งวงการพระพุทธศาสนาของประเทศไทยและชาวไทยพุทธทุกคนต่อไป

บรรณานุกรม

กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม. **องค์ความรู้เรื่องการเทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดก.**

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๘.

เฉลิมศักดิ์ เย็นสำราญ. **ประเพณีการเทศน์มหาชาติ.** กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๕๐.

พระครูวิจิตรธรรมโกศล. **กะเทาะเปลือกเวสสันดร.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลื่องเชียง, ๒๕๓๖.

มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา. **สัจจัตถ์เทศน์มหาชาติเฉลิมเกียรติเจ้าพระยาบรม**

มหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) วันสมภพครบ ๒๐๐ ปี. ๒๕๕๐.

ราชบัณฑิตสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, จำกัด, ๒๕๕๖.

สมโภชหิรัณยบัตร พัดยศ พระพิมลธรรม ราชบัณฑิต. **ปริทัศน์เวสสันดรชาดก.** วัดราชบูรณะบารุง ชลบุรี, ๒๕๓๑.

สมหมาย เปรมจิตต์. **มหาเวสสันดรชาดก วิเคราะห์ทางสังคม และวัฒนธรรม.** เชียงใหม่ : โรงพิมพ์ มิ่งเมือง, ๒๕๔๔.

สืบพงศ์ ธรรมชาติ. รศ.,ดร. **วรรณคดีชาดก.** กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๒.

พระมหาสมชาติ นนทธมมิโก (บุษนารีย์). ศึกษาคุณค่าการเทศน์มหาชาติในล้านนา. **พุทธศาสตร์ มหาบัณฑิต** (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๓.

พระครูอดุลสีลกิจิตต์ (ประพัฒน์ ฐานะวุฒโท). ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความนิยมมหาชาติเวสสันดรชาดก ในล้านนา. **พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต** (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๔.

อุดมพร คัมภีรานนท์. การศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในเรื่องพระมาลัยคำหลวง. **พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต** (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๔.

การพัฒนาคุณภาพมรรคมีองค์ ๘ ของบุคคลตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท
The Development of an Individual's Noble Eightfold Path Quality
according to Theravada Buddhism

ดร.กรรณิการ์ ขาวเงิน^๑

Dr. Kannikar Khaw-ngern

ดร.นันทพล โรจนโกศล^๒

Dr. Nunthapol Rodjanakoson

บทคัดย่อ

แนวทางการพัฒนาคุณภาพของมรรคนั้นเริ่มที่การพัฒนาสัมมาทิฐิของบุคคลเป็นลำดับแรก เพราะสัมมาทิฐิเป็นเหมือนสะพานสำหรับทอดข้ามไปสู่ความสำเร็จ เพื่อนำทางองค์มรรคข้ออื่นๆ ที่เหลือให้เกิดขึ้นได้ โดยอาศัยเครื่องมือซึ่งมีองค์ประกอบ ๓ อย่าง คือ ความรู้ชัดที่เป็นสัมมาทิฐิ ความพยายามที่เป็นสัมมาวายามะ และความมีสติในขณะนั้นที่เป็นสัมมาสติร่วมอยู่ด้วย มาใช้ในการพัฒนาคุณภาพของมรรคที่บุคคลนำมาประยุกต์ใช้ในวิถีชีวิตประจำวัน ซึ่งเป็นไปในลักษณะที่ว่า เครื่องมือทั้ง ๓ องค์นี้จะทำงานประสานสัมพันธ์อย่างเกื้อกูลกัน ในการเข้าไปสนับสนุนการบรรลุองค์ธรรมทั้ง ๕ คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ ส่วนการบรรลุสัมมาวายามะและสัมมาสตินั้น เกิดจากการทำหน้าที่ในฐานะเป็นองค์ประกอบร่วมกันในการเข้าไปสนับสนุนองค์มรรคทั้ง ๕ ก่อนหน้าให้เป็นสัมมามรรค จึงเป็นเหตุปัจจัยนำไปสู่การบรรลุสัมมาวายามะและสัมมาสติ ตามลำดับ ทั้งนี้เพราะ ยังมีความพยายามและมีสติดำเนินการสนับสนุนให้มรรคมีองค์ ๘ ก้าวหน้าไปเท่าใด สัมมาวายามะและสัมมาสติเองก็ยิ่งอบรมบ่มตัวให้แข็งแกร่งชัดเจนมีกำลังบริสุทธิ์มากขึ้นเพียงนั้น รวมทั้งเป็นปัจจัยส่งผลต่อการบรรลุสัมมาสมาธิในลำดับต่อมาด้วย ผลของการพัฒนาคุณภาพมรรคมีองค์ ๘ ของบุคคลตามหลักพระพุทธศาสนา ส่งผลให้คนสามารถขับเคลื่อนตนเองไปในทิศทางที่ถูกต้องและเกิดการพัฒนาตนเองให้มีคุณภาพเพิ่มพูนไปอย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งเกิดการเปลี่ยนแปลงตนเองให้กลายเป็นบุคคลที่พร้อมต่อการขับเคลื่อนความเป็นไปของสิ่งต่างๆ ไปในทิศทางที่ถูกต้องและมีคุณภาพดีขึ้นด้วยเช่นเดียวกัน

คำสำคัญ: การพัฒนาตามแนวพระพุทธศาสนาเถรวาท และคุณภาพมรรคมีองค์ ๘ ของบุคคล

^๑นักวิชาการอิสระ, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Independent Scholar, Graduate School Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

^๒นักวิชาการอิสระ, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Independent Scholar, Graduate School Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

Abstract

The development of the Noble Eightfold Path quality can be actualized through the development of an individual's right view. The right view functions as a bridge leading to success and thereby inducing the other practices of the Noble Eightfold Path by using the components of the right view, the right effort, and the right mindfulness at the present as tools for developing the Noble Eightfold Path quality by which an individual can apply in daily life. These three components will work together in the integrated way to support the attainment of another five practices of the Noble Eightfold Path which are right view, right resolve, right speech, right conduct, and right livelihood. For the attainment of right effort and right mindfulness can be achieved by the support of the previous five practices. This is because the higher effort and more mindfulness of an individual will give rise to promote the attainment of the Noble Eightfold Path, the more right effort and mindfulness one have, the more pure they become. As a result of that, one can obtain the right direction and thereby becoming the noble one.

Keywords: The Development according to Theravada Buddhism, An Individual's Noble Eightfold Path Quality

๑. บทนำ

มรรคมีองค์ ๘ เป็นระบบความคิดและการดำเนินชีวิตในรูปแบบที่ถูกต้อง เหมาะสม สมบูรณ์ ที่เน้นให้เกิดการพัฒนาในด้านที่ดีงาม และในระดับสูงสุดมุ่งให้บรรลุอุปริยมรรค^๑ หากไม่มีระบบความคิดและการดำเนินชีวิตเช่นนี้ การบรรลุธรรมย่อมขาดช่องทางที่จะเข้าถึง มรรคเป็นจุดเริ่มต้นของการประยุกต์ความรู้ในกฎธรรมชาติ มาสร้างเป็นวิถีปฏิบัติของคน เรียกได้ว่าเป็นขั้นตอนเชื่อมกลางระหว่างกระบวนการของธรรมชาติ กับวิธีการต่างๆ ที่ทั้งหลายเท่าที่คนจะขยายออกไปใช้ในกิจต่างกรณี^๒ แต่ข้อสำคัญที่ต้องเน้นคือวิธี

^๑ดูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๓๕/๓๙๙.

^๒พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๙, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๕๕๑.

ปฏิบัติของมนุษย์นั้น จะต้องสอดคล้องกับกระบวนการของธรรมชาติ^๕ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ ชื่อว่าเป็นธรรมไม่มีกิเลส . . . เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพานนี้ ไม่มีทุกข์ ไม่มีความเบียดเบียน ไม่มีความคับแค้น ไม่มีความเร่าร้อน และเป็นข้อปฏิบัติถูก”^๖

เมื่อมรรคมีองค์ ๘ มีความเชื่อมโยงกับวิถีการดำเนินชีวิตของคน อีกทั้งคนยังสามารถประยุกต์ใช้มรรคมีองค์ ๘ ในทางปฏิบัติได้หลากหลายแนวทางตามแต่กรณีของตน จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งที่คนทุกคนจะต้องเข้าใจถึงแนวทางปฏิบัติและเข้าใจแนวทางการพัฒนาคุณภาพมรรคมีองค์ ๘ ของตนเองอย่างถูกต้อง เพื่อให้คนสามารถขับเคลื่อนตนเองไปในทิศทางที่ถูกต้องและเกิดการพัฒนาด้านตนเองให้มีคุณภาพเพิ่มพูนไปอย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งเกิดการเปลี่ยนแปลงตนเองให้กลายเป็นบุคคลที่พร้อมต่อการขับเคลื่อนความเป็นไปของสิ่งต่างๆ ในลักษณะเช่นเดียวกันด้วย

บทความนี้จึงต้องการนำเสนอแนวทางการพัฒนาคุณภาพมรรคมีองค์ ๘ ของบุคคลตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท แนวทางการศึกษานั้นเริ่มจากการสร้างความเข้าใจเรื่องมรรคมีองค์ ๘ ในประเด็นของความสำคัญ ความหมาย องค์แห่งมรรค และความสัมพันธ์ระหว่างองค์แห่งมรรค จากนั้นจึงศึกษาแนวทางแห่งมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งการศึกษาเรื่องต่างๆ ดังกล่าวนี้นี้จะทำให้เกิดความเข้าใจที่นำไปเชื่อมโยงกับความเข้าใจเรื่องการพัฒนาคุณภาพมรรคมีองค์ ๘ ของบุคคลตามหลักพระพุทธศาสนาได้อย่างชัดเจน

๒. มรรคมีองค์ ๘

๒.๑ ความสำคัญของมรรคมีองค์ ๘

มรรคมีองค์ ๘ เป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญ แม้ในการหมุณธรรมจักรครั้งแรกของพระพุทธองค์ เรื่องนี้ยังเป็นส่วนหนึ่งในนั้น เนื้อหานี้ปรากฏในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ซึ่งมีเนื้อหาแสดงถึงการปฏิเสธส่วนที่สวดสองอย่าง และเสนอแนวทางดำเนินชีวิตโดยสายกลาง อีกทั้งแสดงถึงขั้นตอนและแนวทางในการปฏิบัติเพื่อบรรลุถึงอริยสัจ ๔ ก็คืออริยมรรคมีองค์ ๘ โดยเริ่มจากทำความเข้าใจให้ถูกทางสายกลางก่อน เพื่อดำเนินตามขั้นตอนการปฏิบัติรู้ เพื่อละทุกข์ทั้งปวง เพื่อความดับทุกข์ อันได้แก่นิพพาน ซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา^๗ องค์ประกอบของมรรคทั้ง ๘ องค์ ทำหน้าที่อย่างสัมพันธ์กันในฐานะเป็นระบบความคิดและการกระทำ หรือการดำเนินชีวิตอยู่ภายใต้ตัวบุคคล หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ เป็นทางสายเดียวที่ประกอบขึ้นด้วยองค์ ๘ ประการรวมกัน และผู้ปฏิบัติต้องใช้องค์ทั้ง ๘ ของมรรคต่อเนื่องไปด้วยกันโดย

^๕เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๑๔.

^๖ดูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๓๕/๓๙๙.

^๗วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓-๑๔/๒๐-๒๒, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๒-๕๙๖.

ตลอด โดยมีสัมมาทิฐิเป็นข้อแรก ในฐานะเป็นจุดเริ่มต้น เป็นแกนนำให้องค์ประกอบข้ออื่นๆ เกิดมีขึ้นได้ เปรียบเหมือนการเดินทาง จะต้องรู้ว่าทางไหนที่จะไป อย่างน้อยต้องรู้ว่าจะตั้งต้นที่ไหน ถ้ายังตั้งต้นไม่ได้ การเดินทางต่อไปก็ยังไม่อาจมีขึ้นได้^๘

๒.๒ ความหมายของมรรคมืองค์ ๘

คำว่า “มรรค” มาจากภาษาบาลีว่า “มคฺค” แปลว่า ถนนหรือทาง ซึ่งถนนหรือทางนี้ใช้ทั้งในความหมายถนนหนทางที่ใช้สัญจรทั่วไป และทางที่ไปสู่นิพพานคืออริยอัฏฐังคิกมรรค^๙ ในทางนิรุกติศาสตร์ ได้วิเคราะห์เชื่อมโยงที่มาของศัพท์ได้ว่า “มคฺค” ในความหมายถนนหนทางที่ใช้สัญจรทั่วไปมาจาก “มชฺช” ธาตุ ซึ่งแปลว่า “สะอาดหรือหมดจด (สุทธิ)”^{๑๐} “มชฺช” ธาตุนั้นได้ลง “ณ” ปัจจัยในนามกิตก์ จากนั้นจึงลง “ณ” ปัจจัยแล้วแปลง “ชฺช” เป็น “คฺค” ความหมายสะอาดหรือหมดจดนี้สามารถเชื่อมโยงไปสู่ถนนหรือทางได้ในลักษณะที่ว่า “ทางที่นักเดินทางพากันทำให้สะอาดไม่ให้มีหญ้าขึ้น ชื่อว่ามคฺคะ (ปถิกะหิ มชฺชเต นิตฺติณํ กรียเตติ มคฺโค)”^{๑๑} ตัวอย่างการใช้คำว่า “มคฺค” ในความหมายถนนหนทางนี้ในพระไตรปิฎกไม่มี เช่น “หรือบอกทางแก่คนหลงทาง (มฺหุสฺส วา มคฺคํ อจฺจิเวยฺย)”^{๑๒}

แม้ถนนหนทางในความหมายแรกชัดเจนว่าสามารถเชื่อมโยงขยายไปยังทางสู่นิพพานได้ แต่ในทางนิรุกติศาสตร์ยังสามารถเชื่อมโยงไปสู่ “มคฺค” ซึ่งเป็นธาตุเองที่แปลว่า “แสงหา (อนเวสเน)”^{๑๓} “มคฺค” ธาตุนั้นได้ลง “อ” ปัจจัย ความหมายแสงหานี้สามารถเชื่อมโยงไปสู่ถนน หรือทางได้ในลักษณะที่ว่า “ทางที่คนเดินทางพากันแสวงหา ชื่อว่ามคฺคะ (มํ สิวํ คจฺจ ตี เอตถ, เอเตนาตี วา มคฺโค)”^{๑๔} ซึ่งสิ่งที่แสงหานี้คือนิพพาน นอกจากนี้ยังสามารถเชื่อมโยงไปสู่ “คมฺ” ธาตุ^{๑๕} ซึ่งแปลว่า “ไป

^๘พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุง, หน้า ๕๔๔, ๕๕๑.

^๙ภิกษุณีปริกษาเร ภณฺฑํ มฺลธเนปิ จ

มคฺโค อริยมคฺเค จ สมมาทิฐฺฐาทิกะ ปเถ. - อภิธาน. (บาลี) ๙๒๑.

^{๑๐}พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, ปรับปรุง ๐๓-๐๙-๒๕๕๘, (อุดรธานี : ม.ป.ท., ๒๕๕๘), หน้า ๑๑๘๑.

^{๑๑}อภิธาน.ฎีกา (บาลี) ๑๔๕, อภิธาน.สุจิ (บาลี) ๖๙๑.

^{๑๒}วิ.มหา. (บาลี) ๑/๑๕/๗, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๕/๘.

^{๑๓}พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, หน้า ๑๑๘๑.

^{๑๔}อภิธาน.ฎีกา (บาลี) ๑๔๕, อภิธาน.สุจิ (บาลี) ๖๙๑.

^{๑๕}อภิธาน.ฎีกา (บาลี) ๑๔๕, อภิธาน.สุจิ (บาลี) ๖๙๑.

(คติมฺหิ)”^{๑๖} “คมฺ” ธาตุ เพิ่มคำหน้า “ม” (มสทฺหฺอุปพท) ลง “อ” ปัจจัย ช้อน (สฺญฺญฺคฺ) “คฺ” แล้วลบ “ม” ที่สุดธาตุ^{๑๗} การเชื่อมโยงเป็นไปในลักษณะที่ว่า “ทางที่บุคคลใช้ดำเนินไปสู่นิพพาน ชื่อว่ามคฺคะ (มํ สิวํ คจฺจติ เอตถ, เอเตนาติ วา มคฺโค)”^{๑๘} ซึ่งทางนี้คือปฏิบัติที่ดำเนินไปเพื่อความดับทุกข์^{๑๙}

ในหลายบริบทมีการนำคำว่า “มรรคมืองค์ ๘” มาใช้ในความหมาย “อริยมรรคมืองค์ ๘” และในบริบทนั้นจะมี “มรรคมืองค์ ๘” เป็นชื่อเรียกแบบสามัญ แทนชื่อเรียกแบบเต็มคือ “อริยอัฏฐังคิกมรรค” นั้น ดังคำกล่าวที่ว่า “มรรคว่าโดยองค์ประกอบ คือ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เรียกเต็มว่า อริยอัฏฐังคิกมรรค แปลว่า ‘ทางมืองค์ ๘ ประการอันประเสริฐ’ เรียกสามัญว่า มรรคมืองค์ ๘”^{๒๐}

๒.๓ องค์แห่งมรรค

องค์แห่งมรรคมี ๘ ประการ ประกอบด้วย สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ^{๒๑} ซึ่งแปลว่า ความเห็นชอบ ความดำริชอบ การเจรจาชอบ การงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ ความเพียรชอบ ความระลึกรู้ชอบ และความตั้งใจชอบ ตามลำดับ

สัมมาทิฐิ หมายถึง ความรู้ในอริยสัจ ๔^{๒๒} การเห็นไตรลักษณ์^{๒๓} และการเห็น ปฏิจจสมุปบาท^{๒๔} ความรู้ที่ถูกต้องตามความเป็นจริงในเรื่องอริยสัจ ๔ รวมทั้งความจริงอื่นๆ มีความจริงเรื่องกฎแห่ง

^{๑๖}พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, หน้า ๑๑๗๐.

^{๑๗}อภิธาน.สุจิ (บาลี) ๖๙๑.

^{๑๘}อภิธาน.ฎีกา (บาลี) ๑๔๕, อภิธาน.สุจิ (บาลี) ๖๙๑.

^{๑๙}จํารูญ ธรรมดา, เนติวิปัสสิ ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ ห้างหุ้นส่วน จำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๕๒๑.

^{๒๐}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ-เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑), พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๒๙๙.

^{๒๑}ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๒๙/๒๑๔, ๔๐๒/๒๖๖, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๒๙/๒๕๘, ๔๐๒/๓๓๕, ม.อ. (บาลี) ๑๔/๓๒๕/๒๙๗, ๓๗๕/๓๑๘, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๒๕/๓๔๒, ๓๗๕/๔๒๑, อัง.ต.ก. (บาลี) ๒๐/๖๒/๑๗๓, อัง.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๖๒/๒๔๓, อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๒๐๕/๑๒๕, ๔๘๖/๒๘๑, ๔๘๘/๒๘๔, ๔๙๐/๒๘๕, ๔๙๘/๒๘๘, ๕๐๔/๒๙๑, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๑, ๔๘๖/๓๗๑, ๔๘๘/๓๗๓, ๔๙๐/๓๗๓, ๔๙๘/๓๗๗, ๕๐๔/๓๘๐.

^{๒๒}ที.ม. (บาลี) ๑๐/๔๐๒/๒๖๖, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕, ม.ม. (บาลี) ๑๒/๙๑/๖๕-๖๖, ๑๓๕/๙๔-๙๕, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๙๑/๘๕, ๑๓๕/๑๒๖, ม.อ. (บาลี) ๑๔/๓๗๕/๓๑๘, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๗๕/๔๒๒, ส.ม. (บาลี) ๑๙/๘/๗, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘/๑๑, อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๒๐๕/๑๒๕, ๔๘๗/๒๘๑, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๑, ๔๘๗/๓๗๑.

^{๒๓}ส.บ. (บาลี) ๑๗/๕๑/๔๒, ส.บ. (ไทย) ๑๗/๕๑/๗๒.

กรรม เป็นต้น จัดเป็นโลกียสัมมาทิฐิ ซึ่งเป็นความรู้หรือความเห็นที่ “อาจ” ทำให้เกิดการกระทำความดี แต่ยังไม่สามารถทำลายกิเลสได้ ส่วนความรู้แจ้งอันมีผลต่อจิต คือสามารถทำให้เกิดความเบื่อหน่ายคลายกำหนด จนสามารถละอาสวกิเลสได้ เปรียบเหมือนความรู้โทษของบุหรืของคนที่ดีบุหรืโดยทั่วไปไม่มีกำลังพอที่จะทำให้บุคคลที่ดีบุหรืนั้นเลิกบุหรืได้ แต่ความรู้โทษของบุหรืที่ทำให้เกิดความสะเทือนใจอย่างแรง ในคัมภีร์วิภังค์ตอนอธิบายมคค์สัจตามแนวอิทธิธรรมอธิบายสัมมาทิฐิไว้กว้างๆ ว่าหมายถึงปัญญา กิริยาที่รู้ชัด และถือว่าเป็นอันเดียวกับธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์มรรค นับเนื่องในมรรค^{๒๕} ซึ่งแสดงว่าสัมมาทิฐิในระดับสูงหรือระดับองค์มรรคก็คือปัญญาที่พิจารณาเห็นความจริงแท้ของชีวิตและโลกจนเกิดการตรัสรู้ทำลายกิเลสได้นั่นเอง^{๒๖}

สัมมาสังกัปปะ หมายถึง ความดำริในเรื่องการออกจากกาม (สิ่งที่น่าใคร่น่าพอใจหรือกามคุณ ๕ มีรูปและเสียง เป็นต้น) ความดำริในความไม่พยาบาท และความดำริในการไม่เบียดเบียน^{๒๗} ความดำริที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันของคนทั่วไป เช่น เมื่อไปประสบกับกามคุณที่เฝ้าชวนใจให้คิดที่จะหลีกออกห่าง หรือเมื่อถูกผู้อื่นทำร้ายเบียดเบียนก็ไม่คิดที่จะเบียดเบียนกลับคืน สัมมาสังกัปปะในลักษณะนี้เกิดเป็นครั้งคราวไม่ต่อเนื่องและไม่มาพร้อมกับองค์มรรคอื่นๆ ในขณะเดียวกัน จึงไม่สามารถส่งผลให้เกิดปัญญญาณจนทำลายกิเลสได้ แต่ก็เป็นพื้นฐานสำหรับการปฏิบัติในขั้นสูงยิ่งขึ้น กล่าวคือ เป็นจิตที่ออกจากความคิดเรื่องการเสพกาม (กามวิตก) ความคิดเรื่องความพยาบาท (พยาบาทวิตก) และความคิดที่จะเบียดเบียน (วิหิงสาวิตก) คือไม่มีความคิดไม่ตั้งงามเหล่านี้^{๒๘}

สัมมาวาจา คือเจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ วาจาส่อเสียด วาจาหยาบคาย และการพูดเพ้อเจ้อ^{๒๙} ในวิภังคสูตร พระพุทธองค์ตรัสเฉพาะเจตนาเป็นเหตุเว้นวจีทุจริตเหล่านี้^{๓๐} ในคัมภีร์วิภังค์ก็อธิบายว่าหมายถึง “เจตนา” เป็นเหตุงดเว้นจากวจีทุจริตเหล่านี้เช่นกัน^{๓๑}

^{๒๕}ดูรายละเอียดใน ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๕/๑๗-๑๘, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๕/๒๔-๒๕.

^{๒๖}อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๖/๑๗๔.

^{๒๗}วัชรขะ งามจิตรเจริญ, พุทธศาสนาเถรวาท, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๖), หน้า ๔๑๒-๔๑๔.

^{๒๘}ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘/๑๑.

^{๒๙}วัชรขะ งามจิตรเจริญ, พุทธศาสนาเถรวาท, หน้า ๔๑๔-๔๑๕.

^{๓๐}ที.ม. (บาลี) ๑๐/๔๐๒/๒๖๖, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕, ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑๓๕/๙๔, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๓๕/๑๒๖, ม.อ. (บาลี) ๑๔/๓๗๕/๓๒๐, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๗๕/๔๒๒, ส.ม. (บาลี) ๑๙/๘/๗, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘/๑๑, อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๒๐๕/๑๒๕, ๔๘๗/๒๘๑, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๒, ๔๘๗/๓๗๑.

สัมมากัมมันตะ คือเจตนางดเว้นจากการตรอนชีวิต การถือเอาของที่เรามิได้ให้ และการประพฤติดีกในกามทั้งหลาย^{๓๒} มีนัยคล้ายคลึงกับสัมมาวาจา คือการทำความดีทางกายและการเว้นจากกายทุจริต ๓ คือการไม่ฆ่าสัตว์ การไม่ลักทรัพย์ และการไม่ประพฤติดีกในกาม ซึ่งเป็นศีล ๓ ข้อแรกในศีล ๕ และถ้าถือศีล ๘ ก็จะต้องงดเว้นอพรหมจรรย์ (การปฏิบัติอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์) คือการงดเว้นเรื่องเพศสัมพันธ์อย่างเด็ดขาด กล่าวโดยย่อสัมมากัมมันตะก็คือการทำกายสุจริตและการงดเว้นจากกายทุจริต ในวิภังคสูตร พระพุทธองค์ตรัสว่าเจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์และอพรหมจรรย์^{๓๓} ส่วนคัมภีร์วิภังคก็อธิบายว่าหมายถึง “เจตนา” เป็นเหตุงดเว้นจากกายทุจริต ^{๓๔} เช่นกัน^{๓๕}

สัมมาอาชีวะ คือการเว้นมิฉณาชีพทุกรูปแบบ^{๓๖} เป็นการเลี้ยงชีพชอบหรือการประกอบอาชีพอะไรก็ได้ที่สุจริตและไม่ผิดศีลธรรม ไม่ใช่อาชีพที่คดโกงหลอกลวงผู้อื่นและไม่ใช่อาชีพ ที่เบียดเบียนหรือมีอันตรายต่อสิ่งมีชีวิตอื่นๆ การเลี้ยงชีพชอบในที่นี้ครอบคลุมทั้งการประกอบ อาชีพที่สุจริตและการดำรงชีวิตอย่างชอบธรรมของบรรพชิตด้วย ในวิภังคสูตรพระพุทธเจ้าตรัสว่าสัมมาอาชีวะหมายถึงการละมิฉณาอาชีวะ (การเลี้ยงชีพที่ผิด) และเลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ (อาชีพที่ชอบธรรม) ^{๓๗} ส่วนคัมภีร์วิภังค ในตอนที่อธิบายมคค์สัจตามแนวอภิธรรม (อภิธรรมภาชนีย) ก็อธิบายสัมมาอาชีวะว่าหมายถึง เจตนาเป็นเหตุเว้นจากมิฉณาชีพและการกำจัดต้นเหตุ (แห่งมิฉณาชีพ)^{๓๘} ซึ่งแสดงว่า สัมมาอาชีวะในอริยมรรคนั้นมุ่งเอา

^{๓๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘/๑๑.

^{๓๑} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๒.

^{๓๒} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๔๐๒/๒๖๖, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕, ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑๓๕/๙๔, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๓๕/๑๒๖, ม.อ. (บาลี) ๑๔/๓๗๕/๓๒๐, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๗๕/๔๒๒, ส.ม. (บาลี) ๑๙/๘/๗, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘/๑๑, อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๒๐๕/๑๒๕, ๔๘๗/๒๘๑, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๒, ๔๘๗/๓๗๑.

^{๓๓} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘/๑๑.

^{๓๔} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๒.

^{๓๕} วัชร ขามจิตเรเจริญ, พุทธศาสนาเถรวาท, หน้า ๔๐๑.

^{๓๖} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๔๐๒/๒๖๗, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๖, ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑๓๕/๙๔, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๓๕/๑๒๗, ม.อ. (บาลี) ๑๔/๓๗๕/๓๒๐, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๗๕/๔๒๓, ส.ม. (บาลี) ๑๙/๘/๗, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘/๑๑, อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๒๐๕/๑๒๕, ๔๘๗/๒๘๑, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๒, ๔๘๗/๓๗๑.

^{๓๗} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘/๑๑.

^{๓๘} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๖/๑๗๔.

เจตนาที่ต้วนมิฉฉาชีพเป็นสำคัญ และการกำจัดต้นเหตุแห่งมิฉฉาชีพก็คือการกำจัดกิเลสั่นเองเพราะ กิเลสเป็นต้นเหตุแห่งการกระทำไม่ตังามทั้งปวง^{๓๙}

สัมมาวายามะ คือการสร้างฉั่นทะ พยายาม ระดมความเพียร คอยเร้าจิตไว้ มุ่งมั่น^{๔๐} สัมมาวายามะเป็นหลักธรรมเดียวกับหลักธรรมเรื่องความเพียรชอบ ๔ อย่างที่เรียกว่า “สัมมปปธาน” คือ ความพยายามป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ความพยายามละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ความพยายามสร้างกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด และความพยายามรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว คัมภีร์วิงศ์อธิบายไว้ว่า สัมมาวายามะหมายถึงการปรารภความเพียรทางใจ หรือเป็น วิริยสัมโพชฌงค์^{๔๑} ซึ่งแสดงว่า สัมมาวายามะในระดับองค์มรรคเป็นเรื่องการบำเพ็ญเพียรทางจิตเพื่อการตรัสรู้ั่นเอง^{๔๒} สำหรับตัวอย่าง สัมมาวายามะ ได้แก่ การพยายามในทางที่ชอบที่ควร เช่น นักศึกษามีความขยันหมั่นเพียรตั้งใจหาความรู้ และนำความรู้ที่ได้นั้นไปพัฒนาสังคมให้เจริญก้าวหน้า

สัมมาสติ หมายถึง การมีสติระลึกรู้เท่าทันความจริงของสภาวะธรรมหรือสิ่งที่กำลังเผชิญอยู่ ไม่ถูกอารมณ์ความรู้สึกหรือค่านิยมครอบงำจนคิดผิดและทำผิด ซึ่งสติที่ใช้ในการตรัสรู้ ไม่ใช่สติที่ใช้ในชีวิตประจำวันทั่วไป^{๔๓} ตัวอย่างสัมมาสติ ได้แก่ การกระทำที่รู้ตัวอยู่เสมอว่ากำลังทำอะไร เช่น กำลังกวาดบ้าน กำลังขับรถ

สัมมาสมาธิ คือฉฉานในระดับต่างๆ^{๔๔} สมาธิเป็นอาการของจิตหรือวิญญาณที่ตั้งมั่น สงบแน่วแน่นอยู่ในสิ่งใดสิ่งหนึ่งโดยเฉพาะ ไม่ฟุ้งซ่าน องค์ธรรมของสมาธิในพุทธจิตวิทยาเรียกว่าเอกัคคตาสมาธิ แทรกอยู่ในหลายหมวดธรรม ในหมวดธรรมอินทริย์ ๕ เรียกว่าสมาธิอินทริย์ ในหมวดธรรมพละ ๕ เรียกว่า

^{๓๙}วัชรระ งามจิตรเจริญ, พุทธศาสนาเถรวาท, หน้า ๔๐๒.

^{๔๐}ที.ม. (บาลี) ๑๐/๔๐๒/๒๖๗, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๖, ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑๓๕/๙๕, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๓๕/๑๒๗, ม.อ. (บาลี) ๑๔/๓๗๕/๓๒๐, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๗๕/๔๒๓, ส.ม. (บาลี) ๑๙/๘/๗-๘, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘/๑๒, อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๒๐๕/๑๒๕, ๔๘๗/๒๘๑, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๓๒, ๔๘๗/๓๗๒.

^{๔๑}อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๖/๑๓๕.

^{๔๒}วัชรระ งามจิตรเจริญ, พุทธศาสนาเถรวาท, หน้า ๔๐๗-๔๐๘.

^{๔๓}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐๘-๔๐๙.

^{๔๔}ดูรายละเอียดใน ที.ม. (บาลี) ๑๐/๔๐๒/๒๖๗, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๗, ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑๓๕/๙๕, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๓๕/๑๒๗-๑๒๘, ม.อ. (บาลี) ๑๔/๓๗๕/๓๒๑, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๗๕/๔๒๓-๔๒๔, ส.ม. (บาลี) ๑๙/๘/๘, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘/๑๓, อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๒๐๕/๑๒๖, ๔๘๗/๒๘๒, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๓๒-๑๓๓, ๔๘๗/๓๗๒-๓๗๒.

สมาธิพละ ในหมวดธรรมอริยมรรคมีองค์ ๘ เรียกว่าสัมมาสมาธิ ในหมวดธรรมไตรสิกขาเป็นชื่อเรียกอย่างง่ายของจิตตสิกขา และในวิธีปฏิบัติกรรมฐานเรียกว่าสมถกรรมฐาน

๒.๔ ความสัมพันธ์ระหว่างองค์แห่งมรรค

องค์ประกอบของมรรคทั้ง ๘ องค์ ทำหน้าที่อย่างสัมพันธ์กันในฐานะเป็นระบบความคิดและการกระทำ หรือการดำเนินชีวิตอยู่ภายใต้ตัวบุคคล หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ เป็นทางสายเดียวที่มีส่วนประกอบ ๘ อย่าง เปรียบเหมือนเส้นทางหลวงแผ่นดินที่สมบูรณ์ ต้องมีอะไรหลายอย่างประกอบกันเข้าจึงสำเร็จเป็นถนนได้ เช่น มีดิน กรวด ทราย หิน ลูกกรวด ยาง หรือคอนกรีต เป็นชั้นลำดับขึ้นมา จนถึงผิวทาง รวมเป็นตัวถนนหรือพื้นถนน มีขอบคัน เส้นแนว ความเอียงเทของที่ลาดชันโค้งเลี้ยว มีสัญญาณ เครื่องหมาย ป้ายบอกทิศทาง ระยะทาง และสถานที่ เป็นต้น ตลอดจนแผนที่ทางและคอมพิวเตอร์ในยามค้าคิน ถนนประกอบด้วยส่วนประกอบเหล่านี้ทั้งหมด และผู้ขับรถเดินทาง ย่อมอาศัยส่วนประกอบเหล่านี้ทุกอย่างไปพร้อมๆ กัน ฉะนั้น มรรคก็ประกอบขึ้นด้วยองค์ ๘ ประการรวมกัน และผู้ปฏิบัติธรรม ก็ต้องใช้องค์ทั้ง ๘ ของมรรคเนื่องไปด้วยกันโดยตลอด ฉะนั้น โดยมีสัมมาทิฐิเป็นข้อแรก ในฐานะเป็นจุดเริ่มต้น เป็นแกนนำให้องค์ประกอบข้ออื่นๆ เกิดมีขึ้นได้ เปรียบเหมือนการเดินทาง จะต้องรู้ว่าทางไหนที่จะไป อย่างน้อยต้องรู้ว่า จะตั้งต้นที่ไหน ถ้ายังตั้งต้นไม่ได้ การเดินทางต่อไปก็ยังไม่อาจมีขึ้นได้ การปฏิบัติตามแนวทางมรรคมีองค์ ๘ นี้ก็เช่นเดียวกับการเดินทางดังกล่าว ต้องเริ่มต้นด้วยความเห็น ความเข้าใจ หรือความเชื่อถือที่ถูกต้องตามแนวทางที่จะปฏิบัติเสียก่อน จึงจะคิดการและประพฤติปฏิบัติให้ถูกทางได้ เมื่อมีความเห็น ความเข้าใจ ความเชื่อ หรือทัศนคติอย่างไร ก็คิดการต่างๆ อย่างนั้น เมื่อการคิดถูกต้องเหมาะสม ก็นำไปสู่การพูด การปรึกษาหารือ หรือการสั่งการที่ช่วยชักนำและเกื้อกูลแก่การกระทำ ซึ่งการคิด การพูด การกระทำนี้ ยังเป็นเหตุปัจจัยส่งผลต่อวิธีการเลี้ยงชีพให้ดำเนินไปแนวทางและขอบเขตนั้นด้วย^{๔๕}

๓. แนวทางแห่งมรรคมีองค์ ๘

การศึกษาเรื่องมรรคมีองค์ ๘ ที่ผ่านมานั้น มุ่งที่จะแสดงให้เห็นถึงแนวทางพัฒนามรรคมีองค์ ๘ ซึ่งมีอริยมรรคที่เป็นโลกุตระเป็นเป้าหมาย แต่ในความเป็นจริงปุถุชนทั่วไป มีแนวทางในการดำเนินชีวิตที่ไม่ดีงามด้วย ซึ่งเรียกว่า “แนวทางแห่งมิถิ้ามรรค” ดังนั้น ในหัวข้อนี้ จึงเป็นการศึกษาแนวทางแห่งมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งมีอยู่ ๓ แนวทาง ดังนี้

^{๔๕}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย*, หน้า ๕๔๔, ๕๕๑.

๓.๑ แนวทางแห่งมิจฉามรรคเป็นทางเลือกที่เป็นอกุศล

เมื่อมุ่งพิจารณาถึง “แนวทางแห่งมิจฉามรรค” จะพบว่าแนวทางนี้มีอยู่ ๘ องค์ประกอบ เช่นเดียวกับเนื้อหาที่ศึกษาในหัวข้อที่ผ่านมา เพียงแต่การศึกษาแนวทางแห่งมิจฉามรรคแต่ละหัวข้อนั้นจะเปลี่ยนคำนำหน้าจากคำว่า “สัมมา” ไปเป็น “มิจฉา” กล่าวคือ มิจฉาทิฏฐิ มิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวาจา มิจฉากัมมันตะ มิจฉาอาชีวะ มิจฉาวายามะ มิจฉาสติ และมิจฉาสมาธิ^{๔๖} โดยที่ มิจฉาทิฏฐิ คือ ความเห็นที่เป็นอกุศล หรือความเห็นที่ไม่ดีงาม ส่วนองค์ประกอบอื่นอีก ๗ หัวข้อล้วนมีความหมายที่แสดงถึงความเป็นอกุศลในทำนองเดียวกัน

ในขณะที่องค์ธรรมในแต่ละหัวข้อทั้ง ๘ นั้นปฏิบัติการขึ้นมามีเจตนาปฏิบัติการพร้อมกัน ด้วย เนื่องจากเจตนาเป็นองค์ธรรมที่ปฏิบัติการพร้อมจิตทุกขณะที่เราเรียกว่า สัพพจิตตสาธารณเจตสิก^{๔๗} และเจตนาเป็นตัวนำของกรรม^{๔๘} เมื่อศึกษาเรื่องนี้ผ่านอกุศลกรรมบถ ๑๐ พบว่า อกุศลกรรมบถที่มีเจตนาเจตสิกเป็นตัวนำในการทำกรรมที่เป็นอกุศลนี้ คือ ทางแห่งกรรมชั่ว ทางแห่งกรรมที่เป็นอกุศล กรรมชั่วอันเป็นทางนำไปสู่ทุกข์ มี ๑๐ ข้อได้แก่ (๑) การทำลายชีวิต (๒) การถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้ (๓) การประพฤติดีในกาม (๔) การพูดเท็จ (๕) การพูดส่อเสียด (๖) การพูดคำหยาบ (๗) การพูดเพ้อเจ้อ (๘) การโลภคอยจ้องอยากได้ของคนอื่น (๙) การคิดร้ายคนอื่น และ (๑๐) การเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม^{๔๙}

จากข้อความนี้ประกอบกับองค์ประกอบของมิจฉามรรคข้างต้นทำให้ทราบว่า อกุศลกรรมบถ ๑๐ นี้สามารถจัดเป็นมิจฉามรรคได้ กล่าวคือ อกุศลกรรมบถข้อ ๑ ถึง ๓ นั้นสอดคล้องกับมิจฉากัมมันตะ ส่วนอกุศลกรรมบถข้อ ๔ ถึง ๗ สอดคล้องกับมิจฉาวาจา และอกุศลกรรมบถข้อ ๘ ถึง ๑๐ สอดคล้องกับมิจฉาทิฏฐิและมิจฉาสังกัปปะ

เมื่ออกุศลกรรมบถ ๑๐ นี้สามารถจัดเป็นมิจฉามรรคได้ ประกอบกับการที่เจตนาที่เป็นตัวนำกรรมนี้สามารถจะเลือกมุ่งไปแบบอื่นที่ไม่ใช่ออกุศลกรรมบถนี้ได้ จึงสามารถกล่าวได้ว่า แนวทางแห่งมิจฉามรรคนี้จัดเป็นทางเลือกที่เป็นอกุศล

^{๔๖} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๒๔/๑๕, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๔/๒๕ -๒๖.

^{๔๗} สงคห (บาลี) ๗, สงคห (ไทย) ๑๗.

^{๔๘} อง.ฉก. (บาลี) ๒๒/๖๓/๓๘๕.

^{๔๙} ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๒๑๑-๒๑๔, ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑/๕๔๖-๕๕๕, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ-เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑), หน้า ๔๗๑-๔๗๒.

๓.๒ แนวทางแห่งสัมมามรรคที่ยังมีอาสวะเป็นทางเลือกที่เป็นกุศล

แนวทางแห่งสัมมามรรคซึ่งประกอบด้วยสัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ โดยที่สัมมาทิฏฐิ คือ ความเห็นที่เป็นกุศล หรือ ความเห็นที่ดีงาม ส่วนองค์ประกอบอื่นอีก ๗ หัวข้อล้วนมีความหมายที่แสดงถึงความเป็นกุศลในทำนองเดียวกัน ดังเนื้อหาที่ได้เสนอมานี้แล้ว

ทั้งนี้ ในขณะที่องค์มรรคแต่ละหัวข้อปฏิบัติการขึ้นมานั้น ก็ย่อมมีเจตนาปฏิบัติการพร้อมกัน ด้วยเช่นเดียวกับมิจฉามรรค เมื่อเป็นเช่นนี้ การศึกษาแนวทางแห่งสัมมามรรคจึงเป็นไปในทำนองเดียวกับแนวทางแห่งมิจฉามรรค เพียงแต่การศึกษารายละเอียดในประเด็นนี้ ต้องศึกษาผ่านเรื่อง กุศลกรรมบถ ๑๐ ซึ่งพบว่ากุศลกรรมบถที่มีเจตนาเจตสิกเป็นตัวนำในการทำกรรมที่เป็นกุศลนี้ คือ ทางแห่งกรรมดี ทางแห่งกรรมที่เป็นกุศล กรรมดีอันเป็นทางนำไปสู่สุคติ มี ๑๐ ข้อได้แก่ (๑) การเว้นจากทำลายชีวิต (๒) การเว้นจากถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้ (๓) การเว้นจากประพฤติดิฉินในกาม (๔) การเว้นจากพูดเท็จ (๕) การเว้นจากพูดส่อเสียด (๖) การเว้นจากพูดคำหยาบ (๗) การเว้นจากพูดเพ้อเจ้อ (๘) การเว้นจากโลกคอยจ้องอยากได้ของคนอื่น (๙) การเว้นจากคิดร้ายคนอื่น และ (๑๐) การเว้นจากการเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม^{๕๐}

จากข้อความนี้ประกอบกับองค์ประกอบของสัมมามรรคข้างต้นทำให้ทราบว่า กุศลกรรมบถ ๑๐ นี้สามารถจัดเป็นสัมมามรรคได้ กล่าวคือ กุศลกรรมบถข้อ ๑ ถึง ๓ นั้นสอดคล้องกับสัมมากัมมันตะ ส่วนกุศลกรรมบถข้อ ๔ ถึง ๗ สอดคล้องกับสัมมาวาจา และกุศลกรรมบถข้อ ๘ ถึง ๑๐ สอดคล้องกับสัมมาทิฏฐิและสัมมาสังกัปปะ

เมื่อกุศลกรรมบถ ๑๐ นี้สามารถจัดเป็นสัมมามรรคได้ ประกอบกับการที่เจตนาที่เป็นตัวนำกรรมนี้สามารถจะเลือกมุ่งไปแบบกุศลกรรมบถหรืออกุศลกรรมก็ได้ จึงสามารถกล่าวได้ว่า แนวทางแห่งสัมมามรรคนี้จัดเป็นทางเลือกที่เป็นกุศล ในทำนองเดียวกันกับหัวข้อที่ผ่านมา

๓.๓ แนวทางแห่งอริยมรรคเป็นทางเลือกเพื่อบรรลุโลกุตตรธรรม

การศึกษาเรื่องแนวทางแห่งอริยมรรคเป็นทางเลือกเพื่อบรรลุโลกุตตรธรรม สามารถศึกษาผ่านเรื่องอริยสัจ เนื่องจากอริยมรรคเชื่อมโยงเข้ากับเรื่องอริยสัจได้ อริยสัจเป็นหลักธรรมสำคัญที่ครอบคลุมคำสอนทั้งหมดในพระพุทธศาสนา^{๕๑} การหมุนธรรมจักรครั้งแรกพระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า พระองค์เป็นสัมมา

^{๕๐}ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๒๑๑-๒๑๔, ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑/๕๔๖-๕๕๕, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ-เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑), หน้า ๒๖-๒๗.

^{๕๑}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย, หน้า ๘๔๖.

สัมพุทธะเพราะทรงรู้แจ้งในอริยสัจ^{๕๒} นอกจากนี้ยังตรัสอุปมาว่าสิ่งที่พระพุทธองค์ตรัสรู้มีมากเปรียบได้กับจำนวนใบไม้ในป่า ส่วนสิ่งที่ทรงนำมาสอนชาวโลกนั้นเปรียบได้กับใบประดู่ลายในพระหัตถ์ เป็นความรู้ส่วนน้อยแต่มีประโยชน์มาก ซึ่งความรู้นี้คืออริยสัจ^{๕๓} พระพุทธองค์ทรงเน้นให้พระสาวกทั้งหลายสอนให้บุคคลต่างๆ เข้าใจในอริยสัจนี้^{๕๔} ส่วนพระสารีบุตรอุปมาอริยสัจกับรอยเท้าช้างว่า รอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายนั้นรวมลงในรอยเท้าช้าง กุศลธรรมทั้งหมดก็เหมือนกัน นับเข้าในอริยสัจ^{๕๕} อริยสัจมี ๔ ประการประกอบด้วยทุกขอริยสัจ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ และ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา^{๕๖} ซึ่งหมายถึง ทุกข์ เหตุเกิดแห่งทุกข์ ความดับทุกข์ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์^{๕๗}

อริยมรรคมีองค์ ๘ หรือทุกขนิโรธมีนีนีปฏิปทาอริยสัจ เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความสงบระงับทุกข์^{๕๘} เป็นมัชฌิมาปฏิปทา คือข้อปฏิบัติที่เป็นกลาง เนื่องจากเป็นปฏิปทาที่เป็นกลางระหว่างการปฏิบัติที่สุด ๒ อย่าง ได้แก่ อัตตกิลมณานุโยค คือการทรมานตนเอง และกามสุขัลลิกานุโยค คือการหมกมุ่นกับความสุขอันเกิดจากการเสพกามคุณ^{๕๙} ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคงคาไหลไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร หลากไปสู่สมุทร แม่น้ำใด ภิกษุก็ฉกฉกนั้นเหมือนกัน เมื่อเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มาก ย่อมโน้มไปสู่निพพาน”^{๖๐}

^{๕๒}วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๔/๑๔, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๔/๒๑, ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๘๑/๓๖๗, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๕๓.

^{๕๓}ดูรายละเอียดใน ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๑๐๑/๓๘๑-๓๘๒, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๑๐๑/๖๑๓.

^{๕๔}ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๙๖/๓๗๙, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๙๖/๖๐๙.

^{๕๕}ม.ญ. (บาลี) ๑๒/๓๐๐/ ๒๖๒, ม.ญ. (ไทย) ๑๒/๓๐๐/๓๒๙.

^{๕๖}วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๔/๑๔, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๔/๒๑, ที.สี. (บาลี) ๙/๔๒๔/๑๘๖, ที.สี. (ไทย) ๙/๔๒๔/๑๘๖, ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๘๖/๒๖๐, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๖/๓๒๔, ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๙๐/๑๑๘, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๙๐/๑๔๙, ม.ญ. (บาลี) ๑๒/๒๑/๑๓, ๕๔/๓๐, ๑๑๙/๘๘, ม.ญ. (ไทย) ๑๒/๒๑/๒๑, ๕๔/๔๓, ๑๑๙/๑๑๘, ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๗๖/๓๖๓, ๑๐๙๔/๓๔๘, ๑๒๐๑/๔๑๔, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๗๖/๕๕๗, ๑๐๙๔/๖๐๘, ๑๒๐๑/๖๕๗, พุ.ป. (บาลี) ๓๑/๓๒/๓๘, พุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๒/๔๙.

^{๕๗}อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๑๘๙/๑๑๗, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๘๙/๑๖๑.

^{๕๘}พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๙๑/๕๑, พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๙๑/๙๒.

^{๕๙}วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๓/๑๓, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๒๐, ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๘๑/๓๖๗, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๕๒.

^{๖๐}ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๒๑/๓๕, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๒๑/๖๖.

จากเนื้อหานี้ทำให้เข้าใจถึงความเชื่อมโยงระหว่างอริยมรรคกับอริยสัจได้ชัดเจน เนื่องจากข้อสุดท้ายของอริยสัจคืออริยมรรคมืองค์ ๘ ดังกล่าว นอกจากนี้เมื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างอริยสัจกับปฏิจสุมุปาบทพบว่า ปฏิจสุมุปาบทเป็นเนื้อหาสำคัญของอริยสัจ และอริยสัจนั้นก็มีความหมายครอบคลุมปฏิจสุมุปาบท^{๖๑} ปฏิจสุมุปาบทนั้นเป็นตัวแท้ของธรรมหรือเป็นธรรมล้วนๆ ตามธรรมชาติ หรือเรียกว่า มัชฌิมนธรรมเทศนา เป็นธรรมที่พระพุทธองค์ตรัสในคราวปรารภที่จะทรงเริ่มประกาศธรรมว่าเป็นสิ่งที่ลึกซึ้งและยากยิ่งนักที่สัตว์ทั้งหลายจะเข้าใจ ส่วนอริยสัจนั้นเป็นธรรมในรูปที่มนุษย์จะเข้าใจเกี่ยวข้อง ซึ่งเอื้อต่อความเข้าใจและการใช้ประโยชน์ของมนุษย์ หรือเรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา เป็นธรรมที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในคราวเล่าลำดับแห่งการปฏิบัติจนตรัสรู้ของพระองค์เอง และในคราวทรงแสดงธรรมสั่งสอนผู้อื่น ซึ่งปรากฏในรูปลักษณะที่จัดเข้าลำดับเป็นกระบวนการขั้นตอน โดยคำนึงถึงความสามารถที่จะเข้าใจและการใช้ประโยชน์ของมนุษย์ เพื่อมุ่งให้สอนเข้าใจง่ายและปฏิบัติได้ผล^{๖๒}

ความเกี่ยวข้องระหว่างปฏิจสุมุปาบทกับอริยสัจนั้น เมื่อพิจารณากระบวนการฝ่ายสมุทยวารซึ่งเป็นกระบวนการที่ครอบคลุมเรื่องทุกขอริยสัจ และทุกขสมุทัยอริยสัจ ซึ่งเป็นอริยสัจฝ่ายมีทุกข์ หรืออริยสัจข้อ ๑ และ ๒ ตามลำดับ ซึ่งเป็นวงจรที่เกิดขึ้นได้ไม่รู้จบ ดังนั้น นอกจากจะจำแนกทางเลือกเป็นได้ทั้งที่เป็นอกุศลและกุศลข้างต้นแล้ว หากสามารถพัฒนาการดำเนินชีวิตจนถึงขั้นอริยมรรค กระบวนการฝ่ายนิโรธวารย่อมเกิดขึ้น กระบวนการแบบหลังนี้สามารถกล่าวได้ว่า แนวทางแห่งอริยมรรคเป็นทางเลือกเพื่อการบรรลุโลกุตตรธรรม

๔. การพัฒนาคุณภาพมรรคมืองค์ ๘ ของบุคคล

เมื่อเข้าใจเรื่องมรรคมืองค์ ๘ และแนวทางแห่งมรรคมืองค์ ๘ แล้วจึงศึกษาเรื่องการพัฒนาคุณภาพของมรรคมืองค์ ๘ ของบุคคลต่อไปได้ การพัฒนาคุณภาพนี้ต้องใช้ความรู้ชัด ความพยายาม และสติ มาเป็นเครื่องมือ เครื่องมือนี้นี้มีความสำคัญในทางพระพุทธศาสนา ดังนี้

๔.๑ การพัฒนาคุณภาพสัมมาทิฐิของบุคคล

เมื่อเข้าใจบทบาทของความรู้ชัด ความพยายาม และสติ ในฐานะเป็นเครื่องมือเพื่อการบรรลุสัมมามรรคและการพัฒนาคุณภาพของมรรคมืองค์ ๘ แล้ว ต่อไปก็นำเครื่องมือดังกล่าวมาเริ่มพัฒนามรรค

^{๖๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย*, หน้า ๘๕๐.

^{๖๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕๓-๘๕๔.

มืองค์ ๘ ต่อไปได้ โดยเริ่มที่การพัฒนาสัมมาทิฐิเป็นลำดับแรก สัมมาทิฐิ จึงเป็นเหมือนสะพานสำหรับทอดข้ามไปสู่ความสำเร็จ^{๖๓} เพื่อนำทางองค์มรรคข้ออื่นๆ ที่เหลือให้เกิดขึ้นได้

ในมหาจิตตาริสกสูตรได้กล่าวถึงแนวทางการบรรลุสัมมาทิฐิโดยอาศัยองค์ประกอบ ๓ อย่าง คือ ความรู้ชัด ความพยายาม และความมีสติ มาเป็นเครื่องมือในการพัฒนา^{๖๔} กล่าวคือ มีความรู้ชัดจนแยกแยะได้ว่า มิจฉาทิฐิเป็นเช่นไร สัมมาทิฐิเป็นเช่นไร ความรู้ชัดนั้นจัดเป็นสัมมาทิฐิ^{๖๕} แต่เป็นสัมมาทิฐิที่ต่างระดับกับสัมมาทิฐิที่มุ่งพัฒนาให้ปฏิบัติการขึ้นมา กล่าวคือ ความรู้ชัดนั้นเป็นสัมมาทิฐิระดับวิปัสสนาที่เรียกว่า “วิปัสสนาสัมมาทิฐิ” เป็นความเห็นถูกต้องในขณะที่เจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน ได้แก่การเห็นรูปรูปนามและไตรลักษณ์ เป็นการละกิเลสได้ในทุกๆ ขณะที่กำหนดรู้ เหมือนการตัดต้นไม้^{๖๖} ในขณะที่สัมมาทิฐิที่มุ่งพัฒนาให้ปฏิบัติการขึ้นมานั้น มีทั้งสัมมาทิฐิที่ยังมีอาสวะ และสัมมาทิฐิอันเป็นอริยะ หากเป็นสัมมาทิฐิระดับที่ประกอบด้วยอาสวะซึ่งรู้ชัดในเรื่องหลักของกรรมจะเรียกว่า “กัมมัสสกตาสัมมาทิฐิ” เป็นความเห็นชอบระดับโลกีย์ คือยังเนื่องในโลก ขึ้นต่อโลก ได้แก่ ความเห็น ความเชื่อ ความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและชีวิตที่ต้องตามหลักแห่งความดี เป็นไปตามคลองธรรมหรือสอดคล้องกับศีลธรรม เป็นความรู้ระดับสัญญาและ ปัญญาธรรมตา สัมมาทิฐิประเภทนี้เกิดจากปรโตโฆสะ คือปัจจัยภายนอก หรือองค์ประกอบทางสังคม โดยมีศรัทธาเป็นเครื่องชักนำ แต่หากเป็นสัมมาทิฐิอันเป็นอริยะเป็นระดับที่ไม่ประกอบด้วยอาสวะ เรียกว่า “มัคคสัมมาทิฐิ” ซึ่งจะพัฒนามุ่งสู่ “ผลสัมมาทิฐิ” และ “ปัจจเวกขณะสัมมาทิฐิ” ต่อไปตามลำดับนั้น ปันโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรค คือ ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ อัมมวियัมโปขฌนค์ และสัมมาทิฐิองค์แห่งมรรคของภิกษุผู้มีจิตไกลจากข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ เพียบพร้อมด้วยอริยมรรค เป็นความเห็นชอบที่ไม่ขึ้นต่อโลก ได้แก่ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและชีวิตถูกต้องตามความเป็นจริง หรือเข้าใจตามสภาวะของธรรมชาติ เป็นความเห็นแจ้งที่ผุดขึ้นภายในจิตโดยตรง ไม่ได้เกิดจากการศึกษาเล่าเรียนจากตำราหรือการขบคิดด้วยเหตุผล แต่เกิดจากการฝึกอบรมจิตจนเกิดความรู้แจ้งสว่างขึ้นภายในใจตนเอง เกิดพร้อมกับความรู้สึغبื่อหน่ายในความเวียนว่าย

^{๖๓}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕๖.

^{๖๔}ดูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๖-๑๔๒/๑๘๐-๑๘๗, ม.อ.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๖-๑๔๓/๑๒๗-๑๓๔, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, หน้า ๕๕๖, ๗๖๗.

^{๖๕}ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๖-๑๔๒/๑๘๐-๑๘๗.

^{๖๖}พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), **มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน**, แปลโดย พระคันธสารภิกวรงค์, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๔๒๑, พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), พระคันธสารภิกวรงค์ แปลและเรียบเรียง, **อัมมจักรกัปปวัตตสูตร**, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๑), หน้า ๑๓๓, วิชระ งามจิตรเจริญ, **พุทธศาสนาเถรวาท**, หน้า ๔๑๒.

ตายเกิดและความปล่อยวางความยึดติดหรือคลายความกำหนดในกามคุณทั้งปวง ความรู้ประเภทนี้ทำให้มนุษย์อยู่เหนืออารมณ์ความรู้สึก ไม่ตกเป็นทาสของอารมณ์ใดๆ ซึ่งตามปกติแล้วปุถุชนคนทั่วไปจะทำตามอารมณ์ความรู้สึกมากกว่าความรู้หรือเหตุผลที่ตนเองมีอยู่ เช่น คนที่รู้ว่าอบายมุขเป็นสิ่งไม่ดี แต่ก็ยังเสพสิ่งที่เป็นอบายมุขนั้นเพราะแรงขับของความติดใจในรสชาติของสิ่งเหล่านั้น สัมมาทิฐิประเภทนี้เกิดจากโยนิโสมนสิการ ซึ่งเป็นองค์ประกอบภายในหรือปัจจัยภายในตัวบุคคล^{๖๗}

นอกจากวิปัสสนาสัมมาทิฐิแล้ว ยังต้องอาศัยความพยายามในการละมิจฉาทิฐิ และความพยายามทำให้สัมมาทิฐิเจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น อีกทั้ง ต้องอาศัยความมีสติในการละมิจฉาทิฐิ และความมีสติในการทำให้สัมมาทิฐิเจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น^{๖๘}

การพัฒนาสัมมาทิฐิโดยอาศัย วิปัสสนาสัมมาทิฐิ ความพยายาม และความมีสติ มาเป็นเครื่องมือ นั้น ดำเนินไปในลักษณะที่ว่า วิปัสสนาสัมมาทิฐิจะทำหน้าที่เป็นแกนนำสำคัญเปรียบเหมือนไฟส่องให้เห็นทางเดินไปสู่จุดหมาย ส่วนความพยายาม และความมีสติ จะเป็นแนวร่วมสนับสนุน ความพยายามนั้นเป็นเหมือนการออกแรงก้าวเดินไปตามทางที่วิปัสสนาสัมมาทิฐิชี้ส่องให้ ส่วนความมีสตินั้นเป็นเหมือนเครื่องบังคับควบคุมและหลบหลีกภัย^{๖๙} เครื่องมือทั้ง ๓ นี้ จะต้องทำหน้าที่เกื้อกูลช่วยกันอยู่ตลอดเวลา ถ้าเครื่องมือใดองค์หนึ่งหยุดทำงานกลางคัน การเดินทางก็จะไม่บรรลุถึงจุดหมาย เช่น ในขณะที่พยายามออกก้าวเดินไปเรื่อยๆ ความมีสติก็ช่วยกำกับ แต่หากวิปัสสนาสัมมาทิฐิหยุดทำหน้าที่ส่องทางเดิน ย่อมส่งผลให้การเดินทางก็จะสะดุดหยุดลงตรงนั้น

ความรู้ความเข้าใจที่เรียกว่าสัมมาทิฐิ อาจเป็นเพียงความเชื่อตามเหตุผลก่อน แต่ในระหว่าง การฝึกอบรมต่อๆ มา ความรู้ความเข้าใจหรือความเชื่อที่มีไว้เป็นทุนเดิมนั้น การรู้เห็นประจักษ์ผลการปฏิบัติที่เกิดขึ้นในระบบการฝึกอบรม และการที่อินทรีย์ต่างๆ แก่กล้ายิ่งขึ้น จนในที่สุดปัญญาจะเจริญถึงขั้นรู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ถึงขั้นหลุดพ้น บรรลุนิพพานได้ คือความรู้ความเข้าใจ หรือความเชื่อตามเหตุผล กลายมาเป็นการรู้การเห็นด้วยปัญญาของตนจริงๆ โดยสมบูรณ์^{๗๐}

^{๖๗}ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๖/๑๗๖, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, หน้า ๖๙๑-๖๙๒, วัชรฯ งามจิตต์เจริญ, **พุทธศาสนาเถรวาท**, หน้า ๔๑๒-๔๑๔.

^{๖๘}ดูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๖-๑๔๒/๑๘๐-๑๘๗.

^{๖๙}วิสุทธิ (บาลี) ๒/๕๖๘/๑๖๔, วิสุทธิ. (ไทย) ๒/๕๖๘/๒๑๔, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, หน้า ๕๕๖.

^{๗๐}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, หน้า ๕๕๖.

สัมมาทิฐินี้ เป็นจุดเริ่มต้นหรือเป็นตัวนำ ในการดำเนินตามมรรคมืองค์ ๘ และเป็นตัวยืนที่มีบทบาทอยู่ตลอดเวลาทุกขั้นตอนของการปฏิบัติ อย่างไรก็ตาม ระหว่างการดำเนินตามมรรคมืองค์ ๘ ตลอดสายนี้ สัมมาทิฐิไม่ใช่องค์ธรรมที่สนับสนุนองค์มรรคข้ออื่นๆ ฝ่ายเดียวเท่านั้น แต่สัมมาทิฐิเอง ก็ได้รับการสนับสนุนจากองค์มรรคข้ออื่นๆ ด้วย ยิ่งการดำเนินตามมรรคมืองค์ ๘ ก้าวหน้าไปเท่าใด สัมมาทิฐิก็ยิ่งอบรมบ่มตัวให้แข็งแกร่งชัดเจนมีกำลังบริสุทธิ์มากขึ้นเพียงนั้น สัมมาทิฐิที่มีอยู่ ณ จุดเริ่มต้น ย่อมมีคุณภาพต่างจากสัมมาทิฐิที่มีเมื่อถึงปลายทาง มีความแตกต่างกันโดยคุณภาพ ตามลำดับ หรือตามขั้นตอนต่างๆ และในที่สุดกลายเป็นตัวการสำคัญที่นำเข้าสู่จุดหมายปลายทางของมรรคมืองค์ ๘ จนกล่าวได้ว่าสัมมาทิฐิเป็นทั้งจุดเริ่มต้นและปลายทางของมรรคมืองค์ ๘^{๗๑}

๔.๒ การพัฒนาคุณภาพสัมมาสังกัปปะของบุคคล

เมื่อเข้าใจแนวทางการพัฒนาสัมมาทิฐิแล้ว ก็สามารถทำความเข้าใจเรื่องการพัฒนาสัมมาสังกัปปะต่อไปได้ เพราะสัมมาทิฐิและสัมมาสังกัปปะนี้ เป็นองค์ธรรมที่ทำงานสัมพันธ์กัน เปรียบสัมมาทิฐิเหมือนเหรียญที่สามารถตรวจดูส่วนต่างๆ ของเหรียญษาปณ์ได้ ก็ต้องอาศัยสัมมาสังกัปปะคอยทำหน้าที่พลิกเหรียญกลับไปมาให้ จึงสามารถทำการตรวจเหรียญษาปณ์ได้ตามต้องการ^{๗๒} อีกทั้งทิฐิยังเป็นตัวปรุงแต่งชักนำองค์ธรรมต่างๆ ตั้งแต่สังกัปปะ คือความคิดหรือความดำริเป็นต้นไปให้เป็นมิจฉาหรือสัมมา ตามทิฐินั้นๆ^{๗๓} ดังนั้น แนวทางการนำเครื่องมือมาพัฒนาสังกัปปะ จึงเป็นไปในแนวทางเดียวกันกับการนำเครื่องมือมาพัฒนาทิฐิ ซึ่งเป็นไปในลักษณะที่ว่า วิปัสสนาสัมมาทิฐินั้นทำหน้าที่รู้ชัดจนแยกแยะความแตกต่างได้ว่า มิจฉาสังกัปปะเป็นเช่นไร สัมมาสังกัปปะเป็นเช่นไร ซึ่งต้องอาศัยความพยายามในการละมิจฉาสังกัปปะ และความพยายามทำให้สัมมาสังกัปปะเจริญไพบุลย์ยิ่งขึ้น อีกทั้ง ต้องอาศัยความมีสติในการละมิจฉาสังกัปปะ และความมีสติในการทำให้สัมมาสังกัปปะเจริญไพบุลย์ยิ่งขึ้น^{๗๔}

๔.๓ การพัฒนาคุณภาพวิรตี ๓ ของบุคคล

หลังจากเครื่องมือทั้ง ๓ มุ่งไปพัฒนาสังกัปปะแล้ว เครื่องมือทั้ง ๓ สามารถนำไปพัฒนา วิรตี ๓ ในทำนองเดียวกันกับการพัฒนาสังกัปปะ ซึ่งวิรตี ๓ เป็นชื่อเรียกรวมของ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ แนวทางการพัฒนาสัมมาอาชีวะนี้จำเป็นต้องมีวิปัสสนาสัมมาทิฐิเป็นแกนนำ โดยมีความพยายาม และความมีสติเป็นแกนสนับสนุน เช่นเดียวกับการพัฒนาองค์มรรคอื่นที่ผ่านมา ดังพุทธวจนะที่ว่า

^{๗๑}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕๗.

^{๗๒}วิสุทธิ (บาลี) ๒/๕๖๘/๑๖๔, วิสุทธิ. (ไทย) ๒/๕๖๘/๒๑๔.

^{๗๓}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๕๕๖.

^{๗๔}ดูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๖-๑๔๒/๑๘๐-๑๘๗.

สัมมาทิฐิเป็นหัวหน้า คือ ภิกษุรู้ชัดมิจฉาอาชีวะว่า เป็นมิจฉาอาชีวะ รู้ชัดสัมมาอาชีวะว่า เป็นสัมมาอาชีวะ ความรู้ของสัมมาทิฐินั้นเป็นสัมมาทิฐิ . . . ภิกษุนั้นย่อมพยายามเพื่อละมิจฉาอาชีวะยังสัมมาอาชีวะให้ถึงพร้อม . . . ภิกษุนั้นมีสติละมิจฉาอาชีวะ มีสติเข้าถึงสัมมาอาชีวะอยู่^{๗๕}

ทั้งนี้ แนวทางการพัฒนาสัมมาวาจาและสัมมากัมมันตะก็เป็นไปในลักษณะเดียวกับสัมมาอาชีวะ ที่ได้กล่าวมาข้างต้น

๔.๔ สัมมาวายามะและสัมมาสติของบุคคลพัฒนาควบคู่มากับองค์มรรคที่ผ่านมา

เมื่อได้บรรลุครบสัมมามรรคทั้ง ๕ องค์ คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะแล้ว ก็เป็นเหตุปัจจัยนำไปสู่การบรรลุสัมมาวายามะ สัมมาสติ ตามลำดับ กล่าวคือ การบรรลุสัมมาวายามะเป็นผลเกิดขึ้นเนื่องมาจากการปฏิบัติตามแนวทางการบรรลุสัมมาทั้ง ๕ ในชุดแรก ที่ต้องมีองค์ประกอบ ๓ อย่าง โดยที่มีความพยายามเป็นองค์ประกอบหนึ่ง ความพยายามนี้จัดเป็นสัมมาวายามะ^{๗๖} ยิ่งมีความพยายามดำเนินการสนับสนุนให้มรรคทั้ง ๕ องค์นั้น ก้าวหน้าไปเท่าใด ความพยายามเองก็ยิ่งอบรมบ่มตัวให้แข็งแกร่งชัดเจนมีกำลังบริสุทธิ์มากขึ้นเพียงนั้น จนก้าวหน้าและทำหน้าที่เป็นสัมมาวายามะอันไม่ประกอบด้วยอาสวะได้ในที่สุด

ส่วนการบรรลุสัมมาสตินั้น เป็นผลเกิดขึ้นเนื่องมาจากการปฏิบัติตามแนวทางการบรรลุสัมมาทั้ง ๕ ในชุดแรกก่อน เนื่องจากสติเป็นหนึ่งในองค์ประกอบ ๓ อย่างของเครื่องมือในการพัฒนาข้างต้น ในทำนองเดียวกับเรื่องการบรรลุสัมมาวายามะ กล่าวคือ สตินี้จัดเป็นสัมมาสติ^{๗๗} ยิ่งมีสติดำเนินการสนับสนุนให้มรรคทั้ง ๕ องค์นั้นก้าวหน้าไปเท่าใด สัมมาสติเองก็ยิ่งอบรมบ่มตัวให้แข็งแกร่งชัดเจนมีกำลังบริสุทธิ์มากขึ้นเพียงนั้น จนก้าวหน้าและทำหน้าที่เป็นสัมมาสตินั้นไม่ประกอบด้วย อาสวะได้ในที่สุดเช่นกัน

๔.๕ สมานัตติการพร้อมสัมมามรรคอื่นเป็นสมานัตติการของบุคคล

สมานัตติการพร้อมสัมมามรรคอื่นๆ ไม่เพียงแต่สัมมาวายามะและสัมมาสติเท่านั้นที่พัฒนาควบคู่มากับองค์มรรคทั้ง ๕ ดังกล่าวเท่านั้น สมานัตติการยังพัฒนาควบคู่มาด้วยเช่นกัน เมื่อสัมมาสติพัฒนาย่อมส่งผลให้สมานัตติการพัฒนาขึ้นมาด้วย ในเรื่องการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ทุกขณะที่นักปฏิบัติเจริญสติระลึกรู้สภาวะธรรมปัจจุบัน ผู้ปฏิบัติย่อมประสบความสำเร็จในการปฏิบัติตามลำดับ การปฏิบัตินี้

^{๗๕}ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๔๐/๑๗๙-๑๘๐.

^{๗๖}ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๔๑/๑๘๐.

^{๗๗}ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๔๑/๑๘๐.

นอกจากเป็นการพัฒนาสติอย่างตรงตัวแล้ว ยังเป็นการพัฒนาสมาธิไปในตัว^{๗๘} เนื่องจากสมาธิสามารถเกิดจากสติที่ต่อเนื่อง^{๗๙} สติเหมือนการสีไม้อย่างต่อเนื่อง ส่วนสมาธิเหมือนความร้อนที่ได้รับจากการสีไม้ ผลพลอยได้จากการพัฒนาสติอย่างหนึ่งจึงเป็นการทำให้จิตตั้งมั่นมีสมาธิ^{๘๐}

เท่าที่นำเสนอมานี้แม้จะแสดงให้เห็นแค่เพียงการที่สมาธิสามารถเกิดจากพัฒนาสติในการเจริญวิปัสสนากรรมฐานเท่านั้น แต่ในความเป็นจริงในการเจริญวิปัสสนากรรมฐานต้องใช้เครื่องมือทั้ง ๓ คือ ทั้งความรู้ชัด ความพยายาม และสติ ซึ่งเครื่องมือทั้ง ๓ นี้ล้วนเกี่ยวข้องกับการพัฒนาองค์มรรคอื่นทั้งหมดที่ผ่านมา องค์มรรคทั้ง ๘ องค์รวมกำลังกัน โดยสัมมาสมาธิเป็นตัวยืนโรงหรือเป็นเจ้าของเรื่อง องค์มรรคอีก ๗ องค์เป็นตัวประกอบทำหน้าที่ของตนๆ คือ สัมมาทิฏฐิทำให้สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ ทำหน้าที่ของตนๆ อย่างถูกต้อง โดยมีสัมมาวายามะและสัมมาสติ เป็นตัวกำลังและเครื่องมือสำคัญ^{๘๑} กล่าวอีกนัยหนึ่ง องค์มรรคอื่นทั้ง ๗ ข้อ เป็นเครื่องเกื้อหนุนให้กำลังแก่สมาธิ ช่วยให้สมาธิเกิดขึ้นได้ ดำรงอยู่ได้ดี เป็นสัมมาสมาธิ คือสมาธิที่ถูกต้อง ซึ่งจะใช้งานได้ผลตามต้องการ^{๘๒}

การบรรลุองค์มรรคทั้ง ๗ ส่งผลให้มีสภาวะที่จิตมีอารมณ์เดียวแหวดล้อมด้วยองค์ ๗ เรียกว่า ‘สัมมาสมาธิอันเป็นอริยะที่มีอุปนิสะ’ บ้างเรียกว่า ‘สัมมาสมาธิอันเป็นอริยะมีปรีชา’ บ้าง จึงสามารถกล่าวได้ว่า สมาธิที่ปฏิบัติกรพร้อมสัมมามรรคอื่นเป็นสัมมาสมาธิ ดังพุทธวจนะที่ว่า

สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ) อันเป็นอริยะ ที่มีอุปนิสะ มีปรีชา เป็นอย่างไร คือ สัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบ) สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ) สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) สัมมาวายามะ (พยายามชอบ) สัมมาสติ (ระลึกชอบ) สภาวะที่จิตมีอารมณ์เดียว แหวดล้อมด้วยองค์ ๗ นี้ เราเรียกว่า ‘สัมมาสมาธิอันเป็นอริยะ ที่มีอุปนิสะ’ บ้าง เรียกว่า ‘สัมมาสมาธิ อันเป็นอริยะ มีปรีชา’ บ้าง^{๘๓}

จากการศึกษาในหัวข้อนี้สรุปได้ว่า แนวทางการพัฒนาคุณภาพของมรรคมืองค์ ๘ ของบุคคลตามหลักพระพุทธศาสนา เป็นการนำเครื่องมือคือ ความรู้ชัด ความพยายาม และสติ มาใช้ในการพัฒนา

^{๗๘} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน, หน้า ๓๐-๓๓.

^{๗๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕, ๓๐-๓๓.

^{๘๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓.

^{๘๑} พุทธทาสภิกขุ, อริยสัจจากพระโอษฐ์ ภาคปลาย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, ม.ป.ป.), หน้า ๑๖๓๙.

^{๘๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๘๓๘.

^{๘๓} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๖/๑๗๔-๑๗๕.

มรรคทั้ง ๘ องค์โดยมีเป้าหมายเพื่อกำจัดมิถิ้ามรรค ส่งเสริมการบรรลุสัมมามรรค และส่งเสริมการบรรลุ อริยมรรคซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา ทั้งนี้ ในกระบวนการพัฒนามรรคแต่ละองค์เพื่อการ บรรลุสัมมามรรคและอริยมรรคนั้น ยังเป็นกระบวนการพัฒนาคุณภาพของมรรคทั้ง ๘ องค์ของบุคคลให้มีการ เปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีและมีคุณภาพแบบเพิ่มพูนมากขึ้นๆ กว่าจุดเริ่มต้นไปพร้อมกันด้วย

๕. บทสรุป

เท่าที่นำเสนอมานี้สามารถสรุปได้ว่า การพัฒนาคุณภาพของมรรคมองค์ ๘ ของบุคคลตามหลัก พระพุทธศาสนา มีเป้าหมายเพื่อกำจัดมิถิ้ามรรค ส่งเสริมการบรรลุสัมมามรรค และส่งเสริมการบรรลุ อริยมรรคซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา ทั้งนี้ ในกระบวนการพัฒนามรรคแต่ละองค์เพื่อการ บรรลุสัมมามรรคและอริยมรรคนั้น ยังเป็นกระบวนการพัฒนาคุณภาพของมรรคทั้ง ๘ องค์ให้มีการ เปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีและมีคุณภาพแบบเพิ่มพูนมากขึ้นๆ กว่าจุดเริ่มต้นไปพร้อมกันด้วย โดยอาศัย เครื่องมือซึ่งมีองค์ประกอบ ๓ อย่าง คือ ความรู้ชัดที่เป็นสัมมาทิฐิในระดับเบื้องต้น ความพยายามที่เป็น สัมมาวายามะในระดับเบื้องต้น และความมีสติในขณะนั้นที่เป็นสัมมาสติในระดับเบื้องต้นร่วมอยู่ด้วยมาใช้ในการ พัฒนาคุณภาพของมรรคที่บุคคลนำมาประยุกต์ใช้ในวิถีชีวิตประจำวัน ซึ่งเป็นไปในลักษณะที่ว่า เครื่องมือทั้ง ๓ องค์นี้จะทำงานประสานสัมพันธ์อย่างเกื้อกูลกัน ในการเข้าไปสนับสนุนการบรรลุองค์ธรรม ทั้ง ๕ คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ ส่วนการบรรลุสัมมาวิริยะ และสัมมาสตินั้น เกิดจากการทำหน้าที่ในฐานะเป็นองค์ประกอบร่วมกันในการเข้าไปสนับสนุนองค์มรรคทั้ง ๕ ก่อนหน้าให้เป็นสัมมามรรค จึงเป็นเหตุปัจจัยนำไปสู่การบรรลุสัมมาวิริยะและสัมมาสติ ตามลำดับ ทั้งนี้ เพราะ ยังมีความพยายามและมีสติดำเนินการสนับสนุนให้มรรคมองค์ ๘ ก้าวหน้าไปเท่าใด สัมมาวิริยะและ สัมมาสติเองก็ยิ่งอบรมบ่มตัวให้แข็งแกร่งชัดเจนมีกำลังบริสุทธิ์มากขึ้นเพียงนั้น รวมทั้งเป็นปัจจัยส่งผลต่อ การบรรลุสัมมาสมาธิในลำดับต่อมาด้วย

แนวทางการพัฒนาเริ่มที่การพัฒนาสัมมาทิฐิของบุคคลเป็นลำดับแรก เพราะสัมมาทิฐิเป็น เหมือนสะพานสำหรับทอดข้ามไปสู่ความสำเร็จ เพื่อนำทางองค์มรรคข้ออื่นๆ ที่เหลือให้เกิดขึ้นได้ การ เริ่มต้นจากมีความเห็นที่ถูกต้องย่อมส่งผลต่อการมีความคิดที่ถูกต้องด้วยตามไปด้วย ซึ่งเป็นไปในลักษณะ ที่ว่า บุคคลเมื่อมีความเห็นอย่างไร ย่อมคิดการต่างๆ อย่างนั้น ความเห็นและความคิดจึงเป็นเหตุปัจจัย สำคัญส่งผลต่อการดำเนินชีวิตที่อิงตามแนวทางแห่งมรรคมองค์ ๘ ได้แก่ การพูดดี การกระทำดี การหา เลี้ยงชีพดี ความเพียรดี ความระลึกดี และความตั้งใจดี ให้สามารถดำเนินการสืบเนื่องและเพิ่มพูนต่อไป ในทางที่พึงงามได้

ผลของการพัฒนาคุณภาพมรรคมืองค์ ๘ ของบุคคลตามหลักพระพุทธศาสนา ส่งผลให้คนสามารถขับเคลื่อนตนเองไปในทิศทางที่ถูกต้องและเกิดการพัฒนาดตนเองให้มีคุณภาพเพิ่มพูนไปอย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งเกิดการเปลี่ยนแปลงตนเองให้กลายเป็นบุคคลที่พร้อมต่อการขับเคลื่อนความเป็นไปของสิ่งต่างๆ ไปในทิศทางที่ถูกต้องและมีคุณภาพดีขึ้นด้วยเช่นเดียวกัน

บรรณานุกรม

จำรูญ ธรรมดา. **เนตติฎีปนี ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ ห้างหุ้นส่วน จำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๙. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

_____. **วินัยเรื่องใหญ่กว่าที่คิด**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอ็นพี พรินติ้ง แอนด์ แพคเกจจิ้ง จำกัด, ๒๕๕๗.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ-เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑)**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระมหากัจจายนเถระ. **เนตติปกรณ์แปล**. แปลโดย कुमारักษ์ นพคุณ. กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอ็นพี พรินติ้ง แอนด์ แพคเกจจิ้ง จำกัด, ๒๕๔๔.

พระมหาสมปอง มุทิโต. **คัมภีร์อริยานุวัตรนา**. ปรับปรุง ๐๓-๐๙-๒๕๕๘. อุดรธานี : ม.ป.ท., ๒๕๕๘.

พระมหาเถระสุภูติ. “อริยานุปทีปิกาสุจิ”. ใน **อริยานุปทีปิกา และ อริยานุปทีปิกาสุจิ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระโมคคัลลานะ. **พระคัมภีร์อริยานุปทีปิกา หรือพจนานุกรมภาษาบาลีแปลเป็นไทย**. เรียบเรียงโดย พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราวุธวัฒน สมิเด็จพระสังฆราชเจ้า วัดราชบพิธ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๓.

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ). **พระคันธสาราภิวงศ์ แปลและเรียบเรียง. ธัมมจักรกัปปวัตตสูตร**. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๑.

_____. **มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน**. แปลโดย พระคันธสาราภิวงศ์. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๙,

พุทธทาสภิกขุ. **อริยสัจจากพระโอษฐ์ ภาคปลาย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, ม.ป.ป..

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๐๖.

_____. วิสุทธิมคคปกรณ์ภาษาบาลี ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา
จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

_____. คัมภีร์วิสุทธิมรรคภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

สิริมาจตุรงค์พละ. อภิธานปฏิบัติปิกฎีกา. ฉบับ ๑๐๐ ปี พระมงคลเทพมุนี (หลวงพ่อดาวพิกุล). ปรีวรรต
โดย พระศรีสุทิววงศ์ และคณะ. กรุงเทพมหานคร : เทคนิค (๑๙), ๒๕๒๗.

ขันติธรรม : หลักปฏิบัติเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติในอาเซียน

Khanti-dhamma: A practices to coexist peacefully in ASEAN

ดร.พงศ์พัชรา สัมพันธ์รัตน์^๑

Dr. Phongphachara Samphantharat

พระมหาทวี มหาปัญญา, ผศ.ดร.^๒

Assist. Prof. Dr. Phramaha Tawee Mahapannyo

บทคัดย่อ

การที่ประเทศทั้งหลายในกลุ่มอาเซียนได้หลอมรวมเป็นหนึ่งเดียวอย่างสันตินั้น ผู้นำและพลเมืองในอาเซียนของแต่ละชาติ จะต้องยึดหลักความอดทนอดกลั้น คือหลักขันติธรรม เพื่อให้การอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติ ราบรื่นปราศจากปัญหาด้วยความรักสามัคคี ประองดองสมานฉันท์ รู้จักการให้ควบคู่ไปกับการได้ พัฒนาความสามารถในการมีขันติต่อการได้อยู่ร่วมกัน มีความอดทนต่อการปฏิบัติต่อกันทั้งกาย วาจา ใจ มีความอดทนที่จะมีความสุขกับการแสวงหาสิ่งบำเรอโดยไม่ตกเป็นทาสของกิเลสตัณหา ไม่โลภไม่หลง ชีวิตเป็นสุข การฝึกการให้และฝึกความอดทนต่อปัญหาและ แรงเสียดทานต่างๆ นั้นเป็นหลักปฏิบัติที่จะช่วยให้ประชาคมอาเซียนอยู่ด้วยกันอย่างสันติด้วยเหตุ และผล หากประชาชาติอาเซียนเป็นสุขสันติภาพย่อมเกิดขึ้นอย่างแน่นอนและยั่งยืน

คำสำคัญ : ขันติธรรม, สันติ, อาเซียน

Abstract

The Asean Communities had mutually united altogether into the communal nations peacefully by self-development. All leaders and their citizen in all nations have to hold Khanti-dhamma the principles of toleration for living in an event way without any problems and full of unity, harmony, and conformity. They have known how to use the

^๑นักวิชาการอิสระ, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Independent Scholar, Graduate School Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

^๒อาจารย์ประจำบัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Lecturer of Graduate School, Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

fine words “Giving and Taking”. Which res, the competent development in tolerance for living together in physical bodies, speeches, and mentality. Moreover, living together like this can tolerate. The defilement, greedy, and ignorance. Finally, ones would lead blissful lives. Practicing the “giving” and “tolerating” with various sarcastic problems had been the practicing principles sustaining the Asean communities for fully mutual happiness of *raison d'être*. Certainly, peace would have happened with sustainability if the Asian communities had truly been cheerful.

Keywords: Khanti-dhamma, Peace, Asean

๑. บทนำ

หลายทศวรรษที่ผ่านมาประเทศในกลุ่มอาเซียน ได้วิวัฒนาการเรื่อยมาและมีบทบาทสำคัญในยุคสงครามเย็น กลุ่มอาเซียนเป็นแนวร่วมของไทยในการต่อต้านคอมมิวนิสต์ และต่อมาในยุคหลังสงครามเย็น อาเซียนเดินทางบูรณาการทางเศรษฐกิจ จนมาถึงปี ๒๕๔๖ ได้มีข้อตกลงที่จะจัดตั้งประชาคมอาเซียน ขึ้นภายในปี ๒๕๕๓^๓ กับการเตรียมความพร้อมในการจัดตั้งประชาคมอาเซียน อย่างไรก็ตามอาเซียนยังมีสิ่งท้าทายอุปสรรคและปัญหาอยู่ไม่น้อยสำหรับการเดินทางไปสู่ประชาคมอาเซียน เช่น ปัญหายาเสพติด ปัญหาการก่อการร้าย ปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างประเทศสมาชิก ความไม่ไว้วางใจซึ่งกันและกัน ช่องว่างระหว่างประเทศรายกับประเทศจน ตลอดจนความแตกต่างกันอย่างมากในเรื่องของระบบการเมืองการปกครองในหมู่ประเทศสมาชิก^๔ ซึ่งเป็นปัญหาสำคัญทำให้อาเซียนไม่สามารถบูรณาการทางเศรษฐกิจในเชิงลึกได้ นอกจากนี้อาเซียนยังขาดอัตลักษณ์ร่วมทำให้อาเซียนยังไม่มีรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน นำไปสู่ความแตกแยก ไม่เป็นเอกภาพ และไม่สามัคคีกันในอาเซียน^๕ การอ้างสิทธิ์เหนือดินแดนที่ทับซ้อน

^๓ไพโรสทธิ์ ศรีสุทธิเกิดพร, ประชาคมอาเซียน, (กรุงเทพมหานคร : ปัญญาชน ดิสทริบิวเตอร์, ๒๕๕๕), หน้า ๗.

^๔ไพโรสทธิ์ ศรีสุทธิเกิดพร, ประชาคมอาเซียน, หน้า ๔๔.

^๕ประภัสสร เทพชาตรี “การผงาดขึ้นมาของอาเซียน” คอลัมน์ “กระบวนทรรศน์” ไทยโพสต์. ฉบับวันที่ ๙ สิงหาคม ๒๕๕๕. [ออนไลน์] แหล่งที่มา : http://www.baanjommyut.com/library_2/asean_community. [๑๖ พ.ย. ๒๕๕๕].

การแตกแยกกันในการนิเทศเลจีนได้^๖ เหตุการณ์ดังที่กล่าวได้ชี้ให้เห็นว่าอาเซียนยังมีสิ่งท้าทาย ยังมีปัญหา มาก ในการที่จะพัฒนาไปเป็นประชาคมอาเซียนที่สมบูรณ์แบบ

แม้ประเทศสมาชิกในกลุ่มอาเซียนมีความร่วมมือในด้านต่างๆ เกือบจะทุกด้านก็จริง แต่ในความเป็นจริง การร่วมมือต่างๆ นั้นยังคงมีอุปสรรคหลายอย่างเกิดขึ้นและไม่สามารถที่จะตกลงกันได้อย่าง สันติ เพราะแต่ละประเทศต่างก็พยายามที่จะรักษาผลประโยชน์ของตนเอง และในท่ามกลางความคุกรุ่น และร้อนแรงไม่ว่าจะเป็นด้านการเมืองการปกครอง การแข่งขันกันทางเศรษฐกิจ ความแตกต่างด้านสังคม และวัฒนธรรม เชื้อชาติ ศาสนา ความขัดแย้งระหว่างประเทศอาเซียน ยังเป็นปัญหาที่ไม่เข้าใจกัน เช่น ปัญหาพรมแดนระหว่างประเทศไทย-กัมพูชา ปัญหาพรมแดนระหว่าง มาเลเซีย-ฟิลิปปินส์-อินโดนีเซีย น่านน้ำระหว่างจีนกับเวียดนาม ปัญหาชนกลุ่มน้อยที่มีจำนวนมาก ซึ่งแน่นอนว่าย่อมจะเป็นอุปสรรคต่อ การหลอมรวมสร้างความเป็นหนึ่งเดียวในประชาคมอาเซียนได้ ตลอดจนความขัดแย้งในประวัติศาสตร์ ประเทศสมาชิกอาเซียนส่วนใหญ่เคยมีความขัดแย้งมาในประวัติศาสตร์ทั้งสิ้น เช่น ประเทศไทยขัดแย้งกับ พม่า มาตั้งแต่ประวัติศาสตร์ หรือกับเวียดนามไทยเองก็มีการแข่งขันเพื่อชิงความเป็นใหญ่เหนือดินแดน ขอมมาโดยตลอด รวมทั้งอาเซียนบวก ๓ เช่น จีนกับญี่ปุ่น ที่ยังตกลงกันไม่ได้ นั่นเช่นกันซึ่งใน สถานการณ์ปัจจุบันปัญหาต่างๆ มากมายที่กำลังเกิดขึ้นนั้นยังคงมีอุปสรรคในความเป็นหนึ่งเดียวของ อาเซียน

ดังนั้น ผู้เขียนจึงเห็นว่าถ้าจะรวมตัวกันเป็นประชาคมเดียวกันได้อย่างมีประสิทธิภาพนั้น ต้อง เรียนรู้ที่ก้าวข้ามความขัดแย้งและหาหนทางไปสู่ประชาคมอาเซียน ร่วมมือกันเพื่อนำไปสู่ความมั่นคงและ เสถียรภาพในเศรษฐกิจและสังคมได้อย่างยั่งยืนในที่สุด ผู้เขียนจึงอยากทราบว่า มีหลักปฏิบัติ หลักการและ แนวทางใดเพื่อจะได้อยู่ร่วมกันอย่างสันติในอาเซียนเพื่อก่อให้เกิดความสงบสุข เกิดปัญหากระทบกระทั่ง กันน้อยที่สุด หรือปราศจากปัญหาทั้งปวงเพื่อสันติสุขจะเกิดขึ้นได้ในท่ามกลางความแตกต่างทางด้าน การเมืองการปกครอง วัฒนธรรม ความเชื่อ วิถีชีวิตของประเทศในอาเซียน เป็นสังคมที่ยอมรับในความ แตกต่างที่หลากหลาย

๒. ความเป็นมาของอาเซียน

อาเซียนหรือสมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้^๗ หรือที่รู้จักแพร่หลายในชื่อ อาเซียน (ASEAN) คือองค์กรความร่วมมือระหว่างประเทศระดับภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เป็นความ

^๖ไพโรสทิธี ศรีสุทธิเกิดพร, ประชาคมอาเซียน, หน้า ๒๑.

ร่วมมือเพื่อเป็นพลังต่อรองกับประเทศมหาอำนาจภายนอกโดยเฉพาะอำนาจต่อรองทางเศรษฐกิจและการเมือง^๙ ประเทศในกลุ่มประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน (ASEAN ECONOMIC COMMUNITY)^๙ ทั้ง ๑๐ ประเทศ แม้ว่าจะมีความหลากหลายในด้านเชื้อชาติ ศาสนา วัฒนธรรม ประเพณี เศรษฐกิจและสังคมก็ตาม แต่โดยสาระแล้วความเป็นอาเซียนก็ยังมีลักษณะร่วมกันหลายประการ กล่าวคือ เป็นประเทศที่พึ่งพาผลิตด้านการเกษตรและอุตสาหกรรมด้านการเกษตร เป็นหลักในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจของประเทศ เป็นกลุ่มประเทศที่มีทรัพยากรธรรมชาติและต้นทุนด้านสิ่งแวดล้อมสูง ทำให้เป็นพื้นที่ที่มีศักยภาพด้านการลงทุนและการท่องเที่ยวสูง มีศักยภาพด้านภูมิศาสตร์ เป็นพื้นที่เชื่อมต่อไปสู่เอเชียได้ เอเชียตะวันออกและทวีปออสเตรเลีย มีจุดแข็งด้านแรงงานเพราะค่าแรงถูกและภาคแรงงานมีฝีมือ จนเป็นแหล่งลงทุนจากประเทศอุตสาหกรรมต่างๆ ถ้าจะมองเปรียบเทียบกับประเทศไทย จะพบว่า ๑๐ ประเทศ ล้วนมีประวัติศาสตร์จุดเชื่อมความสัมพันธ์ในแง่มุมต่างๆ กับประเทศไทย อย่างเช่น ลาวเป็นประเทศที่มีภาษา วัฒนธรรม ประเพณีใกล้เคียงกับไทยที่สุด พม่าเป็นประเทศที่มีประวัติศาสตร์เป็นคู่ขัดแย้งด้านสงครามและอำนาจปกครอง ฟิลิปปินส์และลาว เป็นประเทศที่คล้ายคนไทย สิงคโปร์และเวียดนามเป็นประเทศที่เป็นคู่แข่งทางการค้าและเศรษฐกิจกับไทยมากที่สุด อินโดนีเซียและเวียดนาม เป็นประเทศที่เป็นคู่แข่งสำคัญในกีฬา SEGAME เห็นได้ว่าความเป็นอาเซียนนั้นมีทั้งด้านที่ส่งเสริมซึ่งกันและกันและแข่งขันกันอยู่ในตัว อย่างไรก็ตามตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาของการดำรงอยู่ในสมาคมอาเซียนยังไม่สามารถช่วยลดความหวาดระแวงในหมู่ประเทศที่เป็นสมาชิกของกลุ่มได้ ด้วยสาเหตุที่สำคัญจากการมีระบบการเมืองและวัฒนธรรมที่ยังแตกต่างกันมากในหมู่ประเทศสมาชิกเป็นสำคัญ^{๑๐} แม้ว่าจะมีอุปสรรคและขีดจำกัดมากเพียงใดแต่อาเซียนก็ใช้ความพยายามอย่างเต็มที่ในการดำเนินงานมาตลอดจนถึงปัจจุบัน

อาเซียน (ASEAN)^{๑๑} ได้ประสบความสำเร็จจนเป็นที่ยอมรับอย่างเช่น การจัดตั้งเขตการค้าเสรีอาเซียนการช่วยแก้ปัญหาความขัดแย้งในกัมพูชา ตลอดจนบทบาททางด้านการสร้างบรรยากาศการอยู่ร่วมกันของประเทศในภูมิภาค ขณะที่โลกมีการเปลี่ยนแปลงไป ไม่ว่าจะเป็นด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม

^๙ไพโรธสิทธิ์ ศรีสุทธีเกิดพร, ประชาคมอาเซียน, (กรุงเทพมหานคร : ปัญญาชน ดิสทริบิวเตอร์, ๒๕๕๕), หน้า ๕.

^๙ไพโรธสิทธิ์ ศรีสุทธีเกิดพร, ประชาคมอาเซียน, หน้า ๖.

^{๑๐}วีรวัฒน์ พันธุ์ครุฑ, สุขภาพดีวิถีอาเซียน (ASEAN Health Care System) รวมบทความวิเคราะห์ระบบบริการสุขภาพ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ศรีเมืองการพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๕.

^{๑๑}ไพโรธสิทธิ์ ศรีสุทธีเกิดพร, ประชาคมอาเซียน, หน้า ๔๐-๔๑.

^{๑๑}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗.

วัฒนธรรม ทำให้พลโลกประชาคมอาเซียนต้องเผชิญกับปัญหาต่างๆ มากมาย ไม่ว่าจะเป็นปัญหาทางด้านการก่อการร้าย ซึ่งเป็นภัยคุกคามต่อความมั่นคงของประเทศ ปัญหาแรงงานและค่าแรง ปัญหาอาชญากรรมข้ามชาติ ข้ามพรมแดน ภัยพิบัติทางธรรมชาติ โรคระบาดต่างๆ เช่น ไข้หวัดนก ในประเทศเพื่อนบ้านชายแดนไทย-กัมพูชา ความเสี่ยงทางการแข่งขันทางเศรษฐกิจกับประเทศคู่ค้าอื่นๆ อย่างเช่น จีน ญี่ปุ่น อินเดีย ประชาคมอาเซียนเองจะต้องร่วมมือกันและต้องปรับตัวเพื่อรับมือกับปัญหาเหล่านี้อย่างมีประสิทธิภาพและรู้เท่าทันตลอดจนมีภูมิคุ้มกันที่เข้มแข็งและแข็งแกร่งพอจะไปต้านกับปัญหาต่างๆ ที่อาจจะเกิดขึ้นเพื่อความอยู่รอดของชาวประชาคมอาเซียน จากปัญหาและเหตุผลดังกล่าวในการประชุมผู้นำอาเซียน (ASEAN SUMMIT) ครั้งที่ ๙ ในเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๖ ที่บาห์ลี ได้มีการลงนามในปฏิญญาว่าด้วยความร่วมมืออาเซียน (Declaration of ASEAN Concord) หรือที่เรียกว่าข้อตกลงบาห์ลี ๒ (Bali Concord 2) โดยผู้นำอาเซียนเห็นชอบให้รวมตัวเป็นประชาคมเดียวกัน จัดตั้งประชาคมอาเซียนโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้เกิดประชาคมอาเซียน (ASEAN Community) ที่ประกอบด้วย ๓ เสาหลัก ได้แก่

๑. ประชาคมการเมืองและความมั่นคงอาเซียน
๒. ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน
๓. ประชาคมสังคมและวัฒนธรรมอาเซียน

โดยตกลงกันว่าจะดำเนินการให้เสร็จในปี พ.ศ. ๒๕๖๓ แต่ต่อมาในการประชุมสุดยอดอาเซียนครั้งที่ ๑๒^{๑๒} ที่เมืองเซบู ฟิลิปปินส์ผู้นำประเทศอาเซียนตกลงที่จะเร่งรัดกระบวนการสร้างประชาคมอาเซียนให้แล้วเสร็จภายในปี พ.ศ. ๒๕๕๘ (ค.ศ. ๒๐๑๕) โดยในการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๑ (พ.ศ.๒๕๕๕-๒๕๕๙) ได้มีการกำหนดยุทธศาสตร์ในการดำเนินงาน ที่สอดคล้องตามกลไกการบังคับใช้แผนการทำงานให้เป็นไปตามแผนการทำงานในการจัดตั้งประชาคมในประเด็นต่างๆ

๓. ปัญหาการอยู่ร่วมกันในอาเซียน

ปัญหาและอุปสรรคที่สำคัญของประชาคมอาเซียนจากการอยู่ร่วมกันอย่างสันติในสังคมพหุวัฒนธรรม การอยู่ร่วมกันกับคนหมู่มากที่มีความแตกต่างกันในเชื้อชาติ ศาสนา ภาษา วัฒนธรรม ประเพณี อาจมีการกระทบกระทั่งกันเกิดปัญหาขึ้นมาได้ ถึงแม้ปัญหาที่เกิดจากความแตกต่างในสังคมเดียวกันจะมีอยู่ทั่วไป แต่หากเรารู้จักเรียนรู้ความแตกต่าง การเคารพและยอมรับซึ่งความแตกต่างของกันและกัน การมี

^{๑๒}ชาติชาย เชษฐสุมน, ประชาคมอาเซียน ผลกระทบต่อกฎหมายไทย, (กรุงเทพมหานคร : วิญญูชน, ๒๕๕๕), หน้า ๘๖.

น้ำใจช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีความไว้วางใจและมีความปรารถนาดีต่อกัน สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นส่วนสำคัญที่ช่วยให้ประชาชนทุกชาติพันธุ์อาเซียนสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข

๓.๑ การใช้ชีวิต : ต่างคนต่างประเทศมาอยู่ร่วมกันอย่างไร

ประชาคมอาเซียนจะรวมตัวกันได้สำเร็จไม่ได้หากขาดสันติภาพ เพราะไม่เคยมีสันติภาพใดเกิดจากความรุนแรงและการแก่งแย่งกัน ดังนั้นจะต้องพัฒนาสันติภาพให้ได้จึงจะรวมกลุ่มกันได้อย่างยั่งยืน การที่ประชาคมอาเซียนจะรวมกลุ่มกันได้อย่างไร้รอยต่อนั้น ผู้นำและพลเมืองในประชาคมอาเซียนของแต่ละชาติจะต้องมีขันติ ยึดหลักความอดทนอดกลั้น เพื่อให้การอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติ ราบรื่นปราศจากปัญหาด้วยความรักสามัคคี ประองตองสมานฉันท์ ประนีประนอม รู้จักแบ่งปัน รู้จักการให้ ด้วยความอดทน มีขันติต่อการได้อยู่ร่วมกันปฏิบัติดีต่อกันทั้งทางกาย วาจา ใจ ไม่ตกเป็นทาสของกิเลสตัณหา โลภ โกรธ หลง อดทนต่อปัญหาและแรงเสียดทานต่างๆ ขันติธรรมจึงถือได้ว่าเป็นเครื่องมือสำคัญในการสมานสังคัมให้สามารถอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข เป็นวิธีการที่จะช่วยให้ประชาคมอาเซียนอยู่ด้วยกันอย่างสันติ ความสุขสงบในประชาชาติอาเซียนก็บังเกิดขึ้นอย่างยั่งยืน

๓.๒ ผลประโยชน์ : รายได้ทรัพย์สินก่อให้เกิดความขัดแย้งและการแย่งงาน

ประเทศสมาชิกอาเซียนมีสภาพภูมิศาสตร์คล้ายคลึงกัน จึงมีสินค้าเกษตรหรือแร่ธาตุที่คล้ายคลึงกัน บางครั้งจึงมีการแย่งตลาดกันเอง และสินค้าส่วนใหญ่เป็นผลผลิตทางการเกษตรที่ยังไม่ได้แปรรูป ทำให้ราคาสินค้าตกต่ำ นโยบายเขตการค้าเสรีในภูมิภาคนี้จึงดำเนินไปอย่างช้ามาก ซึ่งถ้าจะแก้ไขปัญหานี้ให้ได้จะต้องมีการแบ่งการผลิตตามความถนัดของแต่ละประเทศแล้วนำมาแลกเปลี่ยนกันจึงจะเกิดการรวมกลุ่มกันได้ แต่ถ้าต่างคนต่างผลิตโดยไม่มีการกำหนดมาตรฐานร่วมกันในการวางแผนการผลิตก็ถือว่าเป็นปัญหาใหญ่ในการรวมกลุ่ม รวมทั้งสินค้าอุตสาหกรรมในกลุ่มอาเซียนนั้นก็เป็อุตสาหกรรมประเภทเดียวกัน แต่ละประเทศต่างก็มุ่งจะพัฒนาประเทศให้เป็นประเทศที่พัฒนาแล้วตามแบบอย่างตะวันตก จึงต้องมีการจัดซื้อเทคโนโลยีขั้นสูง แต่ประเทศสมาชิกก็เกียจว่ายังไม่มีคุณภาพ จึงจำเป็นที่จะต้องพึ่งพาสินค้าจากประเทศอุตสาหกรรมนอกกลุ่มอาเซียน ทำให้การค้าขายระหว่างกันในกลุ่มอาเซียนทำได้ยาก วิธีการแก้ไขจะต้องมีการแบ่งงานกันทำและยอมรับสินค้าประเทศในภูมิภาคเดียวกัน รวมทั้งจะต้องมีการพัฒนาคุณภาพสินค้าภายในกลุ่มประเทศอาเซียนให้ดีขึ้น

ประเทศในกลุ่มอาเซียนได้พยายามพัฒนาอุตสาหกรรมภายในประเทศเพื่อทดแทนการนำเข้า โดยพยายามส่งเสริม พัฒนาและคุ้มครองอุตสาหกรรมในประเทศตน ด้วยการใช้กำแพงภาษีหรือกำหนดโควต้า ซึ่งสวนทางกับหลักการในการรวมกลุ่มและตลาดการค้าเสรี ซึ่งประเทศสมาชิกที่มารวมกลุ่มกัน ต้องยกเลิกการกีดกันทางการค้าระหว่างประเทศเพื่อก่อให้เกิดการค้าเสรี (Free Trade) ดังนั้น

ข้อตกลงใน AFTA ของอาเซียนหลายข้อจึงยังไม่ได้รับการปฏิบัติประเทศสมาชิกยังคงปกป้องผลประโยชน์แห่งชาติของตนเป็นหลัก และการหารายได้เข้าของรัฐบาลประเทศในอาเซียนมีลักษณะเหมือนกัน คือรายได้หลักของประเทศมาจากการเก็บภาษีศุลกากรสินค้าขาเข้าและขาออก ซึ่งการรวมกลุ่มเป็นประชาคมอาเซียนให้ยกเลิกการเก็บภาษีระหว่างกันหรือเก็บภาษีให้น้อยลง แต่ประเทศสมาชิกไม่สามารถสละรายได้ในส่วนนี้ได้ เนื่องจากเป็นเงินที่ต้องนำมาพัฒนาประเทศ การรวมกลุ่มเพื่อให้เกิดการค้าเสรีระหว่างประเทศในภาคีจึงยังทำได้ยาก

๓.๓ วัฒนธรรม : รูปแบบการดำเนินชีวิต

ภายใต้ความแตกต่างกันทางการเมือง การปกครอง และวัฒนธรรมของประเทศในกลุ่มอาเซียน กฎบัตรอาเซียนได้กำหนดไว้ชัดเจนถึงหลักการประชาธิปไตยและให้ประเทศสมาชิกยึดมั่นต่อรัฐบาลที่มาจากวิถีทางรัฐธรรมนูญ การสร้างประชาคมความมั่นคงอาเซียน ซึ่งจะช่วยยกระดับความร่วมมือในการส่งเสริมประชาธิปไตยของแต่ละประเทศอันมีผลต่อความสงบเรียบร้อยทางการเมืองในภูมิภาคด้วย อย่างเช่นการปกครองของประเทศสมาชิกอาเซียนที่มีความหลากหลายรูปแบบย่อมทำให้การดำรงชีพแตกต่างกันไปตามลักษณะพื้นเพของแต่ละชาตินั้น เช่น การปกครองแบบประชาธิปไตยในระบบรัฐสภา มี ๔ ประเทศ คือ ไทย กัมพูชา สิงคโปร์ และ มาเลเซีย การปกครองแบบประชาธิปไตยในระบบประธานาธิบดี ๒ ประเทศ คือ อินโดนีเซีย และฟิลิปปินส์ การปกครองแบบเผด็จการสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ ๒ ประเทศ คือ ลาวและเวียดนาม การปกครองแบบเผด็จการทหาร ๑ ประเทศ คือ เมียนมาร์ หรือพม่า การปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ๑ ประเทศ คือ บรูไน จะเห็นได้ว่าประเทศสมาชิกในกลุ่มอาเซียนมีความแตกต่างกันทางการเมืองการปกครองอย่างเห็นได้ชัด สมาชิกบางประเทศยังมีปัญหาด้านความเป็นประชาธิปไตย และยังปกครองในรูปแบบเผด็จการและต้องการรักษาอำนาจของตนไว้ ทำให้อาเซียนพัฒนาได้อย่างยากลำบากเนื่องจากสังคม วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตที่แตกต่างกัน

ความขัดแย้งระหว่างประเทศอาเซียน ประเทศสมาชิกในกลุ่มอาเซียนยังมีปัญหาความขัดแย้งระหว่างประเทศอยู่ เช่น ปัญหาพรมแดนระหว่างประเทศไทย-กัมพูชา ปัญหาพรมแดนระหว่าง มาเลเซีย-ฟิลิปปินส์-อินโดนีเซีย ปัญหาวิกฤตการณ์ชาวมุสลิมโรฮิงญาถูกกองทัพรัฐบาลเมียนมาร์ไล่สังหารอย่างเลือดเย็น ซึ่งประเด็นนี้กำลังเป็นรอยต่อพัฒนาการทางการเมือง ที่ดีของเมียนมาร์ และสร้างรอยร้าวระหว่างเมียนมาร์กับชาติที่ประชากรส่วนใหญ่เป็นชาวมุสลิม ในอาเซียน และด้านวัฒนธรรม ศาสนาและวิถีชีวิตของประเทศในอาเซียนมีความแตกต่างกันไปเนื่องจากการปกครองของแต่ละชาติก็แตกต่างกันมาก ทั้งในความแตกต่างทางด้านวัฒนธรรม ภาษา ประวัติศาสตร์ และการนับถือศาสนา ประเทศในอาเซียนจะมีทั้งประเทศที่นับถือศาสนาพุทธ คริสต์ และอิสลาม ดังนั้น ความแตกต่างด้านสังคมและวัฒนธรรมใน

อาเซียนซึ่งเป็นดินแดนที่มีความหลากหลายทางเชื้อชาติ ศาสนา อย่างเช่น บรูไน อินโดนีเซีย และมาเลเซีย เป็นประเทศที่ประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลาม กัมพูชา ลาว พม่า เวียดนาม สิงคโปร์ และประเทศไทย เป็นประเทศที่ประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ ส่วนในฟิลิปปินส์ประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาคริสต์ นอกเหนือจากความแตกต่างทางศาสนาแล้ว ปัญหาชนกลุ่มน้อยที่มีจำนวนมาก ซึ่งแน่นอนว่าย่อมจะมีความแตกต่างทางความเชื่อ วิถีชีวิต ภาษา ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการหลอมรวมสร้างความเป็นหนึ่งเดียว

ในประเด็นนี้ ประเทศที่มีปัญหาต่อกลุ่มอาเซียนมากที่สุดคือ พม่า เนื่องจากการปกครองในระบอบเผด็จการทหารของพม่า ก่อให้เกิดการละเมิดสิทธิมนุษยชน ทำให้ประเทศตะวันตกซึ่งให้ความสำคัญต่อประชาธิปไตยและการเคารพสิทธิมนุษยชนไม่เห็นด้วยมากนักที่อาเซียน รับพม่ามาเป็นสมาชิก โดยเฉพาะอย่างสหภาพยุโรปที่ต่อต้านการเข้าเป็นสมาชิกอาเซียนของพม่า รวมทั้งมีผลทำให้ความร่วมมือกันระหว่างอาเซียนและยุโรปต้องชะงักไปพอสมควร อย่างไรก็ตาม อาเซียนยังมีสิ่งท้าทาย อุปสรรค และขวากหนาม อยู่ไม่น้อยสำหรับการไปสู่ประชาคมอาเซียน อุปสรรคสำคัญคือ ความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างประเทศสมาชิก ความไม่ไว้วางใจซึ่งกันและกัน ช่องว่างระหว่างประเทศรายกับประเทศจน ซึ่งเป็นอุปสรรคสำคัญทำให้อาเซียนไม่สามารถบูรณาการทางเศรษฐกิจในเชิงลึกได้ นอกจากนั้นอาเซียนยังขาดอัตลักษณ์ร่วม ทำให้รู้สึกว่ายังไม่เป็นพวกเดียวกัน ไม่เป็นเอกภาพ และไม่สามัคคีกันในอาเซียน เช่นปัญหารอยร้าวลึกระหว่างการแตกแยกกันในกรณีทะเลจีนใต้^{๓๓} ซึ่งชี้ให้เห็นว่าอาเซียนยังมีสิ่งท้าทาย อุปสรรค ขวากหนามอีกมากในการที่จะพัฒนาไปเป็นประชาคมอาเซียนที่สมบูรณ์แบบ

๔. หลักันติธรรมเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ

ภายใต้สถานการณ์ที่อาจนำไปสู่ความขัดแย้งและการเผชิญหน้าระหว่างกัน คุณธรรมข้อหนึ่งในทางพระพุทธศาสนาที่มีความจำเป็นและสำคัญมากนั้นคือ ขันติ ความอดทน อดกลั่น และอดออม ทั้งด้านวัตถุและด้านจิตใจ คือทั้งภายนอกและภายใน

๔.๑ ความหมายของขันติธรรม

ขันติมีความสำคัญมาก ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ว่า ให้ตั้งมั่นอยู่ในขันติ (ความอดทน) ฝึกตน สงบตน สิ่งใดเป็นอกุศลพึงละเว้นสิ่งนั้น สิ่งใดเป็นกุศลพึงยึดถือประพฤตีสั่งนั้น อดกลั่นต่อคำด่า การทรมาน

^{๓๓}ประภัสสร เทพชาตรี, “การผงาดขึ้นมาของอาเซียน” คอลัมน์ “กระบวนทรรศน์” ไทยโพสต์, ฉบับวันที่ ๙ สิงหาคม ๒๕๕๕. [ออนไลน์] แหล่งที่มา : http://www.baanjommyut.com/library_2/asean_community. [๑๖ พ.ย. ๒๕๕๕].

และการจงจำ^{๑๔} มีขันติธรรมเป็นพลัง มีพลังใจเข้มแข็ง เรียกผู้ไม่โกรธ มีวัตรเคร่งครัด มีศีลบริสุทธิ์ไม่มี
 ตัณหาฟูใจขึ้นอีกกว่าเป็นผู้ฝึกตนได้แล้วเป็นผู้มีขันติธรรม^{๑๕} คำว่า ขันติ หมายถึง การตั้งใจทำหน้าที่ของ
 ตนเองด้วยความขยันหมั่นเพียร เข้มแข็ง ทนทาน ไม่หวั่นไหว มั่นในจุดหมาย ไม่ท้อถอย^{๑๖} อดทนต่อสิ่งที่
 ดี เพื่อจะยืนหยัดในทาง ที่ดี ส่วนบุคคลผู้ที่ไม่มีความอดทน ย่อมตรงกันข้าม คือ เมื่อได้ประสบกับอารมณ์ที่
 ไม่น่าพอใจเข้า ก็อาจจะแสดงกิริยาอาการอันไม่งาม ไม่น่าชมออกมาได้ตลอดเวลา ทุกโอกาสสถานที่ และเมื่อ
 เป็นเช่นนี้ การประกอบกิจการทุกอย่าง หรือการคบหาสมาคมกัน เพื่อที่จะให้เกิดประโยชน์สุขต่อกัน
 นั้น ก็ย่อมจะถึงกาลเสื่อมเสียไป

ขันติ ความอดทนอดกลั้นนั้นไม่ได้ หมายความว่า เราอยู่ในสภาพอย่างไรก็ทนอยู่ในสภาพอย่าง
 นั้นไม่รู้จักขวนขวายแสวงหา พัฒนา พยายามทำให้ดีขึ้นกว่าสภาพที่เป็นอยู่ ความอดทนอย่างนั้นไม่
 เรียกว่าขันติธรรม แต่เป็นการปล่อยวางระแคะระคายต่อต้านซึ่งก็ยากง่าย ขันตินั้นเป็นความอดทนเพื่อให้พ้น
 จากสิ่งที่ไม่ดีทั้งหลาย อดทนเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ดี หนีจากสิ่งที่ไม่ดี

๔.๒ พฤติกรรมของผู้ที่มีขันติธรรม

พระพุทธองค์ได้ตรัสสอน ผู้ที่มีขันติธรรมและวางแนวทางแห่งการประพฤติปฏิบัติเพื่อให้เข้าถึง
 ความดี มีหลักในการประพฤติปฏิบัติว่า คนเราพึงเลี้ยงสิ่งที่จะนำไปสู่หนทางแห่งความชั่ว ความเสื่อมทั้ง
 ปวง เป็นผู้ที่ไม่เบียดเบียนตนและผู้อื่น เป็นผู้ที่ไม่ลดละอบายมุข โดยใช้หลักกุศลกรรมบถ ๑๐ ในการ
 แก้ปัญหา^{๑๗} นำมาสอนให้มนุษย์สมาทานและถือประพฤติปฏิบัติตามและพัฒนาตนให้เป็นคนตรงไม่ทุศีล
 ดังที่ปรากฏในพุทธพจน์ที่ว่า

พราหมณ์และคหบดีทั้งหลาย ความประพฤติสม่ำเสมอ คือความประพฤติธรรมทางกายมี
 ๓ ประการ คือความประพฤติธรรมทางวาจา มี ๔ ประการ คือความประพฤติธรรมทางใจ มี ๓
 ประการ

ความประพฤติสม่ำเสมอ คือความประพฤติธรรมทางกายมี ๓ ประการ อะไรบ้าง

^{๑๔} ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๒๒๖/๖, เมื่อใดถ้อยคำที่ไม่น่าพอใจมากระทบโสทประสาทเธอเข้าแล้วเธอสามารถดำรง
 อยู่ในอิริยาสนขันธ์ (ความอดทนคือความอดกลั้น) ได้ ไม่โกรธ พึงทราบว่าเป็นผู้เรียบร้อย เจริญตนและใจเย็น

^{๑๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/ ๑๓/๒๕๔.

^{๑๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร :
 โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๑๔.

^{๑๗} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๔๓/๔๗๕-๔๗๙.

คือ บุคคลบางคนในโลกนี้

๑. เป็นผู้ละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ คือ วางทัณฑอาวุธ และศีตตราวุธ มีความละอาย มีความเอ็นดู มุ่งประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่

๒. เป็นผู้ละเว้นขาดจากการลักทรัพย์ คือ ไม่ถือเอาทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นซึ่งอยู่ในบ้านหรือในป่าที่เจ้าของมิได้ให้ด้วยจิตเป็นเหตุขโมย

๓. เป็นผู้ละเว้นขาดจากการประพฤติดิในกาม คือ ไม่เป็นผู้ประพฤติล่วงในสตรีที่อยู่ในปกครองของมารดา ที่อยู่ในปกครองของบิดา ที่อยู่ในปกครองของมารดาบิดา ที่อยู่ในปกครองของพี่ชายน้องชาย ที่อยู่ในปกครองของพี่สาวน้องสาว ที่อยู่ในปกครองของญาติที่อยู่ในปกครองของญาติ ที่ประพฤติธรรม มีสามี มีกฎหมายคุ้มครองโดยที่สุด แม้สตรีที่บุรุษสวมด้วยพวงมาลัยหมายไว้ ความประพฤติสม่าเสมอ คือความประพฤติธรรมทางกายมี ๓ ประการ อย่างนี้แล

ความประพฤติสม่าเสมอ คือความประพฤติธรรมทางวาจามี ๔ ประการ อะไรบ้างคือ บุคคลบางคนในโลกนี้

๑. เป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดเท็จ คืออยู่ในสภายู่ในบริษัทอยู่ท่ามกลางหมู่ญาติ อยู่ท่ามกลางหมู่ทหาร หรืออยู่ท่ามกลางราชสำนัก ถูกเขาอ้างเป็นพยานซักถามว่า ‘ท่านรู้สิ่งใดจงกล่าวสิ่งนั้น’ บุรุษนั้นไม่รู้ก็กล่าวว่า ‘ไม่รู้’ หรือรู้ก็กล่าวว่า ‘รู้’ ไม่เห็นก็กล่าวว่า ‘ไม่เห็น’ หรือเห็นก็กล่าวว่า ‘เห็น’ ไม่กล่าวเท็จทั้งที่รู้เพราะตนเป็นเหตุบ้าง เพราะบุคคลอื่นเป็นเหตุบ้างเพราะเหตุคือเห็นแก่อาภิสเล็กน้อยบ้าง

๒. เป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดส่อเสียด คือฟังความฝ่ายนี้แล้วไม่ไปบอกฝ่ายโน้นเพื่อทำลายฝ่ายนี้ หรือฟังความฝ่ายโน้นแล้วไม่มาบอกฝ่ายนี้เพื่อทำลายฝ่ายโน้น สมานคนที่แตกแยกกันส่งเสริมคนที่ปรองดองกัน ชื่นชมยินดีเปลื้องเกล็ดต่อผู้ที่สามัคคีกัน พูดแต่ถ้อยคำที่สร้างสรรค์ความสามัคคี

๓. เป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดคำหยาบ คือพูดแต่คำไม่มีโทษ ไพเราะน่ารัก จับใจ เป็นคำของชาวเมือง คนส่วนมากรักใคร่พอใจ

๔. เป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อ คือ พูดถูกเวลา พูดแต่คำจริง พูดอิงประโยชน์ พูดอิงธรรมพูดอิงวินัย พูดคำที่มีหลักฐาน มีที่อ้างอิง มีที่กำหนด ประกอบด้วยประโยชน์เหมาะแก่เวลา ความประพฤติสม่าเสมอ คือความประพฤติธรรมทางวาจามี ๔ ประการอย่างนี้

ความประพฤติสม่าเสมอ คือความประพฤติธรรมทางใจมี ๓ ประการ อะไรบ้าง คือ บุคคลบางคนในโลกนี้

๑. เป็นผู้ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา คือไม่เพ่งเล็งอยากได้ทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นว่า “ทำอะไรทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นจะพึงเป็นของเรา”

๒. เป็นผู้ไม่จิตไม่พยาบาท คือ ไม่มีจิตคิดร้ายว่า “ขอสัตว์เหล่านี้ จงเป็นผู้ไม่มีเวรไม่มีจิตพยาบาท ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด”

๓. เป็นสัมมาทิฐิ คือมีความเห็นไม่วิปริต ว่า “ทานที่ให้แล้วมีผลอยู่ที่บูชาแล้วมีผล การเช่นสรวงมีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำได้ และทำชั่วมี โลกนี้มีโลกหน้ามีมารดา มีคุณบิดามีคุณ”^{๑๘}

จากพุทธพจน์ที่กล่าวมาแสดงให้เห็นว่า ผู้ปฏิบัติตนเป็นคนมีขันติสามารถพัฒนาตนด้วยการประพฤติตนให้อยู่ในหลักกุศลกรรมบถ ๑๐ พระพุทธศาสนาได้วางแนวทางแห่งการประพฤติปฏิบัติเพื่อให้เข้าถึงความดี มีหลักในการประพฤติปฏิบัติ เป็นทางแห่งการทำความดี หรือสุคติ เพื่อนำชีวิตไปสู่ความสุขความเจริญในเบื้องหน้า ไว้ ๓ ทาง ซึ่งสามารถจำแนกได้ ๓ หมวดใหญ่ และ ๑๐ หมวดย่อย หรือเรียกว่า กุศลกรรมบถ ๑๐ โดยการแสดงออกทางพฤติกรรม ๓ ทางดังนี้

๔.๒.๑ พฤติกรรมของผู้ที่มีขันติธรรมที่แสดงออกทางกาย เรียกว่า กายกรรม (การกระทำทางกาย) มี ๓ อย่าง ได้แก่^{๑๙}

๑) เว้นจากปาณาติบาต (ไม่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ไม่ปลงชีวิต ไม่เบียดเบียนไม่ข่มเหงไม่ รังเก สัตว์)

๒) เว้นจากอกุศลนาทาน (ไม่ลักทรัพย์ ไม่ถือเอาของที่เจ้าของไม่เต็มใจให้มาเป็นของของตน, ไม่ลักทรัพย์)

๓) เว้นจากกาเมสุมิฉฉาจาร (ไม่ประพฤติดูผิดทางกาม ไม่ผิดลูกผิดเมียผู้อื่น)

๔.๒.๒ พฤติกรรมของผู้ที่มีขันติธรรมที่แสดงออกทางวาจา เรียกว่า วาจีกรรม (การกระทำทางวาจา) มี ๔ อย่าง ได้แก่^{๒๐}

๑) เว้นจากมุสาวาท (ไม่พูดเท็จ ไม่พูดโกหกหลอกลวง ไม่พูดโดยไม่มีมูลความจริง)

๒) เว้นจากปิสฺสนาวาจา (ไม่พูดส่อเสียด หรือมีวาจาส่อเสียด ไม่พูดยุยงให้เขาแตกความสามัคคีกัน)

^{๑๘}ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๔๑/๔๗๕-๔๗๗.

^{๑๙}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๘๔.

^{๒๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๘๔.

๓) เว้นจากผรุสวาจา (การไม่พูดคำหยาบ ไม่มีวาจาหยาบจาบจ้วง หยาบกระด้าง หรือมีวาจาไม่สุภาพ)

๔) เว้นจากสัมผัปปลาปะ (การไม่พูดเพ้อเจ้อ ไม่เลื้อนลอยไม่พูดในสิ่งที่ไม่เป็นเหตุมีผล)

๔.๒.๓ พฤติกรรมของผู้ที่มีขันติธรรมที่แสดงออกทางใจ เรียกว่า มโนกรรม (การกระทำทางใจ) มี ๓ อย่าง ได้แก่^{๒๑}

๑) เว้นจากอภิชฌา (ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา ไม่ละโมภหรือมีความโลภ ไม่มุ่งหมายอยากได้ของผู้อื่นมาเป็นของตน)

๒) เว้นจากความพยาบาท (ไม่คิดร้ายปองร้ายต่อผู้อื่น มีความมุ่งมั่นที่จะทำประโยชน์และสร้างความสุขให้แก่ผู้อื่น)

๓) เป็นผู้ที่มีสมาธิภูฐาน (การเห็นถูกต้องตามทำนองคลองธรรม เห็นว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว)

ผู้เขียน สามารถสรุปได้ว่า หลักพระพุทธศาสนาได้สั่งสอนการประพฤติปฏิบัติตนให้เป็นคนดี มีขันติธรรมนั้น จะต้องประพฤติตนให้อยู่บนพื้นฐานของศีล ๕ ซึ่งเป็นหลักหรือข้อประพฤติปฏิบัติขั้นพื้นฐานสู่ชีวิตที่ดีงามของมนุษย์ โดยการปฏิบัติตามหลักกุศลกรรมบถ ๑๐ สามารถรักษาและพัฒนาตนเองทั้งกาย วาจา ใจ ทำให้ชีวิตมีความสมบูรณ์ เป็นผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีตนอันฝึกหัดฝึกฝนดีแล้ว เป็นผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นผู้ประเสริฐ เป็นผู้ที่ได้ฝึกหัด กาย วาจา ใจ ให้เป็นไปในทางที่เรียบร้อยดีงาม ผู้ที่มีขันติธรรมย่อมเป็นผู้ที่มีความอดทน ย่อมไม่มีอันตรายแก่ใคร มีแต่จะนำประโยชน์สุขมาให้แก่บุคคลที่คบหาเสวนาด้วย เป็นที่ต้องการของคนทุกชาติและภาษา เพราะบุคคลผู้มีความอดทนย่อมเป็นผู้มีมงคล มีความเจริญในตนอยู่แล้ว จะทำกิจอันใดย่อมทำได้ด้วยปัญญาที่ประกอบด้วยเหตุและผล เป็นผู้ที่มีความหนักแน่น ไม่หวั่นไหวได้โดยง่าย สามารถอาศัยอยู่ในสังคมได้อย่างสันติสุขทั้งในโลกมนุษย์และสวรรค์ สามารถปฏิบัติตนให้เข้าถึงพระนิพพานได้ในเวลาอันสมควรแก่การประพฤติปฏิบัติ

๕. หลักขันติธรรมเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติในอาเซียน

๕.๑ การใช้ชีวิต : ความหลากหลายทางสังคมและวัฒนธรรมในอาเซียน ในการอยู่ร่วมกัน จำกัภายใต้ความหลากหลายทางสังคมและวัฒนธรรม ต้องมีหลักประพฤติปฏิบัติ หรือหลักยึดเหนี่ยวจิตใจ ผู้เขียนเห็นว่าการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคมหมู่มาอย่างการรวมกลุ่มกันให้เป็นหนึ่งเดียวในอาเซียนได้นั้น ทุกคนต้องมีความอดทนอดกลั้นเป็นอย่างสูง ซึ่งขันติเป็นธรรมของผู้ที่มีความอดทน บุคคลผู้มีความอดทน ย่อมไม่มีอันตรายแก่ใครๆ มีแต่จะนำประโยชน์สุขมาให้แก่บุคคลผู้ที่คบหาเสวนาด้วยอย่างเดียวน เพราะ

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๔.

บุคคลผู้มีความอดทน ย่อมเป็นผู้มีมงคลคือเหตุแห่งความเจริญในตนอยู่แล้ว จะประกอบกิจการทุกสิ่งล้วน ทำด้วยปัญญาอันประกอบด้วยเหตุผลทั้งสิ้น อีกทั้งต้องเป็นผู้หนักแน่นไม่หวั่นไหวได้ง่าย

ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ขันติและโสรัจจะเช่นนี้ ได้เกิดขึ้นแล้วแก่ พระราชาเหล่านั้นผู้ทรงอาญาทรงถือศีลตราวุธ การที่พวกเธอวชในธรรมวินัย อันเรากล่าวไว้ดีแล้วอย่างนี้ จะพึงมีความอดทนและความสงบเสถียรนั้น ก็จะต้องงามในธรรมวินัยนี้แน่”^{๒๒} ส่วนบุคคลผู้ที่ไม่มีความอดทน ย่อมตรงกันข้าม คือ เมื่อได้ประสบกับอารมณ์ที่ไม่น่าพอใจเข้า ก็อาจจะแสดงกิริยาอาการอันไม่งาม ไม่น่าชมออกมาได้ตลอดเวลา ทุกโอกาสสถานที่ และเมื่อเป็นเช่นนี้ การประกอบกิจการทุกสิ่งทุกอย่าง หรือ การคบหาสมาคมกัน เพื่อที่จะให้เกิดประโยชน์สุขต่อกันนั้น ก็ย่อมจะถึงกาลเสื่อมเสียไป

นอกจากขันติธรรมแล้ว พระพุทธองค์ตรัสสอนให้อนุเคราะห์ผู้อื่นด้วยการเริ่มต้นจากการปรับพฤติกรรมภายใน คือทรงเน้นให้เริ่มต้นที่จิต โดยให้ตั้งจิตที่จะอนุเคราะห์ผู้อื่นอย่างไม่วุ่นไหว โดยให้จิตปราศจากกิเลส ละโลภะ โทสะ โมหะ ซึ่งเป็นการละกิเลสขั้นพื้นฐาน เมื่อจิตปราศจากกิเลสเหล่านี้แล้ว การที่จะให้อนุเคราะห์ ให้ความรักเมตตา ให้อภัยผู้อื่นทั้งภายใน (ธรรมทาน) และภายนอก (อามิสทาน) ก็สามารถเกิดขึ้นได้ง่าย^{๒๓} ดังพระพุทธพจน์ว่า “เธอควรสำเหนียก อย่างนี้ว่า “จิตของเราจักไม่แปรผัน เราจักไม่เปล่งวาจาชั่วหยาบ และจักอนุเคราะห์ด้วยสิ่งที่เป็นประโยชน์ อยู่อย่างผู้มีเมตตาจิต ไม่มีโทสะเธอควรสำเหนียกอย่างนี้แล”^{๒๔} ซึ่งในการอนุเคราะห์ผู้อื่นได้นั้นไม่ได้เกิดขึ้นได้จากจิตภายในเท่านั้น แต่จะต้องอิงอาศัยการแสดงออกมามีภายนอก โดยอาศัยผู้ที่มีคุณงามความดีเพื่อให้สิ่งของภายนอก (วัตถุ) เกื้อประโยชน์ต่อภายใน (จิตใจ) และเพื่อให้การอนุเคราะห์ในปัจจุบันก่อประโยชน์ในภายหน้า ดังพระพุทธพจน์ว่า “ผู้ให้ของที่น่าพอใจ ย่อมได้ของที่น่าพอใจ”^{๒๕}

ดังนั้น ขันติธรรมจึงมีความสำคัญและมีประโยชน์ต่อการใช้ชีวิตทำให้ต่างคนต่างประเทศต่างเชื้อชาติ ศาสนา วัฒนธรรมได้ใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันในอาเซียนอย่างสงบและเกิดสันติสุข สามารถปฏิบัติต่อกันอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างรู้สำนึกผิดชอบชั่วดีถึงบาปบุญคุณโทษ ประโยชน์และมีใช้ประโยชน์ อันประกอบด้วยเหตุและผล ซึ่งเกิดขึ้นกับใจของเราเองแล้วรู้จักระงับยับยั้งโทสะความเดือดดาลเร่าร้อนในใจของเราลงเสียให้ได้ โดยการมีสติระลึกอารมณ์ความรู้สึกที่เกิดขึ้นนั้น แล้วขับไล่อารมณ์ฝ่ายต่ำคือความรุ่ม

^{๒๒}วิ.ม. (ไทย) ๕/๔๖๓/๓๕๓.

^{๒๓}พระมหาทวิ มหาปญโญ, ความงามในพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : ภาพพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๒๕.

^{๒๔}ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๒๔/๑๒๕.

^{๒๕}ดูรายละเอียดใน อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/ ๔๔/ ๖๙.

ร้อน ความโกรธความขุ่นเคืองให้มันดับไปจากจิตจากความคิดของเราให้ได้ อย่างนี้แหละคือ ขันติธรรม ความอดทนอย่างแท้จริง ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้แล้ว ซึ่งสิ่งที่เราต้องอดกลั้นอดทนนั้นคือการที่เราจะต้องอดทนต่อความยากลำบากตรากตรำทางกายความเจ็บไข้ได้ป่วย ความร้อน ความหนาว ความเหนื่อยล้าในการทำงานและความอดทนต่ออำนาจกิเลสฝ่ายต่ำอันได้แก่ โลภะ โทสะ และโมหะ สิ่งกระตุ้นฝ่ายต่ำทั้งหลาย ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ว่า “เป็นกิจที่ทำได้ยากแสนยาก”^{๒๖} ผู้ที่ฝึกฝนและอดทนอดกลั้นต่อกิเลสได้นั้นถือได้ว่าเป็นผู้ที่คุณธรรมในขั้นเลิศ ซึ่งสิ่งที่จะได้รับจากความอดทนอดกลั้นหรือที่เรียกว่า อานิสงค์ของขันติธรรมนั้นเป็นเหตุให้งานสำเร็จลุล่วงไป ไม่เบียดเบียนกันและกัน มีความอดทนอดกลั้นทั้งกายและใจ อดทนต่อสิ่งที่ไม่ดี เพื่อจะยืนหยัดในทางที่ดี

๕.๒ ผลประโยชน์ : รายได้ทรัพย์สินก่อให้เกิดความขัดแย้งและการแย่งงาน

ความขัดแย้งด้านผลประโยชน์ระหว่างประเทศต่างๆ ในกลุ่มอาเซียน เมื่อรวมกันเป็นประชาคมอาเซียนแล้วนั้น ผู้เขียนมองว่ากลุ่มประเทศสมาชิกจะพัฒนาไปในทิศทางใด ลักษณะอย่างไรจึงจะไม่ยึดมั่นถือมั่นว่านั่นเป็นผลประโยชน์ของชาติใด ไม่มุ่งมั่นที่จะหารายได้เข้าประเทศตนเอง หวงแหนทรัพย์สินประเทศของตนจนก่อให้เกิดความขัดแย้งดังที่กล่าวมาข้างต้น และประชาชนของแต่ละชาติ รู้จักการให้ รัก และแบ่งปัน ไม่กีดกันการในใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันของเพื่อนบ้านร่วมอาเซียนเดียวกันจนก่อให้เกิดการรังเกียจกัน กีดกันขัดขวางการทำงานในสมาชิกที่ไม่ใช่ชาติของตน ทำอย่างไรที่จะให้ชาติอาเซียนสามารถรวมกันได้ ใช้ชีวิตร่วมกันได้โดยไม่คิดว่าประเทศชาติของตนถูกเอารัดเอาเปรียบถูกชาติอื่นๆ ในอาเซียนเข้ามาแย่งงานทำ รัฐบาลและผู้นำของแต่ละชาติในอาเซียนจะต้องตระหนักถึงข้อนี้เป็นอย่างดี และสร้างความตระหนักและตื่นรู้ให้คนในชาติของตนได้เข้าใจถึงการอยู่ร่วมกันในอาเซียน ต้องมีรักสามัคคีกันแบ่งปันผลประโยชน์ กระจายรายได้ซึ่งก่อให้เกิดทรัพย์สินตามมา อยู่กันด้วยความสามัคคี ประองตอง สมานฉันท์ให้อภัย อย่างอดทนอดกลั้น ไม่แข่งขันแบ่งแยกกว่าเป็นผลประโยชน์ของใครไม่เอารัดเอาเปรียบกัน

ตามความเชื่อในทางพระพุทธศาสนานั้น การรวมกันเป็นกลุ่มหรือประชาคมเดียวกันระหว่างประเทศต่างๆ ในกลุ่มอาเซียนไม่ใช่เรื่องบังเอิญ หากแต่เป็นความสัมพันธ์ที่เกิดจากกรรมที่ส่งผลให้ต้องไปเกิดอยู่คนละประเทศคนละเชื้อชาติกัน ประชาชนในกลุ่มอาเซียนนี้อาจจะเคยเป็นพ่อแม่ พี่น้อง ญาติเพื่อน ศัตรูหรือคนรักในภพชาติก่อนก็ได้ การที่เราทั้งหมดเคยเป็นพี่น้องกัน จึงควรมีความรักความปรารถนาดีต่อกัน ด้วยการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขเหมือนครอบครัวเดียวกัน ไม่รังเกียจเหยียดฉันท์ ช่มเหง รังแก แข่งขันชิงดีกัน เอื้อเฟื้อแบ่งปันซึ่งกันและกัน เพราะไม่มีใครรู้ว่า ชีวิตของคนเรานั้นจะต้องจากกันเมื่อไหร่ ดังนั้น การ

^{๒๖}ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐.

ที่ประชาชนของประเทศต่างๆ ในกลุ่มอาเซียนตระหนักถึงความสำคัญของพฤติกรรมทางกาย วาจาและใจ ที่พึงแสดงออกต่อกันหรือต่อมิตรประเทศในทางที่สร้างสรรค์ จึงสามารถบอกถึงอนาคตของกลุ่มอาเซียนได้

ดังนั้น ความพร้อมในการเป็นประชาคมอาเซียน ต้องมีการปรับตัวขององค์กรเพื่อให้สอดคล้องกับสถานการณ์ของการแข่งขันทุกรูปแบบในการอยู่ร่วมกันกับพลเมืองอาเซียนที่มีภาษา ศาสนา ชาติพันธุ์ ความเชื่อและวัฒนธรรมที่แตกต่างได้อย่างมีความสุข พึงแสวงหาสัจจะและความสุขที่ยั่งยืน เช่นที่พระพุทธองค์ได้เพียรแสวงหาและค้นพบด้วยพระองค์เอง เป็นสภาวะที่จิตปราศจากราคะ โทสะ โมหะ รัก โลภ โกรธ หลง ชิงชัง มีจิตใจที่เยือกเย็นมั่นคง เข้าถึงความสุข จิตใจตั้งมั่นเป็นสมาธิ^{๒๗} ซึ่งไม่ว่าชาติพันธุ์ ศาสนา ภาษา หรือวัฒนธรรมใดก็ตามเข้มแข็ง แข็งแกร่ง ทนทานต่อสภาวะ ทนต่อแรงเสียดทาน พร้อมทั้งจะเผชิญหน้ากับปัญหาโดยไม่ตกเป็นทาสของวัตถุ อารมณ์ต่างๆ ที่จรเข้ามายั่วยวนรบกวนจิตใจ ดำเนินชีวิตอย่างรู้เท่าทันสิ่งต่างๆ ที่เข้ามากระทบ รู้ทันสภาวะนั้นตามความเป็นจริงและเชื่อว่าการใช้หลักขันติธรรมในการเชื่อมโยงใจสู่ใจของชาวอาเซียน คงไม่มีพรมแดนหรือเส้นแบ่งเขตประเทศใดมาขวางกั้นระหว่างเชื้อชาติ ศาสนา ภาษา วัฒนธรรม ให้เกิดความเข้าใจกันและกัน ก่อให้เกิดความมุ่งมั่นเข้มแข็ง อดทน ผู้เขียนเชื่อว่าประชาคมอาเซียนคงจะเป็นฝันที่เป็นจริง ไม่กลางเลือนอีกต่อไป จับมือให้มั่นและก้าวไปด้วยกัน ด้วยการให้ด้วยความอดทนมีน้ำใจ ดังนั้นขันติธรรมจึงควรมีอย่างที่สุดในการอยู่ร่วมกันในท่ามกลางของความแตกต่างของเชื้อชาติ ภาษา ศาสนา วัฒนธรรมและอารยธรรมของอาเซียน

๕.๓ วัฒนธรรม : รูปแบบการดำเนินชีวิต

จากประเด็นคำถามที่ว่า มีหลักปฏิบัติและแนวทางใด ในการใช้ชีวิตจึงจะอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติในท่ามกลางความแตกต่างของชาติพันธุ์ จะดำเนินชีวิตอย่างไรเพื่อให้เกิดความสงบสุข พลเมืองอาเซียนจะอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุขอย่างไร จากการศึกษาถึงเจตนารมณ์การก่อตั้งประชาคมอาเซียนนั้น พบว่าการรวมกลุ่มของประชาคมอาเซียนนั้น ให้ความสำคัญต่อการมีอัตลักษณ์ร่วมกันที่หลากหลาย (Collective Identity) คือการยอมรับการมีอยู่ของผู้อื่นมากกว่าลักษณะเฉพาะของชาติพันธุ์ ภาษา ศาสนา และวัฒนธรรม อยู่ร่วมกันบนฐานของความต่างของเราเราในประชาคม สังคม ชุมชน จะเห็นได้ว่าจากหลักการได้มีการสอดคล้องกับท่าทีของพระพุทธศาสนาซึ่งมุ่งเน้นไปที่การพัฒนาในแง่การดำรงอยู่ของของชาติพันธุ์ ภาษา ศาสนา และวัฒนธรรมที่ต่างไป แต่สิ่งหนึ่งที่ต้องระวังคือต้องไม่คิดหรือไปยึดติดว่าเราดีกว่าเขา ไปยึดมั่นถือมั่นว่าชาติตัวเองนั้นดีกว่าชาติอื่น ไปดูถูกเหยียดหยามชาติอื่นอย่างนั้นไม่ได้ ไม่ถูกต้องรวมทั้งภาษา ศาสนาและวัฒนธรรมด้วย ไม่เปรียบเทียบในเชิงการดูถูกเหยียดหยาม แต่ให้ยอมรับในความ

^{๒๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙), หน้า ๓๖.

เหมือนและต่างกันของแต่ละเชื้อชาติ ภาษา ศาสนา วัฒนธรรม เอื้ออาทร รู้จักการให้ ให้เกียรติซึ่งกันและกัน มีการพึ่งพาอาศัยกันและกัน ใจต้องกว้างพอที่จะยอมรับความคิดเห็นของผู้อื่น ชาติ ภาษา ศาสนา และวัฒนธรรมอื่นๆ อย่างมีความอดทนอดกลั้น มีความซื่อสัตย์ อยู่ร่วมกันได้เข้ากันได้อย่างมีความสุขแม้ว่าจะมีความต่างกันมากน้อยเพียงใดก็ตาม รู้แบ่งปันกัน รู้ให้ รู้ภัย เอาใจเขามาใส่ใจเรา ไม่ยึดมั่นถือมั่นในความคิดและความเชื่อของตัวเองจนลืมนึกถึงสิ่งดีงามของผู้อื่น วัฒนธรรมดีงามของชาติอื่น ประณีประนอม ถ้อยทีถ้อยอาศัย ไม่มีการแข่งขัน อยู่ร่วมกันด้วยความอดทนคือการมีขันติธรรม สันติสุขก็จะเกิดขึ้นอย่างมั่นคงถาวร

๖. บทสรุป

จากการศึกษาวิเคราะห์ขันติธรรม : หลักปฏิบัติเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติในอาเซียน สรุปได้ว่า สังคมอาเซียนที่สอดประสานความรักความอบอุ่นในการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกัน ในท่ามกลางกระแสของการเปลี่ยนแปลง เพื่อสอดรับกับความเป็นประชาคมอาเซียน เพื่อการอยู่ร่วมกันในอาเซียนให้เป็นอัตลักษณ์เดียวกัน รวมกันเป็นหนึ่งเดียวโดยปราศจากปัญหาข้อขัดแย้งนั้น เห็นที่จะยาก แต่ก็น่าจะมีทางออกอยู่บ้าง ถ้าเราอยู่ร่วมกันในสังคมเดียวกัน ด้วยการให้อภัย ช่วยเหลือกัน ไม่กีดกัน ขวากันทางด้านความมั่นคง การเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ สังคม ศาสนา วัฒนธรรม และจารีตประเพณีที่แตกต่าง อยู่กันด้วยความรัก เป็นมิตรเป็นพี่น้อง อดทนอดกลั้น เพียรปฏิบัติดีด้วยความจริงใจต่อกัน สังคมอาเซียนก็คงน่าอยู่ อยู่ด้วยความปรองดอง สันติสุขก็เกิดขึ้นเป็นแน่แท้ การที่จะกระทำให้เกิดขันติธรรมขึ้นมาได้นั้นต้องมีสติสัมปชัญญะ ขันติธรรมมิใช่เป็นเพียงคุณธรรมที่ก่อประโยชน์แก่ผู้ประพฤติดีธรรม และสร้างความปรองดอง รักใคร่สามัคคีกัน ในกลุ่มมิตรประเทศอย่างเดียวกันเท่านั้น ในทางพระพุทธศาสนา หมายถึงการเพียรอดทนอดกลั้นซึ่งในแง่มุมหนึ่งในทางพระพุทธศาสนานั้นได้หมายความรวมถึง การเร่ง เพียร ประพฤติปฏิบัติ เพื่อละความโลภ โกรธ หลง ปราศจากความยึดมั่นถือมั่นแห่งตัวตนเพื่่อมุ่งตรงสู่ทางพ้นทุกข์ คือพระนิพพาน ซึ่งอาเซียนจะรวมตัวกันสำเร็จไม่ได้หากขาดสันติภาพ เพราะไม่เคยมีสันติภาพใดเกิดจากความรุนแรงและการแก่งแย่งกัน จึงจำเป็นต้องพัฒนาสันติภาพให้ได้จึงจะรวมกลุ่มกันได้อย่างยั่งยืน ต้องมีการพัฒนาตนเองของแต่ละชาติ ผู้นำและพลเมืองในประชาคมอาเซียนของแต่ละชาติจะต้องพัฒนาความสามารถในการมีขันติ ยึดหลักความอดทนอดกลั้นคือหลักขันติธรรม เพื่อให้การอยู่ร่วมกันได้อย่างราบรื่นปราศจากปัญหา ด้วยความรักสามัคคี ปรองดองสมานฉันท์ ประณีประนอม รู้จักแบ่งปัน รู้จักการให้ด้วยความอดทน อยู่ร่วมกันปฏิบัติดีต่อกันทั้งทางกาย วาจา ใจ ไม่ตกเป็นทาสของกิเลสตัณหา โลภ โกรธ หลง อดทนต่อปัญหาและแรงเสียดทานต่างๆ ขันติธรรมจึงถือได้ว่าเป็นเครื่องมือสำคัญในการสมานสังคมา

ให้สามารถอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข เป็นวิธีการที่จะช่วยให้ประชาคมอาเซียนอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุขที่ยั่งยืน

บรรณานุกรม

ชาติชาย เชษฐสุมน. **ประชาคมอาเซียน ผลกระทบต่อกฎหมายไทย**. กรุงเทพมหานคร :

วิญญูชน, ๒๕๕๕.

ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร. **พระพุทธเจ้าทรงสอนอะไร**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). **การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพมหานคร : เอส.อาร์. พรินติ้งแมสโปรดักส์, ๒๕๕๑.

พระมหาทวี มหาปัญญา. **ความงามในพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : ภาพพิมพ์, ๒๕๕๕.

ไพโรสสิทธิ์ ศรีสุทธิเกิดพร. **ประชาคมอาเซียน**. กรุงเทพมหานคร : ปัญญาชน ดิสทริบิวเตอร์, ๒๕๕๕.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

วีรวัฒน์ พันธุ์ครุฑ. **สุขภาพดีวิถีอาเซียน (AseanHealth Care System) รวมบทความ วิเคราะห์ระบบบริการสุขภาพ**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : ศรีเมืองการพิมพ์, ๒๕๕๕.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก. **สูตรสำเร็จชีวิต**. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พรินติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๓.

อนัญญ์ เชื้อไทย. **AEC ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน**. กรุงเทพมหานคร : แสงดาว, ๒๕๕๕.

ประภัสสร เทพชาตรี “การผงาดขึ้นมาของอาเซียน” คอลัมน์ “กระบวนทรรศน์” **ไทยโพสต์**. ฉบับวันที่ ๙ สิงหาคม ๒๕๕๕. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: http://www.baanjommyut.com/library_2/asean_community/19.html. [๑๖ พ.ย. ๒๕๕๙].

An application of insight meditation in sport exercise

การประยุกต์วิปัสสนากรรมฐานในการเล่นกีฬา

Mr. Yuttapong Chatchawanwan¹

นายยุทธพงษ์ ชัชวาลวรรณ

Phramaha Somboon Vuddhikaro, Ph.D.²

พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร, ดร.

Abstract

This study attempts to investigate the relationship between benefits of sport exercise and Insight meditation practice. While human being has limited time to practice meditation in the temple, sport exercising becomes a choice that could apply on Insight meditation practice in the daily life.

The findings show that the benefit of sport exercise and Insight meditation practice is compatible based on the study. The nature of all things is same that is arising and passing away. All things are impermanence through the observation of bodily sensations is the key of Vipassana meditation. Psychotherapy had been discussed discovering the result of treatment by using Vipassana meditation. The religious systems and scientific theories had been mixed to create the effective modern therapies. Vipassana becomes the alternative way of practice to prevent and cure a mental problem with right practice. As sport exercise is more comfortable in mind concentration on diversified activities, but Insight meditation could be applied by gaining benefit in various aspects. This technique is to observe mind and body with the impermanence of feeling and sensation, happiness or unhappiness, reducing tension and anxiety, violence and anger. Insight meditation increases tolerance and efficiency of decision in each situation of people.

Keywords: Insight meditation, sport exercise, health, treatment

บทคัดย่อ

การศึกษานี้มุ่งวิเคราะห์สังเคราะห์ความสัมพันธ์ในแง่ความสอดคล้องระหว่างประโยชน์ของการออกกำลังกายเล่นกีฬากับการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ในขณะที่คนปกติทั่วไปที่มีภารกิจมากมายในชีวิตไม่สามารถหาเวลาที่จะเข้าฝึกปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในวัดได้นั้น การประยุกต์การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานและการเล่นกีฬา นับเป็นอีกหนทางเลือกที่สามารถทำได้ในชีวิตประจำวัน

¹Doctoral Student, Graduate School Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

นิสิตปริญญาเอก, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

²Dean of Graduate School, Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

จากการศึกษาพบว่า ประโยชน์จากการออกกำลังกายด้วยการเล่นกีฬาและการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานมีแนวโน้มสอดคล้องกัน ซึ่งกฎธรรมชาติของสรรพสิ่งนั้นมีลักษณะเดียวกันคือ เกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไป ทุกอย่างไม่มีเที่ยงเสมอ การหมั่นสังเกตดูความรู้สึกทางกายเป็นปัจจัยหลักของการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ทั้งนี้ทั้งนั้นหลักการดังกล่าวได้ผลดีกับวิธีการรักษาผู้ป่วยด้านจิตบำบัดเช่นกัน การผสมผสานหลักศาสนาและทฤษฎีทางด้านวิทยาศาสตร์ที่ใช้ประโยชน์ในการพัฒนาวิธีการบำบัดสภาพทางจิตทางเลือกสมัยใหม่เพื่อใช้ในการป้องกันและรักษาผู้ป่วยที่มีอาการทางจิตและง่ายต่อการปฏิบัติ นั้นส่งผลให้การออกกำลังกายเป็นตัวเชื่อมในการการปฏิบัติธรรมไปในตัว ผลการฝึกปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในขณะที่ออกกำลังกายนั้นมีผลดีมากมาย การฝึกดูความรู้สึกทางจิตและกายที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลาไม่ว่าจะเป็นความรู้สึกสุขหรือทุกข์ที่เกิดขึ้นระหว่างนั้น ส่งผลให้ความตึงเครียดลดลง ความโกรธ ความเกลียดชังและความกังวลได้ถดถอยลงไป ทั้งนี้ได้เพิ่มความอดทนและประสิทธิผลในการตัดสินใจได้มากยิ่งขึ้น ขึ้นไปอีกด้วย

คำสำคัญ: วิปัสสนากรรมฐาน, การออกกำลังกาย, สุขภาพ, การรักษา

Introduction

Nowadays, people always lose focus on task especially in the rush hours. Every movements in daily life are uncontrollable situation. An expectation might not match with the happening reality. Routine job could create pattern in life living. People have little chance in mind consciousness development by practicing in particular temple.

Of course, human beings must work for living life as primary task but individual is different. Some addicted to work but some are seeking for relaxation. Mind and body management is actually very important to live longer with happiness. Varieties of people prefer different kinds of hobbies like going out for spa and massage. Some might love to read the book and another person preferred for shipping activities. Personal enjoyment is different based on individual preference. Some would like to go travelling and someone would love to sitting and control breathing. Most of people prefer seeking for adventure as well as going out for drinking and hanging out with friends.

Human beings consisted of mind and body. There are many examples in the hospital that the patients have very strong mind but could not survived fighting with cancer. On the other hand, there are a lot of patients who have very strong body but too weak in mind consciousness, they usually called 'psycho person'. Therefore, it is necessary to certain human life for sustaining physical body and mind by exercising consecutively.

Usually, human life is complexes, busy, and confuse. During working day, it is very hard to control and practice mind consciousness. Instead of going out to the temple for meditation, some activity can be stay calm and consciousness mind such as sport exercise.

The nature of sport exercise has been classified in groups called team player and another one called individual. In order to play as a team, the communication is very

important among members to accomplish the goal. Team means a group of people that work together consisted of coach, assistance coaches, manager, psychologist, physical and mental doctors and the most important called player.

The concentration of player connected in a team is normally hard to focus on while comparing to individual sport such as yoga, running, swimming, biking, fitness, boxing, weight training, golfing, and those sports performed perfectly on concentration. While concentration on sport is manipulating, mind development is taking place unconsciously.

For many reasons, people claim that there is no time to do anything else except working. But there is another choice to develop mindfulness by combining all activities together with concentration. Whenever mind have particular point to focus, contemplation is processing automatically. Even though it will be hardly concentrate at the first start, later the task will be done smoothly. For example, while someone starts reading the book, they do not feel easy to catch up the idea at first sight because mind is still wondering along the other places. When the time goes by, depending on individual's capability, there is some specific point which the reader could focus on and smoothly read throughout the book as well as understanding content very easy. At this moment will called mind concentration stability. If there is no intervening variable disturbing the focus, the concentration will be very powerful to perform any actions efficiently.

As a natural law, every action has some movement on thought and the body. While people are sleep, there is automatically blood flowing over the body and inhale-exhale breathing which sustains life. The consciousness never stops working, they have no holiday. Sport performance always use meditation in training and aim for good result in competition. Students could train their concentration in listening to what teacher taught, reading the book, and practicing exercises. Those are the secret of successes. Meditation generate the most powerful gift toward human kind.

The ultimate goal of Buddhist disciple recalled back 2500 years ago, the Buddha introduced insight meditation for human liberation. Any stuffs, which are going on in life, is temporary rather mind development lead to ultimate goal. Even though meditation is truly not necessary practice in the temple, mind consciousness could apply to everyone daily life.

Body exercise means people have to work out through the body. They must be some part of body is moving and some remain staying but totally practitioners could select particular spot to concentrate. The way of contemplation is not specified. Which sport is suitable for which types of insight meditation practice, this article will be described.

Insight Meditation Research and Vipassana Derivation

Insight meditation, also called Vipassana-meditation, applied mindfulness of breathing as a tool in order to combine the contemplation of impermanence to gain insight into the true nature of reality. The investigation had been used throughout every part of body. The characteristic of painful would be emphasized without self-view that always changing and impermanent nature. While the breath is long, just notice this is long

breathing. At the same time, if the breath is short, just notice that the breath is short. In order to observe the breath, person must aware of everlasting changes is involved in breathing. Individual have to consider the characteristic of arising and passing away of mind. It is very important to notice the nature of arising and passing away that is impermanence through the observation of bodily sensations.

The meaning of Vipassana is to see things as that really are³. The way of practice had been conducted from the most ancient meditation techniques. There have already existed in the nature of universe. Fortunately, the Buddha rediscovered the way of practice for more than 2500 years ago. The master taught this technique to become as a relieved medicine for universal ills. Insight meditation aims for the total eradication of mental impurities and full liberation. The way of self-observation focused on the interconnection between mind and body. People could experience directly by disciplined attention to the physical sensations that form the life of the body. This observation of selfness explored to the common root of mind and body that cure mental impurity. The benefit of this meditation technique is to balance mindfulness resulting in full of love and compassion toward human being.

The arrangement of thought had been manipulated in life resulting by increased awareness, self-control, and peace. While practicing the insight meditation, the mind will operate as the scientific laws which operate thoughts, feelings, judgments and sensations through direct experience. The clear visibility of the nature on minds grows or regresses and producing suffering or frees from suffering.

For 2,500 years ago at the time of Gotama Buddha, Vipassana has been practiced and taught until the present day. There is no broken chain of teacher. The master continuously taught started from India to Burma. Vipassana teacher, Sayagyi U Ba Khin, who was high government official at that time. The master taught Vipassana to Mr. S.N. Goenka who was born and raised in Burma and become the great master of insight meditation throughout the world after receiving training from his teacher for fourteen years. Since the year 1969, Mr. Goenka settled in India and began teaching Vipassana. All races and religions from East and West came to study and practice for more than a thousand people. Thirteen year later, the master established teachers' assistant to support the nonstop growth demand of practitioners. Vipassana technique encouraged participants following a serious discipline. Meditator must know the basics of the method and practice sufficiently to experience its beneficial results. In order to practice and aim for high profitability of the yield, abstained from killing, stealing, sexual activity, speaking falsely, and intoxicants had to be conducted pragmatically. The moral conduct influence on the mind calming otherwise would be disquieted⁴.

³Studer UM, **Vipassana, Professional Therapy and Science**, (Taipei: Torch of Wisdom; 1977).

⁴Khantipalo, Bikkhu, **Calm and Insight. A buddhist Manual for Meditators**, (London and Dublin: Curzon Press Ltd, 1984).

The mind development must be investigated by the task of self-observation. The more meditated, the more mind is calmer. The practitioner task is to observe sensations throughout the body, understanding their nature, and developing equanimity by learning not to react to them. The meditation of loving kindness generated good will towards all kinds of creature. Mind purity developed is shared with all beings. Insight meditation had the purpose to train human mind. People use physical exercises to improve bodily health. Vipassana could implement to develop a healthy mind. Mind development gradually through continued practice and the expectation of problems solving could not be done in short period. The essentials of Vipassana can be applied in daily life. The more practiced, the greater free from misery. The more meditated, the closer reach to the ultimate goal of full liberation. These are the accumulative practicing that could provide results obviously beneficial in everyday living life.

Vipassana Meditation Applied to Sport Exercise

Human beings had to know the nature of themselves in order to solve their problems. There are collections of research that manifested the available data illustrating the various mental and physical utilities escalating from the practice of Vipassana meditation. The ultimate goal of insight meditation is not for disease extenuation. Vipassana is a practical way investigating the reality of body and mind. Wise persons have advised to develop the light of wisdom within self⁵.

Claire Petersky, start cycling since the age of six, writing about bicycle meditation with 20 years meditation practiced experiences⁶. Personal experience established the new way of meditations which performs on cycling by breath awaken. Observing the breath flows in and out naturally regardless of temptation become the key method. Concentration on pedaling and focus on the feeling on feet each stroke. When the feet and the legs are joining perfectly moving along with little effort, automatic shifting attention to the other parts of the body while pedaling. Biking meditation practice emphasize on insight meditation by moving along the breath, body, and pedaling. The feeling throughout the body is the key factor for meditation as a universal law.

Chemical addiction became the most dangerous problem toward human. Whenever, people have worst situation in their mind, the addiction would create sensations in the body. Individual may start taking chemicals many reasons for example of financial situation and unstable relationship. Finally, they became real addicted in craving for the pleasant body sensations. The aversion towards the unpleasant body sensations presenting because of the withdrawal from the chemicals that makes an addict continuously using chemicals. In this state, addicted person is caught in the web of craving and aversion. Therefore, Vipassana help individual to develop equanimity towards sensations. The way of practice is to maintain the capacity observing sensations without

⁵Srinivasan S, **Understanding the process of Vipassana meditation**, Int J Psychol, 1992.

⁶Claire Petersky, **Bicycle Meditation**, (bicycle meditation.org), 2006.

reaction. The benefit of result enables the addict to escape using chemical as well as abscond the web of craving and aversion. The various body sensations concomitant arising with specific biochemical flow. As soon as all creature are human, this would be happened for everybody. By the way, the secret of nature is amazing. Even the recently modern science also tried to develop labyrinthine instruments for discovering biochemical specifically associated with certain emotional and behavioral phenomena.

Susan Alexander mentions in *The Insider's guide to Zen on your bike* about the different process with tangible outcome in meditation⁷. The recommendation encouraged a new foundation on the bike that impacts life off the bike. Zen meditation practice intended to bring the practitioner to nothingness and restore true nature. The experiential result show suspended thought, acceptance of things the way they are, a self not questioning or seeking to gain something. Zen on the bike is the personal phenomenon that does replace any other activity. The practitioner suggests to put all attention to the wind without trying to make anything happen. Whatever happened just aware it as a true nature.

Vipassana meditation referred to the art of living as a human potential development method which enables one to live a happy and harmonious life free from all addictions. Whoever practice the meditation, they became free from addicted and living for higher values, richer goals, full of loving-kindness and sympathetic joy, full of compassion and equanimity. Moreover, it is a tool that lead to develop an awareness of the body sensations at a state of consciousness.

The body observation must remain equanimity in mind without emotion of please or dislike. As though, the man is standing on a mountain viewing the drama of these life processes. Looking and observing aimlessly to the mind moving from there to there. Human being without meditation training normally is being conscious of anything. Individual preserve thing attachment with liking or disliking, love or hate, greed or jealousy or anger⁸. Therefore, the accumulated action in mind occurred again and again. Then, the impression is manipulated behind the subconscious mind and formed like big tons of mountain. Unfortunately, people never notice of deep impression because individual are unconsciousness. Possibly, one life collected infinite impression. As soon as past life is existed, the impressions will be countless. Nevertheless, the conscious mind is limited and the unconscious is beyond our awareness. No one could comprehend the story of human life.

There are some emotional sensations occurred during the operating at the superficial conscious level is taking placed such as an anger, violence, laughing or crying. Sometime, the moments of ashamed and guilty would came out from the instinct which is unconscious. While individual is out of mind, this situation implied that some of the infinite impressions from the unconscious mind have surfaced before the concentration

⁷Susan Alexander, *The Insider's guide to Zen on your bike*, (Bicycle Lab), 2012.

⁸Glickman, Marshall, *Beyond the Breath: Extraordinary Mindfulness Through Whole-Body Vipassana Meditation*, (Tuttle Publishing, 1998).

catch the emotion. Actually, the impressions are surfacing and producing various sensations all the time on human body. In the part of conscious mind could not notice the emotion due to many things is occupied and unable to notice them. Therefore, Vipassana meditation is practiced for training mind concentration in order to notice body sensation with alert and silent, pleasant and unpleasant. In the face, if individual continue to focus the part of body with equanimity of mind and scanning the body, more and more impressions will surface and various sensations on different parts of the body will be occurred. As well as the practice is followed diligently, the impressions would surface on the body and eliminating process would be applied automatically. At this point, there will be nothing unconscious rather pure consciousness.

Leo Babauta recommended the tactic of running meditation on *The Zen of Running, and 10 Ways to Make It Work for You*⁹. Ten techniques of concentration start from breathing, forming time to encourage regular running by practice meditation. Contemplating mind in order to go forward on interval practice by reducing stress. Generating the idea and settle themselves in the present moment. Running became as a form of meditation, being remain present with purpose of concentration and contemplations. The writer focus on breathing, feet strike the ground, body feeling, sights and sounds, smells of nature, and thoughts focusing on present rather the past and the future. Contemplation use running as a tool to think about life. Human being feels the temporary peace while specific desire had been fulfilled. Happiness moment will not stable and could not be last long until it is disturbed by another desire. The short temporary peace will obtain that particular desired object. Therefore, people struggle to the satisfactory only the short happiness. This seem to be normal that human being life is nothing but struggle for temporary happiness and a feel moment later the sensation will be replaced by no peace and unhappiness, frustration and misery.

During Vipassana meditation, mind had been developed staying equanimity that free from craving and aversion. While observing body sensations, pleasant or unpleasant always happened but could not be disturbed. The concentration of mind stay longer period on silent and peaceful. If practitioner meditated more often in observing the body sensation with equanimity, the mental problems will be getting better. This way of practice leads to better health and blissful mind. Mental tension and confusion would be eradicated rather clear and calm mind.

Gretchen Reynolds write the topic of *Meditation and Running: A Treatment for Depression* from New York time. Elaborating research which combine mindfulness meditation and running into a mental health program in order to reduce depression¹⁰.

The previous studies have found that aerobic exercise and meditation can impact mental health. "Scientists have known for a while that both of these activities alone can

⁹Leo Babauta, **The tactic of running meditation on The Zen of Running, and 10 Ways to Make It Work for You**, Zen habits, 2007.

¹⁰Gretchen Reynolds, **Meditation and Running: A Treatment for Depression**, (New York time, 2016).

help with depression,” says Tracey Shors¹¹. The study contained for eight weeks implementation, consisted of 52 participants with 22 diagnosed with depression. The sample group meditated for 30 minutes and completed 30 minutes of aerobic exercise twice a week. Researchers tested ability to concentrate and mood with result of 40 % reduction in their symptoms depression and other reported a decrease in cogitative thoughts, anxiety as well as increasing overall improvement in motivation. Brandon Alderman, lead author of the study, hypothesizes that meditation and running together might strengthen neural mechanisms in the brain¹².

Reasons and Consequences Related to Sport Exercise and Insight Meditation

Religious systems and scientific theories had been mixed to create the effective modern therapies. The therapies emphasized cognitive and emotional processes includes rational emotive feeling therapy, activity and behavioral processes using transcendental meditation, implosive therapy, behavioral modification, assertiveness training, and biological processes. The behavioral therapists have a specific goal to elimination the fear. Pure mind by nature is full of love and compassion therefore the objective of Vipassana is to purify the mind.

The practice of Vipassana meditation would transform of the human personality and could be delineated as a technique of self-administered psychoanalysis that sets in motion the process of tension release. Individual is able to operate on mind and observe developing an attitude of equanimity. The result is releasing of tension, mental peace and purification of the mind from craving and aversion. Insight meditation become a valuable technique of reducing tension, broadening awareness, making life more meaningful, pleasurable, and fulfilling the goals of all therapies. Vipassana meditation technique offers an alternative, not necessarily to replace the former method. Vipassana meditation could provide systematically relief of anxiety and conflict without sensations verbalized. The detachment of feelings and sensations could be observed, which are impermanent in nature, rather received interpretation from therapist. Vipassana meditation could get rid of old fears by understanding from insight rather than gain intellectual insight into the sources of stress¹³.

Cinnamon Janzer writes story about The Connection between Meditation and Running. There are different types such as morning jogging, track running, road running and marathons. Runner have the motivation in group runs or some prefer solo. Repetitive characteristics of running lead to a lack of attention and awareness, lost in a random thought, unable to recall anything along the way. The repetitive nature of running allows the mind to wander and lose attention to proper running technique and breathing, making

¹¹Shors TJ. **The adult brain makes new neurons and effortful learning keeps them alive**, Curr Dir Psychol Sci, 2014.

¹²Brandon Alderman, **MAP training: combining meditation and aerobic exercise reduces depression and rumination while enhancing synchronized brain activity**, Translational Psychiatry, 2016.

¹³Anderson ND, Lau MA, Segal ZV, Bishop SR, **Mindfulness-based stress reduction and attentional control**, Clinical Psychology and Psychotherapy, 2007.

it difficult to notice poor running form¹⁴. This lead to lose the opportunity seeing a beautiful scenery as well as losing the quality and awareness of human run.

The principle treatment for anxiety cureless which concerned in time consuming and very expensive. Nowadays, the increasing of mental patients in modern world are suffering and there is no enough supplement for mental decease. Nevertheless, Vipassana become the alternative way of practice to prevent and cure such a mental problem with easily practice and no need for continuous professional attention, especially inexpensive. Vipassana also become the antidote to future shock from the mental health and running meditation is another way of choice to implement in daily life.

Alvin Toffler, the well-known futurist, was discussing the modern technologies, including the digital and the communication revolution with emphasis on effects of cultures worldwide¹⁵. The book called “future shock” had been described the effect of the modern world on human life which is too fast growing. The increasing rate of change is producing stress in individuals.

There is a positive relationship between world changing and mental changing. The fast changing in world revolution that causes a problem in emotional and mental well-being¹⁶. The root of mental disorder normally determined by an anxiety and worries manipulate in mind.

The majority of people who love to play sport for exercising mostly are not professional athlete. They usually concerned with healthiness by developing mind and body. If the people use to practice the meditation and know the fundamental of mind development, they would know that meditation tools is human body.

Human body represents the miracle thing on earth. People can apply the meditation practice at the same time while doing the hobby like playing sport. Especially on individual sport is more comfortable in mind concentration on diversified activities. The body movement like running, hand swings and leg strokes, would catch the point of emotion in mind concentrating on each part of the body. Also, the body movement in swimming, the concentration focuses on breathing that must not be intervened rather be consistence. Otherwise, the cause of action is really danger to death. During swimming, the hand stroke must concentrate on streamline pointing otherwise the swimmer could not go forward as fast as it should be. The leg must point to the back and kick separately on the whole leg rather only knee movement. Body part movement has to combine smoothly together and could not miss any point in order to be effective swimmer. Biking is also popular in term of concentration. There are many points to play an attention on such as cadence on leg, breathing on nose, eye focus, and muscle tension¹⁷.

¹⁴Cinnamon Janzer, **The Connection Between Meditation and Running**, Stanford Social Innovation Reviews, 2017.

¹⁵Toffler, Alvin, **"The Future as a Way of Life"**, Horizon magazine, summer, 1965.

¹⁶Eisenhart, Mary, **"Alvin and Heidi Toffler: Surfing the Third Wave: On Life and Work in the Information Age"**, Micro Times, 1994.

¹⁷Dinas PC, Koutedakis Y, Flouris AD, **"Effects of exercise and physical activity on depression"**, Ir J Med Sci, 2011.

Obviously in any kinds of sport, the main focus is on breathing. Concentration help people to stay focus with calmness for a long distance and time on playing sport. The way of practice called Insight meditation. Mind contemplate on movement and feeling though out the body. It depended on the discourse of meditation master to recommend which part of the body should be focused on. Some teachers emphasized on the movement of stomach. Some has been teaching to focus on hand movement. However, the main concentration must be at some particular place at the first point, then move to another spot consecutively¹⁸. Actually, there are choices of meditation practice that people prefer to perform lead to individual preference including mindfulness meditation, heart rhythm meditation, and transcendental meditation. Mindfulness meditation or Vipassana is the most popular types of meditation used and it is about being present in the moment, allowing thoughts to simply flow, observing them without following or getting attached.

Athlete does not necessary to sit for long period rather personally do mindfulness meditation each morning for a couple minutes. In daily life, there are a lot activity based meditations as such engaging in a mindfulness walk or yoga could all be meditative. The meditation concept is to be present and fully engaged in specific activity.

Another technique in order to apply the meditation to exercise is to train athlete switching focus. Being a sport player always face many stresses and have to learn quickly to play attention to specific focus helping them compete and recover. Consequently, insight meditation provided a method of practice which could help the player create personal technique to calm themselves¹⁹. Jon Kabat Zinn, the professor and founder of mindfulness center in medicine, who created the concept base on the teachings of Thich Nhat Hanh, the Zen Masters²⁰. Jon integrate mindfulness meditation with modern-day scientific concept that is effective at helping patients cope with illness, stress, anxiety, and pain. Jon focused on examining the body and mind interactions connecting to healing. The investigating on mindfulness meditation training had been applied clinically to prove the effects on the brain, emotional expression and the immune system²¹.

Mindfulness based stress reduction is a concept that Jon Kabat Zinn have established in the purpose of create complementary medicine aimed at helping people better cope with a plethora of psychological and health problems²². Mindfulness-based exercise are scientifically proven having contributed to a reduction in pain related drug use as well as increasing in activity levels, self-esteem, and positive feelings for the athletes.

¹⁸Josefsson T, Lindwall M, Archer T, "Physical exercise intervention in depressive disorders: meta-analysis and systematic review", Scand J Med Sci Sports, 2014.

¹⁹Carmody J, **Evolving conceptions of mindfulness in clinical settings**, Journal of Cognitive Psychotherapy: An International Quarterly. 2009.

²⁰Ford, James Ishmael, **Zen Master Who? A Guide to the People and Stories of Zen**, Wisdom Publications. p. 90, 2006.

²¹Gillani NB, Smith JC, **Zen meditation and ABC relaxation theory: An exploration of relaxation states, beliefs, dispositions, and motivations**, J Clin Psychol, 2001.

²²Kabat-Zinn J, **Wherever you go there you are: Mindfulness meditation in everyday life**, New York, NY: Hyperion, 1994.

Mindfulness training and exercises are based on meditation and yoga therefore people can enjoy of both practices. The concept is to cultivate greater awareness to the unity of mind and the body becoming aware of own thoughts, behaviors and feelings and how they affect our overall state of being²³.

Mind is an essential factor in the appearance of stress-disorders. Unconscious feelings and thoughts contribute to a weakened emotional, physical and spiritual health. Practicing mindfulness meditation will contribute to normal autonomic processes resulting in blood pressure reduction, overall arousal reduction, and emotional reactivity reduction. Mindfulness Based Stress Reduction is a tool to manage stress and mindfulness with benefit adjusting hormonal imbalances become easier to manage, control body and breath sensations, and brain processes pain. The program aims on both aspects of the equation and cultivate awareness as well as calm the mind. Athlete can develop the ability to modulate and control thoughts of pain and emotions that give a competitive edge and improve performance outcome.

Especially on the critical moment that athlete could recognize unproductive thoughts, automatically transfer the thought through mindfulness training. The result of anxiety and body tension will decline due to enhance performance²⁴. Mindfulness meditators develop sensitive controlling pain and emotions on the brain that gaining rhythms control through breath awareness. The result of practice could enhance sensory focusing on a particular body area and helping athlete to overcome persistent competing stimuli such as negative thoughts or pain. The argument of thinking that athlete recognize could be managed and free up valuable energy refocusing the task at hand.

While professional golfer misses a best shot, negative internal dialogue had begun. Bad thought would be coming up to mind which the today rhythm was not belong to them. A mental tool on mindfulness mediation practice, golfer recognized the pattern of negative thought and taking mindfulness action towards thought control leading to switch mental direction and getting back on a game. Three steps of attitude changing toward mindfulness practice that acceptance on negative thinking by just acknowledge and ending the brain argument, increasing awareness by taking a moment to take a deep breath and refocus, finally taking action by switch thoughts from negative to neutral. If player can control the brain to assist rather than resist, the increasing of efficiency performance would be applied.

Conclusion

This article defined sport as a system of activities which based on physical athleticism. Olympic is defined as a largest major competition in the world consist of many sport types. Non-physical attachment in the sport also referred as mind competition. Mind game as well as psychology action plays an important role to the competition

²³Kabat-Zinn J, **Full catastrophe living: How to cope with stress, pain and illness using mindfulness meditation**, New York: NY: Bantam Dell, 1990.

²⁴Kabat-Zinn J, **Mindfulness-based interventions in context: Past, present, and future**. Clinical Psychology: Science and Practice, 2003.

especially influence the result. If players have same abilities level in particular sport competition, the result would be judged in the critical moment by decision making. Whoever made the decision in the wrong way, they will lose at the end. This statement showed the significant issues to focus on mind concentration in order to accomplish the goal.

The benefit of Vipassana generated in many aspects. This technique teaches individual to observe mind with the impermanence of feeling and sensation, happiness or unhappiness reducing tension and anxiety, violence and anger.

The insight meditation increases tolerance and understanding of difficult situations and helping people to take appropriate decisions and action by increasing constructive activity and work efficiency. The result is to improve interpersonal relationships by increasing receptive, perceptive and cognitive abilities and developing the habit of appropriate introspection. Moreover, it could help people regain composure through facing and solving problems restoring equilibrium by reducing stress and maximizing life enjoyment.

Base on the medical curing for psychology's patient, Vipassana might safely treat to all forms of drug abuse by improving communication and encourages the resolution of emotional conflicts. Finally, Vipassana enables one to feel fresh and alert giving human being feel the inner happiness and lightness.

Biography

- Anderson ND, Lau MA, Segal ZV, Bishop SR. **Mindfulness-based stress reduction and attentional control**. Clinical Psychology and Psychotherapy, 2007.
- Brandon Alderman. **MAP training: combining meditation and aerobic Exercise Reduces depression and rumination while enhancing Synchronized brain activity**. Translational Psychiatry, 2016.
- Carmody J. **Evolving conceptions of mindfulness in clinical settings**. Journal of Cognitive Psychotherapy: An International Quarterly, 2009.
- Cinnamon Janzer. **The Connection between Meditation and Running**. Stanford Social Innovation Reviews, 2017.
- Claire Petersky. **Bicycle Meditation**. (bicycle meditation.org), 2006.
- Dinas PC, Koutedakis Y, Flouris AD. "Effects of exercise and physical activity on depression". Ir J Med Sci, 2011.
- Eisenhart, Mary. "Alvin And Heidi Toffler: Surfing The Third Wave: On Life And Work In The Information Age". Micro Times, 1994.
- Ford, James Ishmael, **Zen Master Who? A Guide to the People and Stories of Zen**, Wisdom Publications. p. 90, 2006.
- Gretchen Reynolds. **Meditation and Running: A Treatment for Depression**. New York time, 2016.
- Gillani NB, Smith JC. **Zen meditation and ABC relaxation theory: An exploration Of relaxation states, beliefs, dispositions, and motivations**. J

- ClinPsychol, 2001.
- Glickman, Marshall. **Beyond the Breath: Extraordinary Mindfulness through Whole-Body Vipassana Meditation**. Tuttle Publishing, 1998.
- Josefsson T, Lindwall M, Archer T. **"Physical exercise intervention in depressive disorders: meta-analysis and systematic review"**. Scand J Med Sci Sports, 2014.
- Khantipalo, Bhikkhu. **Calm and Insight. A Buddhist Manual for Meditators**. London and Dublin: Curzon Press Ltd, 1984.
- Kabat-Zinn J. **Wherever you go there you are: Mindfulness meditation in Everyday life**. New York. NY: Hyperion, 1994.
- Kabat-Zinn J. **Full catastrophe living: How to cope with stress, pain and illness Using mindfulness meditation**. New York: NY: Bantam Dell, 1990.
- Kabat-Zinn J. **Mindfulness-based interventions in context: Past, present, and future**. Clinical Psychology: Science and Practice, 2003.
- Leo Babauta. **The tactic of running meditation on The Zen of Running and 10 Ways to Make It Work for You**. Zen habits, 2007.
- Shors TJ. **The adult brain makes new neurons and effortful learning keeps them Alive**. Curr Dir Psychol Sci, 2014.
- Studer UM. **Vipassana, Professional Therapy and Science**, Taipei: Torch of Wisdom, 1977.
- Srinivasan S. **Understanding the process of Vipassana meditation**. Int J Psychol, 1992.
- Susan Alexander. **The Insider's guide to Zen on your bike**. (Bicycle Lab), 2012.
- Toffler, Alvin. **"The Future as a Way of Life"** Horizon magazine. Summer, 1965.